

Каноническо право.

Конспектът изъ лекциитъ на С. С. Бобчевъ четени на Юридическия факултетъ при Българския университетъ.

У в о д ъ .

Каноническо право: предметъ, задача, метода и литература.

§ 1. Предметъ. — Олрѣдѣленне на каноническото право. Каноническото право е научна дисциплина, която има за прѣдметъ изложение на наредбитъ, що уреждатъ отношенията на обществото, наречено Черкова, къмъ Държавата, и отношенията на членоветъ на това общество помежду имъ. Така, каноническото право, въ обективенъ смисълъ, е сборъ отъ норми, които уреждатъ черковнитъ отношения. Въ субективенъ смисълъ, каноническото право е способността или правомощнето, що има всѣко лице, принадлежаще къмъ Черковата, да упражнява припознатитъ нему права.

Названието каноническо право би могло основотелно да се замѣни съ друго: черковно право, което обема не само отношенията уредени чрѣзъ старитъ канони, но още охваща уредбитъ и наредбитъ отъ старо врѣме и до сега, приети или законоположени въ областта на една черкова, вселенска или национална. Ние употребяваме думата каноническо право за да не противорѣчимъ на Университетския законъ и планъ, споредъ които нашата научна дисциплина е наречена съ това име.

Основанието за самостоятелно сществуване на каноническото право като отдѣлна научна дисциплина е припознато много отдавна. Още въ 12 вѣкъ на нашата ера въ сществуващитъ тогава университети се е прѣподавало редомъ съ римското право и каноническото. Този редъ е запазенъ и до сега въ повечето университети.

Отрицателното отношение къмъ каноническото право, защото черковно-правнитъ норми сами по-себе си нѣмали

принудителна и задължителна сила, почива върху недоразумѣние. Ето защо: 1) Принуждението не е съществень елементъ въ понятието на правото и чрезъ него не се различава правото отъ неправото. Принуждението е само външната гаранция и крайно сръдство, за да се изпълни правото. Не е здравъ онзи юридически редъ, който се държи само на сила и на страхъ. Висшата гаранция на правото се заключава въ стрѣмежа къмъ справедливото и доброто, въ почитанието на реда, чувства, които изтичатъ отъ етическитѣ потребности на човѣшката природа. 2) Истинна правото е до толкова право, до колкото се стрѣми къмъ практическо осъществение. Но не само държавното принуждение е годно за достигане на тази цѣль. Черковата разполага съ страха на божественото възмездие и съ възможността да лишава отъ ползването съ извѣстни черковни блага и дарове, както — и съ свои епитемии (духовни наказания). 3) Историята и дѣйствителния животъ отъ нашето врѣме доказватъ, че може да съществува черковень редъ безъ принудителна поддръжка отъ страна на държавата. Тѣй е било въ първитѣ три вѣкове на християнството, тѣй е и сега въ Сѣверна Америка.

Извѣстниятъ историкъ по правото Рудолфъ Зомъ поддържа, че „черковното право противорѣчи на съществуото на черковата“ и че „черковата не иска никакво черковно право“, защото тя не е отъ този свѣтъ и нейното същество е духовно, а съществуото на правото е свѣтско. Това учение на проф. Зомъ не намѣри почва и привърженици. Черковата като общественъ организъмъ е имала винаги външни отношения, длъжностни лица и вътрѣшни отношения на членоветѣ си. Този редъ е било необходимо да се установява съ правила и закони. Прочее, каноническото право е било една историческа необходимостъ.

Къмъ коя област на правото принадлежи кан. право: къмъ публичното, т. е. държавното или къмъ частното — е въпросъ, по който има разни мнѣния.

Нѣкои писатели-юристи считатъ, че каноническото право принадлежи прѣдимно къмъ публичното, а други — къмъ частното право. Въпросътъ и до сега остава откритъ въ правната наука. Професоръ А. Павловъ — единъ бѣлѣжитъ професоръ канонистъ — не е съгласень да се включва черковното право подъ рубриката на публичното, съ държав-

ното и международното, защото сродството между тѣхъ е чисто формално — характерътъ на публичность; по своята вътрѣшна природа, то е отлично и отъ държавното: то може да дѣйствува независимо отъ прѣдѣлитѣ на държави и народности, първооснованитѣ му оставатъ неизмѣнни въ всички врѣмена на всички народи и първоизточникитѣ му, едни за всѣкъждѣ, сж свършено отлични отъ тѣзи на държавното право, въдейки произхода си отъ положителнитѣ и вѣчни откровения на Божествената воля. То не е и като международното право, защото не е основано на договори.

Каноническото право не може да се отнесе и къмъ частното (приватното), защото религията е дѣло на съвѣстята и защото сама по себе Черковата само относително е частна община, а, споредъ нейнитѣ съществени елементи, устройство и цѣль, тя е публично учреждение.

Професоръ Павловъ заключава, че за сега най-добрѣ е да се приеме, какво каноническото право остава въ отдѣлна област, като прѣдметитѣ на частното и на публичното право заематъ друго мѣсто. Съ други думи, той приема старото дѣление на правото на два: *jus civile* и *jus canonicum*.

§ 2. Задача. Научната задача на каноническото право се състои въ това да прѣдстави вѣрно изложение за появата и развитието на уредбитѣ и наредбитѣ, които сж легнали въ основа на устройството, управлението, органитѣ на Черковата и службитѣ на тѣзи органи. Отъ него се изисква още да прѣдстави въ една система сега дѣйстващитѣ въ Черковата норми, като ги обосновава исторически и теоретически, всичко това — съгласно съ основоположенията и учението, прѣподадени отъ Божествения основател на Християнската черква и отъ неговитѣ продължатели — апостоли и ученици.

Като гледаме на каноническото право като на черковно, трѣбва да се опрѣдѣли задачата му, като насочена: 1) да покаже произхода и развитието на черковнитѣ уредби и наредби, като ни запознае съ неизмѣнната основа на черковнитѣ правоотношения за да може да се разбере, кое именно въ Черковата може да се измѣня и кое трѣбва свято да се пази; 2) запознава ни съ характера на отношенията на Черковата къмъ Държавата и посочва ни кой е най-правилния начинъ за уреждане на тѣзи отно-

шения. Каноническото право не се занимава със догматитѣ на Черковата, като прѣдоставя тази област — на богословската наука. То се занимава главно и съществено съ онѣзи уредби въ Черковата, които иматъ юридическо значение.

→ § 3. Методъ. Изучвайки каноническото право въобще и като наше национално право т. е българско черковно право, ние намѣрваме, че най-добриятъ методъ за това изучаване е слѣдния: Когато говоримъ за черковното устройство и за неговото развитие отъ началото на появляването му и до днесъ, ние ще си служимъ съ историко-сравнителния методъ. (За подробности гледайте „История на старобългарското право“ отъ С. С. Бобчевъ стр. 12 — 20).

Въ историческитѣ части на изложението си ние ще засѣгаме по-особино появлението и развитието на источницитѣ и на черковното устройство, като отдѣляме надлѣжно мѣсто, доколкото времето позволява, и на външнитѣ отношения на Черковата, а именно отношенията ѝ къмъ Държавата и къмъ други религиозни общини и отдѣлни лица, които не принадлежатъ къмъ нея.

Отъ друга страна, понеже каноническото право е едно дѣйствующе и положително право у насъ, то ние ще разгледаме това право и въ системата му, като се рѣководимъ отъ слѣдующия планъ: 1) Источници. 2) Черковно устройство изобщо; 3) Черковна власт, органи и управление; 4) Исторически прѣгледъ на Българската черква. 5) Системата на българското черковно право споредъ канонитѣ и Екзархийския уставъ: а) устройство; б) черковно управление; в) духовенъ съдъ.

→ § 4. Литература. Обширна и много развита е литературата по каноническото право въобще. Биха могли да се посочатъ отлични научни рѣководства по каноническото право, най-много у нѣмцитѣ напр. Schulte: Das katholische Kirchenrecht, 2 части, 1856, 1860; — Richter: Lehrbuch des katholischen und evangelischen Kirchenrechts, 8-о издание; — Rudolf Sohm: Kirchenrecht, Leipzig 1892; Kirchenrecht отъ Улрихъ Шуцъ, едно прѣкрасно рѣководство прѣведено и на руски отъ професоръ Темниковски подъ насловъ „Церковное право“ 1905 г., което струва да се прѣпорѣчи, понеже обема черковното право на католическата и протестантски черкови.

За насъ иматъ по-особено значение ръководствата по церковно право на рускитѣ професори канонисти А. Павловъ, Н. Суворовъ, Соколовъ, Бердниковъ, Альбовъ.

Тѣзи ръководства сж:

Соколовъ; Изъ лекцій по церковному праву, Москва, 1874;

Альбовъ, Краткій курсъ лекцій по церковному праву, С. Петербургъ, 1882;

Бердниковъ, Краткій курсъ церковнаго права и дополненіе къ Краткому курсу церковнаго права, Казань, 1888, 1889;

Н. Суворовъ, Учебникъ церковнаго права. Ярославль, 1898;

А. С. Павловъ, Курсъ церковнаго права, посмертно издание, Св. Троицкая Сергіева Лавра, 1902.

Освѣтъ учебницитѣ, по каноническо право има разработени и издадени много монографии. За насъ сж важни трудоветѣ на:

Сахарне фонъ-Лингенталь, Die griechischen Notkanones, 1877;

Отъ сжщия, Historia juris Graeco-Romani delineatio, 1839;

Отъ сжщия, Geschichte des griechisch-römischen Rechts, 2-о издание 1877; 3-о издание 1892. — Това съчинение е прѣведено и на фанцузки: Histoire du droit privé greco-romain, 1870; — Zhishman I, Des Eherecht der orientalischen Kirche, Wien, 1864.

На фанцузки струва да се прѣпоръча труда на Moretueil като помагало по историята на византийското право: Histoire du droit byzantin ou du droit romain dans l'Empire d'Orient. 3 тома, Paris 1843 — 1846.

Подробна литература се намѣрва въ моето издание „Старобългарски правни паметници“, помагало като ръкопись, издадено за изучване историята на старобългарското право. Часть I, София 1893 година.

Отъ българскитѣ работи по каноническото право ние ще поменемъ така:

Бакаловъ, И. Г., Учебникъ по практическото ръководство за свещеницитѣ, часть I, София 1906 и часть II, 1907;

Т. Бурмовъ, Българо-гръцката църковна разпра, 1912;

Н. Геннадиевъ, Брачникъ, Пловдивъ, 1887;

Д. Цухловъ, История на българската църква, т. I. София, 1911;

Д-ръ Цанковъ, Стефановъ и Цаневъ, Правилата на св. православна черква съ тълкованията имъ, два тома. — София, 1912 — 1913;

Г. Стрѣзовъ, Бракоразводнитѣ дѣла прѣдъ епархийскитѣ духовни сѣдилища. София, 1898.

На български за сега нѣмаме още печатано ни едно наше ръководство по каноническото право. Струва обаче да се прѣпоръчатъ на първо мѣсто лекциитѣ на Марко Балабановъ, които се намѣрватъ въ литографирани коли. Освѣнъ това има на български печатанъ прѣвъзходниятъ трудъ на далматинския епископъ. Никодимъ Милашъ: Православно църковно право, прѣводъ отъ протодияконъ Иванъ Стефановъ, София 1904 год. За източникитѣ на българското старо каноническо право може да се използватъ: Историята на старобългарското право и Старобългарскитѣ празни паметници отъ С. С. Бобчевъ.

ЧАСТЪ ПЪРВА.

Източници

I. Законъ и обичай.

§5. Що е източникъ на каноническото право? Въобще подъ названието източникъ на право се разбира онази власт или сила, която твори задължителни наредби, наречени закони, или която въ формата на обичайни норми урежда въ живота и създава такива, еднакво задължителни за обществото, което ги е възприело и одобрило. Същевременно източникъ на правото е и творението (произведението) на тази сила, било то творение — законъ е издаденъ по надлежния редъ отъ установена власт, или пъкъ обичай — израсълъ като юридически и прилаганъ въ сръдата на едно общество.

Източници на правото още се наричатъ и онѣзи сборници, издавани отъ законодателна власт или пъкъ отъ частни лица, съставени за да се прави достъпно познаването на правото въ историческото му развитие и въ дѣйствующата система. Същото понятие за източниците на правото се прилага и на черковното право. И тукъ, коренниятъ и основниятъ източникъ е творецътъ на правото или правообразуващата воля. Тази воля въ Християнската черква е божествена, до колкото се е открила въ Свещеното писание, Ветия и Новия Завѣтъ, и въ Свещеното прѣдание. Че божествената воля е източникъ на черковното право, всички християнски вѣроизповѣдания сж съгласни. И тукъ правото се изразява въ двѣ форми: законъ (канонъ) и обичай. При това, историята на черковното право прѣдставлява не само редъ наредби, установени въ разнo време чрезъ законъ и обичай, но още голѣмъ брой паметници и сборници, частни и аутентични, отъ които нѣкои сж загубили практическото си значение, но еднакво служатъ за познаване историческото развитие на черковното право.

§ 6. Основни източници. — Свещеното писание. Основните източници на каноническото право се намиратъ въ Свещеното Писание и въ Свещеното прѣдание. Божествениятъ основателъ на християнството е давалъ прѣко наставления, заповѣди и наредби за урежданieto на новото общество и за положенията, по които трѣбва да се ръководи всѣки християнинъ. Като делегати на Христа, апостолитѣ продължавали да даватъ подобни наставления и заповѣди. Ако самъ Христосъ уреди и уплти какъ да става кръщението, какъ да се извършва светата евхаристия, брака, развода, клетвата, черковниятъ съдъ и какви да бѣдатъ отношенията на Черковата къмъ Държавата, апостолитѣ тѣкъ, отъ своя страна, уплтиха и наредиха правила: за свещеницитѣ и качествата на дяконитѣ, за издържанieto на клира, за оплакванията противъ него, за отношенията къмъ прѣстѣпницитѣ, за брака, за държавната властъ, за отношенията къмъ друговѣрцитѣ и пр.

Въ тѣзи си уплтивания, апостолитѣ на много мѣста казватъ, че тѣ говорятъ отъ себе си, а въ други случаи — че това не го говорятъ тѣ, а Основателътъ на християнството.

Въ Свещеното писание има 2 вида наредби: 1) които засѣгатъ основнитѣ истини на вѣрата и смѣството на християнскитѣ уредби. Това сѣ догмитѣ, които оставатъ неизмѣнни и не могатъ да се реформиратъ; 2) други наредби, които не засѣгатъ догмитѣ и основнитѣ положения на вѣрата, а подробности, главно по управлението и дисциплината въ черковата.

Не е само Новиятъ заветъ, който служи за почерпване на начала и данни за черковното право. Подобни елементи се черпятъ и изъ Стария заветъ. Христосъ бѣше казалъ, че не е дошелъ да нарушава, а да изпълнява законитѣ. И християнската черква възприе отъ Стария Заветъ, главно отъ Моисеевото законодателство, голѣмъ брой отъ нравствени начала и наредби. Тукъ на първо мѣсто трѣбва да се посочатъ слѣднитѣ: Декалогътъ или десеттѣ заповѣди, дадени Моисею; за десетѣта отъ земнитѣ произведения; за запрѣщението да се взематъ проценти т. е. лихви; за запрѣщението да се налага двойно наказание; правилата за свидетелитѣ; института на свещенството, който бѣше уреденъ у израилтянитѣ — всичко това е възприето и станало редъ

и законъ въ Християнската черкова. Освѣнъ това, много прѣдписания отъ Моисеевото законодателство за брака и отношения се до извѣстни наказания сж били прѣнесени въ християнското каноническо право. Въ Номоканона или Законоправилото на нашата Черкова има цѣла глава изъ Моисеевитѣ законоположения. А въ канонитѣ на вселенскитѣ и други събори се правятъ позовавания на извѣстни книги отъ Стария завѣтъ.

§ 7. Свещено прѣдание. То е втори основенъ и същественъ източникъ на каноническото право. Свещеното прѣдание състои въ вѣрното и неизмѣнно прѣподаване отъ поколѣние на поколѣние извѣстни улѣтвания, наставления и правила, напълно съгласни съ Свещеното писание; тѣ сж идѣли направо отъ ученицитѣ на Исуса Христа или Апостолитѣ. Тѣхнитѣ приемници продължавали устно да обясняватъ и да прѣдаватъ все такива наставления и наредби. Въ апостолскитѣ послания напр. на апостола Павла Тимотея се казва, че той му говорилъ и устно го наставлявалъ за извѣстни нѣща, и сега му ги спомня. Тѣзи устни наставления съставятъ именно Свещеното прѣдание. Апостолитѣ държели много за тѣзи лични наставления, които давали или щѣли да дадатъ на своитѣ ученици. Вселенскитѣ събори сж утвърдили наставленията, дошли по свещено прѣдание, и въ канонитѣ на тия събори се срѣщатъ позовавания на старитѣ прѣдания и старитѣ обичаи, на които трѣбва да се отдава подобающе значение.

Даже Седмиятъ вселенски съборъ заплашва съ извержение изъ Черковата онегозъ, който прѣстѣпилъ Свещеното прѣдание. По този начинъ, прѣданието добило сила на дѣйствителенъ законъ, редомъ съ Свещеното писание и еднозначущъ съ него.

§ 8. Черковно законодателство: канони. Основнитѣ наредби на черковното устройство, управление и сждъ, както — и на черковното право въ общи и принципални черти биде установено, както се видѣ, въ Свещеното Писание и Свещеното прѣдание. Обаче, тѣзи наредби не сж били нито уредени въ пълнота, нито достатъчно развити и пояснени. За да стане това, необходимо било да се законоположи отъ нѣкое компетентно тѣло, имаше и дарбитѣ и вѣщината да разбира и да урежда Черковата. Такъвъ зако-

нодателен органъ на Черковата сж били съборитѣ, особено вселенскитѣ събори, създатели на задължителни норми, наречени канони — правила или черковни закони.

Най-важнитѣ наредби на черковата, изразени въ канонитѣ, сж изработени отъ вселенскитѣ събори, каквито е имало седемъ. Тѣхнитѣ канони или черковни правила сж задължителни за всички православни черкови. Измѣнения въ тѣхъ споредъ нуждитѣ на мѣстото, до колкото тѣзи измѣнения не вѣдять на догмитѣ на християнската православна вѣра, биха могли да станатъ само пакъ отъ събори, вселенски или помѣстни.

Помѣстни събори, черковната ни история знае десеть. Тѣ сж дѣйствували въ точно опрѣдѣлени канонически граници и нѣкои отъ тѣхнитѣ наредби издадени за удоволствование на нуждитѣ на помѣстнитѣ черкови, сжщо така могатъ да служатъ като източници за каноническото право.

Вселенскитѣ събори, както и помѣстнитѣ, иматъ голѣмо значение за юриста, който иска да изучи исторически и канонически произхождението на уредбитѣ (институти) и наредбитѣ на християнството. Тѣзи събори сж били свиквани по разни случаи и уреждали прѣдимно въпроси догматически, но, редомъ съ това, тѣ създавали черковни наредби — канони, което е сѣ едно задължителни за Черковата закони. Въ православната черкова сж познати 7 вселенски и 10 главни помѣстни събори.

Седемтъ вселенски събори сж били слѣднитѣ:

1. Никейски, свиканъ въ 325 г. при първия християнски императоръ Константина за разгледване учението на Ария, александрийски подѣ, който отричалъ единосъщностието на сина Божия съ Бога отца. На този съборъ, на който присѣтствуваели 318 епископи и 86 други духовни лица, се уредилъ Символътъ на вѣрата (Вѣрую-то) и се съставили около 20 правила за черковното управление, дисциплина и богослужение. Между тѣзи правила сж били запрѣщенията на духовнитѣ лица да търгуваатъ и даватъ пари подъ лихва.

2. Цариградски първи, на който присѣтствуваели около 150 духовни лица, свиканъ въ 381 г. при императора Теодосий Стари, по поводъ на лъжеучението на бившия цариградски епископъ Македоний, който отричалъ божественото естество

на Светаго Духа, и който признавалъ въ него само сила, подчинена на Бога отца и Синя. На този съборъ били при-
базени послѣднитѣ 4 члена къмъ Символа на вѣрата, отъ
„И въ духа святаго Господа“ било потвърдено Божнето
триединство и съставени 7 канони, отъ които струва да се
спомене правило второ, съ което се допуща автокефално
управление на помѣстнитѣ черкови.

3. Ефески, свиканъ въ 431 година, при императора
Теодосий Мали, за обсеждане ересъта на цариградския ар-
хиепископъ Нестория, който твърдѣлъ, че въ Исуса Христа
двѣтъ естества — божеското и човѣшкото — не сж съединени
помежду си, (а това било противно на втория и третия чле-
нове отъ символа на вѣрата). Този съборъ осждилъ Несто-
рий като еретикъ и съставилъ 8 правила. На него присжт-
ствували 200 свети отци-епископи.

4. Халкидонски, въ Витиния, Мала-Азия, при импе-
ратора Маркианъ, 451 г. На него присжтствували 630 отци,
между които и посланици на Папата. Главния прѣдметъ на
свѣщанията на събора била ересъта на архимандрита Ев-
тихия (и привърженика му Диоскора Александрийски), който
падналъ въ други крайности, като опровергавалъ Нестория,
и проповѣдавалъ, че човѣчеството на Исуса Христа не спа-
зило свойствата на своята природа, но че само божеството,
подъ видъ на плътъ, живѣло на земята, страдало, било
погребено и възкръснало изъ гроба. Този съборъ съставилъ
30 канона, между които запрѣтилъ симонията, установилъ
рѣда за сждене на клирицитѣ, наредилъ щото всѣки све-
щеникъ да има една енория и потвърдилъ третото правило
на втория вселенски съборъ за прѣимуществомъ на цариг-
радския патриархъ надъ римския.

5. Цариградски втори, 553 г. при императора
Юстиниана Велики, присжтствували 165 епископи. Римскиятъ
папа Вигилий не присжтствувалъ на него лично, но припо-
зналъ и подписалъ дѣянията на събора, който осждилъ ере-
тическитѣ съчинения на Диодора Тарсийски, Теодора Мо-
мпусуедски и учението на Оригена за прѣдопрѣдѣлението.
Този съборъ не съставилъ канони.

6. Цариградски трети, свиканъ при Костантина
Погоната въ 680 г. Състоялъ се отъ 227 епископи, между
които имало прѣдставители и на римския папа. Този съборъ

билъ свиканъ главно за да се въздѣйствива противъ монотелитѣ — ересь, която поддържала че у Исуса Христа, накаръ и да има двѣ естества, има една воля и едно дѣйствие — божеското, което поглъщало и унищожавало човѣшката воля съ нейнитѣ свойства и дѣйствия. На него присѣтствавали 170 отци, като: 1. потвърдили Символа на вѣрата, както е билъ приетъ отъ 1-ия и 2-ия събори и 2. наредили да изповѣдваме двѣ воли или естествени измания и двѣ естествени дѣйствия на Въплотилна се.

Трулскиятъ съборъ. На 5-ия и на 6-ия всел. събори не били уреждани канони, затова императоръ Юстинианъ II свикалъ въ 692 година съборъ, нареченъ пето-шести, или Трулски, нареченъ така отъ салона съ слодове (трулли) въ който ставали заседанията му. На него присѣтствували около 220 епископи, въ това число и римски пратеници. Той изработилъ 102 канона, съ които се нареждатъ нѣкои съществени подробности за черковното управление и благочиние. Между другитѣ наредби (3—5) запрѣтѣва се на свещеницитѣ втория бракъ; епископитѣ могатъ да бждатъ само монаси; урежда годинитѣ за встъпване въ духовенъ санъ: за свещеникъ 30, дяконъ 25, иподяконъ 20; задължава (19 и 20-и канони) епископитѣ да произнасятъ поучения за народа всѣка недѣля и празникъ; урежда (36-и канонъ) реда на патриаршеснитѣ катедри така: 1-во римска, 2-о цариградска — равни по първенство, 3-о александрийска, 4-о антиохийска и 5-о ерусалимска; урежда степенитѣ за кръвно и духовно родство запрѣтени за бракъ; запрѣтѣва да се строятъ кръчми въ черковната ограда или до нея; осжда кражбата на жени (92-о правило) и пр.

7. Никейски Втори, при императора Константина и майка му Ирина въ 798 год. Присѣтствували 390 епископи, къмъ които се присъединили още 17 бивши иконоборци. Имало и прѣдставители на римския папа. Задачата на събора била да осжди иконоборството, пѣведено отъ императоритѣ Лъвъ Исавръ и сина му Константина Копронима. Съборътъ, подъ прѣдседателството на патриарха Тарасий, опрѣдѣлилъ, че поклонението трѣбва да се отдава не на иконитѣ като икони, а на светнитѣ, които тѣ изобразаватъ и уредилъ 22 правила.

Вселенскитѣ събори, които съзлавали черковното законодателство за цѣлото християнство, се свиквали отъ императоритѣ и прѣдседателствували обикновено отъ първи патриархъ. Нѣкои отъ императоритѣ сами присѣдствували.

Десетѣтъ помѣстни събори сж били:

1. Анкирски, въ 418 година; на него присѣдствували 18 епископи. Главниятъ въпросъ на занятията му билъ какъ да се приематъ отъ черковата покаянитѣ се отрekli се отъ вѣрата. Той изработилъ 25 канона.

2. Неокесарийски, около 315 г., станалъ въ Кападокия, съставилъ 15 правила, главно за нравствеността на духовенството.

3. Гангърски, 371 г., въ Мала Азия, противъ мнѣхейското учение на севастийдския архиепископъ въ Армения Евстатий, който училъ че бракътъ е богупротивно нѣщо.

4. Антиохийски, 341 г., присѣдствували около 100 отци. Съставилъ 25 канона.

5. Лаодикийски, IV вѣкъ, точната му дата не се знае. Съставилъ 60 правила, главно за дисциплината на клира и нравитѣ на мирянитѣ.

6. Сардикийски, 347 г., въ Сардика или Сердика (сегашна София). Присѣдствували 300 западни и 76 източни епископи. Билъ свикавъ отъ Константина Велики и прѣдопрѣдѣленъ за вселенски, но това не станало поради появилитѣ се разнорѣчия по въпроса за сжденето на Атанасий Великий. Източнитѣ епископи, които били прѣдимно арианци напуснали София и заминали за Пловдивъ, дѣто открили свой собственъ съборъ, но останалитѣ въ София продължили заседанията, признали никейския Символъ на вѣрата и съставили 20 черковни канони. На събора присѣдствувалъ и самъ Св. Атанасий Велики, като подсждимъ, но билъ оправданъ, когато въ Пловдивъ го осждили.

7. Картагенски съборъ, станалъ 416 — 426 въ Африка. Съставилъ 147 правила.

8. Цариградски, 394 г., при патриарха Нектария, като прѣдседателъ, съставилъ едно правило за личния съставъ на сжда надъ епископъ, т. е. епископътъ да бжде сжденъ, доколкото е възможно, отъ всичкитѣ епископи на дадена областъ.

9. Цариградски четвърти, извъстенъ по име двукратенъ, 861 г., свиканъ за да се утвърди като патриархъ знаменития Фотий, избранъ вмѣсто низвержения Игнатий. Съставилъ 17 Канона.

10. Цариградски пети, 879 г., състоялъ отъ 383 епископи съ прѣдставители на всички източни патриарси и на римския папа. Съставилъ 3 правила, между които второто запрѣта за на епископитѣ, достигнали този санъ възъ отъ монашеския чинъ, да даватъ монашески обѣти.

§ 9. Обичаятъ и Обичайното право. Обичаятъ като източникъ на правото прѣдшествува закона. Той се е появилъ прѣди него. Обичаятъ е дѣло на народа, на неговото убѣждение и одобрение и задължителната му сила се крие също така въ това убѣждение. Законътъ се появява много по-късно и въ най-ранното време, законитѣ сборки каквито сж напр. „Варварскитѣ правди“ — *Leges barbarorum* — не сж друго освѣтъ компилации на юридически обичаи, дѣйстващи въ срѣдата на народа. (Подробно за обичаи, за записването му, за проявлението му, за задължителната му сила вж. „История на старо-българското право“ отъ С. С. Бобчевъ, стр. 60—83 гдѣто се намѣрва и литературата по прѣдмета).

Обичаятъ въ каноническото право е припознатъ като източникъ редомъ съ канонитѣ и законитѣ. Черковниятъ обичай се отличава отъ Свещеното прѣдание по това, че прѣданието се основава възъ авторитета на синодова, който го е прѣдалъ, а обичаятъ, ако и да е свързанъ съ известно прѣдание, е анонименъ и възприетъ повече или помалко самостоятелно, и поради дълготрайността на своето съществуване, станалъ е източникъ на черковното право редомъ съ закона. Първото условие за да бжде обичаятъ прилаганъ отъ черквата е да заключава въ себе си истината, условие впрочемъ еднакво съществено и за юридическия обичай въобще.

Обичаятъ е признатъ и отъ законодателството на черквата. Но има обичаи които като неумѣстни, сж били отменени отъ нѣкой съборъ. Тертулианъ казва: „Ако нѣщо и да не е опрѣдѣлено писмено, а пъкъ се пази навсѣкждѣ, значи, че то е утвърденъ обичай, който е основанъ на прѣдание. Ако нѣкой каже, че и за прѣданието е нужно писмено сви-

дѣтелство, тогава ние може да посочимъ много наредби, запазени неписмено, само по силата на прѣданието и обичая. Прѣданието важи като основа, обичая — като потвърждение, а вѣрата — като стражъ.

Черковната властъ е която рѣшава дали извѣстенъ обичай е съществуващъ или не; ако ли обичаятъ е отъ областта на гражданското право, черковата се обърща за свѣдѣние къмъ гражданската властъ.

Обичаятъ въ християнската черква, ако и да не е уреденъ съ канони или други положителни наредби, се пази благодарение на съзнанието и убѣждението, че той е правъ и че съ него се разрѣшава най-правилно нѣкое отношение, което не е уредено инакъ въ черковни канони и закони. Още апостолъ Павелъ поменава за обичая, че женитѣ въ черкова трѣбва да се явяватъ съ покрита глава (1 Коринт. 11, 16). До появяването на вселенскитѣ събори, освѣтъ Св. Писание и Прѣдание, обичаятъ е билъ почти единичното ръководно начало за рѣшаване на много случаи и спорове, за които не е имало друго ръководяще правило. Постоянната и еднообразна практика — чия, основана върху убѣждението за необходимостта на тоя начинъ на дѣйствие — *opinio necessitatis* — това е същественото условие, на което трѣбва да отговаря единъ черковно-юридически обичай. Друго условие на което трѣбва да отговаря обичаятъ е неговата разумность (*rationalitas*), т. е. че обичаятъ не трѣбве да противорѣчи нито на здравия разумъ, нито на черковния редъ, нито на правдата за нравствеността.

Вселенскитѣ събори се позоваватъ, въ нѣкои отъ своитѣ рѣшения, на древнитѣ обичаи. Напр. I всел. съборъ въ правило 8^о казва, че споредъ обичая никой да не бжде ръкополаганъ за свещеникъ, ако не бжде изпитана неговата съвѣсть и животъ; I всел. съборъ, прав. 13-о гласи: умирающитѣ никога да не бждатъ лишавани отъ налжствия съ сзетитѣ тайни. Трулскиятъ съборъ, правило 39, нарежда щото да бждатъ спазвани обичаитѣ на вѣка черкова.

По отношение къмъ закона, обичаятъ може да дѣйствува: 1. *secundum legem*, като прилагане на вече съществуващия законъ. Собствено, това не е особень обичай, а е знакъ, че законътъ е влѣзълъ въ сила; 2. *praeter legem*, като допълнение на праздинитѣ на закона и 3. *contra legem*, като

отмѣна на закона. — Въ послѣдния случай или законътъ се лишава отъ практическо прилагане по силата на обичая (*desuetudo*), или по силата на обичая се създава нова наредба на мѣстото на закона (*consuetudo contraria*).

Въпросътъ за научната конструкция на черковното обичайно право продължава да бѣде изпълненъ съ контроверси, особено въпросътъ за произхождението, задължителната сила и давността, необходима за да има обичай. Въ всѣки случай, трѣбва да се подчертае и тукъ, че е погрѣшно изъ основа мнѣнието какво обичайното право въ областта на Черковата било това, което не е писано. Трѣбва да се знае, че както има закони неписани, така също има и обичаи писани.

§ 10. Граждански закони. Когато Черковата, прѣзъ шѣти три столѣтня слѣди появението на християнството, е била не само не припозната, но и прѣслѣдвана отъ държавата, тя не е познавала за своитѣ вътрѣшни потребности езическитѣ държавни закони. Но когато при Константина Велики християнството почна да се търпи, а по-късно стана и господствующа религия, когато държавата почна да се отнася дори съ почитъ и съчувствие къмъ черковата, тогавъ тя допусна на държавната властъ да издава закони съ черковенъ характеръ, самостоятелно или наедно съ черковната властъ. Ако държавата въ лицето на своитѣ властители издаваше наредби, съ които припознаваше черковнитѣ правила за задължителни и равносилни съ държавнитѣ закони; то черковата твърдѣ естествено трѣбваше по взаимностъ да приеме онова законодателство на гражданската властъ, което не бѣше прогнало нейнитѣ начала и правила. Императоръ Юстинианъ съ законъ отъ 530 година нарежда, што всичко, што забраняватъ канонитѣ, да се забраняватъ и държавнитѣ закони, а въ 6 новела нарежда канонитѣ да иматъ същата сила, която иматъ гражданскитѣ закони. Такави съотношение на законитѣ и на канонитѣ се установило не само въ източната, но и въ западната черкова. По този начинъ, държавнитѣ закони въ онази своя частъ, въ която се отнасяли до черковата, станали източникъ на черковното право. То се знае, че при наличността на един и други закони могло е да се случи конфликтъ, стълкновение. Въ такъвъ случай въ черковата билъ възприетъ слѣдния редъ: Канонитѣ иматъ по-голяма сила отъ държавнитѣ закони, защото

тѣ сж издадени и утвърдени отъ светитѣ отци и отъ императоритѣ, тѣ имагъ сжщото значение, както и Свещеното Писание: а законитѣ, като издадени само отъ императоритѣ, не могатъ да стоягъ по-високо отъ Светото Писание и канонитѣ.

Установенъ е при това и други редъ между Черковата и Държавата, че послѣдната не може да измѣни, освѣнъ съ съгласието на черковата, извѣстни черковни закони, когато за това стане нужно, разбира се въ границитѣ на каноническото право и винаги само въ интереситѣ на черковата.

По долу ще имаме случай да изложимъ нѣкои подробности за онѣзи императорски закони, които сж засѣгали, между друго, и въпроси отъ черковния животъ. И това почва отъ първия християнски императоръ, както е нареченъ Константинъ Велики, създателтъ на 4-тѣ части на *Corpus Juris Civilis*: Кодексъ, Пандекти или Дигести, Институции и Новелли. Прѣдполагало се принципиално, че законодателтъ императоръ дѣйствава канонически, т. е. съгласно съ канонитѣ, — първо условие за да бждатъ законитѣ му относно черковата възприемани и прилагани отъ черковната властъ.

Имало е закони, които съдържали въ себе си нареждане да се отстъпятъ извѣстни права и привилегии на черковни учреждения, манастири и пр. Подобни законодателни актове се издавали въ формата на грамоти, о които се окачавъ златъ печатъ, — отъ тукъ названието на тѣзи грамоти „хрисовули“, които се отличавали отъ по-просто издаденитѣ грамоти „сингедии“ или „питакии“. Като се знае, българскитѣ царе сжщо така сж издавали подобни лични законодателни актове съ сжщото назначение и тѣ носѣли названието „хрисовули“ или „златопечатани“ (слова).

2. Появление, прилагане и отмиѣнение на черковнитѣ закони.

§ 11. Обнародване и задължителностъ на черковния законъ. Всеки законъ има за сжществено и безусловна задача да бжде прилаганъ и въ живота, иначе неговото сжществуване и издаванетоъ му нѣма смисълъ. Това общо правило е еднакво вѣрно и за черковнитѣ закони. За да бждатъ обаче и тѣзи послѣднитѣ задължителни и, слѣдователно, прилагани въ живота, най-първото условие е,

отъ вътрѣшна страна, законътъ да бжде издаленъ надлежно отъ черковната власть, прѣдметътъ му да бжде отъ черковенъ характеръ, да бжде съгласенъ съ основнитѣ начала на Черковата и да отговаря на благо на вѣрующитѣ. Отъ външна страна изисква се законътъ да бжде обнародванъ по надлежния начинъ, *promulgatio legis*. Въ случая и черковното законодателство върви по пътя на гражданското. И за черковния законъ е необходима санкцията.

Задължителността на черковнитѣ закони не е еднакво безусловна за всички наредби. Нѣкои сж безусловни задължителни за всѣки членъ на черковата. Такива сж законитѣ за вѣрата и всички нравствени закони на християнската черкова. Онѣзи пъкъ черковни закони, които уреждатъ външнитѣ отношения на Черковата, сж условно задължителни. Черковната законодателна власть е имала и има право да отмѣнява закони съ послѣдния характеръ т. е. които сж условно задължителни, като остава вѣрна на изразенитѣ начала въ Свещеното писание. Но за това се изисква особень редъ и свикването на съборъ, който би ималъ такова право. Така трѣбва да се разбиратъ и постановленията на Трулския и на VII Вселенски съборъ — да се не измѣняватъ старитѣ закони, отъ което трѣбва да се разбира, че не трѣбва да се измѣняватъ законитѣ въпрѣки духа на черковата за угода на човѣшки прищѣвки.

Общото правило е такова: Истинитѣ на вѣрата и нравствеността никога не могатъ да се унищожаватъ и отмѣняватъ, когато правилата на външния черковенъ животъ могатъ да се измѣнятъ и дѣйствително сж се измѣнявали съ този животъ.

Вънъ отъ това, Трулскиятъ съборъ (691 год.) е допусналъ помѣстнитѣ черкови споредъ обстоятелствата, въ които се намиратъ, да създаватъ свое законодателство за своя външенъ животъ, за управление и дисциплина, но и това законодателство трѣбва да е съгласно съ основнитѣ закони на Черковата и да е проникнато отъ християнски духъ. Една помѣстна черкова нѣма право да се мѣси, при такъвъ случай, на законодателството на друга.

Всѣки е длъженъ, щомъ принадлежи къмъ една черкова да се подчинява безъ разлика на нейнитѣ закони. Никой нѣма право да се оговоря съ незнанието на закона.

Билъ ли е нѣкога обнародванъ закона, или ако е новъ, обнародванъ ли е единъ пътъ, всѣки членъ на черковата е длъженъ да му се подчини. Не се прави никаква разлика за лицата каквото обществено и иерархическо положение да занимаватъ. Въ рѣдки случаи изрично прѣдписани, може да се прави изключение за немощнитѣ, болиитѣ, слабитѣ дѣца, защото нѣма физическа и нравствена възможность да имъ се наложи изпълнението на нѣкой черковенъ законъ.

§ 12. Отмѣняване на законитѣ. Както се каза, става нужда по нѣкога законътъ да се измѣни или отмѣни. Отмѣняването може да стане по нѣколко начина. Има отмѣняване изрично. Има отмѣняване подразумѣваемо, а именно когато сетившиятъ законъ замѣнява по-прѣдшния. Така напр. 8. канонъ на Трулския съборъ нарежда щото събори за напредъ да ставатъ веднажъ въ годината, и съ това се измѣнява наредбата на 5. канонъ отъ първия съборъ, който е прѣдписвалъ, епископитѣ да се свикватъ два пѣти прѣзъ годината въ всѣка митрополитска областъ.

Има отмѣняване и когато единъ законъ е билъ издаденъ за извѣстно врѣме, а това врѣме е изтекло. Такъвъ законъ фактически се отмѣнява, кога прѣстане да съществува и прѣдмета, за който се отнася. Най-послѣ единъ законъ може да прѣстане да дѣйствува, когато не отговаря на новитѣ обстоятелства или поради неприлагане.

Отъ снизхождение къмъ нѣкои отдѣлни лица може да се прави диспенсація, чрезъ която тѣ се освобождаватъ да изпълнятъ прѣдписанието на извѣстенъ законъ. Това не е необходимостъ, а снизхождение къмъ човѣшката слабостъ. Това е едно смекчаване строгостъта на съществуващи наредби при изключителни обстоятелства. Но диспенсація може да даде само надлежната черковна власть.

§ 13. Тълкувание на законитѣ. Колко и да е необходимо законътъ да е ясенъ и слѣдователно да се прилага буквално, но обикновено става необходимо не само да се изучава буквата на закона, но и да се вникне въ неговия смисълъ, да се подири каква е била цѣльта на законодателя и каква мисълъ го е ржководила при издаването на закона. Едно подобно дѣйствие се нарича тълкувание на закона: *Interpretatio legis*. Има четири главни начина за тълкувание на закона: 1. граматически, когато се дири и

разяснява израза, употребен от законодателя в една наредба от закона; 2) логически — когато се дири смисъла на закона, логическото отношение между частите на една мисъл; 3) исторически — когато се дири за да се разбере състоянието на условията в онова време, когато е бил издаден законът и се изследват произхождението и причините, които са извикали създаването му, както и еволюцията или трансформацията му; 4) най-после, систематически — когато се дири вътрешната връзка, която съединява закона с някои други юридически наредби, като се съпоставя даден закон към цялата система на правото, действуваше в известна област.

Много пъти законът е неясен или е употребил неправилен израз. За уяснение и за поправка на тези неудобства прибѣгва се до разни спомагателни средства, каквито са: 1) дири се вътрешна връзка въ цялото законодателство и съ други някои закон може да се разкочи неясния и неясен; 2) дири се причината за изданието на дадения закон или *ratio legis*.

3. Номонанонитѣ.

§ 14. Апостолски канони и постановления
Наредбите съдържаха въ 10-тѣхъ заповѣди отъ възхожденіи законъ и наставленията на Исуса Христа, отчасти изказани въ Евангелието, отчасти идещи отъ Основателя на църковата чрезъ апостолски писания и прѣдания, тѣзи наредби още въ първѣтъ вѣкове на християнството почватъ да се изражаватъ въ писани устави. Отъ такивото могатъ да се поменатъ слѣднитѣ:

1. Учението на 12-тѣ апостоли, — паметникъ, който е билъ забравенъ и самиятъ фактъ на съществуванетоъ му за съвременната каноническа наука стана известенъ едвамъ неотдавна. Него извадиха Никомедійския нитрополитъ Филотей Бриений (1875) въ обширенъ рукописенъ сборникъ отъ 11-о столѣтие, а издаде текста му въ 1883 год. За този паметникъ вече има обширна литература. За произхождението му възгледитѣ още не са установени окончателно, — някои го отнасятъ къмъ първия или втория вѣкъ, а за мѣстопроизхождениедни посочватъ Египетъ, други — Сирия. По съдържание сборникътъ прѣдставя изложение на нравственото

християнско учение и на старохристиянската общинна организация. За нравственото учение на съставителя послужилъ е съществуващата въ еврейската инструкция за прозелити схема за двата пътя — пътя на живота, при което се изброяват добродетелитѣ, необходими за християнина и пътя на смъртта, гдѣто се изброяват пороцитѣ и прѣстѣпленията, които християнинътъ трѣбва да избѣгва. Голяма свѣтлина върху старохристиянската община дадоха свѣдѣнията на паметника за апостолитѣ, пророцитѣ, учителитѣ, епископитѣ и пр.

2. Дидаскалията (учението) — систематическо изложение на християнското нравствено учение, на черковното устройство и дисциплина. Този сборникъ е отъ първата половина на 3-и вѣкъ. Трѣбва да е писанъ на гръцки, а знаеятъ се прѣводитѣ на сирийски, арабски и етиопски. Сборникътъ е съставенъ вѣроятно въ Сирия, макаръ Дидаскалията да посочва Иерусалимъ, гдѣто апостолитѣ ужъ се събрали за да разпръснатъ лъжеученията и съставили туй систематично учение.

3. Апостолскитѣ постановления, сж обширенъ сборникъ появилъ се въ Сирия, прѣдаденъ е чрѣзъ Климента, римски ученикъ на Апостола Петъръ въ 8 книги съ 85-тъ правила на апостолитѣ. Първитѣ 6 книги съдържатъ Дидаскалията, поправена и попълнена. Нѣкои части само сж прѣработени, прибавени сж нови длѣжности, нови празници и пости. Първата книга говори за мирянитѣ, втората за епископитѣ и други свещени лица, третата за вдовитѣ, четвъртата за сирачетата, петата за мѣченицитѣ, шестата за ереситѣ. Въ седмата книга се говори за новата пресвитерска длѣжностъ и сж прибавени разни молитви. Най послѣ осмата книга съдържа за харизмитѣ, хиротонитѣ, черковни закони и и прѣдставлява ръководство за литургията и други служби.

4. Апостолскитѣ правила или канони, сж кратко изразени дисциплинарни наредби съ посочване и на наказанията. Собствено тѣзи апостолски правила съставятъ заключителната частъ отъ осмата книга на Апостолскитѣ постановления. Повечето правила сж противъ прѣстѣпленията на черковнослужителитѣ. Литературната редакция на тѣзи правила не е по-ранна отъ 4-о вѣкъ. Тѣ не били писани отъ самитѣ апостоли, но нѣкои сж прямо заети отъ апостолскитѣ послания, а нѣкои сж изразъ на Свещеното прѣдание отъ апостолското врѣме. Такъвъ е канонътъ седми

който запрѣтвява да се празнува пасхата наедно съ иудейтъ, 30-ятъ канонъ, който запрѣтвява да се получава епископска властъ отъ мирски началници, 34-ятъ канонъ, който прѣдписва на епископите на всѣки народъ да припознаятъ първия изъ между тѣхъ за глава.

Тѣзи правила на грѣцкия Изтокъ били утвърдени отъ Юстиниана, а послѣ Иоанъ Схоластикъ ги вмѣстилъ на брой 85 въ своя Канонически сборникъ.

По тозъ начинъ, и въ нашата Славянска Кормчая се срѣщатъ апостолски правила или канони (до 36), повечето отъ които сж вмѣстени подъ името на апостола Павла, т. е. като че ли сж били писани или прѣдадени отъ него. Въ тѣзи правила, между друго, се нарежда за поменуването на умрѣлитъ на 3-и, 9-и и 40-и дни отъ смъртъта имъ, и слѣдъ година.

§ 15. Произхождение на канонитѣ. — Първитѣ закона. — Сбирки отъ канони — синтагми. Християнитѣ отъ най-ранни времена, прѣзъ течение на първитѣ три вѣка слѣдъ РХ., не се съобразявали за своитѣ отношения освѣнъ съ Божественото откровение, т. е. съ Свещенното Писание, съ обичаитѣ и прѣданието и съ поменатитѣ апостолски учения и правила (§ 14). Първитѣ християни живѣли въ областъта на тогавашната римска империя, и, като се намѣрвали подъ дѣйствието на римскитѣ закони, миогледътъ на тия послѣднитѣ не е могълъ да не се отрази и върху образувани се черковенъ редъ. Вече при Константина Велики (отъ 315 г.) се почнало свикването на събори — вселенски и помѣстни — и въ тѣхъ се уредили норми, които почнали да се обличатъ въ писано право. Тѣзи норми почватъ да се прилагатъ съгласно отъ всички. Въ това всеобщо приложение се е заключавала здравината за истинността и за съвършенството на черковния редъ; и самиятъ този редъ, като истински нормаленъ и съвършенъ, се е наричалъ канонъ (regula). Канонитѣ сж черковни правила. Тѣ обемали: 1) канонитѣ на Св. Апостоли; 2) на вселенскитѣ събори; 3) на помѣстнитѣ събори; 4) на светитѣ отци.

Въ дохристиянския си смисълъ канонъ ще да каже, буквално гълкувано, право прѣчица (линейка), която служи за подпиране или измѣрване и прѣтегляне, както е поназалната въ ижлонитѣ, или за прокарване права черта, както е

правило у зидаритѣ; въ прѣносенъ смисълъ канонъ е обозначавалъ образецъ на изкуството и критерий на съвършенството, както въ физическо, тъй и въ духовно отношение.

Въ първоначалното врѣме на християнството канонъ щѣло да рече норма, правило, нормаленъ редъ на християнския животъ. Така, апостолъ Павелъ въ своето послание до галатинитѣ, като ги наставлява, казва имъ въ заключение, че „елищъ правиломъ (каненомъ) симъ жителствуемъ, миръ надъ нихъ и милость“. (Къ галатомъ, глава 6, ст. 16. — Ср. Къ филил. 13 — 16).

Въ произведенята на старата християнска книжовна канонъ се употрѣблява не въ смисълъ на нѣкъа наредба, а като съвършенъ редъ на животъ, съобразенъ съ Св. Писание. За това, наредбитѣ, приети на съборитѣ, като съобразни съ прѣданието и Св. Писание, се нарекли канонически.

На славянски езикъ думата *хлѣвъ* още въ най-старо врѣме е прѣведена съ думата правило, а пъкъ — *збѣвъ* съ законъ. Отъ туйъ и номоканонъ съ думата, не толкозь ясно и изразно, законоуправило, както е билъ нареченъ най-стария прѣводъ на Схоластиковия номоканонъ.

Най-раннитѣ сборници на канони сж се появили слѣдъ първитѣ събори. Тѣ не били уредени. Има данни, че единъ такъвъ сборникъ на грѣцки (отъ между 315 и 375 година) е послужилъ за прѣводъ на латински. Отъ началото на V в. се поменава и за втори грѣцки сборникъ, и тъй нататъкъ. Така на халкидонския съборъ (451 г.) прочели канонитѣ на прѣдишнитѣ три събори отъ „особена книга“ до тогава непозната. — Първиятъ канонически сборникъ, дошелъ до насъ, е Каноническия Синописисъ, приписванъ Стефану Ефесному, и той се отнася къмъ началото на VI в. Други слѣдъ него е билъ сборникъ по името на Сижеона, магистръ и доготетъ. Първиятъ опитъ на по-уреденъ сборникъ се е появилъ въ VI ст. съ шестдесетъ титли, но той не дошелъ до насъ. За него поменава съставителтъ на втория систематически сборникъ Иванъ Схоластикъ, адвокатъ, септъ цариградски патриархъ (556 и 578) който се възползувалъ отъ първия съ 60 титули или рубрики сборникъ и го раздѣлил на 50, като размѣстилъ почти цѣлия канонически материалъ, вѣроятно по подражание на 50-тѣ книги на Юстиниановитѣ Дигести. Каноническиятъ материалъ, който се е

съдържалъ подъ петдесетъ заглавия, съставляватъ правилата отъ десетътъ събора, които били познати до това врѣме.

Не много, види се, слѣдъ Схоластика се срѣща новъ опитъ за систематизиране на канонитѣ. Незнаенъ авторъ се залавя и подвеща цѣлия канонически материалъ подъ 14 рубрики или титули, като рѣздѣля всѣки титулъ на глави и като поставя на всѣка глава особно заглавие. Но съставителятъ не вмѣстилъ цѣлото съдържание на канонитѣ, а означилъ само съ броеве канонитѣ, що се отнасятъ на заглавието. По тоя начинъ, новиятъ опитъ билъ само единъ по-казалецъ, който прѣдполагалъ други сборникъ или кодексъ на канонитѣ, гдѣто би могли да се намѣрятъ текстоветѣ и то по показалеца. Съставителятъ приготвилъ единъ такъвъ кодексъ — Синтагма*) така, че неговиятъ трудъ вече обемалъ и систематически показалецъ, и текстъ.

Този систематически трудъ по-късно билъ възпроизведенъ въ тѣй наричания номоканонъ съ 14 титули, който въ 883 г. при патриарха Фотия билъ допълненъ.

Около това врѣме сж се появили и Синописитѣ т. е. съкратени изложения на канонитѣ.

§ 16. Произхождение и развитие на номоканонитѣ. — Двата прототипа грѣцки номоканони. Номоканонитѣ**) сж се появили, извикани отъ практическата нужда на духовнитѣ лица да иматъ прѣдъ видъ не само духовнитѣ правила, но и дѣйстващитѣ свѣтски закони. Най-ранъ до врѣме номоканонъ е тоя извѣстенъ по името на Иована Схоластика. Той е билъ съставенъ като къмъ систематическия неговъ сборникъ отъ канони съ 50 титули билъ прибавенъ сборника му съ граждански закони отъ 87 глави, събрани и съставени изъ нуведитѣ на Юстиниана. Въ печатната Кормчия тоя чернивно граждански сборникъ на Схоластика е напечатанъ въ втора часть, 42 глава, но кой е съставилъ тоя най-първи и най-старъ Номоканонъ, — още е неизвѣстно. Съставянето на тоя номоканонъ отнасятъ къмъ първитѣ години слѣдъ смъртъта на Юстиниана, именно къмъ

*) Синтагма е грѣцка дума и ще каже сбирка. Подъ тази дума грѣцитѣ сж разбирали винаги сбирка отъ канони или номоканонитѣ.

**) Това наименование първоначално се е употребявало само за каноническитѣ сборници, въ които не е имало граждански закони, сжщо — и за разнитѣ законници за покажанията (спитемни), какъто е таа наречения номоканонъ при Требиниа.

врѣмето на управлението на императора Юстина II (565—578 г.) По-късно той е билъ допълненъ, особно въ каноническия си отдѣлъ, съ по-сетнѣшчи канони. Въ този допълненъ видъ тоя номоканонъ, е билъ прѣведенъ на старобългарски още въ IX вѣкъ, веднага слѣдъ покръщението на българския народъ*).

Слѣдъ така наречения Схоластиковъ номоканонъ, се явява други — тоя съ 14 титули. До скоро мнѣнието бѣше, че той е дѣло на знаменития цариградски патриархъ Фотия, поради това той се е наричалъ и „Фотиевъ номоканонъ“. Едно обстоятелствено изучаване на самия номоканонъ, особно на неговото прѣдисловие доказва, че той е отъ по-ранно врѣме и че при Фотия той е билъ само допълненъ. Такива учени изследователи като Цахарие, проф. Суваровъ, епископъ Никодимъ и др. вече положително твърдятъ, че не само Фотия не е вземалъ участие въ редакцията на тоя номоканонъ, но че той е неучастенъ и въ допълнението къмъ него.

Номоканонътъ съ 14 титули има двѣ редакции: първата е отъ първата половина на VIII в. и, споредъ еп. Никодима, тя е работа или на цариградския патриархъ Сергия, или пъкъ на нѣкое духовно лице работило подъ негово ръководство. По съдържанието си тоя номоканонъ се отличава отъ прѣдидшия Схоластиковъ по това, че той е раздѣленъ на 14 т. съ пълна хармоническа по между имъ връзка, а всичкитѣ титули се дѣлятъ на глави, отъ които къмъ всѣма сж приведени нумерата на канонитѣ, които говорятъ за извѣстенъ прѣдметъ, а послѣ и съответнитѣ закони отъ гръко-римското законодателство. Гражданскитѣ закони сж заети главно изъ така наречената *Collectio Tripartita* — която съдържа всички закони на държавната власт, изложени въ Юстиниановитѣ сборници**).

*) Въ печ. Кърчезъ той носи заглавие: „Отъ свята божественныхъ новихъ заповѣдей, име въ божественномъ наследіи царя Юстиниана различни заповѣди, сходяще ся подобно съ божественными и священными правилами, и отъ обидя свою крѣпость дающе. Имъ же чинъ нѣши и число положихомъ, да въскорѣ обратятся исноная глава: понеже яко речено естъ, отъ различныхъ заповѣдей быти сочтанными якоже писано естъ адъ справили соборными, лекашихъ заповѣдей, и главъ“.

**) *Collectio tripartita* или *collectio constitutionum ecclesiarum* и още *Paratitla* се дѣли на три отдѣли: първиятъ обема първитѣ 13 титула на Юстиниановия кодексъ; втория — 6 титула изъ Дигеститѣ и Институцитѣ, които се отнасятъ до свещенитѣ прѣдмети; третиятъ е съставенъ изъ 34 новели за духовнитѣ, за еретицитѣ, за мирянитѣ. Мисли се, че сжщиятъ авторъ, който е съставилъ първата редакция на номоканона съ 14 т., ще е уредилъ и тоя сборникъ.

Втората редакция на номоканона съ 14 титли е извършена въ края на IX в. Въ нея е запазена външната страна на първата редакция, само въ втората се поменаватъ канонитѣ на трудския (въ Цариградъ станалъ) съборъ и Никейския II съборъ. Колкото за гражданския стдѣлъ на тоя номоканонъ, той останалъ същия съ нѣкои дребни измѣнения.

Отличителната черта на тоя номоканонъ е била таж, че той е обемалъ, освѣнъ единъ систематически показалець на канонитѣ, още сборникъ съ пълния текстъ на самитѣ канони. Тая систематичность и пълнота е правила номоканона съ 14 т. много удобенъ за употрѣбление. И, наистина, той е номоканонътъ, който и сега съставлява основния канонически сборникъ на православната черква.

§ 17. Канонически сборници на западъ: Източници въ Римската Католическа черква — *Corpus juris canonici*. Прѣди раздѣлението на западната католическа и източната православна черкви източниците сж били почти еднакви. Канонитѣ отъ грѣцки езикъ били прѣводжани на латински. И тамъ на западъ тѣ сж имѣвали въ сборници по хронологически редъ съ Никейскитѣ канони на чело. Прѣводътъ прави лица. Голѣма известность получили три прѣвода: *versio isidoriana* или *hispana*, *versio græca* и *versio dioukiana*. Особено билъ познатъ послѣдниятъ на Дионисия Мали съставенъ въ края на IV вѣкъ. Тѣ се появили въ Италия, даже и първиятъ, нареченъ по погрѣшка испански, защото въ него се четатъ канони отъ по сѣтишния испански сборникъ, прѣписанъ на свети Исидоръ Севилски. Дионисий съставилъ, освѣнъ сборника на канони, и сборникъ на папскитѣ декретади, които съединени на едно съставили единъ канонически кодексъ, който съ врѣмето билъ уголъняванъ чрѣзъ прибавки на посетѣшнитѣ папски декретади. Въ 774 г. папа Адрианъ I. поднесълъ на Карла Велики подобенъ Дионисиевъ сборникъ, а въ 802 г. въ Ахенъ сборникътъ билъ приетъ за официаленъ канонически кодексъ на франкската монархия.

Около половината на 9-ятъ вѣкъ, поменатиятъ вече испански сборникъ се появилъ въ франкската империя въ прѣработенъ видъ съ редица подправени документи. Той състоялъ отъ три части: I. 50 правила апостолски и 60 декретади поч

вайки отъ Климента, ученикъ на апостола Петра. Отъ тѣзи декрети два били фалшифицирани, а 58 измислени. Втората часть съдържа грѣшки канони и нѣкои на африкански и испански събори. III-та часть сж папскитѣ декрети. Въ втората часть е помѣстено между друго така нареченото Константиново дарение, единъ подправенъ дарственъ актъ, който ужъ Константинъ Велики далъ на римския папа Силвестъръ. Въ него се казва, че Константинъ, когато го кръстилъ папата, подарилъ му знаковетѣ на императорско достойнство, латеранския дворець, градъ Римъ, Италия и даже всички западни страни, а самъ прѣнесълъ своята столица изъ Римъ въ Византия, защото на императора е неудобно да живѣе тамъ, гдѣто е главата на религията. Лъженсидорова сборникъ ималъ тенденцията да освободи изобщо духовенството отъ кралската власть и свѣтската подсъждностъ, като напрогнаъ разшири колкото се може повече папската власть и защищава франкскитѣ епископи. Въ тѣзи подправени декрети на Лъженсидора се крие института на каноническото право, усвоено въ срѣднитѣ вѣкове и отъ римското право. Този сборникъ се ползвалъ въ срѣднитѣ вѣкове съ голѣмъ авторитетъ. Едва къмъ 15-я вѣкъ почнали да се изказватъ нѣкои съмнѣния въ него. Въ 16-я вѣкъ, особено отъ какъ той билъ напечатанъ, открили се подправкитѣ му главно отъ реформатскитѣ учени. Последниятъ ударъ билъ нанесенъ въ 18-я вѣкъ отъ братъ Балерини.

Съ раздѣлането на чърковитѣ папското законодателство става единственъ източникъ на черковно-католическото право. Папитѣ сж издавали *constitutiones* (закони), *texturata* (повеления) и *bullae* (разрѣшения). Освѣнъ това, станали и особни за западнѣ събори, които имали за нея характеръ на вселенски; сжщо така имало събори помѣстни, национални и областни. Западната черкова доби, по тоя начинъ, свой отдѣлни сборници на канонически правила (*corpus iuris canonici*), първиятъ отъ които е частна работа, принадлежаща на болонския монахъ Грацианъ, (около половината на XII вѣкъ той бѣ прѣпоавателъ на канон. право въ Болонската Школа). Най-напрѣдъ тоя сборникъ носѣлъ название *Concordantia discordantium Canonum*, а послѣ почнали да го наричатъ Декретъ на Грациана. Грациановитѣ Декретъ има три части: 1. за източникитѣ на черковното право и черковно-правит. органи; 2. за черковния

следъ и 3. за богослужебнитѣ дѣйствиа. Първоначално тоя сборникъ е билъ приготвенъ съ цѣлъ за прѣподаване, а послѣ той е послужилъ и за каноническа практика. На него почнали да гледатъ като на общъ източникъ на черковното право за цѣлия католически свѣтъ. Конституциитѣ или декреталитѣ, които следъ това сж издавали папитѣ, се наричали *extravagantes*.

По-късно се появили нѣкои компилации, отъ които двѣ официални: на Инокентия III и Хонория IV. Тѣзи компилации били вмѣстени отъ сборника на папа Григорий IX 1234 год. въ петъ книги. Въ 1298 г. папа Бонифаций VIII, въ 1313 г. папа Климентъ V, издали нови автентически сборници. Тѣ били сжщо така, както и Грациановиятъ сборникъ, прѣподавани въ университетитѣ. Прѣподаването състояло въ четенето на текста, при което се правили добавки т. е. *glosae* (отъ името на Грацианова ученикъ *Ralca*, който първи направилъ добавка) и обяснения — *glosae*. Глоситѣ сж пишали въ полята на книгата — *gl. marginales* и между редушки — *gl. interlineares*. Отъ тѣхъ се съставявали цѣлъ редъ книги — т. и. *apparatus* и по-сетне глоситѣ съставили единъ цѣлъ коментаръ — *glossa ordinaria*. При това, правили се съкращения отъ текста въ цѣлата книга — *Summae*. Въ XV вѣкъ четиритѣ сборници: на Грациана, Григория IX, Бонифаций VIII и Климентъ V, почнали да се наричатъ *Corpus iuris canonici*.

Колкото се отнася до свѣтскитѣ закони, то тѣ иматъ значение за западната католическа черкова до толкова, до колкото тя сама ги е признала, усвоила и канонизovala. А пъкъ за избѣгване на нежелателни, както за черковата, така за държавата, конфликти между властитѣ, западно европейскиятъ животъ е изработилъ особень источникъ черковно право — това на конкордатитѣ.

5 18. Източници на черковното право въ евангелическата или протестантска черкова.

Прѣди Лютера, Иванъ Хусъ, както още по-рано албигойцитѣ, заразени отъ учението на Богомилитѣ, бѣха утъпкали пъкъ за реформацията. Лютеръ, нанесе голѣмиятъ и послѣдней ударъ, продълженъ отпослѣ отъ Калвина, Меланхтона и пр. Въ 1526 г. Лютеръ, откакъ изгори публично и тържествено кодексътъ на каноническото право, поиска да запрѣти наредбитѣ му. Но юриститѣ отъ лютеранскитѣ университети

не можеха да се откажат отъ традицията и възприеха *св. св. jure canonici*, до колкото той не бѣше въ противорѣчие съ яснитѣ проповѣди на Христа и апостолитѣ.

Вънъ отъ това, въ евангелската черкова дѣйствува обичайното право, което е намѣрило тамъ по-широкъ пътъ на развитие, главно поради признаването, че цѣлото общество на вѣрующитѣ, а не само клирътъ, е способно за правообразование.

Основнитѣ принципи на реформатското учение сж изложени въ символически книги, каквито за протестантската или лютеранска черкова сж: 1) Голѣмия и малкиятъ катехизисъ на Лютера; 2) Аусбургското изповѣданне, съставено подъ редакцията на Меланхтона; 3) Апелогията на аусбургското изповѣданне съставена отъ сжщия 1531 г.; 4) Четиринадесетъ на християнското учение, съставено отъ Лютера 1537 г. като отговоръ на възможни въпроси, които щѣли да бждатъ предложени на прѣдполаганъ вселенски съборъ.

За евангелическо-реформатската черкова нѣма символически книги. Въ нѣкои страни иматъ задължителна сила: Хайделбергския катехизисъ отъ 1562 г., Бранденбургското изповѣданне, прѣдставено отъ френскитѣ хуеноти на краля Карлъ IX, 1581 г.

Символическитѣ книги нѣматъ юридическо значение и непосредствено не се прилагатъ въ практика, но тѣ служатъ за ръководства при черковното устройство и управление.

Въ XVI в. въ разни земи на Германия биди издадени при съдѣйствието на реформаторитѣ отъ мѣстни князе разни черковни устави. Въ нѣкои отъ тѣхъ сж обяснени главнитѣ точки на евангелическото вѣроучение (*credenda*). Къмъ тѣхъ се присъединили и разни юридически наредби (*agenda*) за строя, управленieto, дисциплината, длъжноститѣ, брачнитѣ дѣла, черковни имоти и др. Освѣнъ това, при все че Лютеръ изгори *св. св. jure canonici*, юриститѣ-канонисти намѣриха, че безъ тоя сборникъ не може и лютеранската черкова. И до сѣга, прочее, той остава като спомагателенъ източникъ на евангелическото черковно право. Той е въ сила, първо, до колкото свѣтското или черковно законодателство не го е отнѣвило; второ, до колкото наредбитѣ му не сж въ противорѣчие съ евангелския догматъ и съ евангелическото обичайно право.

Въ гермискиѣ земи съществуватъ и тъй наречениѣ черковни закони, каквито има още отъ XVI ст. Сега черк. закони сж тѣзи, които чрѣзъ черковнитѣ синоди отиватъ за утвърждение на началника на страната. Държавнитѣ пѣхъ за черковата закони сж тѣзи, които се гласуватъ отъ парламента. Черковнитѣ закони, които би трѣбвало да дѣйствуватъ като обязательни не само за черковата, но и за държавата, вѣтъ отъ черковната имъ публикация, се издаватъ още и въ видъ на държавни закони.

§ 19. — По-късни грѣцки канонически сборници. Въ периода слѣдъ раздѣлата на черковата се срѣщатъ вече редъ к. сборници съ тълкувания, на които задачата е била да се помогне на развитието на черковното право, както отъ практическа, така и отъ теоритическа страна. Тѣзи сборници могатъ да се раздѣлятъ на три разрѣди: А. съкратени, общедостъпни сборници; Б. сборници съ тълкувания; В. сборници систематически.

А. Къмъ първия разрѣдъ принадлежатъ а) Краткиятъ Канонически Синописисъ на Михаилъ Пселъ отъ XI в., който обема канонитѣ на първитѣ вселенски и 6 помѣстни събори въ хронологически редъ и послѣ правилата на св. отци и апостоли; б) Номоканона на Григорий Даксалатра, отъ първата половина на XII в., който е по-пространенъ и обема съкратено всички канони отъ номоканона съ 14 титули.

Б. Тълкуванията сж ставали или на синописиситѣ, или на пълния текстъ на номоканонитѣ.

1. На синописиса на канонитѣ, уреденъ отъ Стефана Ефески, попълненъ съ всички статии, съставилъ тълкувания дияконътъ и законовъдецътъ на съборната черкова въ Цариградъ, Алексисъ Аристинъ. Тълкуванията на Аристина състоятъ въ това, че подъ съкратения текстъ на канона той перифразиралъ пълния текстъ; ако пъкъ нѣкъждѣ самия пълень текстъ му се виждалъ ясенъ и понятенъ, той го просто прѣписвалъ безъ всѣко тълкувание, като прибавалъ само думата: ясно.

2. На пълния текстъ на законитѣ най-големо и най-пълно тълкувание е написалъ Иованъ Зонара. Канонитѣ у него сж наредени споредъ важността на източницитѣ и то по номоканона съ 14 титули. Зонара се е грижилъ да намѣри смисъла на всѣка дума на канона. Това негово дѣло

е счетоно по справедливостъ за велика заслуга отъ най-авторитетнитѣ канонисти на източната черква, името му е станало популярно и много сборници, които никакъ не му принадлежатъ, носятъ неговото име. Както Валсамонъ, така и Властаръ, по-късно, се позоваватъ на сполучливитѣ обяснения, дадени отъ Зонара. До тамъ сж важни тия тълкувания, че за каноническото право на православната черква тѣ служатъ като източникъ, а за науката на каноническото право и изобщо за правната история тѣ иматъ дълбоко значение.

3. Номоканонътъ съ XIV титули е билъ честитъ да има цѣлъ редъ тълкуватели, първиятъ отъ които е непознатъ. Други е на Теодоръ Вестесъ. Но най-забѣлжителенъ е Теодоръ Валсамонъ, най-напрѣдъ хартофилаксъ на цариградската черква, а по-сетѣ, отъ 1193 год., патриархъ антиохийскій, много познатъ между канониститѣ на врѣмето си.

Валсамону било поручано да извърши това свое дѣло, до дѣто билъ още хартофилаксъ, отъ императора Михаила Комнена и отъ цариградския патриархъ Михаилъ Ангела (1169—1177). Той си поставилъ за цѣль, както се вижда и отъ прѣдсловието къмъ труда му, да изтълкува номоканона съ XIV титула въ пълния му съставъ — канони и закони — като приведе въ съгласие опрѣдѣленията на канонитѣ съ наредбитѣ на Василикитѣ, които въ това врѣме сж имали задължителна за всички сила. Въ първия отдѣлъ, за канонитѣ, В. върви по пътя на Зонара; въ втория — за канонитѣ, той е самостоятеленъ. Собствено Валсамонъ се е постаралъ да посочи въ каква часть отъ Василикитѣ е внесена извѣстна новела отъ Юстиниана и така да обозначи, дали тя има дѣйствующа сила или не. Той се е държалъ о възгледа, че черковнитѣ канони се прѣдпочитатъ отъ законитѣ, а отъ Юстиниановитѣ Кодексъ, Дигести и Новелли иматъ сила само наредбитѣ, влѣзли въ Василикитѣ.

В. — Общи юридически и канонически сборници прѣзъ това врѣме се появили нѣколко: най-напрѣдъ тѣ сж доста солидни, послѣ отслабватъ и въ XIX в. пакъ се засилватъ отъ новия духъ на изслѣдвания старитѣ паметници.

§ 19. Закони (*leges*) и законни сбирки. Редомъ съ чисто духовнитѣ канони византийското право знае — законитѣ (*leges*), каквито почна да издава още първиятъ римски императоръ, — Константинъ Великий — щомъ прие християнството и прѣнесе столицата въ Цариградъ (350 г.) По него продължаватъ и другитѣ. Нѣкои се опитватъ да кодифициратъ това законодателство. Първи опитъ е тоя съ врѣмето на Теодосия II, — нареченъ по името му — *Codex Theodosianus*, публикуванъ въ 438 год. и признатъ за обязательенъ отъ 1 януарий 439 год. като единъ единственъ източникъ „*juris principalis*“ отъ Константина Великий. Теодосиевътъ кодексъ съдържа много закони, раздѣлени на 10 книги (*libri*), отъ които всѣка се подраздѣля на много глави (*tituli*). Последниятъ 16 книга съдържа изключително закони за черковнитѣ работи. Въ врѣмето на второто Юстинианово царуване (527 — 565) всички съществуващи до него римски закони се прѣгледаха и изложиха въ сборници, които замѣстиха всички прѣдишни. Тѣзи сборници бѣха:

1. *Codex constitutionum*, който съдържа законитѣ, издадени отъ императоритѣ (отъ Адриана, 117 год. до последния Юст. законъ), прогласенъ въ 529 год., но въ 534 замѣненъ съ нова редакция — *Codex repetitae praelectionis*. Тоя кодексъ е раздѣленъ на 12 книги, а всѣка има нѣколко титули.

2. Вториятъ юр. сборникъ на закони е *Digesta* или *Pandectae*, раздѣленъ на 50 книги и обнародванъ на 16 декември 529. Той съдържа наредбитѣ на дрезното римско право, запазени въ съчиненията на юриститѣ и имаше прантическио значение. Много откъслещи изъ дигеститѣ прѣминаха въ номоканона съ XIV титула, а послѣ, чрезъ Василитѣ, въ схолиитѣ на Валсамона — върху сѣщия номоканонъ.

3. Единъ трети сборникъ за изучаване правото бѣше *Institutiones*. Той съдържаше правото на кодекса и дигеститѣ. Той бѣше обнародванъ наедно съ дигеститѣ и наедно съ тѣхъ влѣзе въ сила. Той е раздѣленъ на 4 книги и всѣка книга на титули, а титулитѣ на параграфи.

4. Откакъ завърши кодификационното си дѣло (534) Юстинианъ издаде пакъ нови закони — нареченъ *Novellae constitutiones* (*Νεωτὰ ἐπιτάγαι*) съставени повечето на грѣцки.

Всѣка новела съдържа въ заглавието си, кому е отправена и кой ще изпълнява прѣдписанието ѝ. Тѣ бѣха повечето на името на praefectus pretorio, особѣнъ застъпващитѣ черковата, — които се отправиха на името на цариградския патриархъ, но се изпровождаха и до другитѣ патриарси. За по-нататъшното имъ разпространение грижеше се самъ патриархътъ. Юст. новели сж събрани въ една книга слѣдъ смъртта му. Историата на правото знае петъ сборки съ негови новели.

Черковата се ползува широко за своето право отъ Юстиан. сборници. По тѣхъ сж съставени кан. сборници: съ 87 глави, съ 25 глави, номоканонътъ съ 50 титули и съ 14 титули.

Къмъ този родъ дѣятелность принадлежатъ по-сетнѣшнитѣ: 1. Еклогата на Лѣва Исаврянина и Константина Компронима, издадена въ 741 г. 2. Прохиронътъ на императоритѣ Василия Македонянина и синоветѣ му Константиинъ и Лѣва, издадени между 870 — 872 год., който съдържа всички до тогавъ излѣзли главни наредби въ сществуващитѣ законни сборници и се дѣлялъ на 40 глави. Тази книга е много практическа и се ползувала съ уважение и у юристи, и у канонисти. Прохиронътъ е — Закона Градски на печ. Кръмчая; 3. Епанагога е ново издание на прохирона (*repetita praelectio*), издадена отъ сщия Василий М.; но тя не била обнародвана; 4. Василикиятъ — сж дѣло на императоритѣ отъ Македонската династия. Тѣ сж сборникъ отъ гръшко-римско законодателство, прѣдприето отъ Василия Македоняна, съ цѣлъ да прѣчисти старитѣ закони (*ἀνακαθάρισις τῶν παλαιῶν νόμων*, *purgatio veterum legum*). Това дѣло довършилъ синъ му Лѣвъ Мъдрий и той издалъ сборника — Василики въ послѣднитѣ години на IX вѣкъ (между 886 и 892 г.). Този сборникъ се нарича Тѣ Василики (*νόμοι, leges imperiales* т. е. Царски закони). Той се дѣли на 60 юрги, всѣка на титули, тѣ на глави, а главитѣ на параграфи. Източници на Василикиятъ били четиритѣ сборника на Юстиниана и Прохирона. Тукъ наистина законитѣ сж приведени въ поправена редакция и сж вмѣстени само ония, които иматъ съврѣмenna важность.

Черковата, която се ползува съ Юст. сборниця отъ самото имъ издание, прибѣгнала до Василикиятъ, когато се примирила съ положението, че юридическа важность има

само това, което е минало извън Юстиниановите сборници въ практическия тогава животъ.

Подиръ императоритѣ отъ македонската династия до падането на византийската империя подъ турцитѣ нѣкои нови кодификационни работи не се появиха. Съставиха се само частни компилации и законни сборници, въ които съставителитѣ туряха за основа нѣкой официаленъ сборникъ и го съкратяваха, допълваха по своему. Така се появиха прѣзъ X — XIII вѣкове — синопсиси на Василикитѣ — голѣмъ и малкъ, допълнена еклога (ausa), допълненъ прохиронъ, еклога измѣнена по прохирона и др. Въ тѣзи сборници влазяха, прочее, не само канонитѣ, но и гражданскитѣ закони, които бѣха признати за дѣйствающи и отъ черковата поменатитѣ по-горѣ — кодексъ на Теодосия, (публик. 438 г.), Юстиниановитѣ закони (1. Кодексътъ; 2. Дигеститѣ или пандектитѣ; 3. Институцитѣ и 4. Новелитѣ му), Еклогата на Льва Исаврянина и Константина Копронима (отъ 741 год.). Прохирона на императоритѣ Василия Македонина и синоветѣ му Константина и Льва (издадени между 870 и 879), — Градския законъ на Кърмчявата, Епаногогата, която е ново издание на Прохирона и най-сетнѣ Василикитѣ (*Византийска*) или царскитѣ закони, дѣло на Василия Македонянина, довършено и издадено отъ сина му Льва въ последнитѣ години на IX вѣкъ.

§ 20. Матей Властаръ и Арменопуло. Матей Властаръ е обаче лицето, което се отличава прѣзъ това врѣме въ тоя родъ на каноническа дѣятелностъ съ своята „Алфавитна синтагма“ издадена въ 1336 г. Въ тоя важенъ трудъ на Властаря сѣ посочени източникитѣ, слѣдъ които Синтагмата се дѣли на 24 стдѣла по броя на грѣцкото азбуки, а всѣки отдѣлъ има голкозъ глави, колкото имена, почващи съ известна буква. Всичко тя има 303 глави и подъ заглавието, що има всѣка глава, сѣ приведени най-напрѣдъ всички канони, а послѣ съотвѣтнитѣ граждански закони.

Арменопуло е издалъ, освѣнъ своето прочуто Шестокижieto — отдѣленъ канонически сборникъ. „Шестокижieto“, съставено около 1345 г., е инежъ познато съ названието Наржчикъ на закони (по лат. *manuale legum*). Съ своя „наржчикъ“ Арменопуло е ималъ за цѣль да допълни „Прохирона“ (наржчикъ, Градски законъ) на Василия Маке-

донянина, Константина и Лъва. Въ основа на „Шестокнижието“ е поставенъ Прохирона на Василия Македонянинъ, макаръ че редътъ при разположението на материала е измѣненъ. Другитѣ извори, съ които се е ползувалъ Арменопуло сж: василикитѣ и синописитѣ — голѣмъ и малкъ, Еклогата на Лъва Исаврянина и Константина Копронома, Епанагогата, Императорскитѣ новели, даже канонитѣ и рѣшенията на патриаршеския синодъ. Въ прибавкитѣ на „Шестокнижието“ се намѣрва така нареченото дарение на Константина Велики къмъ папа Силвестра, което се срѣща въ края и на печатната Кърмача.

Шестокнижието на Арменопуло е дѣйствувало като законъ, не само на врѣмето си, но и по-късно прѣзъ всичкото турско владичество на Балканския полуостровъ. Въ Гърция къмъ него се отнасятъ като къмъ дѣйствующе право и слѣдъ освобождението. — Въ вѣдомството на гръцката патриархия и до сега се водятъ по Арменопуло. Хаймбахъ дори свидѣлствува, че гърцитѣ на кипроса: какво право дѣйствува въ тѣхната страна, изключително отговаряли: „Арменопуло“. Подъ това име гърцитѣ дълго врѣме разбирали цѣлото си законодателство; Арменопуло у тѣхъ щѣло да каже кодексъ, общи законникъ. Но любопитно е, че подобно значение е добилъ Арменопуло не само въ Цариградъ и Елада. Той ималъ това значение още въ Молдова и Бесарабия. Както се знае, Молдова дълго врѣме се управляваше отъ гръцки „господари“ — фанариоти, които сдѣяха и разправяха молдозанитѣ по Арменопуло и други византийски законници. Въ 1804 г. Арменопуло е билъ прѣведенъ на влашки. Съ присъединението Бесарабия къмъ Русия, и прѣдъ видъ на дѣйствующето въ страната Шестокнижие и книгата на Донича „Кратко събрание на закони“, руский сенатъ, като касационна инстанция, намѣрва за необходимо тѣ да се прѣведатъ и напечататъ. Трѣбва да се прибави само, че съ минаването на Бесарабия къмъ Русия, книгата на Донича, която е една сбирка на Василикитѣ, е била доста измѣстена и прѣдпочитание е дадено на Арменопуло.

Слѣдъ Арменопуло завършва се сѣкашъ иѣкогашната дѣятелностъ по каноническитѣ сборници, за да се поднови пакъ въ началото на миналото столѣтие. Мѣрнали сж се само два такива: 1) номоканона на Мануила Малакса

1561 г. и 2) номоканона съ 228 глави отъ началото на XV в., който сега се намира въ края на „Голѣмия Требникъ“.

Прѣдъ видъ на това, че въ време на турското робство се появили нѣкои твърдѣ лоши сборници, въ послѣднитѣ години на XVIII в. двама гръцки учени съставили единъ канонически сборникъ, който билъ сравнително вѣренъ. Сборникътъ билъ свършенъ въ 1790 г. и нареченъ Пидалионъ (Πηδαλίον) по примѣра на нашата Кърмчая. Този Пидалионъ получи по-късно одобрѣнието на вселенската патриархия и се печата въ Липиска въ 1800, а по това издание се печата и отсетнѣ. Той съдържа, слѣдъ прѣдисловieto си, текстовете на основнитѣ канони т. е. на св. апостоли, на вселенскитѣ и помѣстни събори и на св. отци; послѣ: канонитѣ на картагенския съборъ при Киприана, канонитѣ на Иоана Постника, на Никифора Изповѣдника и на Николая Цариградски. Редомъ съ текста на всѣки канонъ стоятъ и съставенигѣ закони и, при това, доволно обширно тълкувание на канона. Въ края има статия за родството. Пидалионътъ е приетъ като канонически сборникъ въ гръцката черкова. Въ 1844 той бѣ прѣведенъ и по румѣнски.

Старо-българската кърмчая и нейната слѣда.

§ 21. Първоначалната кърмчая и раннитѣ ѝ прѣписи и редакции. Покръстването на българитѣ (864) извика цѣлъ прѣваръ не само въ тѣхнитѣ вѣрвания, но и въ общественно-държавния имъ битъ. Нѣма никакво съмнѣние, че правнитѣ възрѣния въ обществото сжщо така бѣха спосрѣшнати отъ други, които още отъ по-рано надникваха прѣзъ прага на българския животъ, но въздѣйствуваха слабо и повърхно. Християнството се яви тука придружено отъ едно друго велико събитие: откриване на българското азбуке, благодарение на което скоро се създаде обширна писменостъ, що закрѣпяваше и ширѣше не само токо що прѣведенигѣ отъ св. равноапостоли братя и сътрудницитѣ имъ богослужебни книги, но още и други законодателни трудове¹⁾.

Още въ първото време на покръстването, въ България вече се появяватъ прѣводитѣ на гръцки духовни и свѣтски

¹⁾ Въ Павонското житие на св. Методия е казано: „Тогда же и номоканонъ, рекше законоу правило, и отеческия книги... предложъ.“

закоин отъ така наречения „номоканонъ“, който по старо-български е билъ нареченъ законоу-правило. Това название обаче е въртало редомъ съ друго, което взело, види се, скоро върхъ: кормчая или кърмчая книга¹⁾.

Кърмчаята е номоканона прѣведенъ на старо-български или славянски и приспособенъ на мѣстнитѣ нужди. Първоначалниятъ текстъ на българската кърмчая, както това го доказаха съ своитѣ обширни изслѣдвания Розенкампфъ и А. Павловъ, е заетъ отъ така наречения Номсканонъ на Йоана Схоластика (VI вѣкъ). Нѣкои отдавать тоя приеоденъ юридически паметникъ — първи по рода си появилъ се въ България — на самия Св. Методий.

Тази най-стара редакция на кърмчаята ние ще наричаме и Схоластикова за отличие отъ другитѣ по-селибшни кърмчий. За това пъкъ, че е българска редакцията на най-старата кърмчая нѣма вече прѣпирня у изслѣдователитѣ.

У руситѣ старата българска кърмчая е била занесена много рано. Споредъ митрополита Евгений българската кърмчая била най-напрѣдъ занесена въ Русия наедно съ другитѣ черковни книги — при самото обръщане на руситѣ въ християнство (988). Къмъ това мнѣние сж се присъединили: Филаретъ Черниговскій, Неволитъ и прѣвосв. Макарий. Никой обаче не е така силно аргументувалъ това положение както професорътъ по каноническото право, сега покоенъ, А. Павловъ въ неговото прѣкрасно съчинение „Первоначальный славянорусскій номоканонъ“.

По-късно въ края на XIII ст. въ Русия се получава изъ България нова редакция кърмчая. То е кърмчаята, която „митрополитъ всея Россіи Кирилъ“, пискалъ писмено отъ българския деспотъ Якова Светославъ. До насъ се е запазило отвѣтното писмо на Як. Светославъ до митрополита Кирида, съ което му е проводилъ тая кърмчая. Това писмо е единъ забѣлжителенъ паметникъ, съ който се охарактеризува за онова врѣме значението на кърмчаята.

¹⁾ Думата кърмчая принадлежи на св. отци, които сравнавали христовата черква на кораба, който се ръководи отъ бож. писание и канонитѣ, като отъ кърмило или кърмчий. Въ нѣкои отъ старитѣ списъци, напр. воскресенския отъ XIII—XIV в. (Моск. синод. библиотека № 131 на пергаментъ) се четъ заглавието така: Книгы, глаголемыя кормчага, рекше правило законоу, греческыиъ изымкомъ номоканонъ.

Тази втора редакция на кърмчая съ XIV глави (титули) е наречена от самия деспотъ Яковъ Светославъ Зонара. Така ще я наречемъ и ние за отличие отъ първата — Схоластиковата, най-стара българска, при все, че това название едва ли се оправдава. Тя се нарича още и Фотиева, защото наистина тя е отъ неговото време, макаръ, по новитѣ изслѣдвания, той и да не е вземалъ участие въ съставянето ѝ. Зонара съдържа нѣколко нови нѣща, които не е било възможно да се влючатъ въ Схоластиковата, тъй като тѣ сж се появили по-късно.

Освѣнъ тѣзи два типа кърмчая, професоръ Павловъ издири, че въ Русия по-рано отъ пристигането на Зонарата билъ въ най-голямо употрѣбление единъ други списъкъ, който до него е оставалъ неизвѣстенъ. Прѣводътъ на тоя знаменитъ славянски номоканонъ съ XIV т. се е явилъ едновременно съ тоя на Схоластика, и, може-би, изъ подъ ръката на сжщия Св. Методий. Въ полза на подобно заключение, говори, види се, и това забѣлѣжено обстоятелство, че първиятъ съ 14 титули отъ казанитѣ номоканони е прѣведенъ отъ такъвъ грѣцки списъкъ, въ който е билъ съединенъ съ Схоластиковия. При това, единътъ е много старъ, а именно отъ времето на първата славянска т. е. българска писменность.

Видѣхме, че за най-стария, припознатъ отъ всички, списъкъ тоя на Схоластика съ 50-тѣ т., прототипътъ на който е пергаментната Кърмчая въ Румянцовския музей, нѣма прѣпирня: първо, че той е чисто българска редакция, второ, че авторътъ на тоя прѣводъ най-вѣроятно е Св. Методий, трето, че той е попадналъ въ Русия въ най-ранното време, слѣдъ покръстването.

Относително втората съ XIV титула кърмчая — първа и ранна до Фотиевска редакция — за която А. Павловъ прави догадка, че прѣводътъ ѝ може да е извършенъ въ сама Русия въ времето на Ярослава, ние по скоро сме съгласни да приемемъ първото прѣдположение пакъ на сжщия проф. А. Павловъ, че и тая Кърмчая съ 14 титула трѣбва да е прѣведена отъ Св. Методия или отъ ученицитѣ му. Ето и нашитѣ съображения:

Първо. Обстоятелството, че въ Русия скоро се забѣлѣжила непрактичността на Схоластикова номоканонъ не го-

вори въ изключителна полза на тезата, че поради това наенно въ Русия се заловили да прѣведатъ и другия списъкъ съ XIV титули. Сжщата нужда била и по-рано и трѣбвало да извика прѣвода на тоя номоканонъ, който не е можалъ да бжде непознатъ на такива вѣщи по каноническитѣ сборници лица, каквито сж били Св. Методий, и неговитѣ ученици, (особенно Климентъ), работници въ книжовното поле.

Второ. Езикътъ и правописанието на тая кърмчая съ XIV титула, както признава самъ А. Павловъ, носятъ на себе „ясный отпечатокъ самыхъ первыхъ времени славянской письменности. Здѣсь встрѣчается не мало словъ и оборотовъ, свойственныхъ только первоначальному переводу правилъ съ греческаго на славянской.“*) Осудѣтъ това самъ професоръ Буслаевъ е заблѣлѣжилъ, че езикътъ на сжщия списъкъ се отличава съ много древно български и сѣрбски форми. Въ такъвъ случай, и ако „отъ чисто филологическа точка зрѣния и двата тѣзи прѣвода могатъ да се прѣдставятъ еднакво стари и че дори тоя съ 14 титула (синодалниятъ) може да се прѣдстави и по характеръ и езикъ, като по-старъ, тогазъ защо да не се приеме догадката, че и двѣтѣ кърмчии — Схоластикова и съ XIV-тѣ титули (грани) сж били прѣведени своеврѣменно или единъ слѣдъ други, защото всѣки отъ тѣхъ е ималъ своитѣ особености, защото и двата еднакво сж били нужни? Или пъкъ, слѣдъ прѣвеждането на Схоластиковия н., заблѣлѣжило се, че има нужда и отъ другия, като по-систематиченъ и годенъ за употрѣбление и сжщитѣ прѣводачи на първия сж го приготвили на старославянски.

§ 21. Светиславовата Кърмчая „Зонара“ и нейниятъ прѣводачъ.

I. Относително редакцията наречена Зонара, която безсъмѣнно е била изпроводена изъ България чрезъ дес-

*) А. Павловъ, Первонач. слав. ном. 55. — Като изказва това мнѣние учениятъ покойнъ професоръ привежда нѣколко примѣри: диачница — диаконесса (номон., тит. 1, гл. 33); разьдора ѿ:ѿѿѿ — расколь; чрьсьсьмство — архидиаконство — сборнице; (тамъ же, т. 12, гл. 11); жьртальность — алтарь, въ нѣмѣшнемъ значеніи этого слова (т. 3, гл. 7); тьліа — ѿѿѿѿѿ — растлѣние дѣвства (т. 13, гл. 5); вжштьникъ, ца — ѿхѿхѿѿѿѿ — акторъ, актриса (въ позднѣйшихъ спискахъ: кошуникъ, кошуница — ном. т. 13, гл. 21, апостол. правил.; простославный — православный, 12 Всел. соб. прав. 6 и др.) същаница — проценти (трул. 10) и пр.

пота Яновъ Светислава на „митрополита всея Россіи“ Кирила, А. Павловъ, въ своитѣ изучаванія, е дошелъ до заключение не само, че тя е сръбска редакция, но че и авторството ѝ принадлежи на св. Сава, архиепископъ сръбски. Павловъ обосновава така приблизително своето твърдение: Номоканонътъ на Схоластика билъ прѣведенъ собствено за българитѣ, които вече отъ врѣмето на царь Симеона сж имали своя уредена черковна иерархия. Но прѣвъ 167 годишното робство на българитѣ подъ гършитѣ, той излѣзълъ (?) изъ всеобщо черковно употрѣбление, отъ една страна, отъ друга, съ течение на врѣмето той вече не можалъ да отговаря на потрѣбитѣ на сръбската и българска черкови въ епохата на тѣхното национално възраждане. Та и въ състава на самия гръцки номоканонъ, отъ врѣмето на първоначалния му прѣводъ на славянски, произлѣзли твърдѣ важни измѣнения: Сборникътъ на Иоана Схоластика загубилъ вече прѣдишното си практическо значение, а номоканонътъ съ XIV титули, който въ XI вѣкъ получилъ известни допълнения въ врѣме на патриарха Фотия, въ XII вѣкъ билъ снабденъ съ тълкуваніята на знаменити канонисти — Иоанъ Зонара, Теодоръ Валсамона и Алексий Аристина^{*)}. Тѣзи тълкуванія на канонитѣ служили като прѣвъзходно ръководство за разбиране на старитѣ канони и за прилагането въ сѣврѣменната черковна практика, та скоро станали като необходима съставна часть отъ каноническия кодекс на Източната черкова. Затова, въ първата половина на XIII вѣкъ прѣдишнитѣ, некоментирани списъци на номоканона и синтагма, се признали за устарѣли, а лицата, които продължавали да се ползуватъ отъ такива списъци, подлежали на укоръ, като хора прости и назадали въ черковното законовъдѣние. Тѣзи съображения заставили Св. Сава, който живѣлъ нѣколко години въ Св. Гора Атонъ, гдѣто по-прѣди самъ Зонара писалъ тълкуванія на Номоканона, да се за-

^{*)} Иоанъ Зонара, родомъ отъ Цариградъ (отъ края на XI до срѣдата на XII вѣкъ въ Атонъ), бѣше пръвъ секретарь на двореца. Като се оттегли той писа своитѣ тълкуванія; — вж. Martreuil III, 480 — 481; Енци. Словарь, вж. думата Зонара. — Теодоръ Валсамонъ, тоже царигражданинъ, бѣше въ началото номофилаксъ и зартофилаксъ, патриархъ Антиохійския по име, безъ да завземе прѣстола си, жонъ и писа въ втората половина на XII вѣкъ; — Аристинъ бѣше номофилаксъ (законопазителъ) и дяконъ при Ивана Комнина въ Великата черкова.

лови за работа. Св. Сава билъ избралъ за своя прѣводъ Синописа — сборникъ отъ съкратенитѣ правила съ тълкуваніята на Аристина.

Заключението на проф. Павлова за авторството на кърмчята Зонара, отдавано на Св. Сава, не сж подкрѣпени силно нито съ историческа и филологическа, нито съ каноническа аргументация, нито, най-сетнѣ, съ други фактически доказателства. Напротивъ, тѣ се опровергаватъ повече или по-малко силно отъ други учени изслѣдователи на старитѣ славянски кърмчии, каквито сж Срезневский, Никодимъ Милашъ и Д-ръ Ватрославъ Ягичъ.

Най-сериозна критика на мнѣнието на проф. Павлова за авторството на Св. Сава по прѣвода на Светиславовата Кърмчя ний срѣщаме у Д-ръ Ватрославъ Ягича, въ неговата „Иловичка кърмчя.“ Той се спира върху слабитѣ съображения на проф. Павлова и ги оборва така: „Нийдѣ въ паметницитѣ не се говори, че Св. Сава е прѣвождалъ отъ грѣцки на сръбски славянски номоканонъ; казва се само, че, по прѣдание, запазено въ днѣ подобни кърмчии: изиде же на свѣтъ нашего языка божьствено се писаніе потыщаніемъ и любваніемъ многою и желаніемъ измлада осавщеннаго и благочѣстива и пресвещеннаго и прѣваго архіепископа всеіе српскіе землекирь Сава, сына преподобнаго отца Симеона.“ — Проф. Павловъ, види се, не е знаялъ този надписъ, вече печатанъ въ Далм. Магазинъ на 1866. А този надписъ ясно казва, първо, че номоканонътъ отъ грѣцки билъ прѣведенъ и изтълкуванъ по славянски; второ, че тоя прѣписъ е билъ направенъ съ старанието и грижитѣ на Св. Сава. Но кой е прѣвелъ тази грѣцка книга на славянски, за това нищо не се казва. Безъ други доказателства да се твърди това за Св. Сава, не може.

Изслѣдванието ни не ще бжде съвсѣмъ пълно, ако, накаръ пжтьомъ, не споменемъ, че по-късно въ Русия сж се появили и други славянски, освѣнъ първоначалнитѣ, прѣводи на номоканона. Такива сж били на митрополита Киприяна, който е прибавилъ и нѣкои тълкуванія на българския архіепископъ Димитрия Хоматина, когото Максимъ Грекъ счита за пети ученъ тълкователъ послѣ Валсамона, Зонара, Матей Властаря и Арменопуло.

§ 22. Отъ всичко до тукъ казано за славянската кърмчая можемъ да извадимъ слѣднитѣ заключения:

1. Най-стариятъ славянски прѣводъ на номоканона е извършенъ на старо-български езикъ. Авторътъ му навѣрно е Св. Методия, комуто вѣроятно ще сж помагали и неговитѣ ученици. Тоя прѣводъ е направенъ по номоканона на Иоана Схолостика съ 50-тѣ титули отъ канони и 87-глави импер. постановления. Той е донесенъ въ Русия и тамъ отъ най-старитѣ негови ржкописи е познатъ тоя на Руманшовския музей № 230, иначе нареченъ Устюжска кърмчая книга.

2. Други все така старъ паметникъ отъ кърмчая съ 14 глави (първа редакция до-Фотиево врѣме) е билъ приготвенъ много рано, вѣроятно сжщеврѣменно съ Схолостикова номоканонъ.

Тази кърмчая, като по-систематична, била е много употребявана въ Русия. При все, че проф. А. Павловъ мисли, че тя е работена, макаръ отъ български писци, въ Русия, при великия князь Ярославъ, нашето мнѣние е, че не се изключва нейното чисто българско произхождение.

Познати сж ржкописитѣ отъ тоя паметникъ, запазени нѣколко, между които софийскитѣ списъкъ на пергаментъ въ Синодалната палата № 227.

3. Кърмчаята (Фотиева)—Зонара— е тая, тоято българскиятъ деспотъ Яковъ Светиславъ изпроводи до Киевския и „всея Россіи“ митрополитъ Кириль около 1262 год. Тоятитъ е втората допълнена въ врѣмето на патриарха Фотия кърмчая съ 14 отдѣла или титули. Не вѣрно е поддържанието, че авторътъ на тоя номоканонъ е патриархъ Фотий. Сжщо така не е установено по единъ наученъ начинъ, че прѣводчътъ на тая кърмчая е Св. Сава сърбски, както това поддържа проф. А. Павловъ. Може да бжде Св. Сава, но това не е доказано.

§ 23. Сетиѣшната сждба на кърмчаята въ нашенско и въ славянскитѣ земи. Била ли е и до колко въ сила, разпространена и употребявана кърмчаята въ стара България? Кои именно отдѣли и наредби отъ нея сж се прилагали въ правоотношенията на хората? Кой е прилагальтѣзи прѣдписания на това дѣйствующе писано право? Всички тѣзи въпроси сж важни. Тукъ ние ще кажемъ само нѣколко

думи по тѣхъ, до колхото това е необходимо да се слѣди съдбата на първоначалната кърмача въ по-нататъшното ѝ развитие и практическо значение.

Належаща практическа потребность е накарала прѣводчицѣ на кърмачата да я „прѣложатъ“ по-скоро на старо-български. Раннитѣ и прости форми на жизнени отношения въ езическия битъ на старитѣ българи бѣха замѣнени въ развитието си съ други по-сложни. Обичаитѣ, които редомъ съ устнитѣ прѣдания и наредбитѣ на господари и власти, бѣха достатъчни по-напрѣдъ да уредятъ тия отношения, сега се считаха за недостатъчни. Християнството и византийскиятъ миръ съ своето непосредствено съсѣдство въздѣйствуваха постепенно, но силно върху културата на българитѣ, създаваха имъ нови миросгеди и отношения. Усѣти се нужда отъ закони и наредби, които би удовлетворили появилитѣ се нови отношения. Християнството, слѣдъ кръщението (864), донесе новъ строй не само за душицѣ, нови възгледъ и направление не само за умоветѣ и вѣрванята; християнството създаде нови потребности въ обществено-държавния и въ правния битъ на България. Борисовитѣ посланици при папа Николая се обръщатъ къмъ него съ въпросъ: „Нашиятъ господарь желае да знае християнскиятъ законъ и ви моли да му го изложите.“ „Прѣкрасно желание, отговаря папата; но за да се изложи въ подробности християнския законъ би било нужно да се напишатъ безбройни книги; същността имъ обаче е въ вѣрата и добритѣ дѣла“. Но тѣ не се задоволяватъ само съ този въпросъ, отиватъ по-нататъкъ и казватъ: „ние желаемъ да получимъ отъ васъ (папата) мирски закони.“ — Папата отговаря: „нужнитѣ за това книги ние драговолно би ви изпроводили, ако имаше у васъ такъвъ човѣкъ, който би могълъ да ви ги тълкува. Вржчениитѣ отъ насъ на нашитѣ посланици книги за мирски закони (*de Mondana lege libros*) не бива да ви се оставятъ, за да не би нѣкоя у васъ да ги тълкува извратно или да ги тълкува умишленно“.

Това безсъмнѣнно историческо свидѣтелство напълно потвърждава положението, което изсочихме. Българитѣ съ покръстването си усѣтили голѣма нужда отъ писанъ законъ и тѣ изказватъ тази си нужда на папата. Но, както се вижда, папата не удовлетворява една толкова належаща молба. Наистина, той казва, че вржчилъ на своитѣ посланици таква

законници, но не имъ позволили да ги оставятъ между българитѣ. А тъй като тѣзи посланци сж върнали много скоро изъ България, тѣ отнесли съ себе си назадъ тѣзи писани нередби.

Прѣдъ видъ на това, твърдѣ е естествено, гдѣто не слѣдъ много, ние виждаме, че Св. Методий, който прѣвожда необходимитѣ богослужебни книги, „прѣложилъ“ и номоканона, „рекше законуу правило“^{*)}.

Тоя прѣводъ явно е билъ извиканъ отъ практическитѣ нужди на духовенството въ богословско, каноническо и съдебно отношение.

Кърмчавата не е могла да не бжде прилагана у насъ, инакъ не е било и нужно да се прибѣгва до прѣвода и въ най-първото врѣме, веднага слѣдъ покрѣстваването. Светиславъ, който е князувалъ въ врѣмето на царъ Константинъ Тиха (1258—1277) не щѣше така усърдно да се грижи за своята „Зонара“ и да дава наставления на митрополата Кирила II „писаниемъ сѣю зонарѣ да се никде не припишетъ. Понеже тако подобно естъ сѣи зонарѣ во всякомъ царствѣ единомъ быти на съборѣ, якоже святѣи отци оуставили и оупредаша“. Тази строгостъ да се не прѣписва „Зонарата“, както казва Светиславъ, напомня думитѣ на папа Николай да се не оставятъ *Lex mondana* между българитѣ за да не ги изкризи нѣкой. Но когато е имало достойни и способни прѣписвачи и тълкуватели строгостъта е губила мѣсто, обстоятелство, което се доказва отъ многото прѣписи що станали въ Русия.

Българскитѣ духовни сѣдилища, особно епископитѣ, сигурно сж се обръщали къмъ кърмчавата за справка и рѣководство. Че това сжщото сж правила и рускитѣ митрополити и духовни сѣдии, има цѣлъ редъ безспорни лѣтописни свидѣтелства. „До врѣмето на митрополита Кирила II въ руската черкова, казва Павловъ, сж сжществували и употрѣбавали, въ славянския прѣводъ, сжщитѣ номоканони, които сж се употрѣбавали и въ гръцката черкова, имайки номо-

*) Шафарикъ, *Pamatky drevního písemnictví jihoslovanského*. Житіе Св. Методія, стр. 8. Много е важнѣнъ текстъ на това житіе по въпроса: „Псалтырь бо бѣ тогмо и евангеліе съ аластоломъ и избранимии службами и церковными съ философомъ преложилъ пераѣ. Тогда же и номоканонъ, реише законуу правило и отеческыя книги преложи.“

канона на Иована Схоластика и номоканона съ 14 титули. Въ прѣимущественно употребленіе е билъ послѣдния, но още безъ правилата на Фотиевитѣ събори и безъ тълкуванията. Митрополитътъ Кирилъ II, който получилъ отъ България Зонарата кърмчая въ 1262 година, обявилъ я общеобязателна за руската черква на събора въ гр. Владимиръ въ 1274 година. При това, споредъ нуждата, въ разнитѣ прѣписи отъ кърмчии сж се прилагали и други допълнителни законни сборки, каквато е била тая на ЗСЛ. за българитѣ, и за руситѣ — Руска правда и велико княжескитѣ черковни устава, грамоти и др.

Въ врѣмето на руския митрополитъ Килрияна билъ извършенъ новъ прѣводъ който билъ сжщо доста употребяванъ. Килрияновиятъ прѣводъ е обемалъ и тълкуванията на българския архиепископъ Димитрия Хоматина.

§ 24. Печатната кърмчая въ Русия и нейното разпространение. Въ половината на XVII в. въ историята на кърмчаята книга въ Русия се извършва едно твърдѣ заблѣвжительно събитие: до тогазъ рѣдко явление, достъпно само на малцина цестити, които сж могли да си доставятъ врѣменно или окончателно нѣкой скжпоцѣгъ прѣпись, отъ тогазъ — на свѣта се явва печатна кърмчая. Това станало не по частно прѣдприятіе, а по официална инициатива. Така печатаната кърмчая въ Русия е била едно официално издание, съ благословението на Патриарха и съ повелѣнието на Царя. За образецъ на тая кърмчая билъ взетъ списъка отъ Рязанската Кърмчая или фамилия, т. е. тая проведена отъ българския князь Светослава, която се отличава по съкращения си текстъ на статитѣ отъ канонитѣ и по отсъствие на Руската Правда.

Печатането на кърмчаята въ Русия почнало да се изпълнява на 7 ноемврий 1649 при патриарха Иосифа и въ въ другата 1650 било завършено. По черковитѣ обаче тия книги били разпроводени не по-рано отъ 1653 год. при патриарха Никона, който при това, намѣрилъ за потрѣбно да направи прѣдварително нѣкои поправки и дору да поскрати и унищожи нѣкои листове. По сетнѣ кърмчаята се е прѣпечатвала нѣколко пжти въ Москва все по това Никоновско издание, но съ малки измѣнения. Първото издание отъ 1650

год. е извънредно голѣма рѣдкостъ; расколниците по него напечатали въ Варшава една кърмчая въ 1786.

Печатната кърмчая въ скоро време станала позната не само въ цѣла Русия, гдѣто тя била разпроводена по черковитѣ, но и въ славянскитѣ земи. Тя се е считала нѣщо като официаленъ сборникъ на черковнитѣ правила. У насъ споредъ моитѣ разпитвания и издирвания, тя е служила на нѣкои свещеници и архиереи за тѣхнитѣ нужди, редомъ съ обичайното право, което никога не е прѣстанало да бѣде най-прѣкии източникъ, както за нероднитѣ, така и за духовнитѣ ни сѣдилища. Ако отъ 17 вѣкъ у насъ се употрѣблява вече печатната кърмчая, по-рано за тази цѣль сѣ служили ржкописнитѣ гръцки и български номоканони, по-късни правила (номоканони), каквито се намѣрватъ и до сега запазени два въ Рилския манастиръ, по единъ въ нашитѣ народни библиотеки въ София и въ Пловдивъ.^{*)} Печатната кърмчая и до днесъ продължава да е въ сила у насъ за всички чисто канонически наредби, които не сѣ отменени съ други законни постановления.

Въ Сърбия, прѣди да почнатъ да получаватъ печатната кърмчая, редомъ съ старата кърмчая на Светислава, която се намѣрва въ нѣколко сърбски прѣписа, употрѣблявалъ се е и други канонически сборникъ — алфавитната синтагма на Властари въ древне сърбски прѣводъ. Гръцкиятъ оригиналъ на тази синтагма е работенъ, както се знае, въ 1385 г. и отъ тогазъ се е съхранилъ сърбски прѣводъ въ нѣколко екземпляри. Отъ това може да се заключава, че той е билъ въ употрѣбление въ черковната практика. Прѣвосв. Никодимъ, епископъ далматински, държи, че таа синтагма на Властари, трѣбва да е била още въ употрѣбление, наедно съ други сборници, както въ българската, тъй и въ руската черкови.

^{*)} Въ софийската народна библиотека се намѣрва ржкописъ: Судецъ № 631 сърбска редакция. Тукъ е наложенъ и Душановия законникъ, заглавieto на Судецъ гласи така: Сѣа книга глаголаеа судецъ-благочестиваго и христоролюбиваго самодръжавнаго великаго Царя Константина Юстиниана греческаго и пр. Въ пловдивската народна библиотека се намѣрва № 36 нареченото отъ наречидача „Коричие“, което е сборка отъ разни служебни кжсове и апокрифи. Въ гл. Д се съдържа: „О кнзехъ и о техъ имъ подъ влѣнии кжъ и о рабѣхъ повѣлѣния и заповѣди Божия“. Колното за номоканонитѣ въ библиотеката на Рилския манастиръ, тѣ носятъ нови № № 1/19 и 1/29.

И до сега у сърбитѣ печатната кърмчая се почита за официаленъ канонически сборникъ. Като частно издание съществува трудътъ на прѣвосв. Никодимъ: „Зборникъ правила светихъ апостола“ и пр., прѣведенъ отъ грѣци по Атинската синтагма.

Въ кърмчая книга канонитѣ, както и другитѣ законодателни наредби, сѫ изложени синоптически. Тъй като, освѣнъ това и прѣводътъ не е билъ аинаги съвсѣтъ точенъ, то за разяснението на нѣкое каноническо мѣстие, често е ставало нужда да се прави справка въ оригиналния грѣцки текстъ. Поради тази причина, ние виждаме, че въ Русия се правятъ въ по-ново врѣме опити за по-добъръ прѣводъ. Въ втората половина на 17 вѣкъ подобенъ трудъ е билъ извършенъ отъ Елифанія Славиници. Той прѣвелъ пълнитѣ номоканони, сжщо и Фотиева номоканонъ съ тълкуваната на Валсамона и словаря на Матей Властаря. За да се улесни задачата на онѣзи, които сѫ боравели съ каноническитѣ правила, въ първата половина на XIX в., въ Русия, съ благословението на Св. Синодъ, билъ издаденъ, редомъ съ кърмчаята, новъ канонически сборникъ подъ название: Книга правилъ св. апостоловъ, святыхъ соборовъ вселенскихъ и помѣстныхъ, и святыхъ отцовъ. Тази „Книга правилъ“ съдържа въ пълнѣ текстъ канонитѣ. Тя съдържа най-напрѣдъ вѣроопредѣленията на 5-тъ вселенски събори, послѣ последователно канонитѣ: апостолски, на останитѣ 2 всел. и 10 пом. събори и на тринадесеттѣ св. отци. Завършва се съ азбученъ показалецъ. По този начинъ „Книга правилъ“ мълчаливо отиѣни каноническата частъ, т. е. първата ч. на кърмчаята.

§ 25. — Съставъ и съдържание на печатната кърмчая. Въ нозия си печатанъ видъ кърмчаята се дѣли на двѣ части: първата, която състои отъ канонитѣ, съдържа 41 глави; втората, въ която влизатъ церковно-гражданскитѣ закони на византийскитѣ императори, съдържа 29 глави. Ще каже, всичко 70 глави. Освѣнъ това въ самото начало се срѣщатъ нѣколко прѣдговорни статии, а въ края — нѣколко заключителни глави и показалецъ.

По-подробно изложено, това съдържание на кърмчаята върви както слѣдва:

Първата частъ. Най-напрѣдъ, въ особна първа статия, сж изложени причинитѣ за скарването и раздѣлянето

между източната и западна черква; втората статия обяснява покръщението на Русия при Олга и Владимир-святи; третата — съдържа сказание, какъ е уредено московското патриаршество.

По-нататъкъ идатъ два сказания за съборитѣ, гдѣ и какъвъ съборъ се е състоялъ — първото сказание разправя за седемтѣ свети и велики вселенски събори; второто — за деветтѣ помѣстни, гдѣ и кога всѣки се е събралъ.

Особна глава е посветена на Фотиева нареченъ номоканонъ — титли правила 14. Въ тоя номоканонъ има само посочване броя на канонитѣ и съдържанието имъ. Прѣдсловието Фотиево къмъ номоканона е раздѣлено на два части.

II. Слѣдъ това почватъ 70-тѣ глави на печ. кърмача, отъ които въ първата часть, както слѣдва:

Глави 1—4. Правилата на Св. Прѣзвѣдени Апостоли, именно: гл. 1. тѣй нареченитѣ апостолски правила съ тълкуванята на Аристина; гл. 2. правилата на Св. Павла особни; гл. 3. правилата на дваната Свети апостоли Петра и Павла; гл. 4. правилата на всички апостоли „нушно“.

Глави 5—20. Правилата на св. събори вселенски и помѣстни: гл. 5. на първия вселенски съборъ въ Никех; гл. 6. на първия помѣстенъ анкирски; гл. 7. на помѣстния неокесарийски; гл. 8. на помѣстния гангрски; гл. 9. на помѣстния антхокийски; гл. 10. на помѣстния лаодийски; гл. 11. на втория всел. цариградски I; гл. 12. на третия всел. ефески; гл. 13. на четвъртия всел. съборъ Халкидонски; гл. 14. на пом. сардийски; гл. 15. на пом. картагенски; гл. 16. на петия вселен. цариградски за Агания и Гаведия; гл. 17. на шестия всел. трулски въ Цариградъ; гл. 18. на седмия всел. никейски втори; гл. 19. на двукратния (първия и втория) въ Цариградъ; гл. 20. на бившия въ Св. София.

Главитѣ 21—41 съдържатъ особни правила на св. отци, изложени въ формата на послания до разни лица, както слѣдва: на Св. Василия Велики (гл. гл. 21—25); на Св. Дионисий, архиепископъ Александрийски (гл. 26); на Св. Петра Александрийски (гл. 27); на Св. Григория, еписк. Неокесарийски (гл. 28); на Атанасия Велики, архиеп. Александрийски (гл. 29); на Св. Григория Богословъ (гл. 30) и на Св. Амфилохия Иконийски; на Св. Григория Ниски (31); на Тимотея, архиепископъ Александрийски (гл. 32); на Теофила, архиеп.

Алекс. (гл. 33); на Св. Кирила, арх. Алекс. (гл. 34 и 35); на Св. Василия, Генадия, Тарасия; за да не се ржкополага нѣкой на свещенически чинъ за награда (на издѣ) — на царигр. съборъ (гл. 36); за начина на приемане еретицитѣ въ прав. вѣра (гл. 37); наредба отъ черковата Св. София, утвърдена отъ Юстиниана, за робитѣ, що прибѣгватъ въ черкова (гл. 38); на Св. Димитра, епископъ Кизичски — за яковититѣ, хишзеритѣ, и месалиянитѣ (гл. 39); на Петра Александрийски за олръсноцитѣ (гл. 40) и на блаженния черноризецъ Нилъ за покаянието.

III. Втората часть на кърмчянта почва отъ 42 глава. Тя съдържа 87-тѣ титули (грани) изъ Юстиниановитѣ новели, както ги бѣ наредилъ Йоанъ Схоластикъ.

Гл. 43. Три новели на Алексия Комнена.

Гл. 44. Тринадесетѣтѣ титули (грани) по Фотиева номоканонъ изъ Юстин. новели.

Гл. 45. Изборъ отъ законитѣ, дадени чрѣзь Моисея отъ Бога на израилтянитѣ (въ 50 глави).

Гл. 46. Законъ соудниѣ людъмъ.

Гл. 47. За фржзитѣ или латинитѣ.

Гл. 48. Законъ градски (въ 40 титули). Това е гражданския законъ (jus civile), познатъ инакъ подъ названнето Прохиронъ на Василия Македонянина.

Гл. 49. Наредбитѣ (глави) на императоритѣ Льва Исаврянина и Константина Копронима. То е така наречената Еклога отъ 740 год. Тя е принадлежность на българската кърмчя. Нѣма я въ сръбскитѣ списъци.

Гл. 50. За брака и степенитѣ на сродството. Тази глава я нѣма също въ сръбската кърмчя. На 50 гл. проф. Павловъ посвети специално съчинение подъ заглавие „50 глава Кормчей Книги,“ най-доброто съчинение по брачното право на източната черкова.

Гл. 51. За беззаконитѣ бракове.

Гл. 52. Изложение или постановление на събранитѣ при императоритѣ Константина и Романа Св. Отци за 3-й и 4-й бракъ.

Гл. 53. Питания на Иоана Мълчалника и др. монаси и отговоритѣ имъ отъ събора при патриарха Цариградски Николая.

Гл. 54. Питания на Константина Пафлагийски и отговоритѣ на тѣхъ на Никита, митрополитѣ ираклийски.

Гл. 55. Правилата на цариградския патр. Методий за отстъпниците отъ черковата.

Гл. 56. За свещеническитѣ дрѣхи.

Гл. 57. Правилата на Никифора изповѣдника и на други съ него св. отци.

Гл. 59. За ржкополагането на иерейтѣ.

Гл. 60. Отговори на Тимотея, архиеп. александрийски.

Гл. 61—64. Правила за иконитѣ.

Гл. 65—67. За свещенитѣ лица и одежди.

Гл. 68. Отговоритѣ на Анастасия Синайски на разни въпроси.

Гл. 69. Послание на Тимотея пресвитеръ до Иоана за различаване между лицата, обърнати отъ еретници въ православни.

Гл. 70. Разсѣждение на Никола Монаха за силата и значението на черк. правила.

Въ края на кърмчаята и извъ отъ 70-тѣ глави има прибавки, като послѣсловие:

1. Описание зашо тази книга се нарича Кърмчая. Това описание има люболитно съдържание и заслужва да бѣде особно изучено.

2. Грамота, която ужъ Константинъ Велики изпроводилъ до римския папа Силвестра, въ която се пронарава мисълта за прѣвъзходството на духовната власть надъ свѣтската.

3. За римското отпадане отъ източната черкова.

Тѣзи послѣсловия, както и прѣдисловіята на кърмчаята, сѣ особно важни за историята на старото славянско и българско право. Въ тѣхъ се срѣщатъ нѣкои данни, които даватъ ключъ за обяснение на извѣстни постановления и послания, специални на славянската, респективно старо-българската кърмчая.

Въ послѣдното описание за римското отпадане отъ черковата има извѣстни невярности, при все това и тѣ сѣ характерни за изображение настроението на врѣмето, въ което е било писано.

ЧАСТЪ ВТОРА.

Черковно устройство.

1. Личенъ съставъ въ черковния строй.

§. 26. Общи основи на черковното устройство. Главнитѣ основи на черковното устройство сж положени отъ самия Основателъ на християнството Исуса Христа. Той не само изложи основнитѣ начала на учението, което трѣбва да изповѣда всѣки членъ на християнската черкова, но нареди и таинствата, като видими бѣдѣзи, чрезъ които вѣрующитѣ могатъ да приематъ небеснитѣ дарове, и още установи главнитѣ законоположения за закрѣпване на черковата. Апостолитѣ обясниха и допълниха учението на Христа. Вънъ отъ вътрѣшната си духовна и невидима сжщность, черковата доби и външенъ, видимъ организъмъ, който е прѣдметъ на канонически изучавания.

Собствено, глава на черковата е нейниятъ Божественъ основателъ Исусъ Христосъ; обаче външно служителитѣ на черковата, правилно опълномощени, въ името на Христа иматъ правото да раководятъ дѣлата на черковата. Православната черкова вѣрва въ една света, съборна и апостолска черкова. Тя е света, защото е осветена отъ самия си основателъ и освещава своитѣ членове чрезъ общение съ Бога. Тя е съборна, защото има за задача да учи и проповѣдва събирането въ едно цѣло и поправянето на всички народи. Тя е единна, защото, ако и раздѣлена по мѣста, духовно, и като духовно царство, тя има еднакви редъ и основи. Тя е апостолска защото е прѣподадена, дѣлтелна и доустроена отъ самитѣ апостоли.

§. 27. Черковна власть и нейни видове. Върховната задача на черковата е отъ духовно естество: да поведе човѣчеството въ добрия пътъ и да го приготви за вѣченъ животъ, затова и властта на черковата прѣди всичко е духовна. Срѣдствата, съ които разполага властта сжщо така сж чисто духовни, но черковата сжществува на земята. Тя е

сщевръременно и единъ видигь организъмъ, има земни отношения въ този свѣтъ и, затова, има извѣстно устройство и извѣстна управителна властъ — управление и сждъ.

Черковната властъ се проявява въ три различни видове: 1. властъ на учителство или проповѣдничество *potestas magisterii*; 2. властъ на свещеностѣпане — *potestas ministerii* и 3. властъ на юрисдикция или управление — *potestas jurisdictionis*.

Първата властъ принадлежи на всѣкого, който е получилъ ржкоположение; втората е принадлежностъ къмъ първата; третата се проявява въ законодателството, въ сждане на прѣстѣпления противъ черковнитѣ закони и въ управлението на черковнитѣ работи.

Христосъ не е далъ властъ въ черковата на отдѣлни апостоли или други отдѣлни лица, а е далъ на всички едно. По този начинъ, при съамѣстнитѣ и съборни дѣйствия взематъ се по-добри рѣшения и по-добрѣ се управлява. Право за учителство е дадено на всѣкого отъ епископитѣ. При съмнѣния, епископътъ пита своитѣ събрата, или пъкъ иска разрѣшение на спорния въпросъ отъ съборъ. И свещеностѣпането става съборно, както и управлението.

§ 28. Клиръ и миряни; отношения. Въ черковата има пълно равенство. Всички членове сж еднакви и се наричатъ брата. Всички съставятъ едно свещенство, обаче, както всѣка организация, всѣки членъ трѣбва да знае своето особно мѣсто и длѣжности: така едни сж избрани и употребени да извършватъ черковното служене, да проповѣдватъ, да раздаватъ благодатни дарове и да пазятъ вътрѣшния редъ на черковата; други нѣматъ особно призвание или назначение за непосредно черковно служене, но чрезъ кръщение сж пълноправни членове на черковата. Първитѣ сж клиръ, а вторитѣ миряни.

Клирътъ (т. е. духовенството) или духовната иерархия отъ самото основание на черковата е ималъ главно три степени: епископска, пресвитерска и дяконска. Това е основата на свещеночачалието, иерархията и ония, които сж приели една отъ тия степени се наричатъ свещенослужители. Къмъ тѣхъ, когато се развилъ организмътъ на черковата, били прибавени помощници: черковно-служители или клирици въ широкъ смисълъ — псалтове, клисари и пр.

Миряните не сж изключени даже непосредно като хора християни да участвуват въ учителствуването, въ свещенодѣйствието и въ управлението на църковата.

Това участие се извършва при извѣстенъ редъ, установенъ отъ църковата. Миряникътъ може и да учителствава и да проповѣдва; той може като живъ членъ на Християнската община да участвува молитвено въ литургията и въобще въ всѣко обществено богослужение, но извъ много миряникътъ взема участие, орѣвно или косвено, въ управлението, въ вътрѣшнитъ живото на църковата.

§ 29. Начини за встъпване въ църковното общество. Правото да е вѣрой членъ на църковното общество или да има обща църковна правоспособностъ се добива чрезъ кръщението. По този начинъ въ областта на църковното право, кръщенето има също такава значение каквото раждането въ сферата на гражданското право. Затова въ източниците то се и нарича: второ или духовно раждане. Като човѣкъ се ражда единъ път, тъй сж кръщава и веднажъ. Отъ тѣхъ лица, които сж получили правилно кръщение въ кое и да било християнско общество, исторически отидѣлено отъ единството на вселенската църква, се приематъ въ православната църква не чрезъ кръщение, а чрезъ формално отречение.

И двата способа за встъпване въ църковата — кръщенето и отречението — изискватъ свободна и съзнателна воля. Прочее, лица, които не сж способни на самоспрѣдѣление, съ поврѣденъ умъ, съ слаба воля не се допускатъ до кръщение. Свобода и лично убѣждение сж необходими условия за приемането въ църковата; това не ще каже, че е неправилно кръщаването на деца скоро подиръ ражданетимъ, защото личността на децата се прѣдставлява отъ тѣхнитъ родители, или отъ други лица съ права на родителска власт. А на родителитъ лежи длъжността да възпитаватъ своитъ деца въ вѣроизповѣданieto, на което тѣ принадлежатъ.

§ 30. Различни класове въ църковното общество. Членоветъ на църковата сѣстоятъ отъ клирици, или членове на иерархията и миряни, или прости членове на църковата. Между тѣзи два класа, исторически е образуванъ въ православната и католическата църква трети класъ — монашескиятъ или калуцки.

1. Кляръ или духовна иерархия.

§ 31. Какъ се добива иерархическо звание въ черковата? Както се добива обща черковна правоспособност чрезъ кръщението, така за иерархическо звание съществува особенъ актъ, нареченъ ржкополагане или хиротония. Отъ гледище на правото, ржкополагането е външенъ актъ, чрезъ който единъ обикновенъ членъ на черковното общество добива особенъ иерархически характеръ, или пъкъ се повишава отъ една степенъ на друга въ иерархията. Могатъ да ржкополагатъ епископите. Пресвитерите, т. е. свещениците се отличаватъ отъ епископите по това, че сами нѣматъ власть да ржкополагатъ (*potestas ordinis*), а чрезъ ржкополагане получаватъ само правото на религиозно учителство и свещенодѣйствие. Дяконите сж служебни органи при епископите и пресвитерите. Прочее, има три степени на иерархия, както въ православната, тъй и въ католическата черкова: 1. епископска, 2. пресвитерска и 3. дяконска. Тѣзи три степени се отнасятъ до духовната власть на черковата. Колкото до чисто правителствената власть, или управляюща иерархия, тя е свързана съ епископската, въ които влизатъ митрополити, архиепископи, епископи, патриарси и други — служби, за които не се има особено ржкополагане. Въ състава на управляющата иерархия могатъ да влизатъ още пресвитерите и дяконите, когато сж упълномощени или делегирани за подобна служба.

§ 32. Общи условия за получаване на ржкополагането. Цѣльта на уреждането на ржкополагането се състои въ това да се добиятъ най-добри духовни сили, необходими за надлежното изпълняване на иерархическото звание. При него, освѣнъ изискванетоъ отъ кандидатите едно високо равнище на образователна подготовка, има се прѣдвидѣ и слѣдующето: 1. Не се гледа какво е общественото положение на лицето, което има да встъпи въ клира. Отъ каноническо гледище, клирътъ не е съсловие. Съ това се отличава гледището върху иерархията на новия законъ отъ това на стария, споредъ който клирътъ е билъ наста. 2. Между условията за встъпване въ иерархията, едно отъ необходимите е лицето да бжде дѣйствиеленъ членъ на черковното общество. Не могатъ, прочее,

да бждат такива некръстенитѣ или неправилно кръстенитѣ т. е. кръстени въ общества, гдѣто не се признава това таинство. 3. Лица отъ женски полъ не могатъ да се ржкополагатъ на черковна нерархическа степенъ. (I. Коринтяномъ посл. на апостолъ Павелъ, 14, 34; — Тим. 22. 12) Тѣ, обаче, могатъ да занимаватъ черковно-служебни длѣжности, каквито е имало: диакониси, катихизатори и др. Въ днешно врѣме, управляюща власть се прѣдоставя на женитѣ въ женскитѣ манастири, гдѣто тѣ могатъ да бждатъ игуменки, настоятелници и пр.

§ 33. Условия отъ страна на ржкополагания. Лицето, което има да се ржкоположи, трѣбва да се ралва на извѣстни духовни и физически качества, отсъствието на които съставя прѣпятствие за получването на свещенството. Тѣзи недостатѣци могатъ да бждатъ или такива, за които лицето не е виновно, или пъкъ които иматъ своя източникъ въ порочната воля на субекта. Къмъ спѣшнитѣ отъ първия родъ (*irregularitas ex defectu*) сж:

1. Недостатѣкъ на възраст (*defectus aetatis*). — Възрастта на ржкополагаемия трѣбва да бжде такава, што то да се ползва съ зрѣлъ умъ, тврди убѣждения и разумиране на задачата си. Възрастта е споредъ степенята: 30 години за пресвитеръ, 25 — за дяконъ, а за епископъ — 35 г. По нѣкога се правятъ изключения, като се гледа на умствената зрѣлостъ и подготовеността на лицето;

2. Недостатѣкъ на нѣкои тѣлесни свойства (*defectus corporis*). Въ това отношение канонитѣ изискватъ што ржкополаганиятъ да нѣма такива физически недостатѣци, които биха му прѣпятствували да извршава службата си въ черковната иерархия. Едно апостолско правило (78-мо) не дозуска да се ржкополагатъ епископи глухи и слѣпи. По аналогия, не се допускатъ още безржжи, сянати, болни отъ неизлѣчими душевни болести. Всичкиятъ въпросъ е въ това, недостатѣктѣ или недѣжтъ да е несъвѣстимъ съ нерархическото звание; и тогазъ само той се счита за спѣшка да се заемето. Прочее, не всѣки тѣлесенъ недостатѣкъ е прѣпятствие за ржкополагане.

3. Недостатѣкъ на общи и специални знания, потребни за черковната служба (*defectus scientiae*). Знае се, че една отъ главнитѣ служби е учителството и про-

последиството. Следователно, не могат да бъдат ржкопологани на черковно иерархически степени лица, които не сж подготвени и не сж получили известно образование. Най-малкото ниво, което се изисква за един епископ е да знае и да разбира, като чете, библията и да е усвоил черковните правиие. Въ различн нместни православни черкови, този въпросъ сега е уреден въ смисъл, че за епископите се изисква висше духовно образование, а за пресвитерите (попове) и дяконите — известно богословско знание.

4. Недостатък на вяра (defectus fidei). Подобен недостатък се счита, че има у някои категории лица, които още не сж достатъчно проникнати отъ началата на Християнската религия. Така напр. този недостатък се прѣдполага: а) у всички новопокръстени—неофити; б) у онѣзи, които сж приели християнството при някои изключителни обстоятелства, когато сж се съгласили да напуснатъ това по скоро по принуда, или отъ страх прѣвъ опасна болестъ или близка смъртъ; в) такива сж и скорообръщените отъ някои ереси. Обаче, за бишиите повлияни първият вселенски съборъ е постановилъ, да бъдатъ ржкопологани, ако се явятъ съ разкаяние и ако докажатъ своето безукорно поведение.

5. Недостатък на добра слава или добро име (defectus famae). Въ този случай се отстраняватъ отъ духовния санъ лица признати за безчестни: каноните, бидейки съставени въ време на гръко-римската империя, то по каноните се отстраняватъ отъ клиръ безчестните по римското или византийско право. По римското и византийско право напр. такива сж били лихварите, съдържателите на игрални домове, актьорите и др.

6. Недостатък на хуманостъ или съвършена кротостъ (d. perfectae lenitatis). По силата на това прѣпятствие, всички причинили смъртъ някому и извършили жестокости не сж достойни за духовенъ санъ, напр. лицата участвали въ война, които сж причинявали смъртъ;

7. Недостатък на свобода (d. libertatis). Каноните се прониквали отъ мисълта, че служенето на черковата трѣбва не само да бъде длѣно изключително, но още и челицето, което се посветява на тая служба, трѣбва да има пълна независимостъ и свобода, за да може да изпълнява своя длѣг прѣдъ Черковата напълно съзнателно. Поради това, старите

канони не допускали до клира а) робитѣ, които не сж били уволнени отъ своитѣ господари; б) лицата които се намѣрвали на държавна или обществена служба (канонъ апост. 81, 83, халкид. съб. 7);

8. Недостатѣкъ или порокъ отъ браченъ съюзъ (cf. *impedim.*). Черковнитѣ канони не допускатъ въ клиръ: второбрачните, жененитѣ за вдовци или за отхвърлена отъ нейния мъжъ, тѣзи които водятъ нечестна жена или се намѣрватъ въ снѣсенъ бракъ. За епископитѣ, отъ врѣмето на трулския съборъ, задължително е безбрачието (Прав. 13). Въ катол. църква, обаче, безбрачието е обязательно за всички клирици и то отъ врѣмето на папа Григорий VII.

Другитѣ прѣпятствия произлизатъ отъ порочната воля на самото лице (*irregularitas ex delicto*). Такива сж:

1. Отпадане отъ вѣра, безъ принуждение съ мжи;

2. Падане въ ересъ, т. е. уклонение отъ приетитѣ въ църковата догмати;

3. Оскоряване себе си или друго;

4. Така нареченитѣ плѣтски грѣхове.

Кандидатътъ за ржкополагане трѣбва да се подложи на исповѣди и изпитъ, който въ старина ставаль публично, когато далиятъ добъръ изпитъ се прогласяваль за епископъ-достоенъ.

§ 34. Условия отъ страна на ржкополагашия. Да ржкополага може само епископъ, като приемникъ на тѣзи духовна власть, която апостолитѣ получили отъ Христа, като продължатели на неговото дѣло. Положителното право има и отъ него:

1. Да бжде дѣйствителенъ членъ на висшата иерархия въ църковата, въ която той извършва ржкополагането. Ржкополаганята въ католическата църква сж дѣйствителни и въ нашата, защото тя води началото си отъ апостолитѣ;

2. Ржкополагашиятъ трѣбва да е дѣйствителенъ епископъ и управляюще лице, защото ржкополагането е прѣдаване и на извѣстна църковна власть;

3. Той може да извършва ржкополагане само въ прѣдѣлитѣ на епархията си и само за църковитѣ на своята епархия.

§ 35. Условия относно самия актъ на ржкополагането. Такива сж: 1. Актътъ да се извършва пу-

блично, въ черкова, въ присъствието на народа. — 2. Актът да се извършва въ редъ на степенитъ, отдолъ на горъ, безъ скокове. Никой не трѣбва да се поставя веднага на висша степенъ въ духовно-черковната иерархия. Забранено е така нареченото *ordinatio per saltum*. Наистина, канонитъ не сж наредили точно на коя степенъ колко врѣме трѣбва да служи единъ клирикъ за да бжде повишенъ. Обаче, гледа се въобще да има достатъчно врѣме за да докаже кандидатътъ своята способностъ и своето достоинство за да заеме по-висока степенъ. Така е било въ ранното врѣме на Християнството, когато строго се е пазило правилото, че не може да има *ordinatio per saltum*. По-късно обаче, както свидѣтелствува знаменитиятъ тълкувателъ на номоканона Валсамонъ (виж. тълкуванието на 17-о правило отъ двукратния съборъ) ржкополагането за всѣка степенъ по необходимостъ трѣбва да се извършва прѣзъ 7 дни. — 3. Актътъ се дава за опредѣлено мѣсто. Безъ епархия епископъ и безъ енория свещеникъ не може да се ржкополага. Ржкополагането се извършва само еднажъ и не се повтаря. Въ католическата черкова правилото, че безъ епархия епископъ и безъ енория свещеникъ не се ржкополага, не се пази за *titulus ordinationis*. Напротивъ, а б с о л ю т н и ржкополагания, които даватъ само единъ духовенъ санъ, безъ опредѣлено мѣстослужение, и които сж недействителни за православната черкова, сж станали общо правило въ римокатолич. черкова, дѣто сжществуватъ разни категории свещенослужители безъ мѣстоназначение. Такива сж особено ржкоположенитъ да служатъ въ разни ордени и конгрегации. Колкото за ржкополагането на епископъ, допусна се фикцията че ржкополаганитъ се прѣдзначава за епископъ *in partibus infidelium* т. е. въ епархия, която има да се уреди въ нѣкоя нехристиянска страна.

§ 36. Права и длѣжности на клира, като особено състояние въ черковата и държавата. Ржкополагането прѣдава нѣкои права и създава нѣкои задължения. Между правата и прѣимуществата нека поменемъ:

1. Личната неприкосновеностъ, тя се ограда съ особно строги наказания канонически и общи угланни (*privilegium saecularis*).

2. Клирътъ има въ извѣстни случаи особна привилегирована подсждность (*p. fori*). Тази подсждность въ

срѣднитѣ вѣкове на всѣхъдѣ е била много развита. Духовенството се признавало подсъдно на черковната властъ въ всички дѣла. Само при особно тежко прѣстѣпление, духовното лице прѣдварително се лишавало отъ сана си и се прѣдавало въ рѣцѣтѣ на свѣтската властъ. Въ днешно врѣме духовното лице се сѣди отъ духовенъ сѣдъ само по дѣла противъ длъжноститѣ на званието, опрѣдѣляни отъ черковнитѣ, а не държавни закони.

3. Прѣимущество да бѣде свободенъ отъ лични и нѣкои имотни тегоби (*privilegium immunitatis*). Основата на тази привилегия е възгледътъ, че службата на черковата изисква пълно пожертвувание на всички сили на духовното лице, или, че не трѣбва да се допуска това лице до несъвѣстияи съ званието му занятия. Така, Константинъ Велики бѣше освободилъ цѣлия клиръ не само отъ лични тегоби, какъвто е военната, нѣ и отъ всѣнакви извънредни данѣци и тегоби. Въ днешно врѣме и у насъ духовенството е освободено отъ нѣкои обществени и държавни тегоби.

4. *Privilegium honoris* т. е. прѣимущество на честь. Тази честь зависи отъ степенята на иерархията. Въ взаимнитѣ си отношения членоветѣ на клира трѣбва да пазятъ прилични почитания, но никакъ не унижавещи достоинстваго.

Колкото за задълженята на клира, тѣ сѣ свързани съ характера на званието и длъжноститѣ имъ. Нека поменемъ нѣкои отъ тѣхъ:

1. Духовнитѣ лица трѣбва да носятъ дрѣхи и носии отъ извѣстенъ кроежъ и тъменъ цвѣтъ:

2. Тѣ не трѣбва да проявяватъ непристойно поведение, въ пиянство, хазардни игри, шумни обществени забавления и не трѣбва да се занимаватъ съ нѣкои занятия, при които има проливане на кръвъ: ловъ, хирургически операции, или пъкъ — уронватъ достоинстваго на духовната служба: дилежанство, търговия, адвокатство или ходатайство по чужди дѣла въ сѣдилището, като се изключватъ дѣлата на черковата, по които тѣ сѣ естествени прѣдставители и др. т.

3. Тѣ не трѣбва да живѣятъ съ компрометирани жени:

4. Тѣ трѣбва да се пазятъ да не оскъряватъ никого словомъ или дѣломъ.

§ 37. Изгубване на духовния санъ и послѣдствията му. Въ православната и католическа черкови духовниятъ санъ е таинство, което по принципъ е свързано съ лицето неразривно (*character indelibilis*). Този принципъ се пази строго само отъ католическата черква. Въ нея свалянето на духовно лице не го прави мирянинъ: прѣдполагаемо той си остава пакъ клирикъ, само че не може да служи. Въ Русия положителното черковно право допуща слагането на духовния санъ по прошение и лишението му по сждъ, за прѣстѣпления, които оскърбаватъ светостъта и достойнството на духовния санъ.

а. Слагането или напускането на духовния санъ. Черковните правила не знаатъ уважителни причини за да снесе нѣкой отъ себе си духовния санъ. Канонитѣ допушатъ само отдалечаване отъ службата, спиране да се свещенодѣйства, но никакъ не отказъ отъ самия санъ. Тѣй сж нареждали и византийскитѣ закони, вмѣстени въ Номоканона. Юстинианъ бѣ наредилъ щото лица, които сж се отказали отъ духовния си санъ да се лишатъ и отъ правата що иматъ по рождение. Лекъ философъ прѣдалиса, щото такива лица да се повръщатъ въ духовното си звание, като се низпожатъ отъ черковни степени и подложатъ на строгъ надзоръ отъ духовното имъ началство. Въ Русия е било така до 1831 год., когато се разрѣшило, щото духовно лице да моли духовното си началство въ нѣкои особено важни случаи да се освободятъ отъ духовенъ санъ и да стане свѣтско лице. Това се прави особено въ случаи на оядонѣване и кога има дѣца, които като дѣма ной да ги гледа, духовното лице иска да встъпи въ втори бракъ, който е запрѣтонъ за клирицитѣ—свещеници.

б. Лишение отъ духовенъ санъ по сждъ. Това е едно наказание за редъ пороци и прѣстѣпления на духовното лице. Това наказание се прилага въ слѣднитѣ случаи:

1. Поради симония, т. е. когато духовниятъ санъ е добитъ съ подкупъ.
2. За нарушение на канонитѣ при таинствата, напр. при кръщението или извършване на литургия въ пиянъ видъ;
3. За уклонение на духовното лице въ ересъ;
4. За нарушение 7-та заповѣдь: не прѣлюби сътвори;

5. За убийство даже неволно или нанесянето побой;

6. За бракъ слѣдъ рожнополагането;

7. За прѣстѣпления, за които мирянитѣ се подлагатъ на прѣмено отлжчване отъ черковата и публично показане.

Каноническото лишаване отъ санъ има слѣдното дѣйствие: то се налага веднажъ за винаги; лишениятъ отъ по-високъ санъ се лишаван и отъ по-долнитѣ степени; правилно низвержениятъ изъ духовенъ санъ дръже ли да извърши нѣкой служебенъ актъ, подлага се на анатема, т. е. на окончателно отлжчване отъ черковата. Само по себе си лишението отъ духовенъ санъ не се придружава съ отлжчване отъ черковата.

2. Монашество.

§ 38. Що е монашество и отношението му къмъ духовната иерархия. Между клира и мирянитѣ въ нашата и католическата черкови има особена категория лица: монаси, иноци или калугери. Монашеството е плодъ на нравственъ духъ на християнската вѣра, който извиква у нѣкои лица особенъ стрѣмежъ къмъ висше, идеално нравствено съвършенство, което състои въ пълно отричане отъ благата на този свѣтъ и въ самоотвержена прѣданостъ Богу. Първитѣ монаси сж били анахорети т. е. отшелници въ пустинитѣ и въ пещеритѣ. Въ 4-я вѣкъ египетскитъ аскетъ, свети Пахомий събралъ подобни отшелници въ едно общо житѣлище — киновия т. е. общежитие, въ едно Тивантско село. Такива киновии подъ име манастири изели да се появяватъ и другадѣ, най-напрѣдъ на Изтокъ, послѣ и на Западъ. Първи Василий Велики, (329-379) епископъ несарийски, авторъ на учени трудове, уредилъ манастирския животъ, като създаде правила и до сега въ употребленне въ манастиритѣ. На западъ, това сжщото извършилъ свети Бенедиктъ италианецъ, живѣлъ въ началото на VI вѣкъ. Сжщността на монашеския животъ по Устава на св. Василий състои въ пазенето на три религиозни обета или обѣщания, давани при встъпване въ монашеството: 1) послушанне; 2) вѣснждрне; 3) нестежателностъ. Споредъ изпълнението на тѣзи обѣщания въ Русия монаситѣ се дѣлятъ на расофори, дѣйствителни монаси и скимници. Монаситѣ не могатъ да свещенодѣйствуватъ, защото сж по близ-

но до мирянитѣ, отколкото до клирицитѣ. За служене въ манастирскитѣ черкови ржкополагатъ се пакъ монаси, които носятъ названието неромонаси, а дяконитѣ — неродякони. По този начинъ, монашеството не само не е прѣпятствие да се получава свещения санъ въ всичкитѣ му степени, но отъ Трулския съборъ на сѣтнѣ, като се озакони безбрачнето на епископитѣ, монаситѣ взеха да ставатъ епископи. Въ руската черкова само монаситѣ могатъ да бждатъ епископи. Гръцката черкова не знае това правило. Счита се, че монашеството, въ такъвъ случай, е подготовка на лицата за по-високо служене, каквото е архиерейското, че то изключително ще посвети живота и грижи на духовната, архипастирска служба. Но ако нѣкой е ржкоположенъ за епископъ безъ да бжде монахъ, той вече не може да приеме монашеството и да остане епископъ, защото въ обѣтитѣ на монашеството се съдържа повиновение и ученичество, а не учителство или началство.

§ 39. Условия за встъпване въ монашество. За това не се искатъ нѣкакви особени умствени или нравствени качества. Прѣдишниятъ начинъ на животъ, даже и най-порочниятъ не е спънка за постъпване въ монашество, защото то е подвигъ на непрѣжсвано покаяние. Отъ кандидатитѣ се иска само:

1. Опредѣлена възраст. Допуска се даже десетилѣтни да постъпятъ въ манастиръ и да се готвятъ за даване обѣщание въ 17 годишна възраст. Въ Русия тази възраст за мъже 30, за жени 40 години.

2. Прѣдварително изпитание. То се продължава 3 години. Свършилитѣ богословие се освобождаватъ отъ изпита.

3. Свободно и непринудено желание да постъпи лицето въ манастиръ.

4. Освобождаване отъ други задължения и отношения несъвмѣстими съ монашеството. За туй се забранява: а) да се постригва мъжъ, който има жена, освѣтъ ако взаимно се съгласятъ и двамата да станатъ монаси. б) лица обрѣменени съ дългове и находящи се подъ сждъ, и в) лица находящи на служба, прѣди да се уволнятъ.

5. Лицето, което постъпва въ манастиръ, трѣбва да разпореди съ своитѣ имоти.

Редътъ, по който се встъпва въ монашество, е установенъ отъ правилата на черковата. Постригването става по особенъ начинъ.

§ 40. Положението на монасите отъ черковно и гражданско — правно гледище. Отъ характера на калугерскитѣ общания произлизатъ известни ограничения на личнитѣ, имотни и отчасти черковни права (*capitis diminutio*), каквито сж:

1. Догдѣто сж монаси, тѣ не могатъ да се женятъ;
2. Запрѣтена имъ е месната храна;
3. Не могатъ да бждатъ възприемници на дѣца при кръщение;
4. Иеромонаси и иеродякони не могатъ да служатъ въ енорийски черкови;
5. Не могатъ да иматъ никаква лична собственостъ. Донесеното отъ тѣхъ или спечеленото въ манастиря принадлежи на самия манастиръ.

6. Затова е необходимо, прѣди встъпването въ манастиръ и прѣди постригването си, кандидатитѣ за монаси да разпореждатъ съ своитѣ имоти. Принциплътъ на лишение отъ лична собственостъ търпи известни ограничения споредъ това дали монаситѣ сж обикновени братя или власти и дали живѣятъ въ общежителни или необщежителни манастири. Архиерентѣ и архимандрититѣ могатъ да иматъ движимъ имотъ и законни на него наследници, както това е и въ Русия. Монаситѣ отъ необщежителни манастири могатъ да внасятъ свои капитали въ кредитни учреждения и да добиватъ имотни блага по завѣщание. Колкото за общежителнитѣ манастири, принципътъ на монашеската нестежителностъ се пази строго.

7. Монаситѣ не могатъ да търгуватъ, нито да се мѣсятъ въ граждански, обществени или черковни работи, не могатъ да бждатъ напр. настояници и пр.

§ 41. Черковното и обществено значение на монашеството. Въ най-старо време задачата на монахитѣ и на монашеството е била служене на висши нравствени идеали на християнството, посочени въ Евангелието. Монашеството, по начало и идея, е подвижничество, вършено не само отъ лична нравствена потребность, но и отъ подбуда за служене на общественото благо.

Отъ обществено гледище то е трудъ, организиранъ върху начала и въ името на християнската религия. Ако всѣки трудъ уголѣмява капитала на общественото благо, още повече може да се очаква това отъ самоотвержения трудъ, вършенъ въ името на религията на любовта. Може да се критикува монашеството, че не стои на висотата на своето призвание и въ религиозно и въ обществено отношение, но едва ли може да се отрича значението му, особено въ миналото по единъ принципаленъ начинъ. Особено това не може да се прави отъ насъ българитѣ, за които националното монашество е принесло громадни културно-духовни услуги въ старо време, та и въ дѣлото на нашето възрождане, национално и политическо — въ по-ново време. Отъ историята се знаятъ имената на свѣтли ликове на монаси и отъ старо и ново време, които заслужаватъ дълбоката благодарностъ на потомството.

§ 42. Изгубване на монашеското състояние и послѣдствия. Постъпването въ монашество е доброволенъ актъ; обаче единъ актъ дадени обѣщанията, тѣ сж дадени за винаги и напускането на монашеството е тежко прѣстѣпление, както е и захвърлянето на духовния санъ. Споредъ старитѣ византийски закони, приети и въ Кърмичията, монахъ, който се отказва отъ чина си, билъ връщанъ на сила, а ако повторялъ, той се вписвалъ въ подчинено състояние. Монахътъ може да иска да се освободи отъ монашески санъ. Но, прѣди да се уважи искането му, той се събѣтва и, както става въ Русия, повръща се въ състоянието къмъ което е принадлежалъ по напѣдъ, но се лишава отъ прѣимущества и отличия. Не му се повръща и имота внесенъ въ манастиръ или запазенъ. Той не може да получава и никаква служба. Най-послѣ ако, монахътъ е лишенъ отъ санъ по съдъ, той се лишава и отъ други нѣкои права и прѣимущества.

3. Миряни.

§ 43. Права и длѣжности на мирянитѣ въ черковата. — Мирянитѣ съставятъ третото и най-многочислено състояние. Видѣме, какъ се възглава въ черковата и какъ се добива общо-черковна правоспособностъ. Тази правоспособностъ дава слѣднитѣ права: на първо мѣсто

християнитѣ миряни се считатъ за причастници на духовнитѣ блага въ черковата, ако и да нѣматъ право да бждатъ раздаватели на тѣзи блага, нѣматъ potestas ministerii. Само въ краенъ случай, когато нѣма на лице свещеникъ, мирянинитѣ може, по необходимостъ, да кръсти, като извърши това както става въ самата черкова, т. е. като потопява въ вода три пѣти и произнесе формулата при всѣко потопяване. Въ публичното богослужение има различие между свещеницитѣ и мирскитѣ лица. Въ други отношения правата на мирянитѣ могатъ да се опрѣдѣлятъ така: 1) формалното учителство въ черковата принадлежи на духовнитѣ лица, но мирянитѣ не се лишаватъ отъ това право, даже сж обязани да се борятъ противъ учения, несъгласни съ догматитѣ на черковата. Тѣ могатъ, при извѣстни условия, да държатъ проповѣди дори и въ самата черкова; 2) мирянитѣ взематъ участие въ дѣлата на черковното управление, при разни избори на духовни и мирски лица.

Длъжноститѣ на мирянитѣ сж: 1) да пазятъ християнската вѣра; 2) изповѣдъ и причастие поне веднажъ годишно; 3) християнскитѣ родители да кръщаватъ дѣцата си спередъ черковния редъ.

§ 44. Какъ се изгубва черковната правоспособность? 1) чрѣзъ смъртъ; 2) чрѣзъ отпадане отъ черковата и приемане на друго християнско или нехристиянско вѣроизповѣдане, и 3) чрѣзъ черковна анатема.

Губенето на черковна правоспособность чрѣзъ отпадане отъ черковата, или чрѣзъ черковна анатема, нѣма безусловно значение: и въ едина и въ другия случаи, при едно разкаяние отпадналицятъ или низвержениятъ отъ черковата може да бжде приетъ пакъ въ нейното лоно, откакъ той понесе наложенитѣ му епитемии (дух. наказания). Въ такъвъ случай надъ подобния не се повтаря кръщението. Тамъ дѣто черковата е конфесионална, каквато е руската, държавата вижда тежко прѣстѣпление по вѣрата въ промѣната на православногo вѣроизповѣдане. Наказватъ се, впрочемъ, онѣзи, които сж помогнали да се обърнатъ православнитѣ въ друго вѣроизповѣдане, а не самитѣ обърнати, които се считатъ като заблудили се и на които се дѣйствува за възвръщането имъ и възсъединението имъ съ черковата чрѣзъ разни срѣдства за утѣщение и убѣждение.

II. Черковно-управителна иерархия (Hierarchia jurisdictionis).

§ 45. Появление на най-ранната черковно-управителна иерархия. Епископи. — Въ най-ранното време, когато се появили епископите, тяхната област на служба се наричала епархия или, според западната терминология, диоцеза. Изборът на епископите ставал от страна на всички епископи въ даденъ черковенъ окръгъ. Мирският елементъ също така участвувал въ този изборъ, а въ голѣмитѣ градове на византийската империя този изборъ взелъ да става и съ съгласието на императора. Епископите били утвърждавани отъ митрополитите, а митрополитите — отъ патриарха.

Какъ сж се появили митрополитите? Това сж били епископи на най-важните градове въ гръцко-римската или византийска империя, които служели за центрове отъ дѣто християнството се ширѣло по областите. Подобните главни градове се наричали митрополи. Поради това и епископите въ тѣзи градове взели да се наричатъ митрополити. Положението на митрополита ставало първенствующо, както градътъ, въ който той живѣлъ билъ първенствующъ въ провинцията и на митрополита почнали да отдаватъ прѣимущество на честь и властъ прѣдъ другите провинциални епископи. Тази властъ се опрѣдѣлила и въ старите канони: а) митрополитътъ свиквалъ провинциалните епископи на съборъ по общите черковни работи въ своята област и прѣдседателствувалъ; б) утвърждавалъ избраните епископи; в) ималъ надъ тяхъ дисциплинарна и сждебна властъ; г) ималъ властъ на надзоръ надъ епархията; д) надзиравалъ и утвърждавалъ наредбите на епископите. Обаче самиятъ митрополитъ вършелъ своята черковно-управителска властъ въ известни прѣдѣли: а) той не можелъ да рѣшава нищо единлично безъ съгласието на съборъ отъ областните епископи; б) той самъ билъ избранъ, поставянъ и сжденъ отъ събора на своите епископи; в) той дѣйствувалъ въ епархията не подчинения си епископъ само като висши духовенъ управляющъ, но не като архiereй, т. е. той не можелъ нито да служи, нито да ржкополага, нито да проповѣдва въ една епархия, която не била негова, безъ съгласието на мѣстния епископъ.

Митрополии отъ подобенъ типъ съществуватъ и до сега въ шестъ самостоятелни (автокефални) православни черковни: 1) въ Ромжния; 2) въ Сърбия; 3) въ сръбскитѣ области въ Австрия, 4) въ Черна-Гора, 5) въ островъ Кипъръ и 6) въ Елада. Въ Русия има всички три митрополита, звание което е повече почетна титла, давана на трима епархиални архiereи: Киевски, С.-Петербургски и Московски.

Какъ сж се появили и развили така нареченитѣ патриархии? Патриархътъ е тоже единъ епископъ, какъто е митрополитътъ. Това не е духовно-иерархическа, а иерархическо-управителна титла. При първия християнски императоръ Константина Велики, империята се е дѣлѣла на префектури, диоцези и епархии. Тѣзи митрополитски катедри (прѣстоли), които се намѣрвали въ главнитѣ градове на диоцезитѣ, взели да получаватъ нѣкон прѣимущества надъ другитѣ митрополити, каквито пъкъ тѣзи послѣднитѣ имали надъ обикновенитѣ епископи. На такива първенствующи митрополити почнали да даватъ особни названия — архиепископъ, екзархъ и, най-сетнѣ, патриархъ. Още първиятъ вселенски съборъ (6-о правило) припозналъ най-висши административни права въ полза на епископитѣ въ три главни градове на империята: Римъ, Александрия (въ Египетъ) и Антиохия (въ Сирия) и подчинилъ имъ цѣли диоцези. Освѣнъ това, тоя вселенски съборъ припозналъ правото за особена честь на епископа въ Йерусалимъ, като люлка на християнството. По-късно, вториятъ вселенски съборъ поставилъ епископа на Цариградъ, по честь, на първо мѣсто слѣдъ римския. Още по-късно, обичаятъ и императорското законодателство създали прѣимущества за цариградския епископъ, като му сж подчинили прѣдирнитѣ между епископитѣ отъ диоцезитѣ Иллирикска, Азийска, Понтийска и Тракийска. Четвъртиятъ вселенски — Халкидонскиятъ — съборъ закрѣпилъ това слѣдебно право въ полза на цариградския епископъ, като му подчинилъ и формално поменатитѣ три диоцеза и установилъ третя черковна административна и слѣдебна инстанция, — тази на патриарха.

Патриарси се появили въ това врѣме петима; такива били епископитѣ: римски, цариградски, александрийски, антиохийски и иерусалимски. Въ този редъ тѣ сж посочени и

въ правилата на Трулския съборъ, чл. 36. Прочутиятъ Валсамонъ остроумно сравнилъ 5-тъ патриархии съ 5-тъ чувства на вселенската черква. Патриарситѣ имали надъ своитѣ митрополити такава властъ, какъвто митрополититѣ имали надъ епископитѣ въ своя окръгъ. Имало само едно отличие; и то се състояло въ това, че патриарситѣ можели да установяватъ въ подчиненитѣ тѣмъ епархин така нареченитѣ ставропигии, което ще каже да си подчиняватъ, мимо властта и намѣсата на мѣстния архиерей, нѣкои черковни учреждения, черкови и особено манастири, безъ разлика, дали тѣзи сж били основоположени отъ патриарха или отъ друго кое и да било лице.

Патриарситѣ първоначално, както е изисказало правилното схващане на канонитѣ, били сж равни помежду си. Обаче, исторически причини и съображения на свѣтски и правителски интереси докарали до борба за надвластие между патриарситѣ. Особена и крайно интересна е борбата, която се появила и развила прѣзъ цѣли вѣкове между римския и цариградския епископи за първенство и надаластие. Римскитѣ епископи, които отъ рано почватъ да се наричатъ съ титлата папи, още въ IV стол. се домогватъ да иматъ надвластие надъ цѣлата черква затова, защото се позовавали на мнимото главенство на основателя на римската черква—апостола Петра—надъ другитѣ апостоли. И Цариградскиятъ патриархъ намѣрвалъ основание за прѣдимство прѣдъ останалитѣ трима източни патриарси. Нѣкои черковно-сѣдебни дѣла минавали прѣдъ неговъ сѣдъ и освѣнъ това той спечелилъ правото на посредникъ между императора и другитѣ патриарси. Още въ края на 6 в. зарадъ тѣзи прѣдимства цариградскиятъ патриархъ започналъ да се нарича именованически, т. е. вселенски. Напразно протестиралъ противъ тази титла римскиятъ папа Григоръ Велики. Тази титла останала и до сега. Особено се издигналъ цариградскиятъ патриархъ отъ първата половина на 7-и вѣкъ, когато мюсюлманскитѣ араби завоезаха Иерусалимъ, Александрия и Антиохия, защото Царигр. патр. стана единственъ глава на цѣлия християнски Изтокъ. Особно подиръ раздѣлата на черковитѣ, грѣцкитѣ канонисти прокаратъ мисълта, че прѣдоставенитѣ на Римъ прѣимущества естествено сж прѣминали на Византия, като приемница на римската столица. За потвърдяване

на това положение прѣведи на грѣцки (XI вѣкъ) известната подправена дарителна грамота, дадена ужъ отъ Константина Велики на папа Силвестръ, а въ дѣйствителностъ съчинена въ Римъ около началото на 9 ѳ вѣкъ.

§ 46. Появление и съвърѣменно състояние на автокефалнитѣ черкови. Автокефалнитѣ черкови сж се развили исторически и постепено. Знае се, че първоначално, споредъ приетия обичай, имало 4 черкови съ особени права и прѣдимства: въ Римъ, Александрия, Антиохия и Кесария. Първиятъ вселенски съборъ утвърдилъ тѣзи четири черкови. По-късно известно първенство и самостоятелностъ на черковата спечелилъ цариградскиятъ прѣстолю. На Трулскиятъ съборъ билъ приетъ и установенъ известень иерархически редъ между черковнитѣ области. На западъ оставалъ римскиятъ иерархъ; на изтокъ останали 4 диоцези съ главни градове: Цариградъ, Антиохия, Александрия и Кесария. Въ 6-то столѣтие въ каноническитѣ источници се говори и за други самостоятелни черкови: ново-юстинианска отъ 6-то столѣтие, иверсна и грузинска, а сжщо така и кипърска. Рано още, въ 9-я вѣкъ, се появява като самостоятелна българската черкова (прѣславска, а послѣ търновска патриархия и охридска архиепископия), а още по-късно сръбската, печска или ипекска патриархия.

Въ днешно врѣме отъ прѣдишнитѣ черкови съществуватъ сега като автокефални: Цариградската, Александрийската, Антиохийската, Иерусалимската, Кипърската, Руската, Черногогорската, Сръбската, Елинската, Синайската, Сибииската, Българската, Ромѣнската, Буковино-Далматинската, Карловацката.

На чело на нѣкои отъ тѣзи черкови сж поставени патриарси, които управляватъ съ помощта на свети синоди, колегиални учрѣждения отъ духовни лица, обикновено избрани и периодически измѣнявани. Други иматъ на чело на управлението си първенствующи епископи, наречени митрополити. Сжщо така избрани по прѣдвидѣния въ жѣстнитѣ устави и закони редъ и спомагати въ дѣятелността си все така отъ синоди.

Цариградската наречена вселенска патриархия има синодъ отъ 12 архiereи подъ прѣдседателството на патриарха, избирани за 2 години и промѣнявани всѣма

година половината. Особни духовните дѣла на патриархията всички други се водятъ отъ единъ смѣсенъ съвѣтъ, съставенъ отъ 12 члена, 4 владци и осмина почетни миряни.

Руската черква има като централно върховно учреждение светѣйши правителствующи синодъ, състоящъ отъ 7 лица, на които петербургскиятъ митрополитъ е прѣдседателъ или първоприсѣтствующъ. При синода има оберъ-прокуроръ, блюстителъ за изпълнение законнитѣ постановления на синода. Оберъ-прокурорътъ е посредникъ между правителството и синода.

За нашата черква ще се говори отдѣлно въ особената часть на каноническото право: Българско черковно право.

Гръцкото кралство има синодъ отъ 5 члена, всички епископи съ прѣдседателъ — атинския митрополитъ. При синода има кралски прокуроръ, който участвува въ всички негови засѣдания, безъ право на гласъ.

Сръбската черква има за върховна власть архиерейския съборъ (законъ отъ 1882). Той се състои отъ митрополитъ, като прѣдседателъ, и всички епархийски епископи, двама архимандрити и по единъ протопопъ отъ всѣка епархия. Законътъ отъ 1890 г. измѣни състава на събора, като остави за него само митрополитътъ и епископитѣ. Той се свикава редовно веднажъ въ годината.

Сърбия има отдѣленъ великъ духовенъ съдъ, като последна съдебна инстанция, която заседава два пѣти въ годината.

Ромънската черква има също свети синодъ, състоящъ отъ дваната митрополити — букурещкия и яшкия и всички епархийски и безъ епархий епископи. Тоя синодъ трѣбва да има поне 12 членове. Прѣдседателъ е букурещкиятъ, нареченъ угрорашки митрополитъ примасъ, въ негово отсъствие — молдавския или яшкия митрополитъ. На синодалнитѣ засѣдания присѣтствува министърътъ на черковнитѣ работи съ съвѣщателенъ гласъ.

Карловацката митрополия има черковно управление отъ духовни и мирски лица, споредъ характера на дѣлата, които засѣда архиерейскиятъ синодъ, състоящъ отъ карловацкия митрополитъ, като прѣдседателъ и 6 епархийски епископи, за чисто духовнитѣ дѣла. Колкото за черковно-административнитѣ дѣла, поддържане на школи и черкви,

тѣ сж въ вѣдомството на народно-церковния съборъ, състоящъ отъ архиерейския синодъ и 75 прѣдставители, избрани отъ православнитѣ сърби въ Австрия, отъ които прѣдставители една трета сж духовни, даѣ трети — мирани. Съборътъ се събира всѣки 3 години.

Сибинската черкова е такава на православнитѣ ромъли въ Унгария и Трансилвания. Върховното управление състои отъ: 1. архиерейски синодъ; 2. митрополитска консистория и 3. народно-черковенъ съборъ.

Буковинско-далматинската черкова е митрополитъ — съ митрополитски синодъ, който състои отъ митрополитъ, като прѣдседателъ, и епархийски епископи. Синодътъ за сѣдава веднажъ въ годината въ Виена, но могатъ да се събиратъ по съгласиe и на друго мѣсто. Постановленията на този синодъ както и на другитѣ православни черкови въ Австро-Унгария се изпращатъ за одобрение на императора.

§ 47. Управителната властъ въ черковата. Въобще тази властъ е свързана съ висшата степенъ въ иерархията — съ епископството. Епископитѣ сж приемницитѣ на апостолитѣ. Тѣ съставятъ общо-черковния елементъ на властятъ. Старшиятъ епископъ стои на чело и е прѣдседателъ на събора или на синода на дадена черкова. Той може да се нарича съ разни титули: патриархъ, екзархъ, примасъ, митрополитъ или архиепископъ, споредъ историческитѣ условия или свърѣменнитѣ иерархически наредби, приети въ тая или оная мѣстна черкова.

Управителниятъ елементъ състои отъ разни органи на централното управление — единолични, каквито сж епархиалнитѣ епископи, сжщо така носящи разни титули и много пакти придружавани съ съуправлението на нѣкоя коллегия — санивана периодически, или постоянна — епархийски съвѣтъ, консистория и пр.

Епархиалниятъ епископъ ръководи и управлява районъ, областъ или частъ отъ дадена автокефална черкова, която носи название епархия, а по западната римо-католическа терминология — диоцеза. Управителната си властъ епископътъ получава отъ цѣлия епископатъ или отъ она върховенъ черковно-правителственъ органъ, който прѣдставлява цѣлкупността на мѣстната черковна иерархия. Изборътъ и назначението на вакантни епископски катедри става по старитѣ

канони. Въ старина, когато имало да се постави някъде епископъ, свиквали се всички епископи въ главния градъ, гдѣто е билъ първенствующиятъ епископъ — митрополитътъ. Които епископи не можели да се явятъ, изпращали особени писма, че сж съгласни съ рѣшеніята на събранието. На избора присѣдствувалъ мѣстниятъ клиръ и народътъ, на които се прѣдоставяло правото да понажатъ кандидатъ за епископи и да свѣдочатъ за тѣхното достоинство. Съборътъ можелъ и да не утвърди народния изборъ, но никогъ не можалъ да постави епископъ, неугоденъ на мѣстната черква. Въ 4-то столѣтие народното участие се стѣснило, но мирскиятъ елементъ все продължавалъ да участвува въ избора на епископъ. Въ византийската имперія при избора и назначението вземали близо участие императорътъ или неговитѣ намѣстници. Избраниятъ бивалъ ржкополаганъ отъ трима епископи или митрополити. Митрополитътъ билъ утвърждаванъ отъ патриарха и синода. У насъ трима епископи или митрополити могатъ да ржкоположатъ епископъ.

Епископската власть съдържа въ себе си тѣзи права: 1) той е учител на вѣрата въ своята епархія; 2) той е първосвещеникъ въ своята епархія; 3) той е главниятъ управителъ или надзирателъ на управлението въ цѣлата епархія.

§ 48. Отличія и инсигнии (insignia) и титли. Епископитѣ иматъ слѣднитѣ характерни отличія и бѣлѣзи: 1) пастирски жезлъ, 2) митра или корона, 3) омофоръ, 4) панатия, 5) катедра или тронъ (прѣстолъ), б) изображение на орелъ и 7) иматъ право, щато името имъ въ респективната епархія да се поменчава въ всички черкви при богослужението. Титлата на епархиалния епископъ е прѣвосвещеникъ, а на митрополита — високопрѣвосвещеникъ. На патриарха — светѣйши.

Епископътъ или митрополитътъ на една епархія е длъженъ да се съобразява съ реда, наложенъ отъ черковата. Той не може да минава въ чужда епархія за да проповѣдва тамъ, да ржкополага свещеникъ безъ съгласието на мѣстния епископъ или въ своята епархія да ржкополага чуждъ клирикъ. Въ своята епархія той трѣбва да признава за действителни правомѣрнитѣ дѣла на епископа отъ друга епархія. Въ знакъ на своята зависимостъ епархиалниятъ епископъ е длъженъ да поменчава името на едноличния прѣдставителъ

на върховната власт, какъвто може да бжде единъ патриархъ, митрополитъ — или на светия синодъ.

Помощници на епархиалния епископъ по управлението на епархията сж епорийскитъ свещеници и на първо мѣсто така нареченитъ епархийски намѣстници. Епархийскитъ намѣстници иматъ въ вѣдомството си цѣла околия и прѣдставляватъ тамъ епархиалния архиерей. Сжщо такава власт въ епорията си иматъ респективнитъ свещеници.

Прѣдѣлитъ на епориитъ, както и прѣдѣлитъ на епархийтъ въ областта на една черкова сж създадени исторически, по обичай или уредени съ законъ. Тѣ могатъ да бждатъ измѣнявани отъ мѣстната черковна, а нѣкога и черковно-административна властъ.

§ 49. Колегиални учрѣждения при сегашнитъ самостоятелни православни черкови. Такива има постоянни или периодически. Тѣ сж компетентни както по догматически, тъй и по черковно-управителни работи. Въ нѣкои черкови тѣзи дѣла се дѣлятъ така, че догматическитъ се уреждатъ отъ синодъ, а вторитъ, отнасящи се до управлението отъ колегия или съборъ, въ които участвуватъ и мирски прѣдставители на народа. Постоянни събори или синоди сжществуватъ въ 4-тъ източни патриархии, въ руската черкова и въ еладската; периодически въ всички други самостоятелни черкови, освѣнъ въ синайската архиепископна и цѣтинската митрополия, въ които, понеже нѣма други епископи, върховното черковно-управление е еднолично.

§ 50. Лични права на първенствующитъ епископи въ автокефалнитъ черкови. Всѣки епископъ, митрополитъ или патриархъ има извѣстни особени права и всѣки има своя епархия; затова е равенъ съ всички други епархийски епископи. И първенствующитъ епископи на автокефалнитъ черкови сж равни помежду си по властъ, понеже по духа на каноническото право въ православната черкова никой не може да има властъ като епископъ надъ други епископи, колкото и да е важна неговата катедра. Първенство има само въ честта безъ влияние на вътрѣшното управление. Личнитъ права на първенствующитъ епископи въ днешно врѣме сж сжщитъ на митрополитъ отъ старо врѣме, като самостоятелни иерарси между извѣстни помѣстни черкови.

III. Право на религиозно освещение (Potestas ministerii).

§ 51. Свещенодѣйствие. — Формитѣ на публично богочитание (*ius liturgicum*). Черковната власт, колкото се касае до нейното освещающе дѣйствие, се проявява въ всички най-важни моменти отъ живота на всѣки християнинъ, или пъкъ дѣйствава публично на цѣлото общество. Въ този послѣдния случай иерархията установява разни публични форми на християнско богочитание — *ius liturgicum*. Нека се знае, че не е необходимо тѣзи форми да бждатъ еднакви на всѣкъдѣ, както е необходимо да има единство въ вѣрата у всички християни. Обрядни разлики се допускатъ, разбира се,⁶ когато въ тѣхъ нѣма изрази на чужди за православната черкова догматически вѣрвания, и когато става отклонение не отъ форми, прѣдписани въ първоизточниците на вѣрата. Обаче, споредъ черковнитѣ канони (Картагенски канонъ 116), никое измѣнение или допълнение въ исторически образувания черковно-богослужебнѣ уставъ не може да се извърши освѣнъ по-рѣшение на компетентната власт. Такава властъ у насъ е Св. Синодъ на българската черкова, който може да се произнася върху нови черковни обряди, да урежда нови празници и пости, а също може да разрешава мѣстни черковни тържества и мѣстни празници, ако за туй иска разрѣшение нѣкое епархиално началство.

§ 52. За да се запознаемъ нагледно съ устройството на богослужението, ще се занимаемъ 1) съ богослужебнитѣ мѣста, 2) съ вѣмето за службитѣ и 3) съ богослужебнитѣ дѣйствия, макаръ и твърдѣ кратко.

I. Богослужебни мѣста. Такива сѣ публични сгради — черкови, храмове. Постройката на такива здания се допуска само съ разрѣшението на надлежната духовна властъ, като при това се пазятъ и наредбитѣ по гражданското благоустройство. Въ турско вѣме у насъ не бѣше възможно не да се строи нова черкова, но дои да се прѣлокрие, или да се направи въ нея една малка поправка, безъ да се вземе за това нужното разрѣшение, много пжти съ султански ферманъ или поне съ илямъ на мѣстния кадия. Сега у насъ има особени наредби за постройката на черкови, както ще бжде дума въ специалната часть „Българско черковно право.“

Сградитѣ ставатъ черкови или храмове за божествена служба само чрезъ единъ актъ, нареченъ религиозно освещение.

Основополагането на всѣка черкова става съ особени обряди, молитви и съ водрузяване (побиване) на кръстъ подъ главната частъ, т. е. олтаря. А самото осветяване се състои главно въ помазването на храма отвънъ и отвътрѣ съ Св. миро и въ поставяне подъ прѣстола частици отъ мощи. Този последниятъ обичай се води отъ онова време, когато християнитѣ, въ време на гоненията, сж били принудени да извършватъ богослужение върху гробища, върху саркофази на мъченици, които сж служели като жертвеници.

По общо правило, черковата става *res sacra* отъ зия моментъ, когато тя бжде осветена. Тя остава такава за винаги и не губи този си юридически характеръ, вслѣдствие на което не може да бжде прѣвърщана въ сграда съ друго назначение.

Въ осветената черкова има нѣкои части и прѣдмети, които ставатъ съвсѣмъ недостъпни или неприкосновени за мирянитѣ; такива сж: а) царскитѣ двери, б) прѣстолътъ съ всички по него прѣдмети. Канонитѣ запрѣтватъ на жена да влиза въ олтаръ. Изобищо казано, черковата е мѣсто за богослужение и въ нея се запрѣтвя да се върши друго; допуска се въ черковитѣ да се погребватъ само висши духовни иерарси и храмосьздатели; никакви други изображения освѣнъ икони и кръстове не се позволява да има въ черковата; даже не бива да се изобразяватъ и поставятъ царски ликове. Обичаятъ, обаче, въ нѣкои мѣста е допускатъ, напр. въ Рилския Манастиръ, изображението на благодѣтели и итители на черковата. Всѣки пътъ, когато черковата се оскверни било съ окървяване, нарочно или случайно, или се извърши отъ неврѣни друго нѣкое поругание, черковата трѣбва да бжде заново осветена.

Материалътъ, отъ който е построена черковата, слѣдъ освещението се счита за свещенъ. Поради това, когато се събори стара черкова, то нейнитѣ материали трѣбва да послужатъ или пакъ за черковно градене или за отопление на друга черкова. Прѣстолътъ на опразнена черкова трѣбва да се запази и огради съ рѣшетка. Черковната сграда трѣбва да бжде далечъ отъ всѣкакви увеселителни домове и кръчми.

За бързи нужди отъ молебень домъ, долуска се отъ нѣкоя сграда, салонъ, палатка, да се импровизира врѣменна черкова. Въ такива случаи е необходимо, на мѣстото което служи за прѣстолю, да се постави антиминосъ, който е осветенъ.

Богослужебно врѣме. Черковната година почти у всички християни, особено празниците, не съвпадатъ съ гражданскитѣ година и празници. Черковата има право да урежда тѣзи свои празници, както намѣри за прилично и съставитно уставитѣ и реда, пазени отъ старо врѣме. Празниците сж обикновено дни на духовна радостъ, поститѣ — дни на молитва и на тжгуване. Работа на съвѣстята на всѣки членъ отъ черковата е да пости или да не пости и да пази или не прѣдписанитѣ празници. Никой обаче, не може да иска отъ черковата тя да наруши извѣстенъ редъ, напр. да иска нѣкой да бжде вѣнчанъ въ пости, когато вѣнчавкитѣ сж запрети. Има прован (унеселения, забавления), които черковата запретява въ извѣстни дни, но държавнитѣ закони не уреждатъ? Въ такъвъ случай черковното запрещение има нравственъ, но не и юридически характеръ.

Литургията съставлява центра на християнското богослужение. Въ врѣме на литургията се извършва таинството на евхаристията. Не алазиме въ подробности да описваме състава на евхаристията, тъй като това не е отъ областята на каноническото право. Тукъ ще поменемъ само нѣколко правила за външния порядъкъ на литургията.

Самата дума „Литургия“ е гръцна и ще каже общо дѣло, или обществена служба. Литургията възпроизвежда едно възпоменание на Тайната вечеря на Исуса Христа и се при дружава съ таинството на Св. причащение. Цѣлиятъ обрядъ на прѣносяне великата жертва отъ тѣло и кръвъ Христова се нарича „евхаристия“, т. е. благодарение. Литургията може да извършва само или епископъ или свещеникъ. Мѣстото за извършването ѝ може да бжде само осветенъ храмъ или въ импровизирано мѣсто, дѣто има антиминосъ (значи: амѣсто прѣстолю). Ако при черковата има повече отъ единъ свещеникъ, би трѣбвало да има всѣки день литургия. Ако при черковата има само единъ свещеникъ, литургия трѣбва да има непрѣмѣнно всѣки празникъ. Въ сжщия храмъ и на единъ прѣстолю въ сжщия день, не може да бжде извършена по-

вече отъ една литургия. Има дни въ годината, когато не може да става литургия; такива дни сж: прѣзъ сирната недѣля въ срѣда и петѣкъ, прѣзъ страстната недѣля — въ великия петѣкъ; прѣзъ всички дни на великия постъ — освѣтъ срѣда и петѣкъ, когато се извършва прѣждеосветена литургия, и въ сжбота и недѣля.

Религиозни дѣйствия, които се отнасятъ само за отдѣлни членове на черковното общество, иматъ за задача да отбѣлжватъ или потвърдятъ извѣстни моменти въ живота на отдѣлно лице. Между тѣзи актове има нѣкои съ юридическо значение. Такива сж: кръщението, покаянието, причащението и бракосъчетанието.

§ 53. Кръщение. Видѣхме, че кръщението е основание за придобиване на черковната правоспособность. То се урежда съ правила, при спазването на които актътъ е дѣйствителенъ. Ето защо трѣбва да знаемъ: 1-о кои сж субектитѣ на кръщението; 2-о кои сж обектитѣ и 3-о какъвъ е способътъ за извършването му.

1. Извършители (субекти) на кръщението могатъ да бждатъ имащитѣ свещенство (епископи и свещеници). Такова е общото правило, обаче има обстоятелства, при които едно изключение се е наложило. Всѣки пакъ, когато дѣте или пълновъзрастенъ се заплашва отъ смъртна опасность, то, ако подобно лице пожелае да се кръсти, а пакъ на лице нѣма свещеникъ, всѣки православенъ отъ двата пола може да го кръсти. При това, позятъ се извѣстни форми и редъ: трикратно потопяване въ вода съ извѣстни думи. Сжщо така, отъ субекта на кръщението се изисква съзнание на неговата постъпка. Откакъ мине едно подобно прѣмеждие за кръстения, свещеникътъ е длъженъ да допълни обряда съ молитви и дѣйствия, които не сж били запазени при кръщаването, безъ да повтара акта на трикратното потопяване. Нека се забѣлжи, че римско-католическата черкова, като счита че тайнството на кръщението има своята сила въ формата на извършването си, приема за правилно всѣко кръщение, което въ краенъ случай е било извършено не само отъ кой и да било християнинъ, но даже и отъ нехристиянинъ.

2. Обектъ на кръщението може да бжде всѣки живъ човѣкъ, който не е бивалъ кръстенъ. Родителитѣ сж длъжни да прѣдставятъ на кръщаване дѣцата си. Подлежи на ду-

ховно наказание — отлъчване за три години — она, който е допуснал някое дѣте да умре некръстено. Наказанието се уголѣнява до анатема, т. е. до изключване изъ церковното общество, ако това е извършено умишлено. Има държавни конфесионални, напр. Русия, дѣто, които не кръстятъ дѣцата си, или ги кръстятъ по други обрядъ, подлагатъ се на наказание тъмниченъ затворъ и губятъ родителската власть надъ дѣцата си. Дѣца отъ смѣсени бракове у насъ трѣбва да бждатъ кръстени по православния обрядъ и възпитани въ православие. Кръщаването на възрастни, които биха пожелали това, се извършва по тѣхно изрично и лично предложение.

3. Редъ на кръщението, Актътъ на кръщението трѣбва да се извършва, като се спазватъ слѣднитѣ правила: 1. за потопяването се изисква чиста вода; 2. формата на кръщението е трикратно потопяване и произнасяне на думитѣ: „Кръщається рабъ божий N. N. во имя Отца и Сина и Святаго Духа. Аминъ“; 3. Кръщението, единъжъ извършено по надлежния редъ, не може да се повтори. Затова всѣки кръстень въ каква и да е християнска вѣра, ако пожелаетъ да мине въ друга, не се кръщава повторно; не се кръщава също и онези, който напусне християнската вѣра, а послѣ се разкае и се повърне въ нея; 4. Когато не се знае дали някой е кръстень, напр. намѣрено дѣте, кръщението се извършва условно. Въ известната формула „Кръщається рабъ Божий“ прибавятъ се и думитѣ „аще не крещень“; 5. Въ православната черква надъ кръстенитѣ се извършва и таинства на миропомазването. Този актъ се отлага до съвършеността въ католичката и лютеранска черкови; 6. Кръщението трѣбва да се извършва непрѣмънно въ черква и, само при разрѣшение на епархиалното началство, въ жилищи; 7. При кръщението трѣбва да има възприемници или кръстници, които сж свидѣтели и поръчителни за вѣрата и обещанията на кръщавания. Кръстницитѣ сж длъжни да се грижатъ за религиозно-нравственото възпитание на кръстенитѣ отъ тѣхъ дѣца, въ отношение на които тѣ се намѣрватъ въ духовно родство. Въ старитѣ черковни правила се говори само за единъ възприемникъ, — отъ единъ полъ съ кръщавания. Въ Русия и у насъ въ ново врѣме, както впрочемъ и въ кръцката черква, по аналогия на дѣйствителнитѣ родители, прието е да има кръстникъ и кръстница същеврѣмен-

но. Черковата гледа на такава двойка кръстници, като на съединени чрезъ духовно родство.

По общо правило не могатъ да бждатъ възприемници: 1. родителитъ на кръщавания, правило което не е безусловно задължително; 2. монаситъ, като отrekli се отъ този свѣтъ; 3. малолѣтнитъ; 4. иновѣрцитъ, даже инославнитъ.

Когато се касае до кръщение на възрастень, трѣбва да се има прѣдъ видъ единъ стадий на приготвяне къмъ тоя актъ — оглашението, което се заключава въ прѣдварително наставление въ истинитъ на християнската вѣра. Срохътъ на това оглашение не е опрѣдѣленъ въ канонитъ. Въ старочерковната практика този срокъ билъ 40 дена прѣзъ великия постъ и кръщението ставало на Пасхата. Обичаятъ е създаде различни правила за този срокъ, отъ 6 мѣсеца до 2 и 3 години въ разнитъ черкови. Има случаи, когато, напр. опасноболни могатъ да бждатъ кръстени и безъ оглашение.

§ 54. Покаяние и причащение. До колкото принадлежи къмъ чистото каноническо право, покаянието, което е се едно изповѣдъта, има мѣсто да се разрѣшаватъ слѣднитъ въпроси: 1. кой може да изповѣда и 2. какви сж длъжноститъ на изповѣдника по отношение на пазенето въ тайна изповѣданитъ прѣдъ него грѣхове.

1. Изповѣдникъ може да бжде всѣки свещеникъ, който въ туй отношение, както и епископътъ, наедно съ таинството на свещенството, е получилъ властъ да вържи и рѣшава. Практиката обаче въ разнитъ национални православни черкови е различна. Въ Русия всѣки енорийски свещеникъ е въ сжщото врѣме и духовникъ на своитъ енористи. Въ гръцката, сръбската, ромънската, та и въ нашата черкови, до прѣди освобождението, изповѣдници можеха да бждатъ обикновено така нареченитъ духовници, калугери, упълномощени за това съ особено архирейско писмо. У насъ духовници идѣха отъ Рилския, Зографския, Хиландарския и др. манастири. Отъ освобождението насамъ и у насъ е възприетъ прѣдимно руския редъ.

2. Въ отношенията на духовницитъ къмъ изповѣданитъ има се прѣдъ видъ: а) лицето, на което е наложена епитемия отъ единъ духовникъ, не може да бжде разрѣшено отъ други. Апелация е възможна; б) изповѣдъта е духовень сждъ, т. е. сждъ прѣдъ Бога, прѣдъ когото, чрезъ духов-

ника, се прѣдава искрениятъ християнинѣ. Ето защо духовникътъ е длъженъ да пази въ абсолютно строга тайна изповѣдитѣ, тъй като кающиятъ се открива своята тайна не нему, а като че ли Богу. Духовнитѣ лица, които нарушатъ тайната на изповѣдта, подлежатъ на наказание: тригодишно запрѣщение на свещенослужение, а, по нѣкога, и изаержение отъ духовенъ санъ. Споредъ старитѣ грѣко-римски закони, подобни нарушители се подлагали на такъвъзъ наказания, каквито прѣтърпявали нарушителитѣ на държавна тайна и клетвопрѣстѣпницитѣ, т. е. откъсвали имъ езика.

Въ Русия, въ врѣмето на Петра Велики, тайната на изповѣдта била нарушавана твърдѣ често въ интереса на царя и държавата.

Епитемитѣ сж свързани главно съ изповѣдта, безъ която канонитѣ не допускатъ причащението. Споредъ тълкуването на старитѣ канонисти, духовното наказание има за цѣль не да се отвръща на грѣшника, или да се дири удовлетворение на нѣкаква правда, а да се подири поправянето му и примирението съ съвѣстта му. Най-малката епитемия въ такъвъ случай е отлагането на причащението, налагането на кающия се да извърши нѣкои добри дѣла, свързани съ извършения грѣхъ, напр. да се помири съ лицето, което е обидилъ.

§ 55. Бракътъ. За бракътъ ще се говори отдѣлно въ Българско черковно право.

Право или власт на учение (pot. magisterii).

§ 56. Право на учение и нейното проявяване. — Видѣхме, че изобщо властта на черковата се проявява по три начина: въ учение, свещенодѣйствие и пастирство или управление. Въ областта на християнското учение свещенослужителитѣ сж длъжни да се ръководятъ отъ истинитѣ, съдържащи се въ свещеното писание. За тази цѣль черковата прибѣгва на първо мѣсто до проповѣдта; на второ мѣсто до катехизирането т. е. до учението основнитѣ истини на вѣрата прѣди кръщаване. Най-послѣ, за разпространение на християнското учение, черковата се ползува съ миснонерство.

Православната черква има длъжностъ да се бори и противъ лъжливитѣ учения. За тази цѣль се пазятъ симво-

лътъ на вѣрата, катехизисъ и други духовни книги, които се подлагатъ тъкмо за тази цѣль до извѣстна цензура. За еднаквостъ въ проповѣдитѣ свикватъ се и пастирски събрания.

Право на управление.

§ 57. **Обща бѣлѣжка** (*potestas jurisdictionis*). Тази власть се проявява въ законодателствуване, въ собствено-управление (администрация) и въ сѣдене.

Собствено-управителната власть на черковата се проявява чрезъ органи, облечени по надлежния редъ съ таа власть. Не всички свещенодѣйствиващи лица носятъ въ живота и въ дѣйствителността тази власть, а само избранитѣ или назначенитѣ за това. Такива сж: протопрезвитеритѣ (у насъ архиерейскитѣ намѣстници), епископитѣ — титуляри на извѣстни епархии, митрополититѣ и патриарситѣ.

Споредъ устройството на черковата въ разни врѣме и въ разни страни, тѣзи черковни управници сж имали и различни функции, опрѣдѣлени или отъ дѣйстваващото черковно право или отъ прѣденията и обичаитѣ. Характерно е да се забѣлѣжи, че упражнението на властта, както е завѣщано по прѣдание и както се изпълнява, особено въ православнитѣ черкови, се извършва не единолично, а съборно или колегиално. При всѣкиго отъ поменатитѣ органи на черковната власть, исторически погледнато, е имало, та и сега има, нѣкоя колегия, — съвѣтъ, периодически или постоянно снодъ, които сподѣлятъ упражнението на духовната власть.

Въ нѣкои черкови, напр. цариградската, сръбската въ Австрия и другадѣ, чисто догматическиятъ дѣла се уреждатъ отъ снодъ, съставенъ изключително отъ духовни лица, а чисто управителнитѣ — отъ колегия, въ която участвуватъ и мирски прѣдставители на народа.

Постоянни синоди има въ 4-тѣ източни патриархии, въ руската черкова и въ еладската; периодически има въ всички други автокофални черкови, освѣтъ въ синайската архиепископия и цетинската митрополия, въ които, понеже нѣма други архиепископи, върховното черковно управление е еднолично.

Съвѣтитѣ при епархийскитѣ епископи били уредени по-правилно въ третото и четвъртото столѣтие. Отъ тѣзи съвѣти се създаде и първиятъ епархийски духовенъ сѣдъ,

или консистория, отъ думата consistere (сжда или постановявамъ).

Законодателство.

§ 58. Най-ранно черковно законодателство въобще. Основательтъ на черковата чръзъ апостолитѣ е прѣдалъ законодателна власть на епископитѣ, които дружно и купно сж я упражнявали въ течение на вѣкове. Споредъ основното учение на православната черкова никой не може да се издигне до толкова, што еднолично да прѣдписва отъ свое име свои черковни закони, не може слѣдователно да бжде толкова непогрѣшимъ, што да издава за черковата закони, каквито трѣбва да бждатъ тѣ споредъ светитѣ възвишени цѣли и прѣдметитѣ, за които се отнасятъ. Ето защо въ най-ранно врѣме само съборъ отъ епископи, ръководенъ отъ волята и наредбитѣ на Основателя на черковата, е можелъ да законополага. Истинското, прочее, законодателство е принадлежало винаги на учрѣждения съборни, каквито сж или вселенскитѣ или помѣстнитѣ събори.

Отъ останалото по прѣдание старо черковно законодателство, прѣдставено въ канонитѣ на черковата, никой не може да измѣни или унищожи основнитѣ наредби за вѣрочучението и вътрѣшното духовно управление на черковата: Другитѣ закони и наредби, които засѣгатъ външния животъ на черковата, могатъ да бждатъ видоизмѣнявани съотвѣтно съ общия духъ на черковното право и съ общитѣ начала, съ които то е проникнато.

Християнскитѣ императори допускали или свивзали вселенски събори съ цѣль да се разрѣшатъ спорни въпроси и да се уредятъ правила както по догматитѣ на вѣрата, тъй сжщо и по черковното управление. Императоритѣ давали своята санкция и удобрение на тѣзи уреждания и правила и ги публикували като закони въ формата на едикти. Така сж постъпили императоритѣ Константинъ Велики, Теодосий Велики, Маркианъ и Константинъ Погонатъ.

Вселенскитѣ събори сж били най-върховната законодателна власть на черковата. Тѣ се състояли отъ всички видни мерарси и други свещенослужители на цѣлата вселенска черкова. Понѣкога на тѣхъ сж присѣдствували до 300 и повече духовни лица. Не е обаче броятъ на присѣдствую-

шитѣ, който е правилъ събора вселенски, а обстоятелството, че рѣшенията му сж били приети отъ всички черкови, прѣдставлявани били тѣ или не въ тоя съборѣ. Тѣзи събори рѣшавали 1) опрѣдѣляли съгласно съ светото Писание и прѣдание догмитѣ на вѣрата и излагането имъ въ видѣ на символъ; 2) излагали истинското прѣдание и посочвали неистинското; 3) обсъждали всѣко ново учение; 4) прѣглеждали по-напрѣшнитѣ канони на събори; 5) опрѣдѣляли начина на черковното управление въ помѣстнитѣ черкови; 6) степенитѣ и правата на черковната иерархия; 7) уреждали черковната властъ и 8) издавали наредби за цѣлата черкова, относно управлението и живота.

Свикването на съборитѣ ставало отъ черковната и държавна властъ. Не е можала черковата сама безъ земнитѣ срѣдства на държавата да извърши това си послание. Рѣшенията се издавали отъ епископитѣ. Другитѣ членове на клира имали само съвѣщателенъ гласъ. Но нѣкои пресвитери и дякони, редовно упълномощени отъ епископи отсѣтствующи, имали сящо така рѣшаващъ гласъ.

На нѣкои вселенски събори присѣтствували императори или тѣхни прѣдставители, но правото на прѣдседателство принадлежало на епископа, на когото прѣстолътъ се считалъ за най-търви.

Опрѣдѣленията на вселенскитѣ събори сж били и сж безусловно задължителни за всѣкиго, който принадлежи къмъ христ. черкова. Подписитѣ на императоритѣ не трѣбва да се счита, че утвърждаватъ догмитѣ на вѣрата или други наредби, но само че тѣ ги приематъ. Когато съборътъ завършвалъ своята работа, съборнитѣ постановления бивали обнародвани по надлежния редъ.

Вънъ отъ законодателството на вселенски събори такова е могло да става още по взаимно споразумѣние и еднородно изложение на извѣстенъ прѣдметъ между всички архиепископи на черковата. Така напр. киевскитѣ митрополитъ Петъръ Могила въ началото на 17 в. съставилъ „православно изповѣдание вѣрата на източната вселенска и апостолска черкова“, което било одобрено отъ киевскитѣ съборъ, сетнѣ отъ яшкия и най-послѣ отъ четиритѣ източни па-

триарси, слѣдъ което било прието единодушно отъ цѣлата православна черква.

§ 59. Частни черковни законодателства.

Всѣка помѣстна черква има право въ границитѣ на своята област да урежда черковнитѣ си отношения чрѣзъ особни закони. Въ такъвъ случай произнасятъ се като законодателна власть нарочно свиквани помѣстни събори. Вънъ отъ това канонитѣ признаватъ законодателна власть и на отдѣлнитѣ епископи. Въ нѣкои черкви има различни сдружавания (общини и др.) съ благочестиви цѣли. Ако тѣ сж признати канонически и иматъ законна автономия, то въ границитѣ на послѣдната тѣзи организации се ползватъ така сжщо съ право да уреждатъ и издаватъ правила, имащи значение на закони. Законодателната дѣятелность на тѣзи черковни организации се намѣрва подъ непосредната зависимость отъ мѣстния епархийски епископъ.

Всички обаче законодателни тѣла и лица трѣбва прѣди всичко да се ръководятъ отъ общи, задължителни за цѣлата черква, канони и могатъ да въвеждатъ въ кръга на своитѣ дѣйствия нѣкои частни правила, но винаги въ зависимость отъ общитѣ канонически наредби. Помѣстнитѣ събори и епископитѣ могатъ да измѣнятъ своитѣ частни наредби, но не и каноническитѣ основни постановления, подъ рискъ да попаднатъ въ положението на схизматическо общество. Въ такъвъ случай епископътъ се подлага на низвержение.

§ 60. Законодателство на западъ. Въ западната римо-католическа черква до отдѣлянето ѝ отъ източната, законодателството било общо, но вънъ отъ това еднакво значение съ наредбитѣ на съборитѣ добило и папското законодателство въ формата на декрети. Слѣдъ раздѣлянето на черковитѣ, това послѣдното станало единственъ източникъ на общото черковно право за католическия западъ. Папата, безъ да свика съборъ, макаръ че отъ него зависи да свика такъвъ, може еднолично да законодателствува и по дѣлата на вѣрата—догма и по черковния редъ—дисциплината и управлението. Черковното законодателство тукъ може да принадлежи и на други органи напр. и на епископитѣ, разбира се, при извѣстни условия и то въ прѣдѣлитѣ на тѣхната диоцеза. Подобно на епископитѣ, и духовнитѣ

корпорации и монашески ордени могат да уреждат свои устави, въз основа на общото каноническо право.

Въ евангелическата или протестантска черкова законодателната власт принадлежи на монарха, а тамъ гдѣто е въведено обществено черковно прѣдставителство, на монарха въ общение съ Синода.

§ 61. Видове на черковно законодателство по същество: догматическо и дисциплинарно. Наредбитѣ, които урежда законодателната власт на черковата, могатъ да се отнасятъ или къмъ обласъта на догмитѣ и нравствеността, или до черковната дисциплина въ обширния смисълъ на думата. Това развѣтие се учинило и исторически. На западъ то е очертано и на Тридентския съборъ (1545)

По общо правило всички догматически наредби въ черковата се смятатъ като аксиоми. Въ това отношение може да се говори за непогрѣшимостъ на черковата, учение основано върху вѣрата въ ръководството на светия духъ. Римско-католическата черкова, по пътя на историческото си развитие, се отличи отъ общия възгледъ по това, че непогрѣшимостта на черковата се олицетвори въ самия папа, като се изтъкува, че ръководството на свети духъ, обѣщано отъ Исуса Христа, почива въ лицето на папата и го прѣдпазва отъ заблуждения, когато той говори официално въ качеството на учител на черковата и то само по въпроситѣ на вѣрата и християнската нравственостъ. По протестантския възгледъ също така черковата не може да се заблуждава и мамѣ; свѣтлината на истината никога нѣма да угасне въ нея, напротивъ сблъскването на разнообразнитѣ мѣтвѣни всѣкога ще изкара черковната мисълъ на правилень пътъ. Протестанството обаче не прѣдстава никакъвъ внѣшенъ органъ, съ който да се съединява непогрѣσιμο учителиство. Колкото за православнитѣ богослови, тѣ приематъ необходимостта на внѣшенъ видимъ органъ, комуто принадлежи непогрѣшимостта, но такова не е единично лице, а вселенскиятъ съборъ. Споредъ професоръ Суворова, исторически не може да се приписва непогрѣшимостта и на старитѣ вселенски събори: печатъ на непогрѣшимостъ се съобщава на съборнитѣ опрѣдѣления само отъ по-късното общо черковно признание.

Неизмѣними за всички черкови православна, католическа и протестантска продължаватъ да бждатъ, общото догматическо учение по свещеното писание, вѣроучението, изразено въ древнитѣ християнски символи, тъй като ако биха се промѣнили тѣ, черковата би изгубила историческото право да се нарича християнска.

Дисциплинарното черковно законодателство се движи напредъ заедно съ движението на черковния животъ и отговаря на неговитѣ потребности. То урежда норми спроти възникналитѣ потребности на живота. Черковата като юридически редъ не може да съществува безъ една видима властъ, земна, която много пжти по необходимостъ създава нови норми въ замѣна на остаритѣ и нови начини за запазване на тѣзи норми. Въ такъвъ случай, обаче, законодателната властъ пакъ е длъжна да се ръководи на първо мѣсто отъ началата на християнското учение, безъ да оборва съществуващия държавенъ редъ.

Черковенъ съдъ.

§ 62. Задачата на черковното правосъдие. Всѣко пражо, веднажъ нарушено, трѣбва да бжде възстановено. Въ борбата на правдата срѣщу кривдата трѣбва да се намѣри органъ, който да помогне за тържеството на първата. Така е и съ сбора отъ норми съ чисто черковенъ или смѣсенъ характеръ. Една съдебна помощъ е необходима при всѣко нарушение на канонъ или черковенъ законъ.

Черковата, като има особни законодателни норми, има и задължения, слѣдователно и задача да съди всѣки нарушителъ на нейното право. Тя употребява всички свойствени ней принудителни срѣдства противъ своитѣ членове, които нарушаватъ реда ѝ и не спазватъ свободния вървекъ къмъ върховнитѣ нейни цѣли.

Основата на черковния съдъ е положенъ отъ самия основателъ на черковата, който казалъ на ученицитѣ си: „Ако ли съгрѣши братъ ти противъ тебе, иди и го изобличи между тебе и него самичьсь; ако те послуша, спечелилъ си брата си; ако не те послуша, вземи съ себе си още одного или двама, за да се потвърди всѣка дума чрѣзь устата на двама или трима свидѣтели, ако ли не ги послуша и тѣхъ,

кажи на черковата; ако той и черковата не послуша, нека ти бжде като езичникъ и митаръ (Матей 18, 15—17.)

Въ тѣзи думи на Христа се вижда неговото упътване какво трѣбва да се прави, когато настѣпятъ прѣпирни между членоветѣ на черковата. Първото нѣщо е опитъ за самомирение. Второто нѣщо е опитъ за свършване на дѣлото пакъ съ мирене чрѣзъ посредници. Най-послѣ се прибѣгва до черковния сждъ. Тоя сждъ, отдѣленъ отъ гражданския, най-напрѣдъ е билъ общъ за всички дѣла на християнитѣ. Той принадлежалъ на епископитѣ, обаче въ опрѣдѣлени граници. Сждъ произвеждали и други духовни лица, упълномощени отъ епископа, които утвърждавалъ рѣшенията имъ. Черковниятъ сждъ разглеждалъ всички дѣла нравствени и отъ какъто и да било личенъ характеръ, или пъкъ произходящи отъ взаимнитѣ отношения между членоветѣ на черковата.

§ 63. Вѣдомство на черковния сждъ. — Въ найраното врѣме християнитѣ, като слѣдвали настазленията на апостола Павла къмъ коринтянитѣ (I. послание, 1, отъ 5—8), избѣгвали езическитѣ сждилища и всичкитѣ си прѣпиони, даже за граждански отношения давали на разглеждане прѣдъ епископитѣ. Изпълненията на таквизъ рѣшения, основавани върху нравствения авторитетъ на епископитѣ и на черковната дисциплина, нѣмали изпълнителна сила въ държавата, обаче били доброволно изпълнявани отъ осжденитѣ. Духовниятъ сждъ билъ запазенъ и по-късно при християнскитѣ императори: въ 10-я и 11-я вѣкове къмъ чисто духовнитѣ дѣла били прибавени и брачнитѣ дѣла, които по-рано били уреждани отъ държавнитѣ закони и подлежали на свѣтсия сждъ.

Епископитѣ, като сджи по граждански работи, били упълномощени отъ 2 закона на Константина Велики да иматъ конурирующе вѣдомство съ гражданскитѣ магистрати. Съ законъ отъ 321 г. допускало се на тжителитѣ, по взаимно съглашение, какво да било гражданско дѣло да го огнасятъ до епископския сждъ. Съ други законъ отъ 331 г. епископскитѣ рѣшения били припознали за окончателни и по дѣла на несвършеннолѣтни.

Отъ края на 4-ия и началото на 5-я вѣкъ законодательтъ въ Византия почналъ да ограничава вѣдомството по граж-

дански дѣла на духовния съдъ, освѣнъ когато странитѣ, чрезъ взаимно съгласие, искали да имъ се рѣшава дѣлото отъ казания съдъ. Юстиниянъ стѣснилъ още повече туй вѣдомство. Само тамъ, гдѣто нѣмало обикновенъ свѣтски съдиѣ, се дозвлявалъ изборъ между магистрата и епископа. Колкото за гражданскитѣ дѣла на духовенството, въ канонитѣ се прокарвала изключителната подсждность на духовенъ съдъ, и Юстиниянъ усвоилъ това положение по искането на патриарха Мина. Но по-късно, въ исавела 123, той уредилъ духовната подсждность така: по граждански дѣла, духовенството се сжди отъ духовенъ съдъ, но ако въ 10 дни една страна изяви неудоволствие, дѣлото минава въ гражданския съдъ.

На западъ въпросътъ за вѣдомството на черковния съдъ е билъ разрѣшенъ въ полза на широка подсждность на духовния съдъ, тъй като черковата е имала по-съвършено законодателство и по-съвършени органи на съдъ. Въ по-ново врѣме въпросътъ за подсждността, както въ областта на православната черкова на изтокъ въобщо, така и въ нѣкои помѣстни черкови се измѣнява съотвѣтно съ държавнитѣ влияния и законодателства. Въ Турция напр. духовенството е успѣло да запази своитѣ стари привилегии на духовенъ съдъ, който е обемалъ не само духовнитѣ дѣла, но и нѣкои граждански, каквото за наслѣдството. Особено голѣма е била борбата между държавата и черковата по въпроса за подсждността на угланитѣ дѣла, сжденето на които съвременната държава се стрѣжи да си присвои изцѣло, безъ да отрича на черковата правото да обсжда всѣко дѣяние отъ гледище на своята дисциплина.

§ 64. Черковнитѣ сждилища. — Какви сж сждебнитѣ органи на черковата, това е уредено още въ канонитѣ, напр. въ 6-я канонъ на 2-я вселенски съборъ, въ 9-я канонъ на 4-я и други. Въ тѣхъ ясно сж прѣдставени три сждебни инстанции: епископска, митрополитска и патриаршеска. Отъ друга страна, знайно е, че е имало още една инстанция за малкитѣ околии въ епархията, която ние бихме могли да наречемъ протопресвитерска или намѣстническа. Сждебната власть въ православната черкова дѣйствиува съборно. Наистина епископътъ има право на личенъ дисциплинаренъ съдъ, но това е за дѣла, само отнасящи се до простѣпки на духовни лица въ областта на черковното право.

Протопресвитерският съдъ не се счита за самостоятеленъ, а като по пълномощие отъ епархийския епископъ.

По общо правило, каквито дѣла и да се подложатъ на разискване и гледане прѣдъ тоя съдъ, той се стареа да привърши дѣлото съ помирение, за което съобщава на епархийската власть. Въ противенъ случай прѣдава дѣлото на тази власть за по-нататъшно гледане и издаване рѣшение. Въ България архиерейскитѣ намѣстничества отговарятъ на протопресвитерскитѣ сѣдилища.

Епископскиятъ съдъ всѣкога е билъ колегиаленъ. Пресвитерскиятъ съдъ бидейки несамостоенъ, то епископскиятъ се считалъ и счита за първа инстанция. Въ разнитѣ законодателства се посочватъ дѣлата, съ които се занимава епископскиятъ съдъ. Въ българската черква този съдъ състои отъ епархийския духовенъ съвѣтъ.

Митрополитскиятъ съдъ е по горния съдъ въ черковнитѣ области. Обикновено той сѣди като първа или като втора инстанция. Като първа инстанция той разглежда прѣспирни между епархийски епископи, а сѣщо и жалби подавани противъ епархийски епископъ отъ клира или мирянитѣ. Като втора инстанция или апелативенъ съдъ той разглежда дѣла, по които се е произнесълъ епархийскиятъ съдъ. У насъ такава втора и върховна сѣдебна инстанция е светииятъ Синодъ.

Митрополитскитѣ сѣдилища сѣ били послѣдия инстанция до когато всички митрополити били самостоятелни въ вътрѣшното управление на своитѣ митрополии. Когато били основани патриархитѣ, постепенно подчиненитѣ на тѣзи патриархии митрополитски катедри се подчинили още и на тѣхната сѣдебна власть. По този начинъ възникналъ патриаршески съдъ като нова сѣдебна инстанция, която въ сѣщо врѣме е била и най-върховна и най-послѣдня.

§ 65. Черковно сѣдопроизводство. — За подсъдността на духовнитѣ сѣдилища се говори по-горѣ. Когато черковниятъ съдъ е билъ повече единъ видъ посрѣднически, неговата дѣятелность е била обърната главно къмъ помиряване на странитѣ. За такъва случаи посрѣдническиятъ съдъ състоялъ отъ почетни люде, епископи и пресвитери избирани по взаимно съгласие на странитѣ. Сѣдопроизвод-

ството въ подобни случаи ставало по усмотрѣние на посрѣдниците. Когато тѣ не можели да помирятъ сграницѣ, дѣлото минавало въ вѣдомството на пресвитерския съдъ. Странитѣ се явявали лично, обвинителъ и обвиняемъ давали устни обяснения, изпитвали се свидѣтели, слѣдъ което правѣли се опитъ за спогодба, и, при случай на несполука, епископътъ откакъ изслушвалъ мнѣнието на пресвитеритѣ, произнасялъ рѣшение. Както се вижда отъ това, едно подобно сждопроизводство напомня римското, само че било освободено доста отъ неговитѣ формалности.

Когато черковата била припозната отъ държавата, сждопроизводството се измѣнило и измѣнявало споредъ врѣмето и мѣстото, като запазвало обаче оскоанитѣ си черти. Все повече и повече това сждопроизводство се подчинявало на нѣкои формалности отъ римския процесъ. Въ много случаи отъ него се води практиката на черковния съдъ, както на аселенскитѣ и помѣстни събори, тъй сждо и другитѣ черковни сждилища.

Дѣлото се е почвало съ жалба. Истець или тжжителъ противъ епископъ е можель да бжде само нѣкой християнинъ. Обвинението трѣбвало да бжде ясно. По дѣла отъ частенъ характеръ истецъ можель да бжде всѣки. Не се ли яви въ врѣме на заседанието истецътъ или обвинителътъ, дѣлото се прѣкрятявало, а обвинителътъ се наказвалъ.

Обвинениятъ трѣбвало да се яви прѣдъ сжда, ако не — да прѣдстави оправдателни причини. Ако обвиняемиятъ не се е явилъ на първа и втора писменна покана, той се е считалъ за виновенъ и на третия пжтъ е билъ осжжданъ. Давали до 1 година срокъ на обвиняемия да се оправдае.

Въ канонитѣ се говори и за защитници въ сждилищата, наречени еждики, синдикъ, *defensores*.

Наказателно право.

§ 66. Прѣстжпление и наказание — Черковно прѣстжпление е нарушението съ нѣкое външно дѣйствие нѣкой сжществуващъ черковенъ законъ, когато нѣкой направи, което е запрѣтено да се прави, или пъкъ пропусне да направи нѣщо, което е длъженъ да не пропуща. По този начинъ споредъ длъжноститѣ си, членоветѣ на черковата

могатъ да правятъ два вида прѣстѣпни дѣяния: общи и особени, — прѣстѣпления на духовнитѣ лица.

Общитѣ черковни прѣстѣпления сж: 1) отстѣпление — отказъ отъ християнската вѣра, 2) ересь, изповѣждане осждено отъ черковата догматично заблуждение. За ересь черковата наказва съ анатема. За отстѣпление — врѣменно или пожизнено отлжчване отъ причастие. 3) разколъ (схизма). Той е два вида: религиозенъ и черковенъ. Религиозенъ — когато отъ черковата се отдѣлятъ лица, които не мислятъ съгласно съ нея по нѣкои второстепенни прѣдмети. Черковенъ — когато нѣкое лице не зачита черковната иерархия. Въ първия случай наказанието е различно споредъ степенята на отстѣплението. Въ втория, духовнитѣ лица се подлагатъ на низвержение, а мирянитѣ на отлжчване. 4) симония — търгуване съ благодатта на свещенството. Въ симония сж виновни и който получи и който даде пари за ржкополагане. Епископъ, уличенъ въ симония се наказва съ низвержение. Ржкоположениятъ съ симония се наказва съ низвержение и анатема, — Сжщо и посрѣдницитѣ.

Прѣстѣпления на духовнитѣ лица сж слѣднитѣ: 1. повторно приемане на ржкополагане; 2. свещенодѣйствието слѣдъ низвержение; 3. ржкополагане въ чужда епархия; 4. заемане служба, безъ съгласието на надлежната черковна власть; 5. нововъведения несъгласни съ служебника или типика; 6. занемарение повѣреното си паство и непроповѣждане въ черкова; 7. нарушение на тайната на изповѣдта; 8. прахосване черковния имотъ; 9. занимание съ работи, които не отгаварятъ на духовното лице. За всичкитѣ тия случаи се налагатъ специални прѣдвидени въ закона наказания.

Наказанията на мирянитѣ въобще сж: 1) отлжчване отъ черкова или афоризмо — въ какъвто случай споредъ грѣха лицето се подлага на повече или по-малко продължително лишние отъ общение съ другитѣ вѣрующи; 2) анатема или пълно изключване отъ черковата. Черковата е всѣкога готова да прости прѣгрѣшилитѣ, ако тѣ се разкаятъ.

Наказанията на духовнитѣ лица сж 4 вида: блѣжка, отлжчване, низвержение и анатема.

Имотно право на черковата.

§ 67. Черковни имоти; субекти и обьекти. Като организация, имаща и възнесенъ животъ, черковата не

е можела и не може безъ срѣдства и имоти, нуждни за осъществяване задачитѣ ѿ въ свѣта. На първо мѣсто сж необходимитѣ прѣдмети за богослужение и храмъ за прилично отправление свещенодѣйствието и прѣподаване християнското учение. Черковнитѣ имоти въобще носятъ название *res ecclesiasticae*: разбирано въ широкия смисълъ на думата това сж всички имотни блага, движими и недвижими, принадлежащи на черковата. Въ по-тѣсния смисълъ на думата черковата знае: а) свещени прѣдмети, назначени изключително за богослужението: потирь, дискосътъ, дарохранителницата, лъжицата, копието, кръста, евангелията, мощитѣ, иконитѣ, украшенията по поменатитѣ прѣдмети, антимикиитѣ и одеждитѣ на прѣстолитѣ; 2) осветени чрѣзъ употребление при богослужението прѣдмети сж: купелитѣ и чашитѣ за водосветъ, разнитѣ други съдове, покривката на аналоитѣ, черковното облекло на духовенството, кандилницитѣ, лампадитѣ, свѣщи на свѣтилицитѣ и богослужебнитѣ книги. Останалитѣ прѣдмети, макаръ находящи се въ храмоветѣ, като напр. пари, свѣщи непоставяни прѣдъ икони и пр., нѣматъ характеръ на святостъ.

Въ протестанскитѣ черкови не се признаватъ никакви свещени прѣдмети, но се припознаватъ имоти привързани къмъ черковитѣ. Къмъ черковитѣ, както къмъ манастиритѣ, могатъ да бждатъ привързани разни недвижими имоти, назначени за доходностъ и поддържане на черковата. Въ всички християнски страни има наредби, споредъ които трѣбва да се строятъ и украсяватъ черковнитѣ храмове и молитвенитѣ домове. Този редъ е прѣдвиденъ въ канонитѣ и въ особени правила и се пази строго.

Гробищата могатъ да бждатъ черковна собственостъ или такава на градскитѣ или селски общини. И въ това отношение има различни наредби въ разнитѣ мѣста.

Черковниятъ имотъ се различава отъ частния по това, че не може да се разполага съ него, освѣнъ съгласно съ специалнитѣ правила и закони. Той не може да бжде отнетъ отъ прѣдначачението си. Ето защо черковата има надъ себе си трояко право: 1) да го управлява и употребява споредъ назначението му; 2) да надзирава дали той се управлява споредъ това назначение; 3) при необходимостъ или при невъзможностъ да се употребѣи по назначе-

ние, — да рѣшава да се употреби имота за друга цѣль или да се продаде. Въ това сѣстои сжщността на владѣнието на черковенъ имотъ, какъвто могатъ да иматъ черковитѣ, манастиритѣ, епископскитѣ или епархийски вѣдомства и върховнитѣ черковни власти. Държавната властъ нѣма право да се мѣси въ черковнитѣ имоти. Черковата сама има право да дири и да иска повръщането на незаконно отнетъ ѝ имотъ, да иска изпълнението на договорни или завѣщателни задѣлжения, и при случаи, прѣдвидени въ закона, да прѣкарва чрѣзь граждански актове свои имоти върху други лица. Такъвъзъ права, обаче, черковата може да има и да упражнява, ако ѝ сж признати тѣ въ държавата, като на юридическо лице.

Въ черковно-юридическитѣ източници на православната черкова всѣка отдѣлна мѣстна черкова може да е субектъ на черковенъ имотъ, който ѝ принадлежи или се добива отъ нея чрѣзь пожертвуване, наслѣдство, завѣщание и пр. Мѣстната черкова има всичкитѣ права, съ които се ползва всѣки юридически владѣтель и тя сама за себе си и за трети лица прѣдставлява юридическа личностъ. Сжщитѣ източници прѣдоставятъ права на собственостъ и на манастиритѣ, както и на всички други учреждения, които иматъ християнски благотворителни задачи: гледане болни, прѣстарѣли, сираци и пр. Черковата може да придобива имоти чрѣзь разни начини, по случай на смъртъ (*mortis causa*) и по договоръ между живи (*actio inter vivos*). Въ първия случай най-познатиятъ редъ е *ex testamento* (по завѣщание), при който много е разпространена клаузата: пожертвуване за благочестиви цѣли (*legate ad pias causas*).

Въ договора се съдържа така нареченото *donatio* (дарение) и *emptio* (покупка). Най-послѣ придобива се и чрѣзь давностно владѣние (*usucapio* или *praescriptio*), въ какъвто случай трѣбза да има законно основание (*justa causa*) и добросовѣстно владѣние (*bona fides*).

На западъ стрѣмежътъ да се завѣщаватъ или дарятъ имоти на черковата въ извѣстно врѣме е билъ толкова голѣмъ, че станало нужда да се издадатъ тъй нареченитѣ *leges amortisationis*, редъ, който въ 16 столѣтие миналъ и въ Русия. Сжщо така, особно подъ влиянието на реформацията, се е прибѣгвало до *secularisatio bonorum ecclesiae*.

Българско черковно право.

Появление и развитие на българската черкова.

§ 61. Исторически прѣгледъ. — Появяване на българската черкова. — Българската черкова се появява съ приемането по официаленъ начинъ на християнството отъ прѣславския дворъ въ врѣмето на Бориса Михаела. Знае се, че Симеонъ се е нарекъль Царь, а българския свещеноначалникъ — той нарекъль патриархъ. Обаче както царската титла, тъй и тази на патриархъ за български свещеноначалникъ, били надлежно припознати едва въ врѣмето на царь Петра Симеонъ. Това станало така :

Българскитѣ славяни били езичници. Тѣхната религия не била още развита до антропоморфизма на грѣцкия и римски езически култъ. Тѣ обоготворявали природата. Перунъ е билъ най-висшето божество. Той е билъ българскитѣ Юпитеръ. Дъбравитѣ, горитѣ, лжитѣ, рѣкитѣ и езерата били свещенитѣ мѣста, на които сж отправлявали религиозния си култъ, принасяли жертва и се събирали на молитва. Длъжността на жрецъ въ къщи се извършвала отъ домакина, въ селото — отъ селския старѣя. Жреческо съсловие нѣмало.

Християнството на полуострова се появило доста рано още въ първия нѣкъ отъ Р. Хр. Солунъ е билъ срѣдище, къмъ което сж били обърнати посланията на апостола Павла. Когато по-късно Константинъ Велики въ началото на IV в. прѣнесе столицата на Римската империя въ Византия и прие християнството като господствуваща религия, новото учение почна да се разширява силно и бърже. Между славянитѣ на полуострова християнството стана извѣстно сжщо така много скоро слѣдъ тѣхното заселване тукъ. Доказателства за това има много. Слѣдъ образуването на българската държава езичеството бѣше държавната религия дори до Бориса. Християнството обаче бѣше пуснало корени между българскитѣ славяни, имаше нѣкъждѣ черкови, имаше и ду-

ховенство поне между славянитѣ, които бѣха подвластни на Византия, и които отъ врѣме на врѣме минаваха въ състава на населението на българската държава. Въ самата държава християнството при известни князе се строго прѣслѣдваше (напр. при Омортага). Но то имаше вече значителенъ брой привърженици въ всичкитѣ класове на населението. Тѣзи християни имаха голѣмо влияние даже въ управлението.

Борисъ стѣпи на българския прѣстолъ около 852 год., а прие кръщението въ 864 година. Той царува до 888 г. и се помина въ сѣботата на 2 май 907 година. И да бѣше извикано отъ нѣкой прѣвратъ въ интимния, въ религиозния мирогледъ на Бориса, покръстването бѣше жизнена държавна нужда, която се налагаше, която прозорливиятъ умъ и тънкиятъ усѣтъ на българския владѣтель схвана и осъществи все така на врѣме. Че Борисъ е много измѣрвалъ стѣпкитѣ си къмъ покръщението, се знае отъ прѣговоритѣ, които той води за това съ кралъ Людовика Нѣмски (864 г.), — послѣдниятъ за това увѣдоми папата; но Борисъ извърши акта на кръщението слѣдъ нѣколко побѣди надъ гършитѣ въ Южна България — на самото мѣсто на прѣговоритѣ. Борисъ се покръсти *motu proprio*, ако и да бѣше подбужданъ къмъ това отъ разни страни. Самъ патриархъ Фотий нарича това събитие неожидано (*παρρηξικος*). А въ тоя психологически моментъ лежи и самостоятелността, която прояви Борисъ и не се поддаде на ничия пропаганда, на ничие внушение отъ къмъ Римъ или Византия. Това обстоятелство бѣше много важно за независимото положение на Българската държава и въ по-сетнѣшната дѣятелностъ на Бориса около организацията на българската независима черква. За да извърши епохалния актъ, Борисъ имаше съществени държавни причини. Голѣмъ брой отъ неговитѣ подданици, както видѣхме, отдавна бѣха християни; бѣше крайно опасно да се прѣслѣдватъ тѣзи, които съставляваха популационния фондъ на държавата, а конфликтътъ бѣше неминуемъ, ако и опасенъ. Това бѣше първата причина. Другата не бѣше по-малко важна. Осѣтнѣ ромейтѣ, и франкитѣ, и моравцитѣ вече бѣха приели християнството. Прочее той бѣше окръженъ отъ християнски държави. Най-сетнѣ, единъ нехристиянски владѣтель не можеше да се домогва за саѣтовно владичество при исполински растежция напливъ на християнски та-

лази отворедъ. А Борисъ чувствуваше нуждата, България да бжде една напредничава държава, вѣрваше, че нея прѣдстои велика роля на Изтокъ. Тази роля не можеше да играе езическия хаканъ. И така, християнството биде прогласено за държавна религия въ страната. Но какво донесе тя за българската държава; за държавнитѣ институции, за правото?

Прѣди всичко Борисовото покръстване подигна България прѣдъ очитѣ на тогавашния свѣтъ, като я прѣдстави за една неварварска страна. Въ очитѣ на гръко-римлянитѣ и на други народи България доби извѣстно обаяние. Българскиятъ владѣтель можеше да се домогва и до титлата царь, която имаше въ онова врѣме голѣмо значение, понеже уравниваше положението на българската държава съ това на Нѣмската и даже Византийската.

Християнството донесе и нова духовна култура, а наедно съ нея и новъ правогледъ. То бѣше придружено отъ появяването на българското писмо. До тогава, казва Черноризецъ Храбъръ (отъ втората половина на IX в.) „славяни не имѣхъ книги, нѣ чъртами и рѣзми четѣхъ и гадавахъ погани скице.“ Какви сж били тѣзи чърти и рѣзи, съ които старитѣ българи сж четѣли и писали до покръстването си, още не се знае. Но положително е извѣстно, че първитѣ български просвѣтители Кирилъ и Методий, а съ тѣхъ наедно и слѣдъ тѣхъ ученицитѣ имъ Климентъ, Наумъ, Сава, Гораздъ и Ангеларъ — прѣведоха на български Св. Писание, богослужебни книги и „Номоканонъ, рекше законуправило.“

Номоканонътъ, Законъ Сюдный Людмъ и други правни сбирки дойдоха да измѣнятъ въ нѣкои поле пластове на населението общия правогледъ. Редомъ съ свѣтскитѣ сѣдилища, появиха се и духовни такива, които подигнаха твърдѣ много сѣдебното дѣло въ страната. Образоваността, почната при Бориса, се засили още повече при сина му великия Симеонъ. Християнството и българската книга спомогнаха много да се обедини българския народъ, да изчезнатъ малкитѣ племенни различия и прабългарскиятъ елементъ окончателно да се прѣтопи въ славянския. Християнството, което можеше да бжде една опасностъ поради възможното поглѣщане на културно по-слабия български елементъ отъ Византия, успоредно съ националната книга и съ

жилавостта на прѣсната българска мощь, послужи като можже срдство за националното обединение и закрѣпване.

Борись успѣ да прѣмине безбѣдно между изправидитѣ се за него Сцила и Харидба — Византия и Римъ, да запази политическата независимост на България, да накара папата да го титулува *rex bulgarorum* (краль т. е. царь на българитѣ), да издигне престижа на младата българска държава, да положи основа на автокефалната българска черкова и да разшири прѣдѣлитѣ на България до размѣри, каквито се надминаха отпослѣ само при сина му Симеона и Ивана Асѣня II. Старитѣ основи бѣха разклатени, нѣкои съвършено съборени, отмѣнени; обаче нови основи на християнската култура бѣха здраво сложени, нови правни елементи бѣха внесени въ живота, черковно-канонически книги — Кърмичаята — бѣха създадени, яви се единъ български кодекс — *Законъ соудный людьмъ*.

Така, бълг. автокефалска черкова е дѣло на постепенно развитие. Тя бѣше припозната още при царь Петра. Тя се изгуби въ врѣме на византийското владичество (1018—1186), при все че сж били запазени нѣкои слѣди отъ нея. Охридската архиепископия даваше бѣлѣзи за българския си произходъ. Тя бѣше възстановена наедно съ възстановяването на второто търновско царство. Въпросътъ за първата Юстиниана въ Охрида или другадѣ е още споренъ. Това, което може да се прѣдполага е, че българската черкова отъ Прѣслава е прѣнесла или имала своето седалище въ Силистра, а послѣ отъ Силистра въ врѣмето на Самуила е минала въ Македония, именно въ Охрида, гдѣто е станала приемница на тана наречената първа Юстиниана, гдѣто трѣбва да се приеме, че се е намѣрвала тя.

Търновската патриархия бѣше установена при първитѣ Асѣневци и припозната на събора въ Лампсакъ, 1234 година. Тя трая до падането на България подъ турското иго. Знае се, че послѣдниятъ български патриархъ бѣше Евтимий. Слѣдъ унищожаването на търновската патриархия (около 1393 год.), България духовно бѣше подчинена на Цариградската патриархия, която въ врѣмето на патриарха Самуила сполучи да унищожи и Охридската независима българска черкова (1767 год.)

§ 69. Борба за народна иерархия въ ново време.—Черното тегло, което България търпѣ политически, бѣше още повече засилено отъ жестокото отношение на гръцки владци къмъ българското паство. Висшето гръцко духовенство въ извѣстно време бѣ си поставило за цѣль да прѣтопи бълг. народностъ въ гръцка. Затова се почна прѣслѣдване противъ бълг. книга и бълг. езикъ. Мечтата на цариградскитѣ фанариоти състоеше въ това, да прѣобърнатъ българския народъ въ „румъ милети“ (ромейски народъ), както бѣше той наричанъ официално даже въ турскитѣ документи по извѣстни исторически причини. Но българскиятъ народъ бѣше събуденъ въ началото на 19-то столѣтие и извиканъ не само къмъ новъ животъ отъ разнитѣ движения и войни, както и отъ други вжтрѣшни и външни фактори, но тоя народъ бѣше поведенъ отъ своитѣ по-будни първенци и еснавски прѣдставители къмъ борба за народна иерархия — въ първата половина на XIX столѣтие. Борбата се води въ началото спокойно, а по-късно съ ожесточение, въ продължение на почти половина столѣтие. Българскиятъ народъ отъ Дунава до Бѣло море, отъ Черно море до Охридското езеро бѣше изпроводилъ свои прѣдставители отъ разни кѣтове на България, на които бѣше възложилъ воденето на борбата прѣдъ Високата Порта въ самия Цариградъ. Патриархията бѣше принудена въ 1860 година да направи извѣстни отстъпки и бѣше прѣдставила 15 точки за условията, при които може да бжде разрѣшенъ черковниятъ въпросъ, както се наричаше въ това време борбата на българитѣ за духовна иерархия. Тѣзи точки не удовлетвориха българскитѣ прѣдставители, главно затова, защото въ една отъ точкитѣ се назваше, че български владци могатъ да бждатъ не само българи, но и знающитѣ български езикъ. Слѣдъ това се направиха опити за отстъпки отъ едната и другата страна. Българскитѣ прѣдставители прѣдставиха други осемъ точки въ 1861 година. Обаче патриархията най-напрѣдъ отлага и по-послѣ свиква съборъ (1863 година), който слѣдъ 4-мѣсечни съвѣщания отхвърли българскитѣ искания подъ прѣдлогъ, че съ тѣхъ се внасялъ филетизъмъ, т. е. началото да се дѣли черковата на народности и племена. Гръцкитѣ богослови отиваха до тамъ, че искаха да се не поменаватъ даже думитѣ „български епископъ“ и „бъл-

гарска черкова*. По тоя начинъ пакъ не се доде до резултатъ. Въ епархиитѣ борбата се ожесточаваше, гръцкитѣ владици бѣха изгонени отъ всѣждѣ; освѣнъ това, между самото население се появиха неудоволствия противъ турскитѣ власти. Станаха известнитѣ прѣминавания на български чети прѣзъ Дунава отъ Влашко (1867—1868). Тогазъ турското правителство се стресна и намѣри за необходимо да поиска единъ проектъ отъ гръцката патриархия и други отъ българското прѣдставителство за разрѣшаване на „въпроса“. Отъ своя страна В. Порта изработи други два проекта, сходни съ прѣдложенитѣ отъ патриархията, но тя и тѣхъ не прие, вслѣдствие на което, на 28 февруарий 1870 година, Султанътъ издаде ферманъ за учрѣждаването на българска екзархия по докладъ на неговия великъ везиръ Али Паша, който се помина година и половина слѣдъ издаването на фермана (септември 1871 година).

Исполинската борба, която така подвижнически изнесе цѣлиятъ български народъ противъ патриархията, имаше за водачи въ самото начало Неофитъ Бозвелията и Иларионъ Макариополски, отъ които този послѣдниятъ доживѣ да види тържеството на българското право дѣло. Отъ другитѣ духовни лица струва да се поменатъ многозаслужилитѣ Явксенти Велешки и Паиси Филиполски, а отъ мирскитѣ лица, като главни водители на борбата, Гаврилъ Кръстевичъ, Петко Славейковъ, Теодоръ Бурмовъ, Д-ръ Чомаковъ и др.

На 1871 година въ Цариградъ бѣше свиканъ единъ народно-черковенъ съборъ, който прѣдстави въ столицата на султана българското население отъ всичкитѣ кѣтове на балканския полуостровъ. Този български съборъ трѣбва да се помене като единъ отъ най-важнитѣ моменти въ историята на българското възраждане въ врѣме на турското владичество. Първи пѣтъ българи отъ различни краища на цѣлокупна България се срѣщаха за взаимна работа. Наистина, той бѣше единъ величественъ моментъ, недостатъчно още цѣненъ отъ нашитѣ историци. На този съборъ се изработи Устава за управлението на българската екзархия отъ 14 май 1871 година. Този уставъ опрѣдѣляше както устройството на управлението на българската черкова тъй сжито и вѣдомството на разнитѣ органи, подпѣдомствени на екзархията.

Екзархийскиятъ уставъ почиваше върху царския ферманъ отъ 28. февруарий 1870 година (в. Зилхидже 1286 г. т. л.)

§ 70. Султанскиятъ ферманъ. Извънредно голѣмо е значението на султанския ферманъ, както отъ национално тѣй сжщо и отъ черковно-управително гледище, за това заслужва да се помене по-подробно неговото съдържанне. Ферманътъ почва съ едно прѣдисловие, въ което се говори за царската воля, която състои въ това, щото всички жители на турската държава да могатъ да достигнатъ повисока степенъ на образование и благоденствие и да бждатъ осигурени въ вѣрата и вѣроизповѣданието си, като поминуватъ помежду си въ любовь и съгласие. За да се прѣмахне разпратата между православнитѣ българи и гръцката патриархия, — разпра „поради границитѣ на свързването на българскитѣ митрополити, епископи, свещеници и черкови съ патриархията“, за доброто имъ рѣшение излагатъ се 11 членове или наредби на фермана. Споредъ 1. членъ се съставя едно отдѣлно духовно управление съ официално наименование българска екзархия. Екзархията ще обема точно посочени митрополии и епископии и други мѣста споредъ слѣдующитѣ членове: Митрополитътъ въ екзархията, който е по чинъ най-голѣмъ, ще носи титлата екзархъ. И нему ще принадлежи каноническото прѣдседателство на българския синодъ, който постоянно ще го придружава. (Членъ 2). — Споредъ членъ 3. вътрѣшното духовно управление на екзархията се урежда се особитъ уставъ, който трѣбва да е съгласенъ всѣкакъ съ канонитѣ и вѣрскитѣ обряди на православната черкова. Уставътъ ще се утвърди отъ турското правителство, отъ какъ се състави по начинъ, който да оздравява екзархията отъ намѣсата на патриарха въ управлението на духовнитѣ работи, особено при избора на епископитѣ и на екзарха. Екзархътъ ще бжде утвърденъ споредъ канонитѣ отъ патриарха. Споредъ членъ 4. екзархътъ ще получи султански бератъ за своето назначение и ще поменава, съгласно съ канонитѣ, името на патриарха. Споредъ членъ 5. екзархътъ има право да се отнася, за нуждитѣ на управлението си, до Високата Порта и до мѣстнитѣ власти. По негово прѣдложение ще се издаватъ и берати за епархийскитѣ владици. Споредъ членъ 6, за работи, които се отнасятъ до православната вѣра, синодътъ на екзархията ще се отнася до вселенския патриархъ и до

събора на митрополититѣ. Споредъ членъ 7., синодътъ на екзархията ще иска свето миро отъ патриархията. Споредъ членъ 8, владциитѣ на патриархията могатъ да минаватъ прѣзъ епархиятъ на екзархията и обратно. Тѣ не могатъ само вѣтъ отъ своя духовенъ окръгъ да събиратъ синодъ. Споредъ членъ 9 българскиятъ метохъ въ Цариградъ ще бжде подчиненъ на българския екзархъ и, както иерусалимскиятъ патриархъ, кога дойде въ Цариградъ, обитава иерусалимския метохъ на Фенеръ, тъй сжщо и българскиятъ екзархъ ще може да обитава българския метохъ. И екзархътъ, когато бжде въ Цариградъ, ще може да извършва черковни обряди, като се съобразява съ черковнитѣ правила, на които сж подчинени иерусалимскиятъ, александрийски и антиохийски патриарси.

Екзархийската областъ е очертана въ граници опрѣдѣлени въ двата члена 10 и 11. Споредъ 10 членъ нарочно къмъ българската екзархия се присъединяватъ епархиятъ: русчушка, сѣлистренска, шуменска, търновска, софийска, врачанска, ловченска, видинска, никшка, пиротска, юстендидска, самковска, велеска, пловдивска, сливенския санджакъ и каазата Созополъ, освѣтъ около двадесетъ села между Варна и Кюстенджа покрай морето, на които жителитѣ не биди (?) българи, освѣтъ градоветѣ Варна, Анхиало и Месемврия, освѣтъ крайморскитѣ села на каазата Созополъ и освѣтъ градоветѣ Филибе и Станимака заедно съ селата Кукленъ, Водинъ, Арнаутънъой, Панагия, Ново село, Лѣсково, Ахланъ, Бачково, Бѣлащица, и манастиритѣ — Бачковски, св. Безсребърници, св. Параскева и св. Георги. Махалата св. Богородица, вхтрѣ въ Пловдивъ, която влазя въ българската екзархия, ако съдържа жители, която не щатъ да я припознаятъ, ще бжде свободна. Освѣтъ тѣзи избрзени поименно мѣста, ако православитѣ жители на други мѣста, всичкитѣ, или най-малко двѣтъ трети, поискатъ въ духовнитѣ си работи да се подчиняватъ на българската екзархия, и това като се издири, и ако се потвърди, ще имъ се допращава.

Споредъ 11 членъ манастиритѣ, които се намиратъ въ областята на българската екзархия, а сж свързани съ патриархията по вѣроизповѣднитѣ канони, ще продължаватъ и за напредъ да бждатъ свързани съ сжщата патриархия.

§ 71. Развитие отношенията между българската екзархия и другитѣ автокефални черкови. — Българската схизма.

Патриархията и слѣдъ издаването на фермана направи грамадни усилия за да се противи и да оборва правото на българитѣ за самостоятелна черкова. Протести слѣдъ протести прѣдъ Вис. Порта и писма слѣдъ писма до другитѣ автокефални черкови изпроводи патриархътъ, за да доказва незаконността и неканоничността на султанския ферманъ и на учрѣждението на българската екзархия. Между другото, патриархията изпроводи единъ меморандумъ съ послание до автокефалнитѣ православни черкови, въ който изложи своитѣ възгледи за неканоничността на възстановената българска черкова. На тѣзи възгледи най-голѣмиятъ идеалогъ на българското право за черковна независимостъ и духовна иерархия — Гаврилъ Кръстевичъ написа обширно Възражение отъ 1871 година. Въ тоя класически трудъ, въ който се обосноваваше правото ни за черковна независимостъ, Кръстевичъ, като свежда меморандума въ 8. точки, оборва всѣка една както слѣдва:

1. Патр. меморандумъ казва, че бълг. въпросъ го подига не цѣлиятъ български народъ, а нѣколко мирски и духовни лица, наричани архиереи, които образували една племенна партия и вълнували простия народъ. Кръстевичъ отговаря: въпросътъ е народенъ; това се доказва отъ многобройнитѣ прошения на народа най-напрѣдъ до самата патриархия, а послѣ до правителството. Самото правителство призна въпроса за народенъ български. Това всичкото го знае патриархията, защото то ставаше прѣдъ нейнитѣ очи и въ Цариградъ и въ епархиитѣ, гдѣто патриархията искаше чрѣзъ властта спигрането на това българско движение.

2. Въпросътъ, казва патриархията, е религиозенъ и догматически и той не можель да се обсъжда било направо отъ гражд. власть, било отъ комисия, съставена отъ миряни. На това Кръстевичъ въразява: Патриархията прави едно голословно твърдение. Въпросътъ не е нито религиозенъ, нито догматически, защото той не засѣга черковни постановления и правила, отнасящи се до самата вѣра. Той е въпросъ за черковно управление при спазване непожтнати наредбитѣ на религията; той даже не е и черковенъ въпросъ, а е повече въпросъ народенъ и политически, което се доказва отъ самата му сжщностъ. Българитѣ не сж искали черкова различна отъ едната и света православна черкова; тѣ сж искали само да

иматъ черкова, управлявана отъ свои народни архипастир и. Българитѣ си оставатъ православни и неотдѣлни отъ православната черкова, както самитѣ гърци въ Цариградъ, арабитѣ въ Александрия, сирийцитѣ въ Антиохия, палестинцитѣ въ Иерусалимъ, руситѣ въ Русия, елинитѣ въ Елада, сърбитѣ въ Сърбия, ромжнитѣ въ Влашко и Молдава, ако и да образуватъ независими една отъ друга черкови; тѣ не се считатъ за това отцѣпници (схизматици) отъ едната света съборна и апостолска черкова. Названието българска черкова, споредъ патриархията, било фраза странна и чужда на прав. черкова, която не знаела народности. На това Кръстевичъ отговаря, че изразътъ българска черкова не означава особена община, която изповѣдва догми различни отъ ония на всеобщата православна черкова, а означава само мѣстно черк. управление, мѣстна черк. уредба отъ страна на българския народъ, каквито ги има и днесъ другадѣ: цариградска, александрийска, антиохийска, иерусалимска, кипърска, руска, елинска, сърбска, ромжнска и пр.; тъй се разбира и българска черкова. Прилагателното българска означава, че отдѣлната черковна уредба е създадена за българитѣ. Народни черкови има въ православието. Такавъ е и българската черкова. Колкото за въпроса, кой е учредилъ тази българска черкова и кои сж границитѣ ѝ, К. отговаря: черковно тя води началото си отъ унищожената охридска архиепископия, а политически отъ сѣврѣменитѣ тогава при създаването на тая автономна черкова византийски императори, сега пъкъ за възстановяването на българската черкова отъ нинѣ царствуващия султанъ Абдулъ Азисъ. Границитѣ пъкъ на тази черкова сж очертани въ 10. членъ на фермана.

3. Споредъ тази точка патриархията твърди, че политическата власть не била компетентна да разрѣши бълг. въпросъ. Тя се сборва отъ К., който доказва, че наистина тази власть не може да се мѣси въ чисто духовнитѣ въпроси, но че тя е имала и има право да се мѣси въ уреждането и припознаването независимостта на мѣстни черкови по тѣхното външно управление. Запрѣщение за това нѣма нито въ апостолскитѣ, нито въ съборнитѣ канони. На искането на патриархията да се свика всел. съборъ, който да разгледа разрѣшението, направенъ отъ султ. правителство, К. отговаря, че подобно нѣщо не може да бѣде, защото стара и спасителна аксиома е, че

противъ рѣшенията на царя или сената апелъ не се допуша. И той привождатъ за това текстове отъ практиката и отъ учението на патриарситѣ, между друго, патриаршеското окръжно писмо, съ което се извѣстява за унищожението на охридската и ипекската архиепископии и подчинението имъ подъ царигр. патриархия. Царскиятъ ферманъ за това, издаденъ отъ Султанъ Мустафа прѣзъ 1766 и 1767 г. при патриарха Самуила, патриархията нарича царска новела и законъ умѣстенъ.

4. На искането въ меморандума да се свика вселенски съборъ, който да се произнесе по нашия въпросъ, К. отговаря, че вселенски съборъ може да се свиква, но ако се касае за нѣкоя нова догматическа или друга ересъ. Въ случая подобно нѣщо нѣма, а има само въпросъ за духовно управление на българитѣ отъ особено черковно началство. Ако подобното положение на българитѣ е вече ересъ, тогазы трѣбва да се прогласяватъ за еретици египтянитѣ, гършитѣ, руситѣ, ромнитѣ и пр. Ферманътъ не отдѣля българитѣ по вѣра отъ православната черква, не ги отдѣля и отъ вселенската патриархия, а прѣдписва само, што вътрѣшното духовно управление да се уреди съ уставъ, съгласенъ въ всичко съ основнитѣ правила и постановления на православната вѣра и екзархътъ да поменава патриарха и пр.

5. Патриархията приема, че може и сама да рѣши бѣлг. въпросъ, но при условия, прѣдставени отъ нея. К. отговаря, че е чудно какъ патриархията отъ една страна признава, че сама може да рѣши въпроса, ако се приематъ нейнитѣ условия, а отъ друга страна не може да го рѣши, щомъ не се приематъ нейнитѣ условия. Ще каже, въпросътъ става догматически само ако не се приематъ условията на патриархията. Обаче съ своето прѣдложение тя признава самѣ, че въ основата си въпросътъ е за отдѣлно черковно управление.

6. Патриархията осжда фермана по два мотива: 1. че той е издаденъ некомпетентно и 2. че не е издаденъ съгласно съ изказаното отъ нея мнѣние, а имало разлика между фермана и патриаршескитѣ проекти, която разлика ако удобряла патриархията щѣла да бже осжденъ, като нарушителка на канонитѣ. На дълго отговаря К. и оборва тѣзи положенія. Султанътъ не може да не бже компетентенъ, щомъ и самата патриархия му прѣдлага проектъ за разрѣшението на бѣлг. въпросъ и то съ име и форма на екзархия. Колкото за това,

че ф. не бил издаден като акт който потвърждавал едно рѣшение на патриархията или единъ актъ на спогодба. К. не разбира какъ може единъ въпросъ между двѣ страни да се рѣши само отъ едната страна, а спогодба, знае се, че се е гонила толкозъ години, но не се е постигнала. Колкото за разликата между фермана и патриаршескитѣ проекти, важното е, че първиятъ не съдържа нищо, което да нарушава канонитѣ.

7. Българитѣ постоянно упорито въ нововъведения. К. отговаря: българитѣ не искатъ нововъведения, не искатъ и да канонуватъ себе си, а искатъ съгласно съ канонитѣ да канонуватъ т. е. да уредятъ своя черкова. Гдѣ е тука нововъведението?

8. Патриархията се оплаква прѣдъ турското правителство, че то не ѝ допуснало да си изпълни длъжноститѣ чрѣзъ непозволението да се свика вселенски съборъ. К. отговаря: Вселенски събори се свикватъ отъ държавнитѣ владѣтели; въ случая правото принадлежи на султана. Отъ гдѣ на кждѣ неупражняването на едно право, което не принадлежи на патриарха, да се счита, че му прѣчи да изпълнява длъжността си.

Въ заключение Кръстевичъ кани патриархията да се откаже отъ своята упоритостъ и да съдѣйствува за уреждането на българската черкова, както затова гласи и самиятъ Екзархийски уставъ. Той посочва за това и примѣри въ уреждането на елинската черкова, едва на 30 май 1850 година, когато слѣдъ дълго упорство, патриархъ Антимъ свика Синодъ и тури край на съпротивата си прѣзъ цѣли 17 години, прѣзъ които между Еллада и гръцката патриархия бѣха прѣкъснати всѣкакви черк. връзки.

§ 72. Последня фаза на борбата за народна иерархия. Народниятъ съборъ избра и екзархъ на бълг. черкова. Първи избранъ такъвъ бѣше Иларионъ Ловченски. Обаче той си даде оставната, която мотивира съ старинитѣ си. Тогава се избра втори слѣдъ него за екзархъ — Антимъ Видински, който бѣше утвърденъ отъ Високата Порта. Блаженитѣ Антимъ бѣше поканенъ съ особена депутация отъ Видинъ да тръгне за Цариградъ, пропътува навсѣкждѣ съ тържествени срѣщи и още по-тържествено влѣзе въ Цариградъ, гдѣто зае екзархийскитѣ прѣстола на бълг. черкова.

Патриархията не само не се съгласи да потвърди екзарха Антима, но и не му разреши дори да свещенодѣйствава, вслѣдствие на което, въпреки нейната воля, на великъ-денъ екзархъ Антимъ, начело съ всички низвержени владици, извърши божествена литургия. Прѣдъ видъ на това патриархията рѣши да свика помѣстенъ съборъ, за да се произнесе върху поведението на българскитѣ владици. На събора присѣдстваваха патриарситѣ александрийски, иерусалимски, антиохийски и нѣкои владици отъ свободна Гърция и други подвѣдомствени на царигр. патриархия. Съборътъ трая отъ 24 августъ до 25 септември 1872 г. Слѣдъ дълги прѣспирни той издаде едно опрѣдѣление (оросъ), съ което екзархъ и владици и всички, които ги послѣдваха, бидоха провъзгласени за схизматици или отцѣпници отъ вселенската православна черква. Едно подобно провъзгласяване на схизма бѣше съвършено неканоническо и незаконно. Ето защо, когато патриархията съобщи за опрѣдѣлението на събора отъ гръцки владици и покани другитѣ автокефални църковни да припознаятъ българската схизма, нѣкои отъ черковитѣ, каквото руската, ромѣнската, сръбската, карловацката отговориха, или че не удобряватъ извършеното, или пакъ съвѣтстваха умѣрностъ и не даваха положителенъ отговоръ.

Отъ своя страна Синодътъ на българската черква, на 18. окт. с. г. издаде едноокръжно писмо съ историческо значение. Като протестираше противъ схизмата, бълг. черква заявяваше, че не е нарушила никой канонъ, че по вѣра българитѣ си оставатъ толкова православни, колкото и всички други православни християни и че единичката причина за тази схизма е желанието на гр. патриархия да държи българитѣ подъ свое духовно управление. Слѣдъ това вече се състави Синода и мирския съвѣтъ около екзарха, произведоха се избори за нови митрополити, ржкоположиха се владици, които заминаха за епархитѣ си и, въпреки нови спънки и мъжнотии, бълг. народна черква заживѣ единъ новъ самостоятеленъ животъ. Цариградската патриархия скоро се увѣри, че прогласената отъ нея схизма не произведе желанното дѣйствие между българитѣ. Тя очакваше да се уплашатъ нѣкои българи и да се откажатъ отъ бълг. владици. Това не би. Отъ друга страна руската черква и руското обществено мнѣние безъ забивалки, макаръ и сдържано, осъдиха постъпката на патриарха

и на така наречения помѣстенъ съборъ, който прогласи схизмата. А мнѣнието на руската черкова сподѣлиха и другитѣ цегръцки черкови.

Слѣдъ това патриархията се опита да ни направи други пакости, като изпрати въ България гръцки владци, а отъ друга страна — като изиска щото бълг. духовенство да си промѣни облеклото. Очакваше се, че съ тази промѣна бълг. народъ ще повѣрва, че е промѣнена и православната вѣра. Бѣше време, когато турското правителство се съгласи на този гръцки планъ. Обаче твърдостта и постоянството на бълг. духовенство, особено на блаженѣйши Антимъ осуетиха пъкления планъ, въ който познатиятъ Митхадъ паша игра известна роля.

Между дѣйцитѣ по черк. въпросъ настана въ извѣстно време борба и се породиха силни разисквания за мирение или откъсване окончателно отъ патриархията, обаче политическитѣ събития отъ 1876 и 1877 год. додоха да упразнятъ въпроса за мирението. Екзархъ Антимъ съ други чиновници отъ екзархията бѣше изпроводенъ на заточение въ Мала Азия и вмѣсто него бѣше избранъ за екзархъ Лазаръ Йовчевъ, подъ име Иосифъ I.

При всичко, че Високата Порта подъ разни прѣдлози не бѣше утвърдила Екзархийския уставъ, той се приложи въ българскитѣ епархии. Слѣдъ освобождението той бѣше видоизмѣняванъ и приспособенъ въ княжеството, по-сетнѣ царството.

§ 73. Източници на бълг. черковно право. — Освѣтъ източникитѣ по канон. право, които служатъ като източници и на българското черковно право, трѣбва да поменемъ тукъ специалнитѣ източници на бълг. черковно право отъ ново време. Такива сж: 1) Султ. ферманъ отъ 28 февр. 1870, за който се говори по-горѣ; 2) Уставъ за управленieto на българската екзархия отъ 1871 г. май 14; 3) Екзархийски уставъ, приспособенъ въ Княжеството, отъ 13. януари 1895 год. и една 6-та часть къмъ него отъ 1897 год., 21. мартъ; 4) Българската конституция; 5) разнитѣ окръжни, правилници и рѣшения, издадени отъ Бълг. св. синодъ, като се начене отъ 1871 година до сегашно време; 6) Правилникъ за воденето подаѣдомственитѣ на духовнитѣ сѣдилища дѣла. Освѣтъ поменатитѣ екз. уставы, единътъ, приспособенъ въ

княжеството отъ 95 и 97 години, има историческо поне значение и Екзархийскиятъ уставъ отъ 1883 год., одобренъ отъ Светия синодъ и приетъ отъ Държавния съвѣтъ и Народното събрание. Къмъ тѣзи източници би могла да се отнесе книгата „Длъжноститѣ и правата на свещеницитѣ“, съставена отъ блаженопочившия софийски митрополитъ Милетий и издадена съ негови сръдства по разпореждане на Св. синодъ. Тази книга е служила за ръководство на свещеницитѣ, но сега е изчерпана.

§ 74. Съставъ на Устава за управлението на бѣлг. екзархия отъ 1871 г. Този Уставъ се дѣли на 3 части, а всѣка часть — на глави, въ които се съдържатъ 134 статии или членове. Първоначалниятъ текстъ е подписанъ въ Цариградъ, Ортакьой, 14 май 1871 год. отъ владичитѣ: прѣдседателъ Ловчански Иларионъ, Филипополски Панаретъ, Филипополски Панги, Видински Антимъ, Манариополски Иларионъ и отъ 35 души прѣдставители отъ разни мѣста на Бѣлгария. Първата часть — за лицата — съдържа 9 глави: 1-о. За устроение на управлението; 2-о. За избиране екзарха, 3-о за избиране членове на Св. Синодъ, 4-о за избиране и опрѣдѣляне членоветѣ на екзарх. съвѣтъ, 5-о за избиране на митрополититѣ по епархитѣ, 6-о за избиране членоветѣ на епархийскитѣ смѣсени съвѣти, 7-о за смѣсенитѣ съвѣти въ всѣка каза и нахия, 8-о за опрѣдѣленieto на епархийскитѣ мирски и духовни избиратели, 9-о за избиране на енорийскитѣ свещеници. Втората часть съдържа какви правдини и длъжности и какво управително и сѣдебно вѣдомство иматъ лицата на бѣлг. екзархия. Тя има 5 глави: 1-о за правдинитѣ и длъжноститѣ на лицата подъ бѣлг. черкова, 2-о за управителното и сѣдебно вѣдомства на Св. Синодъ, 3-о за управителното и сѣдебно вѣдомство на екзархийския съвѣтъ, 4-о за вѣдомствата на епархийскитѣ и други смѣсени съвѣти, 5-о за сѣденето на архирейтѣ и други дух. лица. Часть третя разправя за приходитѣ и разходитѣ.

Съставътъ на Екз. Уставъ, приспособенъ въ Княжеството, тъй както е приетъ прѣзъ 1895-1897 година отъ Нар. Събрание е слѣдния: Уставътъ се дѣли на 6 части. Всѣка една часть се дѣли на глави и обема всичко 202 члена.

Първата част има 11 глави: 1-о устройство на управлението, 2-о избиране екзархъ, 3-о избиране членове на Св. Синодъ, 4-о избиране митрополити, 5-о избиране членове на епарх. духовни съвети, 6-о архиеп. намѣстници, 7-о епарх. избиратели, 8-о енории и свещеници, 9-о военни свещеници, 10-о църковни настоятелства и 11-о за манастиритѣ.

Частъ втора съдържа управително и съдебно вѣдомство на черковнитѣ власти и има 12 глави: 1-о вѣдомство на Св. Синодъ, 2-о заседания на Св. Синодъ, 3-о подържане на Св. Синодъ, 4-о вѣдомство на епарх. архиепери, 5-о вѣд. на епарх. съветъ, 6-о заседания и канцелария на епарх. съветъ, 7-о вѣд. на архиеп. намѣстници, 8-о заседания и канцелария на архиеп. намѣстничество, 9-о приходи и разходи на епарх. съвети, 10-о права и длъжн. на епарх. свещеници, 11-о вѣдомство на черковнитѣ настоятелства, 12-о вѣдомство на манастирскитѣ началства.

Частъ трета съдържа съдено и наказания на духовнитѣ лица.

Частъ четвърта съдържа печати на черковнитѣ власти.

Частъ пета се отнася до разни сбци наредби, духовни завѣщания и пр.

Частъ шеста съдържа „бракове“ и има 4 глави: 1-о условия за законенъ бракъ, 2-о причини за разторжение на зак. бракове, 3-о производство на бракоразводнитѣ дѣла, 4-о незаконни бракове и унищожението имъ.

Въ 1904 год. тогавашниятъ началникъ на съд. отдѣлъ при канцеларията на Св. Синодъ Хр. Танчевъ издаде една книга подъ насловъ „Екзарх. уставъ“ съ тълкуванията на наредбитѣ на Св. Синодъ, министерствата, Върх. К. Съдъ и съотѣтственитѣ законоположения. Тази книга е цѣлнень приносъ къмъ бълг. дѣйствуващето черк. право и въ край си съдържа прибавления на нѣколко правилници и др. наредби. Тя заслужава да бѣде препоръчана на всѣки, който желае да се запознае по-обстойно съ нитѣ дѣйствуващото у насъ Черк. право. Отъ 1904 г. къмъ съществуващия материалъ сѣ прибавени нови законоположения и трѣбва много да се желае, щото Св. Синодъ на бълг. Черкова да земе близко до сърце едно подобно издание, кето онова на Хр. Танчевъ

—издание въ допълненъ видъ, което да има и единъ подробенъ вещественъ азбученъ показалецъ.

§ 75. Характеристика на стария и новия Екзархийски уставъ. Прави впечатление сравнителното изучаване на тѣзи два устава. Би могло да се каже, че първиятъ уставъ съдържа въ своята система учрѣждения и наредби по-свободолюбиви, напредничави, демократични и по съгласни съ правилата на една синодална и съборна черкова. Така напр. новиятъ уставъ прави екзарха пожизненъ, когато стариятъ прѣдвиждаше периодичностъ за екзарха. Споредъ стария уставъ, членъ 5, екзархътъ се опрѣдѣляше за 4 години. Друго: стариятъ уставъ прѣдвиждаше голѣмо участие на мирския елементъ въ управлението и въ сжда на черковата; при екзарха редомъ съ Синода заседаваше и екзархийскиятъ съвѣтъ, който имаше широкъ кръгъ на вѣдомство. Въ епархийскитѣ съвѣти, които се наричаха смѣсени, участвуваха мирски лица, които вземаха участие въ управителнитѣ учебни и други въпроси. Най-послѣ намѣсто създаденитѣ еднолични архиерейски намѣстничества, стариятъ уставъ прѣдвиждаше околийски (казалийски) съвѣти.

Устройството на българската черкова*).

§ 76. Екзархъ и Синодъ. Българската черкова подъ име екзархия е членъ не отдѣленъ на едната света съборна и апостолска черкова. Тя се управлява споредъ особенъ уставъ. Българската държава въ черковно отношение е нераздѣлна частъ отъ бълг. черковна областъ, като се подчинява на светия синодъ, върховната духовна властъ на бълг. черкова, гдѣто и да се намира тази властъ. (Бълг. конституция чл. 39)

Устройството на българската черкова е прѣдвидено въ Екзархийския уставъ. Всѣки, който иска да се запознае подробно съ това устройство, трѣбва да има прѣдъ видъ членовете отъ 1. до 67., въ които подробно сж изброени начинитѣ, по които се уреждатъ, избиратъ и настаняватъ органитѣ на екзархийското управление. На чело на туй управление стои светиятъ Синодъ на българската черкова, който се избира отъ всички митрополити за единъ периодъ

*) При изучаването на тази частъ студентитѣ трѣбва да иматъ прѣдъ видъ самия текстъ на Екз. уставъ отъ 1895 — 1897 г.

отъ 4 години, състои отъ 4 души и се прѣдседателствува отъ екзарха. Подробно за избирането му вж. членове 27 до 34. отъ Екз. уставъ.

Екзархътъ е прѣдседателъ на светия синодъ и той се избира при извѣстни условия, прѣдвидени въ членовете 15. до 26. отъ Екз. У. Екзархътъ носи тази титла независимо отъ архиерейския чинъ и се счита митрополитъ на сжщата епархия, която е ималъ прѣди да стане екзархъ и на която пакъ ще бжде такъвъ ако прѣстане отъ екзаршеството.

§ 77. Епархийски митрополити, съвѣти и архиерейски намѣстничества. Ако на чело на цѣлата българска черква стои единъ синодъ съ прѣдседателъ екзархътъ, то на чело на всѣка епархия е поставенъ единъ митрополитъ, който прѣдседателствува епархийскитѣ съвѣти, смѣсени споредъ стария уставъ, а духовни само — споредъ новия. Еп. митрополити се избиратъ по редъ и при условия, прѣдвидени въ членове 36 — 47 отъ Екзархийския уставъ, приспособенъ въ България. Митрополититѣ сж пожизнени; тѣхното прѣмѣстване отъ една епархия въ друга е забранено, както е забранено ржкополагане на архиерей безъ епархия. На прѣстарѣли или заболѣли епархийски архиереи се допушта да иматъ като помощници (викарии) епископи, ржкоположени по списъка на кандидати за архиерейски чинъ. Епархийскитѣ духовни съвѣти се избиратъ съгласно съ членовете 48 — 56 отъ Екз. уставъ.

Новиятъ уставъ, дѣйстваващъ сега у насъ, отмѣни глава 7. на Екз. у. относително смѣсенитѣ съвѣти въ всѣка околия (кааза) и създаде вмѣсто тѣхъ архиерейски намѣстници, които се назначаватъ отъ еп. владика и утвърдяватъ отъ правителството. За това назначение се увѣдомя за светия синодъ.

§ 78. Епархийски прѣдставители. Важна роля въ духовнитѣ избори играятъ тѣй нареченитѣ епархийски избиратели, каквито има въ всѣка епархия по 6 души, взети изъ всѣко намѣстничество, както и отъ околнята, гдѣто е сѣдалището на епархията. По този начинъ цѣлата епархия има 6 пжти по толкова избиратели, колкото има намѣстничества плусъ 6 за сѣдалищната околия. Половината отъ избирателитѣ сж енорийски свещеници, половината сж миряни. Тѣзи избиратели избиратъ: епархий-

скитѣ прѣдставители, които участвуватъ при избирането на ексарха, епархийскитѣ митрополити и членовеѣ на епархийскитѣ духовни съвѣти. Подробно за тѣзи избиратели вж. членове 59 — 68.

§ 79. Енорийски свещеници и черковни настоятелства. Еноринтѣ се дѣлятъ на градски и селски. Градскитѣ отъ 200 — 300 кжци, селскитѣ отъ 150—250. Свещеникъ безъ енория не може да се ржкоположи. Качествата на свещеника у насъ сж изброени въ членъ 71 отъ Екз. у. Ржкополагането става при условията, прѣдвидени отъ членове 72 — 77. Освѣнъ енорийскитѣ свещеници у насъ има и военни свещеници, за които говоратъ членове 79 — 81 отъ Екз. уставъ.

Черковнитѣ настоятелства сж управителни органи при всѣка черкова и състоятъ отъ 3—5 души миряни. Гдѣто нѣма черкова може да има настоятелство, което се грижи за въздигане черкова или параклисъ въ селото. Прѣдседателтъ на настоятелството по право е мѣстниятъ енорийски свещеникъ. Когато сж повече свещеницитѣ прѣдседателтъ се назначава отъ владиката. Изборитѣ на черк. настоятелства се прѣдвиждатъ въ членове 85—90 отъ Е. у.

§ 80. Монастири и монаси. — Екз. у. прѣдвижда уредбата и на монастиритѣ у насъ. Споредъ него монастиръ е свещено мѣсто съ черкова и други зѣмни назначени за жилище на монаситѣ. Тѣ се основаватъ по реда на черковнитѣ правила съ разрѣшение на епархийския владика. Тѣ се дѣлятъ на ставропигиални, зависящи отъ Светия синодъ и епархийски — отъ мѣстни архiereи. Ставропигиални сж Рилскиятъ, Троянскиятъ и Бачковскиятъ, — епархийски сж всички останали. Монастиритѣ се управляватъ отъ игумени, избирани отъ братята въ монастиря. Монастири съ по-малко отъ 5 братя иматъ за игуменъ лице, назначено отъ мѣст. владика. Ставропигиалнитѣ монастири се управляватъ отъ монастирски съборъ, дѣйстващъ подъ прѣдседателството на игумена. По-подробно за монастиритѣ се прѣдвижда въ членовеѣ 91 — 99 отъ Екз. у. Когато нѣкой монастиръ по нѣмане на братя не може да съществува, то Св. Синодъ рѣшава да се присъедини монастиря и имотитѣ му къмъ другитѣ такива.

Въ бълг. църква монашеското състояние е останало по прѣдение. Бълг. монаси и въ старо врѣме и въ врѣме на турското владичество сѣ били национални подвижници и носители на култура и просвѣта. Новото възраждане на България е тѣсно свързано съ дѣятелността на тѣзи много-заслужили на отечеството ни калугери. Отецъ Паиси Хилендарски, Неофитъ Бозвели, Софрони Вратчански, Неофитъ Рилски, Иларионъ Макариополски и толкозь други славни ратници на българското възраждане сѣ били монаси и сѣ излѣзли изъ оградитѣ на бълг. манастири.

Манастиритѣ се упражняватъ отъ игумени, които трѣбва да иматъ чинъ иеромонахъ и да бждатъ членове на мѣстното братство. Игуменътъ се избира пожизнено отъ цѣлото братство.

Мѣстото, на което е построень манастирътъ и църковитѣ къмъ него сѣ свещени имоти, които не могатъ да се отчуждаватъ, бидейки назначени за култа.

Управление на българската църква.

§ 81. Управително вѣдомство на светиия Синодъ. Върховната власть на българската църква е Синодътъ, прѣдседателствуванъ отъ екзарха. Неговото вѣдомство се простира върху цѣлата област на българската екзархия. Синодътъ, като управително тѣло въ широкия смисълъ на думата, има слѣдующитѣ задачи: 1) да запазва въ точностъ и чистота, учението на светата православна църква; 2) да надзирава както архиепископътъ така и всички свещенослужители, като изисква отъ тѣхъ да проповѣдватъ на народа словото божие; 3) да изисква и пази редъ въ отношенията на паството къмъ началството, да се застрояватъ гдѣто трѣбва нови църкви и параклиси и да има еднакъвъ редъ и благолѣпие въ храмове и манастири; 4) да се грижи за духовното и материялно прѣуспѣване на манастиритѣ; 5) да печата богослужебнитѣ книги и да прѣгледва и одобрява прѣдварително учебницитѣ по законъ божий и по богословието; 6) да се бори противъ инославнитѣ пропаганди. Св. Синодъ има право въ кръга на Е. У. да издава и разпраща наредби и окръжни по църковното управление. Изпълнителната власть принадлежи всѣкога на екзарха или

на неговия заместникъ, но екзархътъ нѣма право да рѣшава и извършва нищо безъ мнѣнието на Синода, както впрочемъ и послѣдниятъ нѣма право да рѣшава или да извършва нищо безъ мнѣнието на екзарха.

Бюджетътъ на светия Синодъ е частъ отъ бюджета на държавата, какъто е впрочемъ бюджетътъ изобщо за възнаграждението на духовенството.

§ 82. Вѣдомство на Екзархийския съветъ. Екзархийскитъ съветъ съществуваще съгласно съ стария Е. У. Неговитъ задача, права и длъжности състояха въ слѣдното: 1) училищно дѣло; 2) българска книжнина; 3) уреждане свещенически училища, черкови, манастири, болници и други общеполезни заведения; 4) правилно събиране и употребление на бюджетнитъ приходи и разходи и най-подиръ 5) да бди за точното изпълнение на бюджетното дѣло въобще. Освѣнъ сѣдебното право по веществената и мирска частъ въ брачните и други дѣла, завѣщания, зестра, Екзарх. съветъ имаше право да си дава мнѣнието дали е полезно и нужно издаването на окръжнитъ писма, лични афоризми, парични помощи съгласно съ Устава и др.

§ 83. Вѣдомство на епархийски архiereи и съвети. Правата и длъжноститъ и изобщо задачитъ на Са. синодъ за цѣлата бѣлг. черковна областъ упражняватъ за своитъ епархии епарх. архiereи и съвети. Архiereитъ трѣбва да бждатъ учители и наставници на свещенството и народа, да бранятъ вѣрата, да пазятъ черковния редъ, да увѣщаватъ и насърдчватъ благотворителността, да посѣщаватъ паството си поне веднакъ въ годината, да даватъ всѣки двѣ години докладъ до Са. синодъ за състоянието на епархията си, да се грижатъ за строеннето на нови черкови и да ги осветяватъ, да ги снабдяватъ съ нуждитъ книги и одежди, да ржнопологатъ свещеници и да назначаватъ намѣстници и игумени и отъ време на време да свикватъ свещенически събори. При всѣка митрополия има по единъ протосингелъ, одобренъ отъ Са. Синодъ и утвърденъ отъ министерството на въпроизповіданията, който помага на архiereя и го замѣства когато трѣбва.

Освѣнъ духовно-сѣдебнитъ дѣла Епарх. съвети се занимаватъ съ бюджетното дѣло на епархията, съ откриване и поддържане черк. ливници, отчисляватъ черк. на-

стоятелства, когато не си изпълняват длъжностите, съставят инвентарь на имотите на митрополията и помагат на архиерея във всичко, което Уставът и черковните правила не са запазили лично за архиеренте. Нито съветът без архиерея, нито архиерейът без съвета нямат право да решават или да извършват нищо. Подъ тѣзи условия въ епархията изпълнителната власть принадлежи всекога на архиерея или на неговия замѣстникъ.

Както при Св. синодъ тѣй и при всѣки епар. съветъ има канцелария, която служи същевременно за канцелария на мѣстния архиерей. Тя състои отъ единъ главенъ писарь, „секретарь“ и други писари и помощници.

§ 84. Службата на архиерейските намѣстници. Въмѣсто смѣсени казалийски или нахйски съвети, които сж разглеждали мѣстните черковни и други дѣла въ околинѣтѣ, споредъ стария Екзархийски уставъ — новиятъ прѣдвижда архиерейски намѣстници. Тѣхното вѣдомство се простира върху слѣдните точки: 1) надзоръ върху свещеницитѣ; 2) точно изпълнение на наредбитѣ на екзархийското началство; 3) съобщаване за всѣко религиозно движение, което може да смути мира на черковната околия; 4) посѣщаване поне веднажъ въ годната еноринтѣ въ околията; 5) бюджетитѣ на черковнитѣ настоятелства; 6) издаване на така нареченитѣ вули, вѣнчания и кръщелни свидетелства. Архиерейските намѣстничества иматъ свои канцеларии.

§ 85. Свещеници и черковни настоятелства. При всѣка енория има по единъ или нѣколко свещеници, на които правата и длъжноститѣ сж слѣдните: 1) да извършватъ ежедневно черковно правило и споредъ реда божествена литургия въ опрѣдѣленитѣ отъ черковния уставъ дни; 2) да проспѣвдатъ словото **Вожие**; 3) по покана да извършватъ черковнитѣ трѣби; 4) да пазятъ благолѣпието въ храмоветѣ; 5) да съѣтватъ благотворителностъ; 6) да избѣгватъ кръчки и кафенета; 7) да изпълняватъ наредбитѣ на духовната власть; 8) да държатъ метрически книги за кръщения, вѣнчания и погребения по форма опрѣдѣлена отъ светия синодъ. Свещеницитѣ получаватъ добавъчно възнаграждение отъ държавата, а за усърдна

и просвѣтна дѣятелностъ се награждаватъ съ черковни офиси.

Черковниятъ настоятелства: 1) приематъ съ опись и пазятъ всички черковни имоти, движими и недвижими; 2) разглеждатъ заедно съ особена комисия дългодушнитѣ смѣтки на старото настоятелство; 3) отговарятъ на потребитѣ на черковата; 4) гдѣто нѣма черкова, настоятелството се грижи за съграждане на такава; 5) не допускатъ откриването на питейни или увеселителни заведения на 200 метра около черковната сграда; 6) уславятъ и заплащатъ икисари и пѣвци; 7) събиратъ доходитѣ на черковата и всѣя година прѣз октомври съставятъ бюджета за приходо-разходи. Тѣ се прѣдседателствуватъ отъ свещеника, ако ли сж нѣколко — отъ тогози, който е назначенъ отъ архиерея. Частни лица не могатъ да празнятъ и продаватъ каквито и да било свѣци за употрѣбление обществено или частно богослужение. Ливница за свѣци има по една въ митрополския градъ и въ сѣдалището на архиерейскитѣ намѣстничества.

С ж д ъ.

§ 86. Органи и инстанции на духовното правослудие. Собствено бълг. духовенъ съдъ има двѣ инстанции: първата е епарх. съвѣтъ, прѣдседателствуванъ отъ мѣстни архиереи; втората и последната е Св. Синодъ, прѣдседателствуванъ отъ епископа или неговъ замѣстникъ. Освѣтъ това, има една извънредна, начална инстанция, тая на архиерейскитѣ намѣстници, които иматъ, съ помощта на двама свещеници, правото да съдятъ съ цѣль за помиряване странитѣ, които се отнасятъ до тѣхъ.

Архиер. намѣстници получаватъ разни прошения по дѣла, подсъдни на духовната власть, при разглеждането на които, заедно съ двама свещеници заседатели, полагатъ старание да помиратъ странитѣ. Въ случай, че не сполучатъ прѣпращатъ дѣлата на епарх. началство. Опити за помирение не се позволяватъ по дѣла за незаконни бракове и прѣварни между свещеници християни по изпълнение на трѣби.

Епарх. съвѣти разглеждатъ слѣдующитѣ дѣла: 1) разпри между духовни лица; 2) оплакваня отъ свѣтски лица срѣшу духовни и обратно по изпълнението на трѣби; 3) дѣла за

сродство при встъпване въ бракъ; 4) дѣла за незаконни бракове; 5) дѣла за разгодяване и бракоразводи; 6) дѣла за които виновниятъ попада на черковна епитемия. Освѣнъ това епархийскитѣ съѣти имать право да подигать съдебно прѣслѣдане прѣдъ общитѣ сѣдилища на държавата било противъ черковнитѣ настоятелства, било противъ други лица, които злоупотрѣбавать съ черковни приходи и имоти. Епарх. съѣтъ нѣма право да разгледава дѣла подвѣдомствени на архиер. намѣстници, ако не сж били разгледани отъ послѣднитѣ. Изключватъ се тѣжби правени противъ самитѣ намѣстници.

Епарх. владици нѣмать право да наказватъ виновни клирици, освѣнъ като се рѣши по закона и правилата отъ надлежния епархийски съѣтъ. По изключение, тѣ могатъ да наложатъ дисциплинарно наказание съ спиране отъ служба за не повече отъ 15 дни. Тѣ могатъ да подигать по длъжностъ (ex officio) духовно-съдебно прѣслѣдане противъ виновни клирици въ епархията си и да ги отстраняватъ отъ длъжности, догдѣто се произнесе епархийскиятъ съѣтъ по прѣстѣпното и чѣ дѣяние. Св. Синодъ е висшата инстанция на дух. съдъ. Той разглежда и рѣшава окончателно всички отправени до него, направо или по апел. редъ, тѣжби по духовни или бракоразводни дѣла.

§ 87. Сждене и наказание на духовнитѣ лица. По общо правило, дух. лица отговарять прѣдъ общитѣ сѣдилища на държавата за всички гражд. искове и угл. дѣла. Сжд. власти сж длъжни да уведомяватъ епарх. началство и архиер. намѣстници всѣки пѣтъ, когато прѣдстои да призоваватъ на съдъ нѣкое духовно лице. Когато има да се изпълнява нѣкое рѣшение противъ углавно виновно духовно лице, гражданскитѣ сѣдилища съобщавать на духовното му началство произнесената присѣда, слѣдъ което се извършва, ако е нужно, потребното разпореджане съгласно канонитѣ. Кolkото за затворъ, духовнитѣ лица прѣдварително се затварять тамъ, гдѣто опрѣдѣли тѣхното началство.

За черковнитѣ грѣшки и прѣстѣпления духовнитѣ лица се сждатъ: архиереитѣ първоначално и окончателно отъ Св. Синодъ, а другитѣ духовни лица първостепенно отъ епарх. съѣти, а апелативно и окончателно отъ Св. Синодъ.

Черковнитѣ власти налагатъ слѣднитѣ наказания: а) бѣлѣжка; б) мъррене; в) глоба; г) аргосване (съ лишение отъ цѣлото добавъчно възнаграждение и отъ случайнитѣ приходи, въ размѣръ опрѣдѣленъ отъ епарх. съвѣтъ); д) ограничение въ монастира; е) лишение отъ офисия; ж) прѣставане отъ длъжностъ; з) низвержение; и) заплащане въ двоенъ размѣръ количеството, взето повече отъ опрѣдѣлената такса за извършване свещенитѣ трѣби.

Дух. лица за дѣяния, изаършени при изпълнение своитѣ обязанности, се теглятъ подъ отговорностъ прѣдъ надлежната духовна власть. Но ако изаършеното дѣяние е наказуемо и отъ гражд. закони, провинентитѣ лица оставатъ отговорни и прѣдъ общитѣ сѣдилища.

§ 88. Сждопроизводство прѣдъ бѣлг. дух. сѣдилища. Дѣлата, подвѣдомствени на духовнитѣ сѣдилища, се гледатъ и рѣшаватъ съгласно съ обикновеното сждопроизводство прѣдъ редовнитѣ сѣдилища. Осѣмъ това има специаленъ правилникъ за тѣзи дѣла, приетъ отъ Св. Синодъ на 8 февр. 1897 г. и публикуванъ въ Държавния Вѣстникъ, брой 212 отъ 27 септ. с. год. Основнитѣ начела на този правилникъ сж слѣднитѣ: духовнитѣ сѣдилища сж независими. Тѣ разгледватъ дѣла само по молба или заявление отъ заинтересованитѣ лица. Органитѣ на черковната власть по длъжностъ возбуждатъ дѣла противъ всѣко подвѣдомствено лице, изаършено прѣстѣпление, наказуемо черковно.

Дух. сѣдилища не могатъ да отказватъ разрѣшението на подвѣдомствени тѣмъ дѣла подъ прѣлогомъ, че нѣма черковни правила и прѣдписания, или че тѣ сж непълни, невсни или противорѣчиви. Това се счита като отказъ на дух. правосудие. Тѣ сж длъжни да рѣшаватъ всички дѣла подвѣдомствени тѣмъ съгласно Е. У. приетитѣ отъ правосл. черкова канони и закони и наредбитѣ на Св. Синодъ. При нѣмае изрѣчни наредби, тѣ рѣшаватъ по пригетата къ другитѣ православни черкови практика и по справедливостъ.

Прѣрекения за подсждностъ между духовни сѣдилища се разрѣшаватъ отъ светиа Синодъ, а между архиерейски намѣстничества — отъ надлежния епарх. съвѣтъ, между дух. сѣдилища и други вѣдмства — отъ Върх. касационенъ сѣдъ въ общо събрание.

§ 89. — Какъ се почватъ дѣлата? Оплакванята ставатъ писмено. Обаче прѣдъ епархийския съв. могатъ да сезаватъ и устно, когато има спѣшность. Тогазъ тѣ се записватъ въ нарочно за това заведена книга. На противната страна се праща прѣпись отъ тѣжбата. Странитѣ се викатъ на сждъ съ призовка. Когато не е познато мѣстожителството на една страна, викана на сждъ, тя се призовава чрѣзъ сънародване въ „Д. Вѣсти“ въ 3 броя подъ редъ. Свидѣлитѣ се произвоаватъ по сжщия начинъ, както и странитѣ.

Ако лицето, подало тѣжба, не се яви въ сждъ, сждътъ може или да отложи дѣлото или да признае неявяването му за отричане отъ тѣжбата и да прѣкрати дѣлото, освѣнъ ако то има за прѣдметъ обстоятелства, прѣслѣдвани по длъжность (ex officio).

Заседанията на дух. сждъ сж въобще публични. На тѣхъ не се допушатъ адвокати да педиратъ. Но по молбата на едната или на другата отъ сждещитѣ се страни, дух. сждъ може да допусна да присѣтствуватъ 4—6 души отъ най-близкитѣ имъ роднини. Всяка страна е длъжна да се явява лично. Като изключение при бракоразв. дѣла, когато тѣжжмото лице отсъствува въ нѣкой далеченъ край на царството, може да се допусне да подкрѣпи защитата му нѣкое друго лице, редовно опълномощено.

§ 90. Доказателства прѣдъ дух. сждъ сж: 1) писмени книжа; 2) самопризнание; 3) свидѣтелски показания. По бракоразводни дѣла самопризнанието въ виновность, било отъ страна на жената, било отъ страна на мъже, не може да се вземе за необоримо доказателство на тая виновность. За да има сила, то трѣбва да се подкрѣпи и съ други доказателни срдства. Самопризнанието, веднажъ направено, не може да се вземе назадъ.

Свидѣлитѣ по бракоразводнитѣ дѣла даватъ своитѣ показания прѣдъ арх. намѣстникъ, гдѣто има такъвъ и той ги испраща съеврѣменно въ епархийския съвѣтъ, заедно съ другитѣ книжа, кога не се постигне при него примирие. Ако еп. съвѣтъ намѣри тия свидѣтелски показания недостатъчни, той може да прѣдпише на архиеп. намѣстникъ да привика отново и разпита сжщитѣ свидѣтели, па може и други — ако има такива посочени. Духовнитѣ сждъ разпитва свидѣлитѣ безъ илетва, освѣнъ ако нѣкоя страна настоява за това.

Слѣдъ разпита на свидѣтелитѣ странитѣ даватъ своитѣ обяснения и сждътъ се оттегля на съвѣщание. Въ съвѣщателната зала се разискватъ въпроситѣ, възникнали отъ сждебнитѣ обяснения и се съставя резолюцията, а послѣ и рѣшението по дѣлото, съгласно закона за Гражд. Сждо-производство. Рѣшението трѣбва да бѣде приготвено най-късно 2 дена слѣдъ обявяването на резолюцията. Дух. сждъ може да постанови и задочно рѣшение, когато сж изпълнени всички формалности за привикване на странитѣ, а едната отъ тѣхъ не се е явила на опредѣления срокъ безъ уважителни причини.

§ 91. Светиятъ Синодъ като върховна инстанция. — Св. Синодъ сжди: 1) като първа и последна инстанции епископитѣ и митрополититѣ когато се обвиняватъ въ нѣкои черковни обвинения; 2) като втора инстанции или въззивенъ сждъ по рѣшеніята, издадени отъ епархийски съветъ; 3) като касационенъ сждъ, който безъ да влиза, по начало, въ самото същество на работата разглежда, дали съответнитѣ правила и формалнитѣ прѣдписания сж били спазени или правилно приспособени при разрѣшението на дѣлото. Когато сжди като първостепенна или последна инстанция дѣло на обвинявачъ епископъ или митрополитъ, Св. Синодъ се ръководи отъ черк. правила и обичаи. Въ такъвъ случай Синодътъ самъ рѣшава прѣдварително по кой начинъ да вика обвиняемия, срока за извикането му и за мѣрките, които трѣбва да се взематъ, ако обвиняемиятъ не се яви при първо нито при второ повикване. На обвиняемия въ подобни случаи се дава възможность всѣкакъ да се защити съ всички доказателни срдства. До като не е осъденъ, епископъ или митрополитъ се ползва съ всички подобаващи на сана му почести и права.

Въззивната жалба противъ рѣшения на епарх. съветъ се подава отъ недоволната страна до Св. Синодъ чрезъ сжщия духовенъ сждъ, който е издалъ обжалваното рѣшение. Правилата за въззивна жалба сж сжщитѣ, които се пазятъ за такава въ Гр. Сждопр. Въззивниятъ срокъ е 2 мѣсеца отъ дена, въ който е вржчено рѣшението на страната или отъ дена на обнародването му.

Цѣлото производство отъ епархийския съветъ се изпровожда въ Св. Синодъ, който кога разглежда дѣлото

по същество не е длъженъ, но може, ако ще, да вика въ опредѣления за разглеждане дѣлото день както самитѣ страни, така и разпитанитѣ или новопосочени свидѣтели. Обикновено, обаче, той сѣди и рѣшава въз основа на книгата и протоколитѣ отъ първа инстанция, като има прѣдъ видъ и въззивната жалба, както и писмения на нея отговоръ, ако има таквъ. Св. Синодъ, ако намѣри неясности или противорѣчия, или друга празнота въ дѣлото, може да го повърне цѣло назадъ въ епарх. сѣдъ за ново издирване по забѣлѣжени обстоятелства, както и за разпитване вече изпитанитѣ или новопосочени свидѣтели. Като му се повърне отново дѣлото, той назначава новъ срокъ за повторно разглеждане.

Св. Синодъ сѣди по касач. редъ, когато обжалваното рѣшение съдържа нарушения на изрични церковни правила или други узаконения и прѣдписания, имещи сила на законъ. Въ таквъ случай той отменява това рѣшение и го прѣвръща обратно въ епарх. духовенъ съѣтъ за ново разглеждане. Въ противенъ случай той оставя обжалваното безъ послѣдствие и рѣшението влиза въ законна сила. Когато едно рѣшение на епархийския сѣдъ се обжали втори пѣтъ прѣдъ Св. Синодъ, този послѣднитѣ разглежда и рѣшава самъ дѣлото и по същество и по законъ безъ да го прѣвръща вече въ епархийския съѣтъ.

§ 92. Извънвѣстенето на рѣшенията на духовнитѣ сѣдилища се извършва въобще отъ установенитѣ административни власти, ако сѣденитѣ не направятъ това доброволно. По бракоразводни дѣла, духовнитѣ сѣдилища не рѣшаватъ материални въпроси, като сума за поддържане на една или на другия съругъ, било на дѣщата, кога има тѣюва. Обаче, ако странитѣ сключатъ спогодба прѣдъ духовния сѣдъ, протоколитѣ съдържащъ тази спогодба или рѣшението, въ което тя е вмѣсена, може въ прѣписъ да служи като доказателство прѣдъ гражд. сѣдилища, ако страната, която се е задължила по спогодбата, не се подчини доброволно.

§ 93. Производство на бракоразводнитѣ дѣла. — Това производство става прѣдъ духовнитѣ сѣдилища по слѣдующия редъ: Бракъ може да се разторгне само съ рѣшение на епархийския съѣтъ, влѣзло въ законна

сила и потвърдено от надлежните архиереи. Прощение за бракоразводъ се подава на истината духовна власт въ два екземпляра. Прощение за унищожение бракъ или за разторжението му се разглежда въ оназ епархия, гдѣто е извършено незаконното дѣяние, или прѣстѣпленieto, поради което се иска разводъ. Ако прѣстѣпленieto е извършено въ чужда държава, дѣлото се гледа тамъ, гдѣто живѣе истцовата страна. Духовното началство се старее да помири странитѣ, както прѣди, така и при разглеждане на дѣлото. Разводъ по взаимно съгласно на съпрузитѣ не се допуска по никакъ начинъ. Искове по годеници и бракоразводни спорове, имащи граждански характеръ, се разглеждатъ отъ общитѣ сѣдилища. Рѣшенята по бракоразводни дѣла се съобщаватъ на странитѣ въ съкратена форма до 20 дни отъ произнасянето имъ.

§ 94. Послѣдствия отъ рѣшенне за брако разводъ. — Когато сѣдътъ, съгласно наредбитѣ за разторжение на брака, признае обвиняемото лице за виновно въ известни прѣстѣпни дѣяния, поставя го въ запрѣчение да встъпи въ новъ бракъ отъ 2 до 5 години. Когато виновната страна е съпругата, тя губи правото да дари отъ мъжа си зестрета си, прѣдбрачни и послѣбрачни подаръци, и какво и да било материално обезщетение. Ако ли мъжътъ е виновенъ въ развода, тя има право да изиска по съдебенъ редъ своитѣ вещи и всичко, що е получила отъ него прѣди и послѣ брака, както и сръдства за прѣхрана до животъ или додѣ постъпи въ други бракъ. Размѣрътъ на тѣя сръдства опрѣдѣлятъ общитѣ сѣдилища. Когато мъжътъ, изврѣши рѣшението на духовната властъ, се откаже да прибере съпругата си, осажда се да ѝ доставя сръдства за прѣхрана въ размѣръ, опрѣдѣленъ отъ общитѣ сѣдилища. Дѣцата на бракоразведенитѣ съпрузи принадлежатъ на невинната страна и живѣеа до 5-та година останатъ у майката, освѣнъ, ако тя ги не иска. За издържането имъ грижи се бещата, а също и майката, когато е възможно. Размѣрътъ на сръдствата се опрѣдѣля отъ общитѣ сѣдилища.

Съдържание на каноническо право.

	Стр.
Уводъ	
Каноническо право.	
§ 1. Предметъ. — Опредѣленіе на канон. право	3—5
§ 2. Задача	5
§ 3. Методъ	6
§ 4. Литература	6
Часть първа. — Източници.	
1. Законъ и обичай.	
§ 2. Що е източници на канон. право	9
§ 6. Основни източници. Свещено писание	10
§ 7. Свещено прѣданіе	11
§ 8. Черковно законодателство. Канони	11
Вселенски събори	12
Помѣстни събори	15
§ 9. Обичаятъ и обичайното право	16
§ 10. Граждански закони	18
2. Появяване, прилагане и отиѣнение на черковните закони.	
§ 11. Обнародване и задължителност на черк. законъ	19
§ 12. Отиѣняване на законитѣ	21
§ 13. Тълкуване на законитѣ	21
3. Номоканонитѣ.	
— § 14. Локталски канони и постановления	22
— § 15. Произхождение на канонитѣ. Сборки отъ канони	24
— § 16. Произхождение и развитие на номоканонитѣ. Дваъ прото- типа грѣцки номоканони	26
— § 17. Канонически сборници на западъ. Източници на рим. черкова	28
— § 18. Източници на черк. право въ евангелическата черкова	30
— § 19. По-късни грѣцки канонич. сборници	32
— § 19. Закони и законикъ сборки	34
— § 20. Матей Властарь и Арменопуло	36
4. Старобългарската Кърмича и нейната съдба.	
§ 21. Първоначалната Кърмича и равнитѣ ѝ прѣписи и редакции	38
§ 21. Светославовата Кърмича Зонара и нейния прѣводачъ	41

§ 22. Заключение за славянската Кърмчия	44
§ 23. Сътнишната съдба на Кърмчията въ нашето	44
§ 24. Печатната Кърмчия въ Русия и нейното разпространение	47
§ 25. Съставъ и съдържание на печатната Кърмчия	49

Часть втора. — Черковно устройство.

I. Личенъ съставъ на черк. строй.

§ 26. Общи основи на черковното устройство	53
§ 27. Черковна власть и нейнитѣ видове	53
§ 28. Клеръ и миряни	54
§ 29. Начини за встъпване въ черковното общество	55
§ 30. Различни класове на черковното общество	55

I. Клеръ или Духовна иерархия.

§ 31. Какъ се добива иерархическо звание въ черковата	55
§ 32. Общи условия за получаване на ръкополагането	56
§ 33. Условия отъ страна на ръкополагания	57
§ 34. Условия отъ страна на ръкополаганиа	59
§ 35. Условия относно самия актъ на ръкополагането	49
§ 36. Права и длъжности на клира	60
§ 37. Изгубване на духовния санъ и послѣдствията му	62

2. Монашество.

§ 38. Що е монашество и отношениата му къмъ дух. иерархия	13
§ 39. Условия за встъпване въ монашество	64
§ 40. Положението на монасите отъ черковно и гражданско гледище	65
§ 41. Черковното и обществено значение на монашеството	66
§ 42. Изгубване на монашеското състояние и послѣдствията му	66

3. Миряни.

§ 43. Права и длъжности на мирянитѣ въ черковата	66
§ 44. Какъ се изгубва черковната правоспособность	67

II. Черковно-управителна иерархия.

§ 45. Показване на най-ранната черковно-управителна иерархия. Епископи	68
Какъ ся се позовали митрополититѣ	68
Какъ ся се позовали и развилн така-нареченитѣ патриархи	69
§ 46. Показване и съвършенното състояние на автокефалнитѣ черкови	71
§ 47. Управителната власть на черковата	73
§ 48. Отличия, инсигнии и титли	74
§ 49. Коллегиални учреждения при сегашнитѣ самостоятелни черкови	75
§ 50. Лични права на първенстваващитѣ епископи въ автокефал- нитѣ черкови	75

Право на религиозно освещение.

§ 51. Свещенодѣйствието. — Формитѣ на публичното богочитание	76
§ 52. Устройство на богослужението. — Богослужебни мѣста	76
Богослужебно врѣме и литургия	78
Религиозни дѣйствиа	79
§ 53. Кръщение: субектъ, обектъ и редъ на кръщението	79
§ 54. Покаяние и причастие. Положението на изповѣданка и откошенята му къмъ тайната на изповѣдания	81
§ 55. Брачътъ	82

2. Право или властъ на учение.

§ 56. Властъ на учение и нейното проявление	82
---	----

3. Право на управление.

§ 57. Обща бѣлѣжка	13
------------------------------	----

Законодателство.

§ 58. Най-ранно черковно законодателство	84
§ 59. Частни черковни законодателства	85
§ 60. Законодателство на западъ	86
§ 61. Видове на черковно законодателство по смѣстество	87

Черковенъ съдъ.

§ 62. Задачата на черковното правосъдие	88
§ 63. Вѣдомство на черковния съдъ	89
§ 64. Черковниятъ съдилища. Инстанции	90
§ 65. Черковно садопроизводство	91

Наказателно право.

§ 66. Прѣстѣпление и наказание	92
--	----

Имотно право на черковата.

§ 67. Черковни имоти. Субекти и обекти	93
--	----

Българско черковно право.

Появление и развитие на бѣлг. черковна.

§ 68. Исторически прѣгледъ. — Поява на българската черкова	95
§ 69. Борба за народна иерархия въ ново врѣме	100
§ 70. Султанскиятъ ферманъ	102
§ 71. Развитие отношенията между българската епархия и другитѣ автономни черкови. — Българската схизма	103
§ 72. Послѣдния фаза на борбата за народна иерархия	107
§ 73. Източници на бѣлг. черковно право	109
§ 74. Съставъ на Устава за управа на бѣлг. епархия отъ 1871 г.	110
§ 75. Характеристика на стария и новия екл. устава	112

Устройство на Българската църква.

§ 76. Екзархъ и синодъ	112
§ 77. Епархийски митрополити, съветъ и архир. намѣстничества	113
§ 78. Епархийски представители	113
§ 79. Енорийски свещеници и църковни настоятелства	114
§ 80. Манастири и монаси	114

Управление на бълг. църква.

§ 81. Управително вѣдомство на Св. Синодъ	115
§ 82. Вѣдомство на епархийския съветъ	115
§ 83. Вѣдомство на епархийския архиреръ и съвети	116
§ 84. Службата на архирерския намѣстници	117
§ 85. Свещеници и църковни настоятелства	117

Сждъ.

§ 86. Органи и инстанции на духовното правосудие	118
§ 87. Сждане и наказание на духовни лица	119
§ 88. Сждопроизводство прѣдъ бълг. духовни сждища	120
§ 89. Какъ се почиватъ дѣлата	121
§ 90. Доказателства прѣдъ духовния сждъ	121
§ 91. Св. Синодъ като върховна инстанция	122
§ 92. Изпълнение на рѣшенията	123
§ 93. Производство на бракоразводни дѣла	123
§ 94. Поставагане отъ рѣшение за бракоразводъ	124

965

Каноническо право

Съкращение на лекциите, четени на Юридическия Факултетъ
при Софийския Университетъ

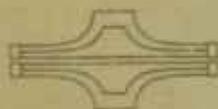
отъ

СТЕФАНА С. БОБЧЕВЪ

КНИГА ВТОРА:

3. Брачно право. — 4. Имотно право. — Часть III. Външното
право на черковата.

(Това издание се назначава, вмѣсто ръкописъ, за помагало на студентите при изучаване на дисциплината и приготвяне къмъ изпитъ).

СОФИЯ

Печатница на Акционерното Д-во „Рединаль“

1919.

Българско черковно право.

Брачно право.

Източници и литература.

Освѣнъ каноническитѣ правила на православната черква, Номоканона, тѣзр. Къричната, по-специално за източници на българското брачно право ни сж служили:

1) Врѣменнитѣ синодални положения по браковетѣ (замѣненъ въ 1897 г.);

2) Часть шеста отъ Всаархійскомъ Уставъ (приспособенъ на Княжеството). Бракове. Законъ утвърденъ съ указъ № 46 отъ 21 мартъ 1897 г. Както се виже, самиятъ Уставъ въ новия си видъ за България е отъ 1895 г.

Огносно литературата по брачното ни право тука ще помемъ само по-главнитѣ помагала, съ които и ние сме си служили. Такива сж:

Курсъ церковнаго права. Заслужената профессора императорскаго московскаго университета А. С. Павлова. (Посмертно издание подъ наблюдениѣмъ И. М. Громогласова). Москва, 1902 г.

Н. Суворовъ. Учебникъ церковнаго права. Ярославль, 1896.

Дадматински епископъ Никодимъ Милашъ. Православно церковно право. Прѣведъ протоидякопъ Иванъ Стефановъ. 1 о изд. София, 1904 г.

Zhivomъ. Das Eherecht der orientalischen Kirche.

А. С. Павловъ. 50-я глава Коричей Книги 1887.

Екзархійскій Уставъ съ тълкуванята и наредбитѣ на Св. Синодъ, Министерството, Върховний Касацїонскъ Сѣдъ и съотвѣтственитѣ законоположеня отъ Христо Танчевъ, изданикъ на сѣдебниѣ отдѣлъ при канцеларията на Св. Синодъ. София, 1904.

Учебникъ по практическо ръководство за свещениците, Прѣвъ и приспособилъ И. Г. Бакаловъ, учителъ въ Соф. Дух. Семинария. Издава Св. Синодъ на Бълг. Църква. Т. II. София. 1907.

Наръчникъ на православния свещеникъ и на всякой благочестивъ християнинъ за священното таинство на брака. Издава свещената Скопска митрополия. Съ улобреннето и благословението на Негово Високопрѣосв. Митрополита Скопскаго г. г. Теодоскиа. Въ Цариградъ. 1887.

Г. Стръзовъ. Бракоразводнитѣ дѣла прѣдъ епархийскитѣ духовни сѣдилища. София 1858.

Д-ръ Цанковъ, Стефановъ и Цаневъ. Правдата на Св. православна черква съ тълкуванията имъ. 2 тома. София. 1912. 1913.

Dr. Stefan Zankow. Die Verfassung der bulgarischen orthodoxen Kirche. Zurich 1918.

Погледъ историкодогматически.

§ 95. Опрѣдѣление на брака и неговитѣ елементи. Каноническото право на православната черква възприема римското опрѣдѣление на брака и приежда за това думитѣ на римския юристъ Модестинъ, внесени въ Digestитѣ на Юстиниана: „Nuptiae sunt conjunctio maris et foeminae, consortium omnis vitae, juris divini et humani communicatio (fr. I. Dig. de ritu nupt. XXIII), 2). Това ще каже „Бракътъ е съюзъ на мъжъ и жената, сдружение за прѣвъ цѣлъ животъ, общение на божествени и човѣшки права“. Така с възприето това опрѣдѣление и въ Номоканона на патриарха Фотия и въ Василевитѣ.

Въ това опрѣдѣление сж изсочени четири сжществени елемента на брака, Като уредаба, които има своето основание въ природата на човѣка, най-напрѣдъ се подчертава естествения или физически елементъ на брака, който състои въ установеното от природата за двата пола вѣчнение къмъ съюзъ за продължение и запазиене на човѣшкия родъ.

Редомъ съ този елементъ идва етическия или правственитѣ, който се съдържа въ понятието за неразгоржнното общение между сърузитѣ прѣвъ цѣлъ животъ. Подобенъ естествель и етически съюзъ може да бжде само тоя на единъ мъжъ и на

една жена. Черковното право е развило това схващане въ редъ нареци, като е прѣдписало, като задължителни начала при брака, съюза само на е д и н ѣ мъжъ и на е д н а жена.

Етическиятъ элементъ у римлянитѣ се изразяваше въ взаимната любовъ и въ сливането на двѣтъ лица отъ разенъ полъ въ една личностъ, така че бракътъ можеше да бѣде разторгнатъ само съ смъртта на едното отъ съпружитѣ. Обаче въ Римъ съществуваше и свободна форма на брака, при която бракътъ се разтъргнаше даже по лесно отъ всѣки договоръ. Християнската черква закрѣпи неразтържимостта на брака, като таинство. „Что Богъ сочелъ, того челоуѣкъ да не разлучаетъ“. И при всичко, че неразтържимостта на брака никога не се осъществява напълно, но въ християнството разтъргването въ всѣки случай взе характеръ не на едностранна или двустранна воля на самитѣ съпрузи, а се призна за дѣло отъ обществень характеръ, слѣдов. дѣло на обществената власть, черковна или гражданска, и то при извѣстни само, строго опрѣдѣлени случаи.

Третиятъ элементъ на брака е религиозниятъ въ широкия смисълъ на думата. Древниятъ римски бракъ наистина се отличавалъ отъ другитѣ граждански отношения, но това е било свързано съ вѣрски факти. Жената — чрезъ *confarreatio* — минавала въ къщата на мъжа и се приобщавала въ домашния култъ на съпруга си: тамъ тя, като *mater familias* прѣимущественно наблюдавала този култъ. По-късната свободна форма на брака не задължавала съпрузитѣ да общуватъ въ тѣхнитѣ заста *privata*. Обаче християнската черква, като погледна на брака като на таинство, естествено поиска отъ съпрузитѣ пълно общение въ религиозно отношение. Отъ тукъ запрѣщението на християнитѣ да встъпватъ въ бракъ съ нехристияни или еретици, запрѣщение, което въ положителното брачно право, у насъ, има извѣстни ограничения. Жизнената необходимостъ наложи така нареченитѣ смѣсени бракове.

Колкото до четвъртия элементъ, — юридическиятъ — *ius humani communicatio* т. е. бракътъ трѣбва да води съпрузитѣ къмъ общение въ правата, той у римлянитѣ почти никога не се приложи напълно. Жената, споредъ римския бракъ, минаваше въ власть на мъжа (*manus mariti*) вземаше мѣсто като на дъщеря (*filiae loco*) и въ този смисълъ тя бѣше само негова наследница (*heres sua*) наравно съ дъщеритѣ му. И това правно общение обаче изчезна, когато се появи свободниятъ бракъ т. е. когато жената вече не минаваше въ

тапни шатїи. Черковата не бѣше властна да уреди имотнитѣ право-отношениа на сѣрузитѣ, защото женското право не можеше да засѣга тѣзи чисто граждански и материална област; за това нѣкъ-ты силно въздѣйствиува и спомогна да се уредятъ извинитѣ лични отношения. Римлянитѣ можеше, та бѣше и длъженъ въ извѣстни случаи, да напусне жена си, напр. за прѣлюбоудѣние. Напротивъ, ижнѣтъ не бѣше виновенъ прѣкъ жена си за връзки съ чужда жена: той не извършваше прѣлюбоудѣние. Черковата залѣжи взаимно и еднакво сѣрузитѣ къмъ сѣружеска вѣрностъ. Тя изтъгна истинни божествени закони, изразенъ въ думитѣ на Апостола Павла: „Мужъ своимъ тѣломъ не владѣеть, но жена; и жена своимъ тѣломъ не владѣеть, но мужъ“. Нѣщо повече. Черковата планири правата на жената и като майка, като и пале да има ищѣ цѣлата си смѣштѣ права, които имаше бащата.

Юридическиятъ елементъ въ брака е много важенъ за обществото. Отъ брака произлязъ чедъдѣтъ, съюзъ на родители съ дѣцата, които само така създаватъ, осѣбѣнъ права, и задължения. Чедъдѣтъ се разпрости въ родъ; сборитѣ на родоветѣ образува племето, народитѣ, който въ уредено състояние състави една висока форма на човѣшко общество, която носи име — дѣржава.

§ 86. Догматическото учение за християнскиа бракъ. Брачнитѣ съюзъ е истинна договоръ, защото и въ него волеизявлението на двѣтѣ страни — на мужа и жената — има смѣштвено и рѣшающе значение; безъ тона взаимно волеизявление бракътъ е немислимъ. Обаче бракътъ не е обикновенъ договоръ; той не е насоченъ къмъ дѣйствиа и права, които иматъ нѣкаква веществена или парична цѣнностъ, а е едно жизнено отношение отъ върховенъ редъ, установявано истинна съ сговоръ, съгласение, но по такъвъ начинъ, че въ него нѣма нито срокъ, нито нѣкое резолютивно (разрѣшающе) условие, което, като изстане договорътъ да се сматра за прѣкратенъ. Религията, която прѣдана на брака князипенъ характеръ, очисти го, облагороди и го възвиси отъ положението на едни естествени полови отношения, — общи и на животнитѣ, — до най-съвършенни и чисто-чръвственъ човѣшки съюзъ, срѣдище на взаимна любовь, прѣданность и самоотвърженостъ.

Струва да се подчертае, че брачнитѣ съюзъ всѣкога и всѣду е билъ поставанъ подъ закрилата на Божеството и е билъ сключаванъ съ разни вѣрски обряди. Апостолъ Павелъ начерта догматическото учение, че християнскиятъ бракъ е таинство, извършвано въ

Христът т. е. подъ дѣйствието на благодатта на изкуплението, което прави всѣкого християнина „ново творение“, ново общество, на което членоветѣ „сж членове христови“. По този начинъ и въ римската моментъ е прислицъ на самото сѣщество на християнския бракъ и той, слѣдователно, се видрва и остава въ него постоянно, поддържанъ отъ живата вѣра на съпружитѣ, чрълѣтѣния животъ въ Христа т. е. въ постоянно общение съ черковата, строителница на Божиятъ тайни. Това е догматическото християнско учение за брака, безъ това учение не може да се разбере ясно защо християнския бракъ, като е запазилъ всички същественни черти на до-християнския — т. е. на римския и еврейския — става прѣдметъ не само на граждански, но и на черковни законодателство и сждъ.

§ 97. Бракътъ въ разнитѣ християнски черкови. Католическата черкова постепенно си изработи особени възгледи върху брака и сключването на брачния съюзъ. И за нея бракътъ е таинство. Но, споредъ този възгледъ, всѣко таинство има материя и форма, а въ брака — материята е въ взаимното прѣдаване договориличнѣ единъ другиму, а формата сж думитѣ, дѣйствиата и бѣлжитѣ, съ които въ момента на прѣдаването се изказа взаимното съгласие за встъпване въ бракъ. Отъ това гледнище формалното участие на органа на черковата, — свещеника — който извърши или благослави брака е обстоятелство несъществено за самото таинство, защото всички, що принадлежи къмъ съществуето на брака — и материя и форма — се извърши отъ самитѣ съпрузи. Слѣдователно, всѣки вѣоше бракъ, сключванъ между християни и въ християнски духъ, е таинство. Инакъ казано, брачниятъ съюзъ между лица, които сж получили благодатта на кръщенето, не може да не бжде таинство. Ето защо католическата черкова прави таквъ изводъ: всѣко законодателство и сждъ за брака може да принадлежи само на черковата, а не и на държавната властъ.

[Отъ този общо-католически възгледъ се е отклонила галиканската или френската черкова, споредъ която материята въ брака е съгласието или брачния договоръ, а формата — свещеническото благословение т. е. самиятъ актъ на вѣнчаннето въ черкова. Така че отъ френско гледнище черковата получава материята за брака отъ държавата, отъ държавния юридически животъ, въ който бракътъ е единъ договоръ като всѣки

други. Кolkото за формата, тя се придава на тази материя съ священническото благословение, така че извършителят на таинства е свещеникът. Отъ тук и френският изводъ за уреждане брачни договоръ: както и другитѣ договори той подлежи на уреждане отъ държавното законодателство и на разглеждане отъ държавнитѣ съдилища. Съ това, обаче, не се отрича правото на черковата да урежда и разглежда брака, като таинство. Римокатолическата черкова не единъ пажъ се опитва да реагира противъ този възгледъ, приемащъ брака като да не е таинство.*)

Въ източната православна черкова, преди да стане позната току-що изложената западна конструкция на таинството, която различава материя и форма и смята съпружитѣ, като извършители на самото таинство на брака, фактически е имало много бракове безъ вѣнчаніе т. е. безъ брачно свещенодѣйствие. Въобщо до законодателството на Льва Философа (въ края на IX в.) и Аленсія Комнена (въ края на XI в.) браковете не са били задължително извършвани съ вѣнчаніе въ черкова, но все пакъ тѣ били считани за таинства. Едва отъ XI в., когато законодателството направило задължително вѣнчаніето, уредило особено черковно чинопослѣдование, въ бракосъединението почнали да гледатъ и смислеността на таинството. Този възгледъ, ако и да не е билъ усвоенъ въ нѣкои богословски съчинения напр. въ Православното вѣроизповѣданіе на Петра Могила, пакъ въ най-новата руска и гръцка теология прѣобладава възгледътъ, че не самиятъ бракъ, като съюзъ, е таинство, а черковното свещенодѣйствие т. е. вѣнчаніето.

Въз основа на тѣзи възгледи се установиха и слѣдитѣ положения по брачното законодателство въобщо: 1. Черковата е компетентна да урежда и разглежда брачнитѣ дѣла, но тя признава на държавата правото сама да урежда имотнитѣ и въобщо материални отношения на бракосъчетаванитѣ; 2. отъ това слѣдва, че държавата борави съ въпроситѣ за зестра, за наследство и за издържане на съпружитѣ и на дѣцата; 3. признае ли се отъ черковата единъ бракъ като таинство, държавата не може да го отрича; 4 държавата има право да смята бракътъ само като единъ общественъ договоръ.

*) Мѣстата — цѣле §§ или части отъ тѣхъ заградени съ || не са задължителни за извѣта.

Православната българска черква върви въ този въпросъ по стъпките на другитѣ източно-православни черкви. Въ нея нѣма противопоставяния между черковно и държавно брачно-законодателство. Една хармония се вижда между тѣхъ. Ето защо въ днешно врѣме у насъ сѣ общеприети: 1. Условиата за сключване на брака или прѣпятствията за брака; 2. Способитѣ или формитѣ за сключването на бракъ и 3. Причинитѣ за прѣвращение на брака.

Ние приеждаваме къмъ разглеждане на тѣзи точки, като имаме прѣдъ видъ: а) канонитѣ на православната черква; б) особинитѣ наредби на часть VI (Бракове) отъ Устава (Екзархийски) на Българската черква, който урежда браковетѣ и е кодифициралъ самостепеннитѣ условия за законенъ бракъ и причинитѣ за разтърпяването на законнитѣ бракове, както и тия за обезсилването или унищожението на незаконнитѣ бракове.

Условия за сключване законенъ бракъ.

§ 98 Класификация на условията за сключване законенъ бракъ. Бракътъ, бидейки институтъ отъ грамадно значение за човѣчкото общество, не може да бѣде прѣдоставенъ на личното усмотрѣние на всѣки мъжъ или жена, които чувствуватъ влѣчение единъ къмъ други. Обществото, силно заинтересувано, не може да остави безъ грижи и контрола встъпването въ бракъ, не може да остави безъ нареждане извѣстни за това условия. Въ всички народи и на всѣкъдѣ тѣзи условия сѣ били прѣдвиджани, прѣдписани и изпълненнито имъ строго пазено.

Християнската черква се е погрижила да установи и посочи на тия условия, които въ нѣкои държави сѣ били възпрѣти и отъ гражданското законодателство. Канониститѣ различаватъ два вида условия, неспазването на които води къмъ прѣпятствия: едни — прѣпятствия унищожавачи брака — *impedimenta dirimentia*, други — само прѣпятствия прѣпятствуващи или спъващи — *impedimenta impedientia tantum*.

Impedimenta dirimentia сѣ тѣзи, които недопускатъ абсолютно брака, и които, нарушени, правятъ го недействителенъ, проче, ако при наличността имъ бракътъ би билъ фактически сключенъ, такъвъ бракъ се отмишва, счита се за нищоженъ, нестаналя.

Impedimenta impedientia tantum или просто *i. prohibentia* правятъ брака недоувоенъ, запрѣтенъ. Ако при наличността имъ се

сключи бракъ, той си остава въ сила, обаче нарушението на законното право подиръ себе си навѣстни послѣдци и създава навѣстни положения, негодни и тежки за самитѣ съпрузи, възъ отъ дисциплинарната отговорностъ за духовнитѣ лица, които сж благославили брака.

[Нѣкои канонисти правятъ и друга класификация на прѣпятствията: имащи публиченъ характеръ — *impedimenta juris publici*, за които е прѣдоставено на всѣкого да донесе до себѣдине на властѣта, или самата властѣ, безъ какви и да били жалби и потискания отъ страна на заинтересованитѣ, възбужда дълго за недействителността на брака; други, напротивъ, иматъ частенъ характеръ — *impedimenta privati juris* и тѣ могатъ да се противопоставятъ на навѣстенъ бракъ само отъ заинтересованитѣ въ него лица, така че, ако не сж прѣдани, тѣ не влияятъ азъ развалинето на брака, сключенъ при тѣхната наличностъ].

Споредъ българското брачно право унищожаватъ прѣпятствия сж слѣднитѣ: 1. отсъствие на взаимното съгласие на брачущитѣ се; 2. отсъствие на законния възраст; 3. физическата неспособностъ за съпрузески животъ; 4. духовна неспособностъ за бракъ; 5. зависимостъта отъ съществуващи вече брачни връзки; 6. всулпяване въ законния брой послѣдователни бракове; 7. духовнитѣ санъ и монашеството; 8. различието на религиите; 9. прѣстѣпление; 10. роднителство; 11. сватовство; 12. духовното и гражданско роднителство — уснивателството.

Само съвѣщащи или прѣпятсвуващи прѣпятствия: 1. отсъствие съгласието на родителитѣ; 2. отсъствие съгласието на настоящитѣ и попечителитѣ; 3. нѣкои по-далечни степени родство и сватовство; 4. Запрѣтено мѣсто и време; 5. различие на християнското вѣроизповѣданне.

§ 99. — Прѣпятствия за бракъ споредъ дѣйствиющето българско брачно право.

1. Отсъствие на взаимно съгласие (*impedimentum consentaneum*). Едно отъ най-сѣществениитѣ условия за брака е взаимното съгласие (*consensus*) на брачущитѣ се. Тамъ, гдѣто има съзнателно и свободно изказване волата на дѣтѣ лица, тамъ не може да има дѣйствителенъ, законенъ бракъ. Неспособни ли сж нѣкои субекти да изказватъ по единъ всенъ и положителенъ начинъ, че искатъ да встъпятъ въ бракъ, тѣмъ такъвъ не се допуска. Тѣзи неспособностъ може да бжде въ зависимость отъ разни обстоятелства, напр.: когато лицето е въ малолѣтие, когато то е въ по-

стояно или прѣметно ненормално състояние, паднало въ душевна болестъ, въ опиненке и пр. Или пъкъ, лицето може да е способно да провиши волята си, обаче надъ него се упражнява такова въздѣйствиене, принуждение или насилие (*vis ac metus*), при което дѣйствиющето лице е силно орадно въ рѣшитѣ на принудителя (*vis absoluta*) или пъкъ при занаплашване, когато на заплашващото лице прѣдстои изборъ между заплашващото зло и встаняннето въ бракъ (*vis coercitiva*). „Тамъ, гдѣто волята на пострадающитѣ въ бракъ е изнасилена или несъзнателно извадена, бракътъ ето лишень отъ потребната основа — добровѣдно и съзнателно съгласие — не може да бжде законенъ“. (Окр. на Св. Синодъ № 91, 31. I. 1884) Заблуждението (*erroris*) при встъпаннето въ бракъ състои въ дѣлнвото прѣдставяене за лицето, съ което бракътъ се сѣлюта (*error personae*). Заблуждението може впрочемъ да бжде не само върху самата личностъ, но и върху неговото състояние *error libere conditionis*.

Православната черкова е наредила шото взаимното съгласие на брачущитѣ се да се дава като необходимо: *consensus facit nuptias*. Това съгласие, между друго, се констатира и по прѣие на обручението, което прѣдшествува браковѣчаннето или благословеннето на брака. Въ самото послѣдование на обручението и вѣчаннето има прѣдписани питаня и отговори, които се поставятъ на бжленитѣ съпрузи и които иматъ за цѣль да се констатира това взаимно съгласие. Нашиятъ законъ (Уставъ, чл. 146 п. 6) изисква за законността на брака шото бракосъчетающитѣ се „да изкажатъ взаимно съгласие при вѣчаннето“.

2. Отсутствие на законната възраст (*in aetate*) — Законътъ урежда двоякъ прѣдѣлъ на възрастъ: минималенъ и максималенъ. Въ положителнитѣ законодателства минималната възраст се е намѣнявала. И до сега римско-католическата черкова е запазила римската възраст на арлость, приета и отъ Юстиниана — 14 г. за мъжа, 12 години за жената. Еклогата на Льва Исавренинъ и Константинъ Копронимъ бѣше понижила съ една година брачното съвършеностѣне. Въ източно-православната черкова брачното съвършеностѣне се сѣлта на 18 и 14 г.; обаче въ разни православни страни законодателството е намѣнило тѣзи норма и наредило разни възрасти. Така, напр., въ Русия до 1830 г. било наредено ту 15 и 12, ту 15 и 13, но слѣдъ 1830 г. запретиено било на духовенството да вѣчага, ако мъжътъ не е стигналъ 18, а жената 16 г. Въ Сърбин тазъ възраст е 17 и 16 г., въ Гърцин 14 и 12 г.

У насъ законътъ (чл. 186, отъ Устава на Б. Ч.) прѣдвжда условията, които трѣба да се спазятъ при извършване на брака. Този законъ гласи: „Момикътъ да е навършилъ 19, а момата 17 години“ (законъ отъ 7 февр. 1900 г.). Прѣдвжщиятъ текстъ опрѣдѣляше 20 и 18 год. Въ бѣлжката къмъ съдия п. 1 на чл. 146 е казано: „Въ извънредни случаи Св. Синодъ може да разрѣши встъпването въ бракъ и въ по-ранна възраст“.

Това условие за законна възраст на брака се налага прѣдъ всичко и главно за да се дава възможност на встъпващите въ бракъ повече и повече съзнателно и самоволно да опрѣдѣлятъ брачната си сѣдба. У насъ, „християнитѣ отъ западната частъ на България най-много, като желаятъ да иматъ повече работни рѣци въ домоветѣ си, не обръщатъ внимание на възрастта на дѣцата си и залѣгатъ да ги женятъ маловѣзрастни“ (окр. на Св. Синодъ № 91. — 84 г.) Затова е станало нужда да се уреди въпросъ съ окръжно до издаването на закона отъ 1897 г. часть VI, Уставъ Бракове, а именно да се уреди каква възраст трѣба да иматъ най-малко желающитѣ да постъпятъ въ бракъ. Тогазъ Св. Синодъ опрѣдѣляше съ съгласието на правителството 18 и 16 години навършени. (Цитир. окръжно).

Споредъ едно нареждане на Св. Синодъ (проток. на Б. Св. Син. № 68. § 15, 17. XII. 96) ако се случи бракътъ да е извършенъ надъ малолѣтни и нѣкой отъ странитѣ подигне дѣло за разводъ по тия причини, малолѣтнитѣ нѣччани се оставятъ врѣмено раздѣлени, догадъ стигнатъ пълнолѣтне; но ако и подиръ това се иска разводъ, тогава се разглежда въпросътъ отъ съдѣта, който се произнася (Цит. нор.)

Черковното и гражданското право показватъ и на максималенъ прѣдѣлъ на възраст, следъ който склучването на брака се смятъ като дѣло физически и нравствено невъзможно. Василий Великий бѣше посочилъ 70 год. за мъжа и 60 за жената (21 о правило). Рускиятъ Св. Синодъ запрѣтѣва встъпването въ бракъ на навършилитѣ 80 години. Нашето законодателство не се е занимавало съ тоя въпросъ, както не се е занимавало и съ други много по-важенъ: неравенството или голѣмото различие между годинитѣ на мъжа и жената. Руското черковно законодателство е обърнало вниманието на това неравенство и такива бракове нарича незаконни. (Инстр. благоч. § 18. п. 6.)

3. Физическа неспособностъ за бракъ (impotentia). Физически неспособни за бракъ сѣ всички лица, които

няматъ възможностъ за пълно полово общение или брачно съжитие: такива сж 1. импотентитѣ отъ природа или поради болести и 2. скъпенитѣ (castrati). И едната и другата неспособностъ е обикновено лична и тайна, която може да се открие една само въ встъпването въ бракъ, за това законодателятъ прѣдполага, че всѣко лице, което изазва желание и съгласие да встъпи въ бракъ, има брачната физическа способностъ и съзнава своитѣ бжждинъ съпружески длжжности. Затова законодательствата, и нашето включително, не говорятъ за неспособността къмъ брачно съжитие, като за прѣпятствие на бракъ, а като основание за разводъ по искането на способния съпругъ.

Въ чл. 182 п. 6 на Екл. Уставъ е казано: „Когато едно отъ бракосъчетанитѣ лица, вслѣдствие на естественъ недостатъкъ, осидѣтелствуванъ по медицински релъ, е неспособно да извърши съпружескитѣ си обязанности* — бракътъ, и законно сключенъ да е, се разторгва. Къмъ сжшата наредба е прибачена една бѣлжжка: „Когато неспособността за браченъ животъ не произлиза отъ естественъ недостатъкъ, а е случайна, и въ продължение на три години, подиръ вѣнчаннето, неспособното лице не дойде въ нормалното си положение*, пакъ бракътъ се разторгва.

4. Душевна неспособностъ за бракъ. — Тя състои въ наличността на онѣзи душевни недлжи или умствени недостатѣци, които изключватъ за лицето възможността да извърши напълно съзнателно и свободно волята си при сключването на какъвъ и да било договоръ. Нашитѣ закони (Уставъ чл. 186 п. 5) ги искр за отсжтствие на психическитѣ болести (луадостъ, епилепсия, идиотство) като условие за еднотъ дѣствителенъ бракъ. Душевната неспособностъ за брака се крие, прочее, въ отсжтствието на здравъ умъ, безъ който не може да се самопрѣдѣли поведеннето на субекта, не може да се изазва истинската воля на вступащитѣ въ бракъ. Нашитѣ закони говорѣтъ и за отсжтствието на сѣфияса като условие на брака.

5. Законно сжществующи брачни врѣзки (impedimenta iuramentis). Моногамната (едаобрачнето) е счегена отъ най-старо врѣме за единствено правлно уловлетворяюща цѣлота и сжщността на брачния сюзъ. Тя бжше прогласена въ ветхозавѣтната, та се възпрне и отъ християнската черква. И римското законодательство бжше постановило да се наказва съ безвестие всѣки, който иска да има двѣ жени (Cod. Just. V. 5. 2). Особно силно възстава противъ полигамната християнската черква. Тя признава за

„блудъ“ всѣка нова връзка на мъжъ съ чужда жена (I. Кор. 7 и 4; — Ап. Коан. 48; Неок. С. 3.). Поради това, съществуващиятъ законенъ бракъ е абсолютно прѣпятствие за новъ бракъ и подобенъ се разторгана, ако се извърши. Не подлежи на наказание оная отъ съпрузитѣ, който по незнание е встъпилъ въ такъвъ новъ бракъ, като е вѣрвалъ, че лицето, съ което се намѣрва въ брачни връзки, е умряло; обаче и въ такъвъ случай новосключениятъ бракъ се счита за действителенъ.

Вториятъ бракъ, сключенъ при наличието на първия, е недѣйствителенъ отъ самото си начало, тъй че, ако, до сжденето за второбрачие, първиятъ бракъ се прѣкрати съ смъртта на прѣдшния съпругъ, вториятъ бракъ не би станалъ, поради тази причина, законенъ.

Нашитъ законъ (Уставъ, гл. 46 п. 4) прѣдписва като условие необходимо за встъпване въ бракъ лицата не се намѣрватъ въ брачни връзки съ други лица.

6. Изчерпване на законния брой послѣдователни бракове. Християнската черква въобще допуска и то като крайностъ, трократно послѣдователно бракосъюстеніе и заирѣтна четвъртъ бракъ. Въ нѣя старо врѣме черковата убѣждаваше християнитѣ да се задоволяватъ само съ единъ бракъ, а на втория, а особено нѣкъ на третия тя гледаше като на прѣстѣпна слабостъ, която заслужава черковно наказание. За това дълго врѣме черковата отказваше самото благословеніе и вѣнчаніе на вторитѣ и третитѣ бракове. Въ римското право имаше подобно ограничение. Първи пѣтъ императрица Ирина (около 800 г.) явно запрети третия бракъ. По-късно обаче се допуска и втори и третъ бракъ при извѣстни условия, но четвъртинтъ бракъ безусловно се заирѣти въ източната православна черква. Това заирѣшеніе не знайтъ другитѣ християнски исповѣдания.

Св. Синодъ на нашата черква въ редица протоколи е осветилъ това запрещение (Уставъ, Танчезъ, стр. 226).

7. Духовничиятъ санъ и монашеството (*impedimentum ordinis et voti castitatis*). — До Трулския Вселенски Сѣборъ запретено било на духовнитѣ лица, особѣнъ на тѣхъ отъ низшитѣ степени (инодиконитѣ), да встъпватъ въ бракъ. Скъпо билъ заирѣтенъ и бракътъ за монаситѣ. Трулсинтъ сѣборъ заирѣтилъ вѣнчаніето и на инодиконитѣ. Остана и до днесъ въ православната черква въ сила това правило, че свещеницитѣ могатъ да се женятъ до ражоположеніето си. Направятъ ли това посѣт,

тъ подлежат на наказание и бракът имъ се унищожавя, като незаконенъ и недействителенъ. И нашата черква е възприела това запрещение. Така че, свещеникъ, който не се е оженилъ, до ръкополагане, или на когото съпругата се е поминнала следъ това, не може да стъпва въ бракъ. Кolkото за монасите, тѣ още въ обѣтитѣ, що даватъ при встъпване въ монашество, на първо мѣсто обѣщаватъ пазене на цѣлужарнето. Следователно, за тѣхъ брака е абсолютно запрѣтенъ.

8. Различието на религиата (imp. disparitatis cultus). Едно условие за действителността на брака въ християнската нат. правосл. черква е единството на религиата.

Видѣхме, че още у римлянитѣ бракътъ се спрѣдѣлялъ, между друго, като *juris divini communicatio*. Това опрѣдѣление прѣминало и въ Номоканона съ 14 титли (Фотиевъ). Черковнитѣ канони запрѣтватъ влобше бракътъ на християни съ не християни, но още и бракътъ на православни съ еретници т. е. отцѣпници, разколници, отцѣпени отъ черковното единство. Кolkото се отнася пъкъ до бракове на християни съ нехристияни, тѣ бивали винаги безусловно запрѣтвани. Така гледа на въпроса и католическата черква, но черковното право на лютеранитѣ и реформати не зиде подобно запрещение.

9. Прѣстѣпления (imp. criminis). — Тукъ не се разбира всѣко влобше прѣстѣпление, а такова, което е засегнало брака. Въ старото канон. право като такова се сметрѣло краденето или грабенето (*furtus*) и прѣлюбодѣяннето (*adulterium*) и то въ абсолютенъ смисълъ: имало относително запрещение за грабителя съ грабената и за прѣлюбодѣяката съ съучастника въ прѣлюбодѣяннето.

Въ днешно врѣме, както въ западно-католическата, така и въ източно-православната черква, грабенето на жена се разгледа като единъ отъ способитѣ за принуждение къмъ бракъ жени, и ако следъ това прѣстѣпно дѣяние жената не иска да се откаже, бибейки свободна да направи това, бракътъ се допуска или, ако е извършенъ, счита се за законенъ и действителенъ.

(Относително прѣлюбодѣяннето западната черква се отличава до нѣкадѣ отъ източната: и дѣтѣ не сподѣлятъ римския възгледъ, че прѣлюбодѣяннето е свеществено нарушение, с вѣрността само на жената къмъ мъжа, а е взаимно и отъ двамата нарушение на съпружеската вѣрность. Но западното каноническо

право счита прѣлюбоудѣяннето като унищожаване брака прѣпятства и то когато той е квалифициранъ: 1. когато прѣлюбоудѣянитѣ още при живота на оскърбенния съпругъ си обѣщали да встъпятъ въ бракъ; 2. когато къмъ прѣлюбоудѣяннето се е прибавило и убийство или посѣгане върху живота на невинния съпругъ и пр. Въ нѣкои законодателства (герм., австр., холанд.) и простото прѣлюбоудѣяние служи за прѣпятствие на брака. Въ Англия пъкъ, напротивъ, смята се за дългъ, щото съучастникътъ въ прѣлюбоудѣяннето да се ожени за прѣлюбоудѣяната, откакъ тя се разведе съ съпруга си).

У насъ не е познато квалифицираното прѣлюбоудѣяние като прѣпятствие за бракъ. Но въобще прѣлюбоудѣяннето служи за прѣпятствие на виновната страна да встъпи въ бракъ съ съучастника си, откакъ това прѣлюбоудѣяние бжде установено прѣдъ духовния съдъ. Този съдъ опредѣля срока на наложеното на виновната страна запрѣщение (гл. 188 отъ Устава).

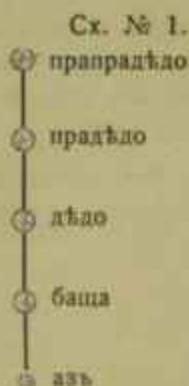
10. Роднинството (imp. consanguinitatis).

Роднинството (cognatio) въ широкъ смисълъ може да бжде кръвно, духовно и гражданско.

Кръвното или естественото роднинство (cognatio carnalis vel naturalis) е онова отношение на близость, което възниква или отъ произхождението на едно лице отъ друго, или пъкъ отъ произхождението на два лица отъ единъ общъ родоначалникъ. Лицата, които се намиратъ въ таква връзка, се наричатъ роднини по кръвъ (consanguinei).

За да се означатъ по-точно роднинскитѣ отношения още римското право бѣше установило нѣкои формули, които раздѣлиха роднинството по линии и степени. Степенята (gradus) е брой на ражданията, които свързватъ два лица, а веригата на тѣзи степени, която непрѣкъснато се продължава, се нарича линия (linea,ordo).

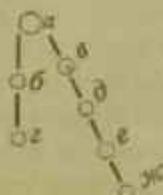
Ако роднинскитѣ връзки вържатъ два лица, произхождащи едно отъ друго, то послѣдователниятъ редъ на тѣзи лица съставя прима линия (linea recta) която може да бжде низходяща (descendentalis) или възходяща (ascendentalis), споредъ това отнася ли тя отгорѣ на долу, като се пише напр. отъ прираждана и се спуска послѣдователно къмъ прапрапраща (схема № 1.) или наопако, отнася отаолу по нагорѣ (сх. № 2):

Ако роднинскитѣ връзки вържатъ лица, които не произлизатъ едно отъ друго, а отъ единъ общъ родоначалникъ, то послѣдователнитѣ редове на тѣзи лица се наричатъ странични побочни или сѣребрени линии, (*collaterales, transversales*) които могатъ да бъдатъ ту равни, ту неравни, споредъ това на равно или на неравно разстояние се намиратъ дадени лица отъ общия родоначалникъ. Напр. въ сх. № 3.

Сх. № 3.

лицитѣ *аб* и *ав*, а също и линиитѣ *абг* и *авд* сж равни, изпротивъ линиитѣ

аб и *авд* и *абг* *абде* *абг* и *авдеж* сж линии неравни.

Близостъта на роднинството между двѣ лица се измерва съ ражданята. Всѣко раждане се брой за една степенъ,^{*)} така че колкото раждания има между двѣ лица, на толкова степени роднинство сж тѣ. У римлянитѣ е имало особна схема за родството. Цариградската патриархия е изработила една подобна родословна таблица, която е въ употрѣбление въ православната църква. Тази таблица улеснява намирането на директна степенъ на родството. За близостъта лицата, между които се дери роднинството, употрѣбватъ слѣднитѣ бѣлки: □ означава родо-

^{*)} Въ западното каноническо право било възприето не римското и византийско сѣтане по рождения, а — германското по колѣна; напр. братъ и сестра съставятъ едно поколѣние сѣлов. една степенъ, втори братовчеди — второ поколѣние, втора степенъ.

началника, \circ означава лице от мъжки пол, \triangle — женски, \oplus починало лице от мъжки пол, $\opl�$ — починало лице женски пол, I малка линия сложена вертикално — раждането или произхождението, \circ \triangle съпруг и съпругата или съпругеска двойка.

За да се намери колко степени има между мене и прадедо ми, пресметат се колко раждания има по между ни по права възходяща линия (сх. № 4).

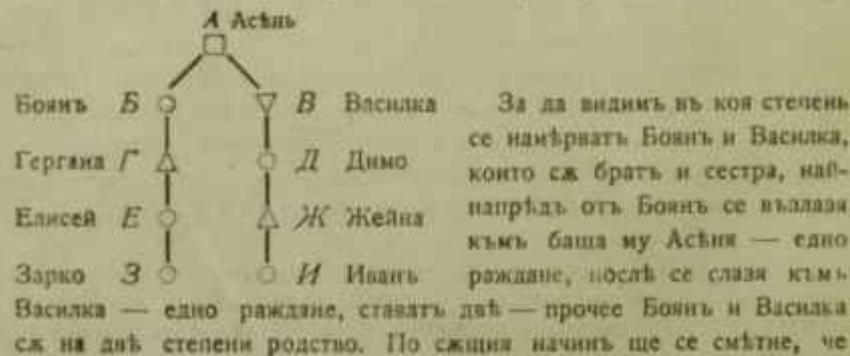
Схема № 4.

Тукъ между мене и прадедо ми има три раждания, следов. и три степени.

Също се смѣта и за низходяща права линия

Въ страничните, съребърни или побочни линии се смѣта също така. Колкото раждания има между лицата, на които се дири степенята на родството, толкова сж и степенитѣ. За да се намери степенята между лица, отъ които едното е въ права линия, а другото въ съребърна, т. е. когато тѣзи лица не произхождатъ едно отъ друго, тогава се възлага отъ всѣко отъ тѣхъ по родственитѣ степени къмъ най-близкия общъ родоначалникъ или къмъ такова лице, въ което се съединяватъ двѣтѣ линии, идещи отъ лицата, между които се дири степенята на родството; или пъкъ отъ известнo лице се възлага къмъ общия родоначалникъ, а отъ него се слеза къмъ друго опредѣлено лице — и общиятъ брой на ражданията въ тѣзи линии показва степенитѣ на родството между известни лица. Ето за примѣръ една схема (№ 5).

четвърти братовчеди Гергана и Димо сж на 4 ст., Елисей и Жейна (втори братовчеди) на 6 степени родство. Племенникъ Димо и внукътъ Боянъ сж на три степени и пр.

Има изработени общи юридически правила, които с умѣстно да се запомнятъ, за правилното прѣсмѣтане на степенитѣ на родството:

1. Мажътъ и жената по между си не съставятъ различна степенъ, тъй като се смѣтатъ за едно тѣло, морална личностъ;
2. Синове и дѣщери, колко и да сж, намѣрватъ се къмъ баща си и майка си въ първа степенъ родство;
3. Роднитѣ брати и сестри, колкото и да сж, се сматратъ по между си въ втора степенъ;
4. Дѣцата отъ единъ баща и разни майки, или отъ една майка и разни бащи, се сматратъ като родни брати и сестри;
5. Роднинитѣ по женска линия се броятъ по сжщия начинъ и въ сжщитѣ степени, както и роднинитѣ по мъжка линия;
6. Границитѣ на родството се свършватъ обикновено съ седмата степенъ. За правата линия това се обяснява съ обстоятелството, че, споредъ самитѣ закони на природата, невъзможно е нѣкой да прѣживи съ седмата родствена степенъ и слѣдов., нѣма нужда да се опрѣдѣлятъ роднинскитѣ отношения по-нататъкъ отъ тази степенъ; въ страничната (сѣребърната) линия опрѣдѣлението на степенитѣ отъ глѣдъ седмата надминава естественитѣ права на родството, бидейки то много далечно, за да се има страхъ отъ противоестествено кръвосмѣшение или да се грази върху подобно далечно родство нѣкако гражданско, имотно или друго право.

Родството се сматрало за прѣпятствие къмъ бракъ и въ старитѣ — римско и еврейско законодателства. Византийското законодателство усвоило тѣзи възгледи и, подъ влиянието на христ. черкова, издало изредби, които отговарятъ на етическитѣ и физиологически условия на брака. Черковата усвоила тѣзи изредби. Тя забранила при кръвно родство по права линия, възходяща и низходяща, безусловно всички бракове. Този редъ се пази и до нинѣ въ православнитѣ черкови.

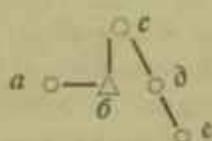
Въ сѣребърна линия кръвното родство служи за прѣпятствие до 7 степенъ, включително. Изключение правятъ Русия и Гърция. Въ Русия споредъ адм. синодаленъ указъ отъ 1810 г. това родство се пази до 4-а ст., а въ Гърция до 6-а.

11. Сватовство или сватовщина, свойство (*affinitas*).

Сватовщината е отношение, прилично на родството, въ което влизатъ разни по своето произхождение чедина, вслѣдствие на бракове между членоветъ имъ. Това отношение е познато у всички културни народи на старината, които смятали брака като съюзъ, който обединява въ една нравствена личностъ мъжа и жената. Обемътъ обаче на сватовщината или кръгътъ на лица, които влизатъ въ нея, се опредѣля не еднакво въ положительното брачно право. Споредъ Моисеевото и Римското законодателства сватовщина се установява само между едина съпругъ и роднинитъ на другия, но не минава на роднинитъ отъ една или друга страна. Въ такъвъ обемъ е възприета сватовщината у католицитъ и протестантитъ (лютерани). Инакъ е погледнала на това родствено отношение православната черква, която поставя въ кръга на сватоветъ не само едина съпругъ и роднинитъ на другия, но и роднинитъ отъ дѣтъ страни.

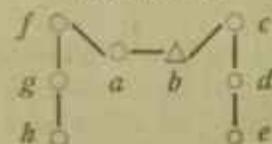
Сватовщината може да бъде двоеродна, когато брачниятъ съюзъ съединява два рода — рода на мъжа и рода на жената. Така въ схемата № 6.

Схема № 6.

c (баща), *d* (братъ) и *e* (племенникъ на жената *b*) се намѣрватъ въ двоеродна сватовщина съ мъжа *a*; а пакъ въ схемата № 7.

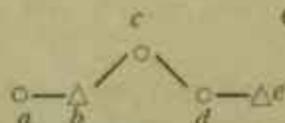
Схема № 7.

c, *d*, *e* (роднини на жената *b*) сж въ двоеродна сватовщина съ роднинитъ на мъжа *a* (баща, братъ и племенникъ).

Троеродна сватовщина има прѣди всичко между единъ съпругъ и съпруга на кръвния роднина на другия съпругъ, напр. въ сх. № 8.

Схема № 8.

между мъжа *a* и жената на шуря му *e*.

До каква степенъ сватовщината може да бъде прѣпятствие за брака е също така работа на положительнитъ законодателства, които и въ случаи сж се подвляи по Римското и Моисеевото право. Въ

моисеевѣ и римскитѣ наредби запрѣщението не е отивало много на далечъ. Споредъ законитѣ на Моисей запрѣщавать се бракътъ съ жената на сина, на брата, на чичата, съ машиха и нейната дъщеря (отъ първи мжжъ), съ приведена, съ майката на съпругата или тѣща (Лев. гл. 18, ст. 8, 14—18). Въ Римското право запрѣщението съществувало само между единъ съпругъ и п р и м о л и н с ѣ й н и т ѣ р о д и н и н и на другия, именно запрѣщаваль се бракътъ съ тѣща, съ приведена, съ машиха, съ снаха (дъщеря). Черковата, като вървила по пѣтя на старозавѣтното Моисеево законодателство, отъ начало още признала свойството за сжшо такова прѣпятствие въ брака, както и кръвното родство. Тя само запълнила наредбитѣ на Моис. законодателство. Така, всѣки съпругъ билъ поставенъ еднакво и къмъ прямолинейнитѣ и къмъ съребренитѣ р o д и н и н и на другия съпругъ. 19 август. правило запрѣтило жененето за своята балджа; неокесар. съборъ запрѣтилъ на жената да се жени послѣдователно за двама родни брата. Василий Великий написалъ най-пълни и ограничителни прѣписания за сватовщината. „Както единъ мжжъ, пише той, не може да вземе за жена майката на жена си и дъщеря ѝ, защото не може да се жени за своята майка и за дъщеря си, така сжщо не може да вземе и сестрата на жена си, защото не може да вземе и своята сестра.“ Василий В. обърна внимание върху забъркването чрезъ тѣзи бракове на роднинскитѣ имена и на самитѣ отношения. Трулскиятъ съборъ усвои това учение и разшири кръга на прѣпятствията, той запрѣти браковетѣ между братовчеди и братовчедки, и призна беззаконни и слѣднитѣ бракове въ кръга на сватовщината: бракъ на баща и синъ съ майката и дъщерята, на баща и синъ съ двѣ сестри, и обратно — на майка и дъщеря съ двама брата, и, най-сетнѣ, на двама брата съ двѣ сестри. Съборътъ не различава, напротивъ приравнява роднинското и сватовщината съ особни имена. А мотивътъ на запрѣщението е „естеството да не се смѣсва“ т. е. въ християнското общество да нѣма кръвосмѣсени бракове или които забъркватъ роднинскитѣ имена. Въ такъвъ случай, напр. може да се случи, щото делята на едни дѣца да имъ стане майка (машиха).

По тозъ начинъ, сватовщината, като прѣпятствие, бѣше запрѣтена въ източната православна черкова до 6-а степенъ включително. При това близостъта на сватовското отношение се опрѣдѣля както и кръвното р o д и н и н с т в о; отъ една съпругъ въ отношение на неговия роднина мислено се прѣнася и на другия съпругъ, като с в а т ѣ на сжщото лице. Това прѣнасяне става споредъ

правилото, което се пази при смятането на степените на роднинството — а именно, че мъжът и жената съставят една неразделна степен. Правило е: степенята на сватовщината между роднините на мъжа и жената се определят със сумата на степените на роднинството, отделно смятани във всяката и друга челяд.

Така, напр., ако се иска да се определи степенята на сватовщина между братя на мъжа и племенницата (братова дъщеря) на жената, то се пресметта така: между мъжа и неговия брат има две степени, а между жената и нейната племенница три степени роднинство, събират се, прочее, сумата на степените във двата рода (2+3) а се добива директната степен на сватовщина — пета степен. (вижте сх. № 6). Във схемата пък № 7 има втора степен на троеродна сватовщина и пр.

Откакъ прегърбило разни измѣнения, ограничението на роднинството и сватовството като прѣпятствие за бракове се довело до седма степен включително за кръвно, духовно и двоеродно сватовство (своѣство), а за троеродното — до четвърта, като към духовното родство се присъединило и това по усноволенieto въ черковна форма (споредъ особенъ чинъ о братотворении).

Сватовството е двоеродно, когато произлиза отъ единъ бракъ между членовете на две челяди, и троеродно, когато възниква отъ два брака между членовете на три челяди, а именно, когато два члена отъ единъ родъ встъпятъ въ бракове съ членове отъ други два рода, или пъкъ когато едно и също лице послѣдователно встъпи въ два брака съ членовете на две разни челяди. Троеродно сватовство се установява а) между единъ съпругъ и съпругите на роднините на другия; б) между сватове на второбрачния съпругъ по първия му бракъ и втория му съпругъ. Примери: жената на моя шурей е въ сѣщия степен на сватовство къмъ мене, както и самия ми шурей (втора ст.), но тъй като тя, редомъ съ моя родъ и съ рода на жена ми и на нейния братъ (шурей ми) прѣдставлява вече трети родъ, то това ще бъде втора степен не двоеродно, а троеродно сватовство.

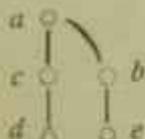
12. Духовно родство (*cognatio spiritualis*). Духовното родство се поражда отъ възприемничеството при кръщаването и миропомазването — споредъ Номоканона и Къричията. Разширително то се смята, че се появява още при черков-

ното благословение на усиновлението и братотворението или побратимството.

Собствено, основата на това родство се намира въ свещеното, че кръщенето е ново раждане за кръщаващия, че възприемникът е неговъ духовель баща и че кръстениятъ и възприемникът встѣпяватъ наедно въ единъ новъ животъ.

Въ духовното родство възприемането отъ купела на младенца или възрастния е смятано като раждане; прочее, като степенъ, то се сѣта наедно съ физическитѣ рождения или степени, както въ линията на възприемника, така и въ линията на кръстения. Така въ сх. № 9.

Схема № 9.

 родниятъ синъ *c* на възприемника *a* и кръстия отъ крътника *b* сж въ втора степенъ на родниство, дъщерята на родния синъ — внучка на възприемника (крътника) *d* и кръстиятъ кръщелиникъ *b* сж въ трета степенъ, а синътъ на послѣдния *e* къмъ внучката на крътника — въ четвърта степенъ.

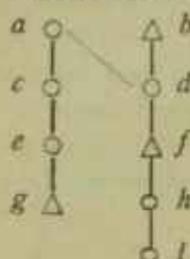
Въ самото начало на християнството не става дума за духовно родство между пълновръстнитѣ кръстени и кръстиятъ, защото послѣднитѣ биятъ отъ единъ полъ съ първитѣ; но отъ IV в. взели да кръщаватъ и дѣца, даже това станало правило. Тогава кръстиятъ взели да станатъ по обичай само мжжъ и за двата пола кръщаване, защото само мжжътъ можалъ да усиновява, да бжде баща. При тѣзи условия се установилъ и възгледътъ върху духовното родство, като на такова прѣпятствие за бракъ, каквото вече се признавало по рано и усиновлението.

Първи пѣтъ Юстинианъ узакони духовното родство, като прѣпятствие за брака, именно между кръстиятъ (възприемници) и кръщелиникътъ (възприетиятъ)*). По-късно и това родство се доведе като прѣпятствие за бракъ до седма степенъ включително. Така че: 1. Възприемникътъ или кръстиятъ, като духовель баща на възприетия, се счита къмъ него, като къмъ синъ, въ първа степенъ на духовно родство, а къмъ родителитѣ му — въ втора като тѣхенъ братъ (собратор); 2. Дѣцата на възприемника

* Руситѣ употребяватъ думитѣ крестный отецъ — за възприемника, както ние го наричаме кръстиятъ, а съ думата крестникъ тѣ наричатъ възприетия, който у насъ на много мѣста се нарича кръщелиникъ. Ср. Рѣчника на Н. Герова.

се смятат към възприетия въ втора степен на духовно родство, като брати и сестри и така нататък по нахождаща линия до 7-а степен включително (сх. № 10).

Схема № 10.

12 (bis). Гражданско родство (усиновление, adoptio). Според римското право от усиновлението произлязло отношение, подобно на кръвно родство, обаче то се отличавало от него съ с това, че се установявало само между уснновителя, уснновения и агнатитѣ (но не и когнатитѣ т. е. по женско колѣно) на уснновителя. На уснновенитѣ се запрѣщавало брака съ дѣцата и сродницитѣ на уснновителя, а също съ жена му, майка му, сестра му, лели му. Но това отношение, като юридическо, траяло и се пазило само до дѣто смѣществувало като такова. Следъ еманципацията си уснновенитѣ вече можали безпрѣпятствено да встъпва въ бракъ съ агнатитѣ на уснновителя. Нравственото приличие само спирало брака между уснновители и уснновената дѣщеря, или пъкъ на уснновения съ жената на уснновителя.

Въ християнската черкова усиновлението изело да се извършва по особена черковна форма съ благословение и молитви. Ето защо то се оприличило на духовното роднинство. Къмъ него се приложилъ сщитиъ редъ на смятане и прѣдвидѣли сщитиъ запрѣщениа.

§ 100. Роднинството и сватовщината въ нашата черкова. Въ старо време българската черкова се съобразявала съ Номоканона или Кърмичята. По тов редъ сж се опрѣдѣляли отношенята на роднинство отъ всѣкакъвъ видъ и сватовщина, като се пазили прѣдвидѣнитѣ запрѣщениа.

Обичайното право отъ свои страна е създавало нѣкои по-особини правила главно при уснновлението и побратимяването. У с н и в л е н и е т о, извършено по обичайния редъ, съ участнето на духовно лице и благословението му, приравнявало уснновения къмъ истински синъ и създавало между него и роднинитѣ на уснновителя също такива отношения, като да е билъ родемъ синъ. Х р я н и ч е с т в о т о обаче, макаръ единъ видъ уснновение, било нееднакво поставено въ народнитѣ срѣди, и повечето пати, въ много мѣста не създавало само по себе си истинско роднинство. Храненикъ се вземалъ обикновено за да го ожениятъ за единствената дѣ-

щери въ къщата. Само тамъ, гдѣто храненичеството се е извършвало като истинско усиковление, вършено по обичайно-черковенъ редъ, то било прѣпятствие за бракъ, както кръвното роднинство. (Виж. моя Сборникъ на благ. юр. обичаи. I, т.).

[Особно духовно родство се е създавало у насъ съ обичайното по б р а т и м и в а н е (adoptio in fratrem), останало още отъ езическо врѣме, извършвано въ разни форми и въ християнско врѣме, благославно въ черкова или поне отъ свещеникъ. Въ нѣкои мѣста у насъ (Пирдопско) родство като спѣнка за брака възниква не само между побратименитѣ, но и между тѣзи, които сж се намѣрили на побратимяването и сж получили нѣкакъвъ подарѣкъ. Ксгато не е придружено, съ черковна молитва, по общо правило, побратимяването не създава никакво роднинство и не е спѣнка за бракъ (Вижте моята статия за „Побратимството“, въ Жива старина I. II в. 1892; ср. Н. А. Начевъ стат. въ СПС. 49. 51. 52)].

Свърѣменното дѣйствуваще у насъ черковно право, се ржководи по наредбитѣ на Кърмчията и въобще по правилата, възпрети и практикувани отъ Източната православна черкова. Тукъ можемъ да посочимъ по-главнитѣ отъ тѣзи правила, прилагани отъ благ. духовенъ съдъ и Св. Синодъ.

1. По общо правило за да встъпятъ въ бракъ „младитѣ“, казва п. 2 чл. 146 отъ устава, „тѣбна да не се намѣрватъ въ сродство“) забранено отъ църквата.*

2. Сродството до седма степенъ по кръвъ и до шеста степенъ по сватовщина сж запрѣтени. — Това правило е обяснено и намѣнено отъ Св. Синодъ (Окр. № 10 2.VI 1890 г.) така: Разрѣшение сродството шести поясъ по сватовщина, гдѣто се смѣсватъ имената (напр. двоцца брати да взематъ дѣт първи братовчедки, както и едно и сжщо лице да води (разбира се послѣдователно) дѣт втори братовчедки) за напрѣдъ да се прѣдостави на каноническитѣ архиереи въ епархинитѣ; и 2) Сродството седми поясъ по кръвъ по никакъвъ начинъ да се не разрѣшава отъ епархиалнитѣ началства, а всѣки случай да се внася, заедно съ нуждитѣ обстоятелствени подробности, въ Св. Синодъ на разгледване и разрѣшение.

3. Бракътъ между сродници по св. хръщение е забраненъ до 3-а степенъ включително. (Прот. 4. 15.V 92).

[Крайно интересни отъ гледище на роднинската терминология и въобще отъ научно гледище, поради разнообразието си, сж назва-

*) Уставътъ употребява думата „сродство“, вмѣсто роднинство или родство.

нията, съ които българският обичаен кодекс е богатъ, названия, относително родството и сватовството. Роднинитѣ по права линия възходящи сж: баща (тейко, тати), майка (мама), дѣдо, баба, прадѣдо, прабаба, прапрадѣдо, прапрабаба; — низходящи: синъ, дѣщеря (ашерка), внукъ, внучка (унука), правнукъ, правнучка; — побочни (странични): братъ и сестра (багю и кяка), стрица (чичо), стринка (чинка), свако и деля, вуйчо и вуйна, братовчедъ (стриковче) и братовчедка, племеникъ и племенница. Въ областята на сватовството тѣзи названия сж: тестъ (турски — бабалъкъ) и тжщя, шурей, балджа (своичница). Мажътъ къмъ всички отъ женския родъ е зеть, къмъ дѣцата на жена си отъ първия бракъ той е настрокъ, а тѣ му сж приведеникъ и приведеница; втората жена къмъ дѣцата отъ първия бракъ е тѣчна мащиха, а тѣ сж — завареница. Бащата на мъжа за жена му е свекъръ, майка му — евекърва, братъ му деверъ, по-малкия му братъ — драгико, сестра му — зълва, калика и малика, самата жена по отишение къмъ всички е будка. Сестритѣ и братята на мъжа ѝ викатъ: буля, буле. Снахитѣ помежду си се наричатъ стърви. Роднинитѣ отъ двата рода на мъжа и на жената си думатъ: сватове и сватнии. — Кумъ е она, който ме е явичалъ; азъ съмъ неговъ кумецъ, жена му е моя кума, а жена ми негова кумица. Кръстницъ ми е она, който ме е възирнелъ отъ купела, и азъ съмъ неговъ кръщеликъ.]

§ 101. [Родството у другитѣ неправославни черкови като прѣхитствие за брака. Родството се признава за прѣхитствие къмъ брака въ всички и неправославни християнски черкови, само че не въ еднаква степенъ. Най-строги сж въ това отношение наредбитѣ на западната католическа черкова. Тая черкова запрѣшава браковетѣ на кръвни роднини до 4-а степенъ включително — но 4-а степенъ, споредъ изчислението на западъ — е равно по нѣкога на нашата 8-а степенъ, защото, както се помена, тамъ степенъта не е рождение, а, споредъ германското право, поколѣние, като се обърнѣ внимание на прима или странична линия, въ какъвто случай 4-а степенъ по католич. право може да бже 5. 6. 7. и 8 степенъ по нашето канон. броене.

Прѣведенъ на наше броене католич. черкова позволява бракътъ въ кръвно родство почвайки отъ 6-а степенъ по нашето само въ неравнитѣ странични линии.

Свойството или сватовството въ католическата и протестантска черква се смята за прѣпитствие само между единъ съ другъ и роднинитѣ на другия, а не между роднинитѣ отъ една и друга страна; за това въ католическото брачно право за източникъ на свойството, което прѣпитствува на брака, служи не само законниятъ бракъ, но и извънбрачната полова връзка (*affinitas illegitima*). Има още една сватовщина — *quasi affinitas*, полу-сватовство установено отъ обручението,^{*)} подната по-рано и въ нѣкои православни черкви (въ руската до XVIII в.).

Законната сватовщина (свойство), споредъ правилата на католическа черква, служи за прѣпитствие къмъ бракъ до 4-а степенъ по закон. смѣтане, незаконната — до втора, а сватовщина по обручение — само въ първа степенъ. Троеродното свойство въ католическа черква не се признава като прѣпитствие за бракъ.

Духовното родство въ католическа черква се установява не само чрезъ кръщение, но и чрезъ миропомъзване и още чрезъ така наречената *конфирмация*, която се извършва подиръ кръщението, но вече надъ възрастни лица. Като прѣпитствие за бракъ духовното родство играе въ католическа черква същата роль, както у православнитѣ.

Колкото за гражданското родство или родство по усыновление, католическа черква се задоволява да запрѣщана браковетѣ между усыновителя, усыновеници и законнитѣ дѣца на усыновителя.

Евангелическата черква се води въ въпроса за родството като прѣпитствие за бракъ отъ Моисеевитѣ закони, а по нѣкога ги даже и ограничавя. Така, напр. споредъ Устава на евангелическо-лютеранската черква въ Русия запрѣтени сж браковетѣ между братя и сестри, племеникъ и родна деля, но не се запрѣщавя брака на чича съ племенница, а го разрѣшава консисторията.

Роднинството по усыновление недопуска само брака между усыновенитѣ съ усыновителитѣ.

Още повече е отслабено запрѣщението въ новото германско законодателство. Споредъ него се запрѣтвяватъ безусловно бракове между роднини въ прямо възходящи и нисходящи линии между

^{*)} Полу-сватовството (*quasi affinitas, affinitas ficta*) произхожда отъ годежа, когато той е извършенъ съ участието на прѣставителъ на черковата. Това е отношение между годеника или годеницата и тѣхви извѣстни сродници отъ една страна, и годеника или годеницата — отъ друга. То е възникнало отъ понятието, че годезътъ и бракътъ иматъ еднакво значение. То е било познато и на римското право. У насъ то не се пази.

пълнородни или непълнородни братя и сестри, между пастрокът и приведената (падчерица), мащеха и завареникът, свекърът съ снаха и зеть съ тъща, слъдователно само въ втора степенъ на родство и въ първа на свойство, все едно, произлязло ли е това и другото отъ законенъ бракъ или отъ извънбрачна връзка.

Колкото се отнася до родството, вслѣствие на усиновление, то, споредъ новитѣ закони на Германия, се признава за прѣпятствие само между усиновенитѣ и усиновителитѣ, както това се пази и отъ евангелическо-лютеранската черква въ Русия.]

§ 102. Прѣпятствия, които само прѣпятствуватъ (*impedimenta impedientiae*).

Прѣпятствия, при наличността на които бракътъ се възбранява, но веднъжъ сключенъ той си остава въ сила и може да има само нѣкои негодни и неприятни послѣдници за бракосъчетанитѣ и за вѣнчалитѣ ги духовници, сж сжшо така нѣколко. Тукъ се посочватъ:

1. Липса на съгласие отъ родителитѣ. Споредъ римското право съгласието на родителитѣ е било условно необходимо за дѣйствителността на брака. Нищоженъ се смятиалъ и прогласявалъ оня бракъ, за извършването на който родителитѣ не били дали своето съгласие. Черковата на първо врѣме усвоила този строгъ възгледъ на римското право. Византийското право било трѣгнало по сжщия пѣтъ. Ранната патриаршеска практика не само «любличавала, но и унищожавала подобни бракове. Този редъ се внесълъ и въ номаканона, теср. нашата Кърмчия (Градск. зак., гранъ гл. 3, 7—9), и безъ съмнѣние той му е служилъ за ръководство въ известни случаи и у насъ, доколкото се е прибѣгвало до поменатитѣ законо-канонически сборки.

Не може обаче да се каже положително и конкретно до колко относнитѣ се до тѣзи материи наредби на Кърмчията сж влѣзли въ сила и сж се изпълнявали отъ нашата черква, отъ нашитѣ духовни сѣдилица и отъ народното обичайно право.

Нашиятъ новъ черков. Уставъ отъ 1897 г. (чл. 186 п. 3) прѣдписва съгласието на родителитѣ като условие за встъпване въ бракъ. Обаче въ бѣлѣжката на сжщото мѣсто ние четемъ слѣдната поправителна и обяснителна наредба: „Слѣдъ трикратното приканване и молба на младежитѣ, ако родителитѣ имъ не дадатъ съгласието си за тѣхното бракосъчетанис, енорияскитѣ свещеникъ изслѣдва причинитѣ за това отказване и долага на надлежното духовно начальство, което, ако намѣри, че отказването на родителитѣ

произлиза отъ някъ или други неуважителни причини, издава своето благословение за бракосъчетанието на младитѣ*. Въ практиката си нашиятъ Св. Синодъ е отишълъ още по-далечъ въ своята отстъпчивостъ къмъ младитѣ. Споредъ тази практика, ако младитѣ вече сж напършили гражданско пълнолѣтне т. е. 21 година, тѣ се освобождаватъ и отъ условията на току-шо приведената бѣлѣжка. (Окр. № 1026. 11. III. 1903 г.).

2. Липса на съгласие отъ настойниците и попечителитѣ. Изрично нѣма никаква наредба въ нашия Уставъ по тази липса. Но на общо основание се прѣдполага, че при нѣмание на родители, то сж настойниците или попечителитѣ, които ги замѣстватъ когато горѣприведенитѣ наредби и бѣлѣжки отъ У. се прилагатъ.

3. Нѣкои степени на родство и сватовство. Има степени на родство и сватовство, които не сж допуснати изрично отъ канон. право, обаче и не спазени, веднажъ сключенъ бракътъ — само за това той не се разторгна и остава въ сила, като се налагатъ на виновнитѣ само извѣстни епитемии. Такива степени сж, за които се говори по-горѣ и по които трѣбва да се признае епархийското началство или Св. Синодъ. Имено тука влазятъ родствата: сеама степенъ по кръвъ, шеста степенъ по двоеродно, сеама отъ сжитото родство, при което става кръстосване на имената, и могатъ да се разрѣшаватъ отъ епархийскитѣ свѣтци; родствата отъ трета степенъ по светото кръщение и троеродно, пета степенъ по двоеродно и шеста по кръвъ — които се рѣшаватъ отъ Св. Синодъ, по прѣдставление отъ епарх. началства.

4. Запрѣтено мѣсто и време на бракосъчетание. Черковното законодателство, прѣданието и обичаитѣ сж наредили извѣстни правила, които сж задължителни относно мѣстото и времето на бракосъчетанието. Браковѣчанieto трѣбва да се извършва въ храмъ, а именно въ енорийската черква на брачушитѣ се. Ако момикътъ и момата сж отъ разни енории, браковѣчанieto се извършва въ енорията, гдѣто е момата. То трѣбва да става въ присѣдстването на обществото на християнитѣ, защото тоя актъ се сматра за обществено дѣло, на което свидѣтель и присѣдствующъ може да бжде всѣки, който пожелае; освѣнъ това, всѣки има право да заяви, ако знае, за нѣкое прѣпятствие на брака.

Извършване на вѣчането извънъ храма се допуска само въ извънредни случаи: тамъ гдѣто браковѣчанieto е невъзможно да

се извърши въ черква (далечност на храма), и то съ специално разрешение на архидяконъ.

Практиката и обичаитѣ у насъ сж разширили доста много това допускане да се вѣнчаватъ бракосъчетавани въ къщи.

Относително в рѣмето на браковѣнчанията, каноническото право прѣполага слѣднитѣ уплътнения за запрѣтеното врѣме (*tempus clausum*):

Не може да става вѣнчанне а) въ четиритѣ прѣзъ годината пости — прѣзъ великия постъ — отъ недѣля прѣдъ сирница до първата недѣля на Пасхата, прѣзъ Петровия постъ отъ първата недѣля слѣдъ Св. Троица до 29 юний, прѣзъ Богородичния постъ отъ 1 до 15 августъ, най-сетитѣ прѣзъ Коледни постъ, като се включватъ тукъ 12 дни отъ Рождество Христово до Богоявление т. е. отъ 14 ноемврий до 6 януарий; б) въ срѣда и петъкъ, както на Кръстовденъ и въ дена на отсичане главата на Св. Иоана Прѣдтеча; в) срѣщу недѣлнитѣ и празнични дни. Въ днешно врѣме въ източната православна черква и у насъ рождественниятъ и петровъ постъ не се считатъ за запрѣтено врѣме да става въ тѣхъ вѣнчанне.

Колкото за врѣмето прѣзъ дена, когато трѣба да стане браковѣнчанието въ нѣкои православни черкви (напр. руската) се прѣдписва да се извършватъ въ дневнитѣ часове, а не вечеръ или слѣдъ обѣдъ късно. Въ старо врѣме въ Византия браковѣнчанието ставало прѣдъ литургията, защото се полагало щото новобрачнитѣ, слѣдъ това, да се причеститъ.

5. Различнето на христ. вѣроизповѣданіе (*imp. mixtae religionis* въ отличие отъ *imp. disparitatis cultus*, вижте по-горѣ § 99. 8.).

Православната черква, та и нашата, допуска, така нареченитѣ смѣсени бракове т. е. такива между православни и инославни християни, само като изключение, и подъ извѣстни условия. Първото отъ условіята, при които Българ. черква допуска бракъ на православенъ българинъ съ инославна или на православна съ инославенъ е, че инославната страна ще се задължи прѣдварително, щото длъжната отъ брака да се възпитанатъ въ духа и ученіето на православната вѣра (Протоко. на Св. Синодъ. № 8. 29. V. 1850). Задълженіето, което дава инославната страна, трѣба да бжде писмено и прѣдварително да се прѣдстави въ епархийскитѣ управления (Протоко. № 32. XI. 1850). Ако ли инославната страна е чуждопосаданна, тогавъ задължителното трѣбва да се завѣри прѣдварително отъ надлежното консулство (Окр. № 336. № 1850. г.).

§ 103. — Послѣдствия отъ нарушение брач-
нитѣ прѣпятствія.

Всички запрѣщения, поменати и обяснени въ горния § не водятъ подиръ себе непременно къмъ унищожение на брака, ако той се склучи съ тѣхното нарушение. Виновнитѣ, обаче, въ всѣки случай, подлежатъ на извѣстно черковно наказание: така, на самитѣ бракосъчетани се прѣдписватъ нѣкои епитемии, а духовнитѣ лица, извършили вѣщаннето, се наказватъ дисциплинарно отъ надлежния архiereй, или дух. сждъ*). Дѣцата, до узаконение на брака или до тѣхното узаконение по надлежния редъ, се считатъ за нѣмаши никакви права на наследство и никакви ролдински връзки съ законнитѣ дѣца на родителитѣ си. Когато бракосъчетанитѣ не сж знаели за тѣзи прѣпятствія, бракътъ пакъ се унищожавя, но за тѣхъ и за дѣцата имъ не се налагатъ тежки послѣдствия.

Отъ тѣзи запрѣщения духовното начальство е властно и прѣварително има право да разрѣшава по обстоятелства, взети въ внимание и оцѣнени при всѣки отпаденъ случай. Това така наречено диспенси-зационо право не се ограничавя само съ прѣпятствую-щитѣ прѣпятствія, а се разширява и до нѣкои отъ унищожяющитѣ прѣпятствія.

[Диспензационнитъ принципъ особно е развитъ въ католичес-кото черковно право. По никой начинъ обаче не подлежатъ на диспензация: 1. прѣпятствіята отъ частноправенъ характеръ, тъй като черковата не може съ своя актъ да заплъдни или пъкъ да поправи недостатъка на волята; 2. прѣпятствія, които могатъ да бждатъ отстранени само съ прѣваряването на извѣстно състояние, като душевна болестъ, импотенция, непълнолѣтне, състояние на вече сжществующа законно извършенъ бракъ; 3. родство въ пряма линия (всички тѣзи прѣпятствія се считатъ като *impedimenta divini iuris*); 4. свойство въ пряма линия, произлѣзло отъ законенъ бракъ; 5. свързаното съ прѣлюбоудѣние и публично огласеното съругоубийство. Като основания за диспензация въ катол. практика служатъ: трудността за момата да намѣри повече или по-малко при лично бракосъчетание съ извѣстно лице, или защото е вече въ напѣднала възраст, или защото нѣма достатъчно зестра и пр. Но има и други не толкова почтени основания: продължително

*) Свидетникъ, който като е зналъ за сжществуване на брачно прѣпятствие, е благословилъ незаконенъ бракъ, подлежи на извержение. Но-мокия при Требиня; за владъ — чл. 201—202. отъ Устава и чл. чл. 211 и 211 отъ Наказателния Законъ.

близко живяне на момата съ момъка, което, ако не се завърши съ бракъ, би увредило честъта на момата, бременностъ на момата и пр.]

[Въ православната черква не само въ старина, но и въ по-ново време принципътъ на диспенсацията не е толкова познатъ. Въ Русия жизненната необходимостъ наложи издаванетоъ на синодни укази отъ 1810, 1841 и 1855, въ които запрѣщението на браковете се ограничи до първигъ 4 степени на родство и двоеродно свойство и до първа степенъ на троеродно свойство (сватовство). Разрѣшението на бракове въ 5—7 степенъ родство и сватовство е прѣдоставено на епархиалнитъ архiereи. Св. Синодъ може, по силата на по-големата си власть, да дава и по-широки разрѣшения.

[У насъ, както се помена, Св. Синодъ се е произнесълъ, че за сродството седми поясъ по кръвъ по никой начинъ да се не разрѣшава отъ епархиалнитъ началства, а всѣки случай да се внася заедно съ нуждитъ обстоятелствени подробности въ Св. Синодъ на разгледване и разрѣшение (Окр. № 10 2.VI 90 г.). Сжщото е прѣдписано за сватовство пета степенъ на двоеродие и шеста по кръвъ, трета по троеродие и св. кръщение. А разрѣшение сродството шести поясъ по сватовщина, гдѣто се сѣсватъ имената (напр. двонца братя да взематъ дѣгъ първи братовчедки) за напрѣдъ да се прѣдстави на каноничеситъ архiereи въ епархиитъ. Колкото за степенитъ налагани по напрѣдъ на младитъ, както при извѣстно сродство встъпватъ въ бракъ Св. Синодъ е наредилъ вмѣсто епитенна, такива млади да се задължаватъ, по усмотрѣние на Епарх. Духовенъ Съветъ, да изучаватъ нанзустъ извѣстни молитви*), на които броятъ е по-големъ за грамотнитъ, а по-малкъ за неграмотнитъ.]

Тая мѣрка се простира и на всички новобранци (окр. № 1235, 22.VII 99 г.)

Когато бракътъ е сключенъ при прѣлѣтствия, които не водятъ къмъ абсолютна незаконность, именно ако прѣлѣтствията биха могли да се отстранятъ, безъ да се нарушатъ основитъ на брака, той може да бжде относитъ припознатъ за законенъ. Такива сж слѣдитъ случаи: а) бракътъ билъ сключенъ при незаконна възраст, но брачното пълнолѣтие вече настъпвало; б) съпругътъ, който ималъ импотенция, вече се изцѣрилъ; в) душевно

*) За грамотнитъ прѣдписанитъ молитви сж: 1. Во имя отца; 1. Царю небесный; 2. Светий Боже; 4. Слава Отцу; 5. Прѣсвятая Троице; 6. Господнята молитва „Отче нашъ“ (по български); 7. Богородице Дѣво; 8. Символътъ на вѣрата („Вѣрую“). — За неграмотнитъ: 1. Во имя отца; 2. Светий Боже; 3. Отче нашъ (по български).

болният вече оздравѣла и изявилъ драговолно съгласието си за бракъ; г) при все че имало насилие, заплашване, измама, лицето вече заявило за пълното си доброволно съгласие; д) бракътъ сключенъ съ некръстено лице, което отсетнѣ приело кръщение, и пр. т.

Сключването на бракъ.

§ 104. Сключването на бракъ въ историческото му развитие. Старитѣ християни, веднага слѣдъ основанието на първото християнско общество, се намѣрили лице съ лице съ римскитѣ наредби, при които се е сключвалъ бракътъ. Въ това време за едно дѣйствително бракосъчетание било достатъчно съгласието на брачушитѣ се — *consensus facit nuptias*. Това съгласие можало да бѣде дадено и устно, и писмено или на дѣло — съ отиване на момата у момкови. И да отсъствува отъ къщи момъкътъ — все едно, отиването на момата у дома му било явенъ бѣднѣгъ за сключването на брака.

Прѣди брака обикновено се извършвалъ г о д е ж ъ т ъ (*sponsalia*), на който главна роль играять родителитѣ на младитѣ или пъкъ тѣхнитѣ застъпници. Тукъ родителитѣ на момата и момъка сж общавали да сключатъ бракъ между чадата си въ извѣстенъ срокъ, при това се опредѣляли и размѣра на имотнитѣ цѣнности, които момата трѣбало да донесе въ дома на годеника си (даръ).

Съгласието на младитѣ се считало или прѣдполагало за дадено при годожа, който задължавалъ странитѣ да го изпълнятъ, но това задължение, бидейки по-скоро отъ мораленъ редъ, а не юридическо, ни една страна не можала чрѣзъ него да принуди другата да встъпи въ бракъ — чрѣзъ сждъ или чрѣзъ опредѣляне на нѣкоя неустойка. Неустойкитѣ на обѣщаннето си се смятралъ само за заслужилъ безчестие. Осѣнѣ това, когато годеникътъ сж размиѣнилъ подаръци (*arha sponsalia, ante nuptias donatio*), страната, която, безъ законни основания, нарушавала договора, била длъжна да повърне д ъ в ъ н ъ о полученото, а нейнитѣ подаръци не ѝ се връщали. Годеницата се смятрала като съпруга. Нанесеното ней оскърбление давало право на годеника да иска удовлетворение по сждъ. Невѣрността на годената се смятала като прѣлюбодиние.

Християнската черква възприела известни обичайни и законни наредби на римлянитѣ, като се съобразявала съ учението на основателя си. Тя се противопоставила на браковетѣ въ форма на конкубинатъ и на браковетѣ въ близки степени на роднинство. Тя погледнала на бракъ, не само, както римлянитѣ, като на осно-

вание на челядта, а следователно и на християнското общество, но и като на т а и н с т в о, образъ на съюза на Христа съ черковата. [Ето защо отъ рано врѣме черковата искала отъ християнитѣ да встъпватъ въ бракъ съ знанието и одобрението на своя епископъ. Бракове, необявени прѣдварително въ черковата, споредъ Тертулиана, християнски писателъ отъ VII вѣкъ, се считали като блудъ. Истинскиятъ бракъ, споредъ неговитѣ думи, е тоя, който се извършва прѣдъ лицето на черковата, който се осветява съ нейнитѣ молитви и скрѣпява съ евхаристична жертва. Обаче юридическата сила на брака се заключавала пакъ въ даванетоъ взаимно съгласие на странитѣ, изразено въ една или друга форма. Поради това, исторически никъ срѣщаме отъ една страна обичай да се сключаватъ бракове съ благословението на черковата, но отъ друга — дѣйствителността на брака не е била поставена въ зависимостъ отъ това благословение. И християнскитѣ законодатели, като изставатъ противъ тайнитѣ и неформени бракове, подчертаватъ само гражданската форма на сключванетоъ имъ. Императоръ Юстинианъ поизмѣнилъ този редъ, като прѣдписалъ, че безформени бракове само съ съгласието на странитѣ се допускатъ за низшитѣ класове на обществото, а лица отъ срѣднитѣ класове сж длъжни да се явяватъ прѣдъ черковния нотарнусъ — е к д и к ъ (адвокатъ), който съставялъ за това писменъ актъ съ трима свидѣтели; лица отъ висшето общество — *illustres, clarissimi, perfectissimi* — били длъжни да съставятъ писменъ договоръ за съгласието, зестрата (прикъ) и прѣдбрачните подарки. И Еклогата на Льва Исаврянинъ и Константина Копроцимъ (740) прѣдписвала за богатитѣ писменъ браченъ договоръ, за небогатитѣ — встъпване въ бракъ въ присѣдствието на прителни свидѣтели, или съ черковно благословение.]

Черковата, ако и да настоявала щото браковетѣ да се осветяватъ съ нейно благословение, все пакъ не отричала дѣйствителността на браковетѣ, извършени безъ нейното участие. Едва Львъ Философъ въ края на IX с. (около 895 г.) съ 89 новела призналъ черковното благословение като безусловно необходимо за дѣйствителността на брака и въ гражданско отношение. Новелата засѣгала само свободнитѣ. Въ XV в. Алексѣй Комненъ разшири дѣйствието и за всички.

Отъ тоя врѣме се почва таквъ редъ за сключванетоъ на брака: заинтересуванитѣ искали разрѣшеніе отъ черковното началство, което за тази цѣль издавало в у л а (прѣдписание). Черковата поже-

зала да вземе участие и при сключването на г о д е ж а (мѣната). До като вѣнчанieto не било обезателно, черковното обручение се обръщало въ бракъ чрезъ съжитието на младитѣ.

Трулскиятъ съборъ наразилъ въ едно правило (58) възгледа върху черковното обручение, като начало на брака: „Тоя, който посме за брачно съжитие, жена вече обручена за другито, при живота на обручения, е виноватъ въ прѣлюбоудѣяние“. При това отъ обручението възникнало сжщото свойствено (quasi affinitas) отношение, каквото и отъ самия бракъ. Имено въ случай на смъртъ на едного отъ обрученитѣ, останалиятъ живъ не можалъ да встъпи въ бракъ съ рoдиннитѣ на умрѣлия до 4-а степенъ включително.

[Въ гражданското законодателство обручението не бѣше застъпано до Льва Философа, който съ дѣт новели (74 и 109) нареди щото черковното обручение да не може да се нарушава произволно. За да не могатъ пъкъ да ставатъ такива нарушения, за черковното обручение бѣ прѣдписана сжщата възраст, както и за брака (14 г. за момъка, 12 за момата). Алексѣй Комненъ още повече затвърди съ закони (1084 и 1092) значението на обручението: той го прогласи за сжщо така неразторжимо, както и самиятъ бракъ. Черковното обручение не бѣше безусловно задължително за всички. Желющитѣ можаху да прибѣгватъ до старото римско сключване на готезъ (sponsalia), при който се договаряше за неустойка и който Алексѣй Комненъ нареди да се счита за безусловенъ, ако е извършенъ прѣди достигането на 7 годишна възраст.]

Византийското законодателство не усмива отношението между черковното обручение и черковното вѣнчание, което споредъ неговитѣ наредби, като че не прибавя нищо къмъ сключването на брака. Това се обяснява съ недостатъчното развитие на юридическата мисль на Истока, отчасти и съ силната привързаностъ на народа къмъ черковния култъ.

На Западъ до Тридентския съборъ (XVI. ст.) нѣмало установена норма за сключването на брака. Нанстина Карлъ Великий, още прѣди Льва Философа, издалъ законъ за черковното благославие на браковетѣ. Тъзи наредба обаче не хванала корень: или защото катол. черкова не долуснала гражданската власть да се мѣси въ установяване реда на черковнитѣ дѣйствия, или за това, че тоя законъ бѣше Lex imperfecta т. е. нѣмаше санкция, а пъкъ въ Св. Писание не се срѣща прѣдписание за нѣкоя опрѣдѣлена форма, по която да се сключва бракътъ.

[Западните богослови и канонисти възприели римското право за взаимното съгласие на брачущите се: *consensus facit nuptias*, а отъ теологическия възгледъ за брака като таинство издавали важното юридическо заключение за консумирането на брака чрезъ плътското съжитие — *coniunctio carnalis*. Явили се при това двѣ учения: френско и италианско. Споредъ френското — (Хуго Викторъ и Петръ Ломбардъ) центрътъ на сключването брака се намиравалъ въ взаимното съгласие, обаче това съгласие се смятило за проявено въ два обручални договора: въ годещия за бъдещето сключване на брака (*sponsalia de futuro*) и въ годещия договоръ за настоящото непосредно сключване на брака (*sponsalia de praesenti*),*) при които веднага се смяталъ бракътъ за неразторжимъ, даже и безъ да бъде консумиранъ. Споредъ италианското учение (Грацианъ въ своя декретъ), бракътъ се почва при обручението, а пакъ за влѣршва съ консумацията, която му придава неразторжимостъ. Споредъ тоя възгледъ всѣко обручение, даже и тайно, ако по-късно се изобрази фактически въ супружеско съжитие, установява сакраменталенъ и неразторжимъ бракъ.

Папа Александъръ III помирилъ тѣзи двѣ учения. Той наредилъ така: когато се случатъ двѣ конкуриращи обручения съ разни лица, първото обручение, макаръ и не консумирано, трѣба да се поддържа въ сила, щомъ е сключено съ *verba de praesenti*. На италианското учение била направена такава отстъпка: само консумираниятъ бракъ се смятилъ за неразторжимъ, когато другиятъ, макаръ и сключенъ чрезъ *verba de praesenti*, но още не консумиранъ, можелъ да бъде разторгнатъ.

Тѣзи учения имали за резултатъ тайните бракове — *clandestina matrimonia*. За избѣгване на това разпространено зло сциниятъ папа Александъръ III прѣдписалъ да се произнасятъ думитѣ *verba de praesenti* прѣдъ свещеникъ или нотариусъ въ присѣдствието на свидѣтели, а пакъ папа Инокентий прѣдписалъ да се сключватъ браковете слѣдъ трикратно прѣдварителни разгласявания.]

Триденскиятъ съборъ въ XVI ст. поставилъ край на разнитѣ контроверзи въ католическото учение за сключване на брака. Той наредилъ така: взаимното съгласие на брачущите се трѣба да се даде прѣдъ собствения епарийски свещеникъ; инакъ бракътъ се считалъ за недействителенъ. При това за действителността на брака се наисква само присѣдствието на епар. свеще-

*) *Verba de praesenti*, които се произнасятъ въ тоя случай биятъ: *accipio te in meum maritum, accipio te in meum uxorem*.

чикъ и изслушването на брачното изявление, а не свещенодѣйствието, прѣдъ нѣколко (2—3) свидѣтели. Колкото за таинството — то се завършва отъ самитѣ съпрузи, като не се гледа да ли е извършено свещенодѣйствието.

Германскитѣ реформатори, напротивъ, застанали на друго становище: тѣ стѣпили не върху теологически построения, а върху германския обичайно-правенъ възгледъ, който приближавалъ брака къмъ обикновенитѣ гражд. договори и придавалъ важно значение на момента на прѣдаването (traditio). Годеницата, слѣдъ прѣдварителния обручаленъ договоръ — годежа —, който се смяталъ като консенсуаленъ контрактъ, се прѣлазалъ отъ тогоязъ, който ималъ надъ нея mundium т. е. отъ баща или отъ настойника ѝ на годеника и отъ този моментъ се установявалъ фактически брачния животъ. Съ отдаването на обичай за mundium'a, свещеникътъ заемъ мѣстото на бащата или настойника, като извършвалъ самъ прѣдаването отъ името на Бога и обявявалъ годеника и годеницата взаимно за съпрузи.

Протестантизмътъ въобще билъ склоненъ къмъ ученостю, — макаръ и да отхвърлялъ сакраменталността на брака — че за черковната дѣйствителностъ на брака безусловно е необходимо участието на служителя на черковата, за да извърши той акта на прѣдаването отъ името на Бога: но прѣдаване взаимно, а не само на годеницата. Прѣзъ 17 и 18 в. прѣдаването се установило окончателно въ протестантска Германия, за това то било възприето и отъ законодателството, което също така се нуждало отъ една черковна форма за установяване на брака. Черковната форма се прѣкрати едва въ най-ново врѣме съ уреждането на гражданския бракъ.

§ 105. Бракътъ у насъ. — Гodeжъ. Бракътъ у насъ въ езическо врѣме се е включвалъ по форми, каквито сж били у много други страни, и особно у славянски народи. Тѣзи форми сж били: краденето на момата, купуване-продаването и пристаниването (вж. моята История на старобълг. право, стр. 517—518). Центрътъ на тежестята въ това до-християнско врѣме е била свадбата т. е. сборътъ отъ обрядности, обичай и гошаване, извършвани шумно и явно за да се отбѣлжи и разгласи акта на бракосъчетанието. Този моментъ на свадбата — не билъ изоставенъ и въ християнско врѣме.

Ако въ Русия, та и въ други страни, слѣдъ възприемането християнството, вѣнчането при браковетѣ дори и слѣдъ

прѣдписването и установлението му въ източната черкова, не е станало задължително, въ всѣки случай не се е точно и всѣкога изпълнявало, та и у насъ е било сащото. Българската черкова обаче рано е сполучила да въведе черковния редъ на бракоосвещението, и държавата, имайки интересъ да види това уреждане, е дала пълното си съдѣйствие. Може би вѣкове сѣ се изминали въ едно безредие или поне непълно въвеждане вѣнчанieto; може би, както, напр. въ Русия*), въ извѣстни врѣме само извѣстни класове население сѣ прибѣгвали до черковното вѣнчанне, но то станало вече установенъ и възпринетъ отъ всички редъ.

Обручението, като черковенъ актъ, който прѣдшества вѣнчането, било възпринето и у насъ, но то не замѣнило и не отменило обичайния годежъ (тъкмежъ, мѣна), когато ставала истинската размяна на взаимното съгласие, на подарки и условването на староврѣмския откупъ, придъ, (згъралъкъ). Обручението се възпринело като черковенъ редъ и понеже водяло позиръ себе си неразторжимостъ на брака, нашата черкова усвоила реда да не го прави при голѣми промежутъци на врѣме и отдѣлно отъ вѣнчанieto. Само черковата можала слѣдъ обручението да го разторгне, годежътъ продължавалъ да бжде сравнително лесно разваляемъ: едната страна трѣбало само да повърне на другата мѣната и подарциътъ.

Вѣнчанieto се разпространило постепенно. То добило въ народния говоръ названието вѣнчилото. Момитѣ, които се колебаятъ да дадатъ съгласието си за извѣстенъ бракъ, чували увѣщанията: „като мене вѣнчилото, всичко ще се уреди“. Но не всѣкога, види се, всичко се уреждало, защото, не на едно мѣсто съкровището на народнитѣ умотворения съдържа наразътъ: „вѣнчилото — чернилото“.

Въ днешно врѣме нашата черкова не запрѣтава гражданския годежъ, но не го счита задължителенъ. Чл. 185 отъ Устава на Българска черкова гласи: „Браковетѣ се прѣдшествуватъ отъ годежъ, който има сила прѣдъ духовната власть само, когато е извършенъ въ присѣтствието на достопочтени свидѣтели при участието на епо-

*) Борбата между народната сватба и вѣнчанieto въ Русия се продължавала дълго врѣме. Вѣнчанieto се укрѣпило едва въ Московския периодъ. По рано „не бывало на простыхъ людяхъ благословеннаго вѣнчанiя, но бояры только и князья вѣнчались... Простыхъ же людямъ яко именемъ и плесканиемъ.“ За дозволитѣ казани се допушало да се женятъ, дори въ 16 и 17 вѣкове, само съ едно заявление отъ момъка и момата прѣдъ казашката дружина.

рийски свещеникъ. Когато той се извършва безъ участието и в черковенъ прѣдставителъ, когато не присъствува такъвъ при сключването на годежа, черковата не се мѣси и въ развалянето му, считайки го за едно частно гражданско дѣло, интересуващо само странитѣ.

Стане ли годежътъ въ присъствието на надлежния енорийски свещеникъ, той е вече дѣйствителенъ и за черковата. Свещеникътъ може да присъствува на годежъ и тогава когато единътъ или двамата отъ младитѣ нѣматъ опрѣдѣлената отъ закона брачна възраст; но въ такъвъ случай той има грижата да внише въ годежния актъ, че единъ или двамата млади не сж навършили законната възраст и че ще постъпятъ въ бракъ само, когато я навършатъ (Проток. на Св. Синодъ 43. § 1. отъ 3.XI 98 г.). Годежни дѣла т. е. дѣла за разваляне годежа, при който не е присъствувалъ надлежниятъ енорийски свещеникъ, не се разглеждатъ въ духовнитѣ сѣдилища (Окр. № 66. 18.VI 90 и Прот. 15 § II 21.II 1895 г.).

Въ България нѣма ни законъ, ни обичай, който да задължава духовната власть да разгласява или оповѣства въ черкова за годежа на младитѣ, както това става въ другитѣ държави, напр. въ Русия (Прот. 27, § 13. 27.VI 98).

Колкото за самото черковно обручение Св. Синодъ на бѣлг. черкова прѣпорѣчва на епархиалнитѣ началства да бдятъ да се не извършва то, освѣнъ при вѣнчаннето, защото и въ нѣкои епархиални управления нерѣдко постъпвали прошения за разводъ на обручени. (Окр. № 141. 8.VII 92).

Нашата черкова е смекчила ограниченята за времето, когато може да се извършва браковѣнчаннето. Св. Синодъ е изтъквалъ, че бракъ се извършва и прѣзъ коледнитѣ и петрови пости, и, споредъ стария обичай на Истоку, не се извършва само прѣзъ великитѣ и богородични пости. (Проток. на Св. Синодъ, № 8, § 9 отъ 1895 г.). За наказание самъ Св. Синодъ допуска млади, които прѣди да сж навършили узаконената възраст сж се събрали на съвѣстно съжитие и отпослѣ искатъ да се узакони отношението имъ чрѣзъ вѣнчане, послѣдното да не може да става въ черкова и като мѣрка за прѣмахване на този осѣдителенъ обичай и за наказание на заблуденитѣ, Св. Синодъ прѣпорѣчва, штоо благословението на брака на такива млади да се извършва не въ празнични дни и въ църква, а въ дѣлнични дни и въ кѣши. (Окр. № 546 отъ 4 февр. 1902).

[Прѣди годѣжа или прѣди издаване свидѣтелство за в у л а, надлежниятъ епирійскъ свещеникъ е длъженъ да изпита не само момъка и момата и тѣхнитѣ родители, но и други лица отъ страна — да не би да иматъ нѣкакво средство. Само тогава той издава свидѣтелство за в у л а, въ което непременно трѣба да се обозначаваатъ годинитѣ на възрастта на младитѣ, както и врѣмето отъ тѣхното оядоворяване, ако би тѣ да сж на второ или трето в ѣ и ч и л о (Окр. Св. Сии. № 32. отъ 27. II. 87 г.). Такива свидѣтелства трѣба да сж написани на свещенически бланки, да носягъ номеръ, печатъ и подписа на свещеника и нѣматъ нужда отъ заверяване съ подписа на митрополита или на архиерейскія намѣстникъ. (Окр. № 3084, 10 юли 1904).

За православни българи, които желаягъ да встѣпятъ въ бракъ н а ч у ж б и н а, епирійскитъ свещеникъ, безъ позволенieto на своя архиерей, не може да издава свидѣтелство за встѣпване въ бракъ (Окр. № 10 § 15 отъ 21 февр. 97.).

При вѣнчаванието на лица, които встѣпятъ въ новъ бракъ слѣдъ разтрогването на по-прѣдишенъ бракъ, свещеникътъ е длъженъ да изисква освѣтъ другитѣ документи и бракоразводно писмо. (Правили за забѣлзване ражд., женитби и пр. въ България, чл. 41).

Обрядътъ на браковѣнчанието у насъ се извършва въ личното присѣтствие на младоженцитѣ. Тукъ е необходимо присѣтствието на поне двама свидѣтели, които прилагатъ и своя подписъ подъ акта за вѣнчанието.]

Браковетѣ на православни съ инославни, така наречени с м ѣ с е н и бракове, се изпълняватъ изобщо по обрядитѣ, както и между лица само отъ православно изповѣданне, като се спазватъ сжщитѣ условия, за които е дума по-горѣ (Екзарх. Уставъ, чл. 186, 1—8). И тѣзи бракове трѣба непременно да се извършатъ съ вѣнчание въ православенъ храмъ. Бракове на православни лица съ иновѣрни, извършени само отъ иновѣрно духовенство, се считатъ недействителни, до когато не бждатъ оформени съ вѣнчание отъ православенъ свещеникъ (Окр. № 2101, 25 дек. 97). Бракътъ и осветенъ съ вѣнчание отъ чужди свещеникъ, (ръски, сѣрбски, румънски) се унищожаватъ, поради неспазено условие на роднинство.

§ 106. Г р а ж д а н с к и н т ъ б р а к ъ (le mariage civil, Civilehe). Произхождението на гражданскъ бракъ трѣбва да се по д и р и още въ срѣднитѣ вѣкове, когато самата католическа черква придаваше най-големо значение на явността (публичността), като юридическа гаранция за дѣйствителността на брака. Като непо-

срѣдствени и близки причини за въвеждането на гражд. бракъ по служиха: реформацията, която докара разни вѣронзповѣдни напращения и навика практически затруднения при браковете на лица отъ разни вѣронзповѣдания, и новото философско гледище върху брака, като на договоръ, който, както и другитѣ договори, подлежи на уреждане отъ държавата. При това, веднажъ властна да урежда брака, държавата полага на уреждане и прѣпътствията къмъ брака, и способа на сключването му, и, изъ сѣтиѣ, самитѣ причини за разторгането му.

Исторически погледнато ние знаемъ днесъ три типа граждански бракъ.

1. Граждански бракъ, като държавна необходимость — въ случай на необѣзность, когато черковата не разрешава брака на иновѣрци, а пъкъ други способы осѣитъ черковни нѣма, или пъкъ кога разномислещитѣ смятатъ за насилне надъ своята сѣбѣсть да се вѣнчаютъ по редъ на черкова, къмъ която тѣ не принадлежатъ. Този типъ гражд. бракъ бѣ въведенъ (още въ 1580 г.) въ Холандия, а сега съществува въ Австрия.

2. Факултативенъ гражд. бракъ, като възможна форма. — Когато гражданитѣ по една или друга причина заключаватъ какъвто ще бракъ: въ гражданска или черковна форма. Такъвъ бракъ бѣше въведенъ при Людовика XVI въ Франция и съществува кжсо врѣме. Сега го има въ Англия, и съ нѣкои измѣненія, въ Норвегия.

3. Задължителенъ гражд. бракъ, като необходима форма на встъпване въ бракъ за всички безъ изключение, като начало на равенство за всички граждани прѣдъ закона, като, при това, се прѣдоставя на усмотрѣнието на всѣкитѣ да освети или вършения вече отъ него бракъ и съ благословението на черковата, което служителятъ ѝ обаче не може да дава, подъ страхъ на наказание, освѣтъ слѣдъ извършването на гражданския актъ. А гражд. актъ състои или въ това, че чиновникътъ на гражданското състояние (l'officier de l'état civil, Staatsbeamte) въ присѣтствието на свидѣтели, прочита разни статии отъ закона, относящи се до правата и задълженията на съпружитѣ, като пита младоженцитѣ за взаимното имъ съгласие да бждатъ мъжъ и жена и при положителенъ отговоръ обявява ги за съпрузи въ името на закона (както това става въ Франция), — или въ това, че чиновникътъ поставя въпроси, и като получи отговори — обявява брачушитѣ се за съпрузи (Германия), или пъкъ безъ никако питане брачу-

цитѣ се извѣнватъ съгласнето си, а чиновникътъ ги обявява за съпрузи (М а д ж а р с к о). Слѣдъ свършването на гражданския актъ, става вписването (регистрация) на брака.

Задължителенъ граждански бракъ бѣ введенъ законодателно при френската революция и усвоенъ отъ френския Гражд. кодексъ; въ 60-тѣ години на миналото столѣтие такъвъ бѣше приетъ въ Румѣния, Италия и Испания, а въ 1874 г. въ Прусия, и слѣдъ година въ всички германски държави, на послѣдно врѣме въ Маджарско.

Въ 1874 г. гражданскиятъ бракъ бѣше приетъ въ Русия за лица, които не сж иновѣрци, но не принадлежатъ и къмъ православиата черкова, каквито сж расколинцитѣ.

§ 107. П о с л ѣ д с т в и я о т ъ в с т ѡ п а в а н е т о в ъ б р а к ъ. — Бракътъ по самото си смѣство поставя съпрузитѣ въ пълно общение из лични права и обязанности. Жената добива право върту фамианото име на мъжа си.

Въ нашето обичайно право съпругата, наречена ступаниа, както съпругътъ — ступаникъ, носи даже и малкото име на мъжа си: тя се нарича Иваница, Стояница и ако мъжъ и е хаджия — тя добива и тѣзи титла — хаджийка.

Има обаче и лични взаимни задължения на съпрузитѣ, които иматъ юридически характеръ. Такива между други сж: 1. взаимна съпругеска вѣрностъ; нарушението на тѣзи обязаность състави прѣстѣпленнето п р ѣ л ю б о д ѣ и н и е, което не само се наказва по общитѣ наказателни закони, но и служи за причина да се разторгне бракътъ*); 2. обязаността на съвмѣстно общо и за двамата жителство. Жената слѣдва мѣстожителството на мъжа и нѣма право да си избира мѣсто, гдѣто ѝ скимне, за живѣние. Но и мъжътъ не може да се отказва отъ общото съ жена си жителство. Законътъ обаче не задължава ни едното, ни другия неопределено да живѣнтъ наедно и, по взаимно съгласие, могатъ да прѣбиваватъ въ разни мѣста, гдѣто нумдата или занитията имъ ги поставятъ;

3. Родителитѣ съпрузи сж длъжни да отхранватъ и възпитаватъ дѣцата си, повиването на които е една отъ главнитѣ цѣли на брака.

Имотитѣ отношения на съпрузитѣ сж прѣдметъ на гражданското, а не на черковното право.

*) Нашиятъ Наказателенъ законъ чл. 227 прѣдписва като наказание за прѣлюбовѣние тѣмниченъ затворъ до една година.

Прѣкращението на брака.

§ 108. Общи бѣлѣжки. — Бракътъ е неразторжимъ вѣтъ (*indissoluble*) докато сж живи мъжътъ и жената и до като тѣй отговаря на своитѣ цѣли: физическа, стѣясна и религиозно-юридическа. „Косто Богъ е съчеталъ, человекъ да не разлжчи“, казва Св. Писание. (Еванг. отъ Мат. 19. 6). Затова брачиятъ сжкозъ между двѣ законни вѣнчани лица може да разлжса само или с м ѣ р т ѣ т а на едного отъ тѣхъ, или пъкъ такава причина, която скъсва нравствено-религиозната основа, върху която почива бракътъ и е нѣщо като смъртѣта, само че въ друга форма. Прочее, разторгането на бракъ въ такива случаи се явива само по себе си, тѣй като съ поменатитѣ причини бракътъ вече не съществува, а надлежната духовна властъ иде само, така да се каже, да отбѣлжи дѣйствителния фактъ на унищожението му.

Християнството подигна високо нравствено-общественото значение на брака, като закрѣпи брачния съюзъ и запази главно жената отъ произвола на мъжа, който билъ самовластенъ да напусне (*repudium**) жена си. У сѣрбитѣ се допускалъ едностраненъ разводъ отъ мъжа, който ималъ право да даде на жена си р а з в о д н о п и с м о, а у римлянитѣ това право, което принадлежало на мъжа, при новата форма на свободни бракове (*sine manu*) и жената можала да проводи на мъжа си *libellum repudii*, кога ѣ съгласие. Въ римското право съществувалъ и разводъ по взаимно съгласие (*divortium ex consensu*). Християнската черква унищожилъ това право. Тя, съ течение на врѣмето, слѣдъ упорита борба, посочилъ какви причини могатъ да служатъ за разводъ. Тя застави и християнскитѣ императори да се проникнатъ отъ скъшитѣ съображения и, въ всѣки случай, да се турятъ въ съгласие римскитѣ възгледи съ новочерковнитѣ. Константинъ Великий (съ законъ отъ 331 г.) запрѣтилъ едностранния разводъ поради лични незадоволствия на единъ или другъ съпругъ. Подиръ нѣколко опити въ тая насока отъ прѣдшественицитѣ на Юстиниана, самъ той издаде известни законоположения, които легнаха въ основата на каноническото право. Той първи, а слѣдъ него Львъ Исаврининъ, запрѣтилъ прѣзи всичко разводъ по взаимно съгласие.

*) *Repudium* вѣтъ у римлянитѣ отговаря на понятието въ нашето обичайно право, изразено съ думитѣ — напускане, прекъсване, „оставане“. Сравни моя Сборникъ на бълг. юрид. обичая, т. I. г. I. стр. 238. Разводътъ въ народния говоръ е изказанъ съ думата — раздѣлане. Единъ любопитенъ образецъ на разводно писмо у насъ (*libellum repudii*) е печатано отъ мене въ Сб. на бълг. юрид. обич. т. I. ч. III. стр. 181.

Юстинианъ узакони прѣдмно развода въ слѣднитѣ случаи: 1. когато мъжътъ или жената извършатъ такова прѣстѣпление, което води слѣдъ себе си смъртно наказание; 2. когато мъжътъ или жената попаднатъ въ такова състояние, което може да се сматра като физическа смъртъ; 3. когато въ брака се намѣси прѣлюбодиние или прѣстѣпление, което го напомня; 4. когато нѣма физическо условие за брака и 5. когато съпружитѣ или единъ отъ тѣхъ искатъ да се посетитъ на въздържанъ (моншески) животъ. (Новела на Юстиниана отъ 542 г.). Тѣзи наредба на Ю. бѣше внесена въ първата редакция на Номоканона съ XIV титли, (наричанъ още Фотиевъ).

Тѣзи наредба послужи и на по сѣтишнитѣ законодателства при изброяване причинитѣ за развода.

Има два способа за прѣкратяването на брака: 1. *annulatio matrimonii* (унищожение на брака) и 2. *divortium* (разторгане, разводъ).

Унищожението или отмѣната на брака се излага въ всички случаи, когато бракътъ е сключенъ при нарушение естественитѣ условия, прѣдписани за него; за които се говори по-горе.

Разводътъ е актъ на надлежната власть, който състои въ разторгането на единъ дѣйствителенъ и законенъ бракъ.

За да може да се издаде подобенъ актъ, необходими сж сериозни поводи или основания, които би натегнали и надвили надъ идеята за неразторжимостта на брака, като съюзъ, сключванъ за прѣкъ цѣлъ животъ. Католическата черква не допуска такива поводи, но допуска за това тѣкъ много повече причини за унищожаването (отмѣната) на браковетѣ, отколкото това се прѣдвиква въ православната черква, обстоятелство което дава възможностъ за новъ бракъ.

Православната черква е била винаги и сравнително по-свободолюбива и никога не е настоявала върху идеята за абсолютна неразторжимостъ на брака, а всѣкога е допускала поне нѣкои поводи. Самъ Основателътъ на християнството, запитанъ: за всѣка ли причина е позволено човѣку да се развежда съ своята жена, отговори: „тозъ, който се развежда съ жена си не поради прѣлюбодиние и се жени за друга, той прѣлюбодинѣства“.

У православнитѣ народи въ ново време сж изработени особени законоположения, приети и отъ черковата и отъ държавата,

въ които се прѣдвиждатъ строго и изрѣчно опредѣлени причинитѣ за разводъ. Въ руската черкова такива причини сж: 1. прѣлюбодѣяннето; 2. импотенцията; 3. безвѣстното отсъствие прѣвъ 5 години; 4. присяда, която осжда на заточение въ Сибирь. Къмъ тѣзи законни причини, руското черковно право знае още три, които служатъ за разводъ: 1. когато мъжътъ бже избранъ за епископъ; 2. когато и двата съпрузи пожелаятъ да встъпятъ въ монашество; 3. когато родителитѣ възприематъ открито своитѣ собствени дѣна, защото съ това между родителитѣ се установява такова духовно родство, което по черковнитѣ правила, е прѣпятствие за бракъ.

§ 108. Прѣкратяването на брака у католицитѣ и протестантитѣ.

[Помена се, че римокатолическата черкова е възпрела строгото правило, че бракътъ е неразторжимъ, че брачнитѣ съюзъ може да бже прѣкратенъ само съ смъртта на едного отъ сърузитѣ или на двамата. Онова мѣсто въ Евангелието, което допуска разлжчването по причина на любодѣяние се тълкува отъ католическитѣ богослови въ смисълъ, че тукъ се разбира разлжчване безъ дозволение да се встъпи въ новъ бракъ (така го схващаль и Св. Августинъ) или въ тоя смисълъ, че лю б о д ѣ я н и е т о (порнеа) е онова, което е изтършено отъ жената до встъпването ѝ въ бракъ и узнато отъ мъжа слѣдъ брака, а не прѣлюбодѣяние (нихей) въ смисълъ нарушение отъ омжана жена на вѣрността къмъ мъжа си, и че слѣдователно въ Евангелието се говори не за разторгване на сществувающъ законенъ бракъ, а за недѣйствителностъ на бракъ, не станаль дѣйствителенъ поради добрачното нецѣломъдрне на жената, открито го-късно. Прѣлюбодѣяннето, сжшо и други обстоятелства (зло поставише вѣроотстъпничество, посягане върху живота, заразителна болестъ и др.) могатъ да послужатъ само за основание на едно фактическо разлжчване (*separatio quod iustum et mensam*) — ту пожизнено (*separatio perpetua*), ту врѣменно (*temporaria*), безъ съзвизне савий съпружески съюзъ. Но и тукъ на помощъ иде, освѣнъ поменатото вече у н и щ о ж е н и е н а б р а к а (отмѣна) още и учението за неконсумиранъ и консумиранъ бракъ. Неразторжимъ е, както се горѣ описа, консумиранитѣ бракъ, (освѣнъ при встъпване въ монашество, когато не може вече да се встъпва въ нови бракове), а не консумиранни, който се разторгва: 1. по едностранното желание на сърузитѣ да встъпятъ въ монашество; 2. при папска диспензация, която се дава въ нѣкои случаи,

като при импотенция, принуждение, погрѣшка, ненастояване суспензивни условия, морално несъмиѣни, макаръ и недоказани.

У протестантнитѣ общеприети условия за разторжение на брака сж: 1. прѣлюбоудѣяннето, щомъ то не е простено отъ другия съпругъ или не е смятано за такова отъ този послѣденъ; 2. зло поставяне; 3. жестоко обращение; 4. прислждаване къмъ позораше наказание или къмъ дълговрѣменни лишения отъ свобода. Въ нѣкои партикуларни протестантски права приематъ се за основания още: 1. разпѣтния животъ; 2. занитие съ безчестна професия, която възбужда отвращение; 3. болестъ; 4. неизлѣчима душевна болестъ; 5. импотенция, superveniens; 6. даже нѣкадѣ, взаимното съгласие на съпрузитѣ.

Герм. граждански законъ отъ 1896 г. допуска разводъ въ случаи: 1) на прѣлюбоудѣяние и противоестествени прѣстѣпления; 2. покушение върху живота на съпруга; 3. злопоставяне; 4. тежко нарушение на брачните длѣжности (особено съ жестоко обращение); 5. безчестно и безиравствено поведение; 6. душевна болестъ, но раздѣчване принципиадно не се допуска.]

§ 109. Прѣкращение на брака споредъ българското черковно право. Въ врѣме на турското владичество бракътъ, а слѣдователно и разводътъ е билъ урежданъ у насъ съгласно съ общото православно каноническо право. Номоканонътъ (Кърчинята) е билъ законната книга, която е служила въ тоя случай за улѣтване. Отъ своя страна и народниятъ юридически обичаенъ кодексъ въ много мѣста е налагалъ своитѣ изредби, които даже по нѣкога, не сж отговаряли на канонитѣ. Така, напр., отъ живота се знае, че зипрѣтеното отъ канонитѣ развеждане по взаимно съгласие на съпрузитѣ е ставало въ нѣкои мѣста (вижте стр. 242—246 въ моя Сборникъ на Бѣлг. юр. обичаи, т. I. ч. I и стр. 181. II. Гражд. право).

[Колкото за практиката и реда на грѣцкото духовенство у насъ при разторгване на браковетѣ и въобще по брачното право, ние намѣрваме една нѣрна картина, изобразена въ едно рѣшение на нашия Св. Синодъ (N. 11. О. VI. 1898 г.), въ което е казано: „тогава при грѣцкитѣ митрополити нѣмаше уредени духовни учреждения, та да се държи и води, въ надлеженъ редъ архива, каквато днесъ съществува при нашитѣ епархиални власти, защото въ него врѣме въсичко зависѣше отъ единичната властъ на грѣцкия владика (к. н.). Той, безъ никакви сграничителни формалности, съ проста дума, разторгваше браковетѣ,

разрѣшаваше родства — много пати забранени отъ черквата, осждаше на разни епитемни повнннч духовни и свѣтски лица, безъ протоколъ, безъ опредѣленіе и другъ писменъ актъ. При таково положение на работитѣ, съвършени неумѣстно е да се дири официаленъ актъ за бракоразводи, станали въ онуй врѣме.*])

Новото наше брачно право, както е гласувано по законодателенъ редъ въ 1897 г., като VI часть на черковния ни Уставъ, посочва ясно и изрично нѣколко причини за разторгването на брака, върху които ние тука ще се спремъ по-подробно.

1. Прѣлюбодѣяннето. Нашиятъ черковенъ уставъ за прѣлюбодѣяннето, като за причина на разторгване на брака казва :

„Когато едното отъ бракосъчетанитѣ лица наруши святостъта на брака чрѣзъ прѣлюбодѣяние. — Бѣлѣжка а). Самопризнанието на обвиняемото лице въ прѣлюбодѣяние само тогава може да се уважи, когато обвинението се докаже обстоятелствено отъ други лица, и когато нѣма причини да се прѣдполага, че исканиятъ разводъ е въ полза на обвиняемата страна. Бѣлѣжка б). Виновната страна за развода, пронанесенъ по причина на прѣлюбодѣяние, да не се допуска да встъпи въ бракъ съ съучастника въ прѣстѣплението.“ (Уставъ чл. 186 т. г.)

Първата и най-важната причина за разторгване на брака е прѣлюбодѣяннето, както за това се помена и по-изпрѣдъ.

Прѣлюбодѣяннето е извършване къмъ святостъта и чистотата на брака. Законътъ подъ прѣлюбодѣяние разбира факта на полово сношение на едного отъ съпружитѣ съ външно лице, исе едно дали е това браченъ съюзъ или свободенъ. Безразлично е това сношение дали има характеръ на съжителство или прѣдставлява само единиченъ фактъ. Необходимъ е само този фактъ да обхваща състава на прѣстѣпното дѣяние относительно субекта, обекта и външното дѣйствие, съ други думи: лицето което да е извършило дѣяннето да се намирвало въ състояние на бракъ; другиятъ съпругъ да не е виновенъ въ прѣлюбодѣяние и извѣстниятъ актъ да е извършенъ фактъ, а не само посѣгане или опитъ и при това трѣба да е извършенъ съзнателно и свободно; за това прѣлюбодѣяние, извършено по несилне на сънь или по погрѣшка, не е причина за разводъ.

Въ нашия Уставъ сж посочени и послѣдствията отъ това нарушение святостъта на брака. На виновната страна, извършила дѣяннето и добила разводъ, не се допуска да встъпи въ бракъ съ съучастника на прѣстѣплението.

Освѣтъ доказаното прѣлюбоудѣние, черковното право признава въ свързка съ него и друга причина за разторгването на брака: тя е когато мъжът или жената съ прѣстѣпно намѣренне противъ брака посѣгати на живота единъ на други. Въ такъвъ случай невинната страна има право да дѣри разводъ. Въ нашия Уставъ (чл. 187 п. 3 буква в.) този случай е изтъкнати така: „когато единъ отъ съпружитѣ заплашва съ убийство, като посѣга по какъвто и да било начинъ върху живота на другаря си**“).

2. **Безвѣстно отсъствие.** Тъзи причина за разторгване на брака е изложена така въ нашия Уставъ: „Когато мъжът отсъствува четири години съ неизвѣстно мѣстожителство или съ извѣстно, но не праща срѣдства за прѣхрана на жена си. Б ѣ л ѣ ж к а а). Въ първи случай духовното началство разпитва чрѣзъ сродници и познаници за мѣстожителството на отсъствуващия; въ случаи, че не узнае нищо, подирва го чрѣзъ „Държавенъ Вѣстникъ“ и, ако до три мѣсеца подиръ това не се обади, изпълнива просбата за разводъ; — Б ѣ л ѣ ж к а б). Женитѣ на войницитѣ сж длъжни да чакатъ мъжетѣ си, до като се намиратъ въ военна служба.“ (чл. 187 п. 1). Тъзи наредба на нашия Уставъ е доста прогресивна, защото канонитѣ сравнително сж по-строги и тѣ разрѣшаватъ да встѣпн въ бракъ съ другъ мъжъ само въ този случай, когато бжде доказано, че нейниятъ мъжъ е дѣйствително умрѣлъ.

3. **Пинство.** Нашиятъ Уставъ гласи буквално: „Когато едно отъ бракосъчетанитѣ лица се прѣдаде на отчаяно пинство и разсипва къщата си.“ (Чл. 187 п. 3 бѣл. а).

Пинството е причина за разводъ, споредъ узаконения у насъ редъ. Обаче и духътъ разумътъ на закона, та и практиката у насъ изтъкватъ като по-существенъ елементъ не толкова самото пинство, колкото разсипването на къщата и разпичването на имота си, вслѣдствие на което виновното лице вече не е въ положение да

* Мъжътъ, споредъ Кормчитата, има право да иска разводъ още въ слѣднитѣ случаи: а) когато жената умишлено убива въ утробата си зачатия плодъ, като унищожява така една отъ главнитѣ цѣли на брака; б) когато съ прѣстѣпна цѣль се весели съ чужди мъже; безъ уважителни причини и безъ знанието на мъжа си прѣнощува въ чужда къща. Но, споредъ Кормчитата, и жената има право да иска разводъ: а) Когато мъжътъ я кара да прѣлюбоудѣствува съ чужди мъже; б) когато мъжътъ публично и неоснователно я обвинява въ прѣлюбоудѣние; в) когато мъжътъ явно или тайно живѣе съ чужда жена.

поддържа челядта (Рѣш. на Св. Синодъ, № в 26.XI 1854, № 13 5.XII 1854)

4. Буйство и истезание. — Споредъ Устава има мѣсто за разторване на брака и когато единъ отъ съпрузитѣ буйствува, безчеловѣчно се отнася, истезава и бие немилостиво другаря си* (Чл. 187, п. 3. б.).

Буйството и побойтѣ за да бждатъ причина за разводъ трѣбва да сж се изразили по начинѣ, който „обрѣща съпрузеското жилище на ижчянище и прави невъзможенъ съпрузеския животъ“ (Рѣш. 23. 24.II 95 г.).

5. „Когато мъжътъ се обвини и докаже въ противноестественно сблжение съ жена си“ (Чл. 187 п. 4).

Едно подобно обвинение отъ страна на съпругата може да бжде констатирано и доказано само по медицински редъ (Рѣш. № 15 16.VI 1901 г.).

6. „Когато единъ отъ съпрузитѣ стѣснѣва религиозната свобода на православния си другаръ и го насила, да встѣпи въ неговото изповѣданне. (Чл. 187 п. 5).

Светиятъ Синодъ е изтъкувалъ тази законна наредба доста ограничително: „за да се допусне, казва той, разводъ въз основаване на п. 5 отъ гл. 147 на Устава, трѣбва да се прояви отъ страна на единия отъ съпрузитѣ истинско стѣснение религиозната свобода на православния му другаръ или же насилие да прѣмине той въ вѣронеповѣданнето на насилника. Стѣснѣва се религиозната свобода на православното лице, когато другарътъ му употребѣва всевъзможни срдѣства за да му възпрѣпятствува да изпълни религиознитѣ си обязанности, не му позволява да се приобщава съ Св. Тайни, забранява му да вниа свещеникъ въ дома си за ижкѣн трѣбба, не допуска да се държатъ свещ. икони въ къщи и пр. Въ такъвъ случай, както и въ случай че неправомислѣщиятъ съпругъ би се осмѣлилъ съ разни заплашвания, побой и други да принуждава другаря си да прѣмине въ неговото изповѣданне, послѣдниятъ има право да иска, чрезъ разводъ, да се освободи отъ насилника и по ток начинъ да запази вѣрата си (Рѣш. 91, 10.VI 1900 г.).

7. Импотенция. — „Когато едно отъ бракосъчетанитѣ лица, вслѣдствие на естествениъ недостатъкъ, освидѣтствуванъ по медицински редъ, е неспособно да извършва съпрузескитѣ си обязанности. — Бѣлѣжка. Когато неспособността за браченъ животъ не произлази отъ естествениъ недостатъкъ, а е случайна, и

въ продължение на три години подиръ вѣчианието, неспособното лице не дойде въ нормалното си положение* (чл. 187 п. 6.).

Съ тѣзи си изредба нашниятъ Уставъ е възприелъ учението за импотенцията, както е въ каноническото право и на други страни. Прѣди всичко тукъ се говори за неспособностъ къмъ брачно съжитие, която е естествена и съществувала до брака, а не за *impotentia superveniens*, за която Св. Синодъ казва въ едно свое рѣшение: „това е неспособностъ за браченъ животъ, която би се констатирала у един и новобрачни, още въ първата година на супружеския имъ животъ, а не за поврѣждания, явили се 20 години подиръ брака. На подобни поврѣждания, благодарение условията на живота, всѣки е изложенъ, но това не ще рече, че за всѣки случай трѣба да се иска разводъ“. (Рѣш. № 20, 20 V. 99 г.).

8. Душевна болестъ. — Уставътъ гласи: „Когато единъ отъ сърузитѣ падне въ лудостъ, епилепсия, идиотство или сифилисъ, — подиръ бракосъчетанието, бракътъ се разторгва и то слѣдъ като се употребятъ всички възможни лѣчебни срдства. Б ѣ л ѣ ж к а. — Ако стражащата страна е съпругата и е лишена отъ срдства за прѣхрана, мъжътъ е длъженъ и слѣдъ развода да ѝ доставя такива въ размѣръ, опредѣленъ отъ общитѣ сѣдилища* (чл. 187. п. 7.).

Лудостта, умопобъркването като бракораководна причина се споменава въ византийското законодателство; обаче каноническото право на православнитѣ черкови не го е усвоило навсѣкъдѣ. У насъ тѣзи причина е възприета съ оговоркитѣ въ текста, а не безусловно. Необходимо е душевната болестъ да бжде доказано, че е неизлѣчима, иначе полудата и въобще душевната болестъ не може да се счита за причина на бракоразводъ (Рѣш. № 4 9. 29. XII. 90). На разведенитѣ по душевна болестъ новъ бракъ не се позволява.

9. С и ф и л и с ъ. — Сифилисътъ, бидейки страшно и крайно опасно за здравето и за покоаѣнието на сърузитѣ болестъ, то поради заразителността ѝ, тя служи за причина на разводъ. Обаче и въ този случай трѣба да се докаже по медицински редъ, че болестта е неизлѣчима.

10. Прѣстѣпление, водяще тежко наказание — „Когато единъ отъ сърузитѣ е осѣденъ за кражба, мошеничество, разтѣние, или убийство на тежко и позорно наказание* (чл. 187. п. 8.) Тукъ по-право е да се каже, че тежкото и позорно наказание се смята като причина за разводъ, разбира се, когато това наказание се налага за едно отъ изброенитѣ прѣстѣпления

дѣяния, а не за каквото и да било друго. Това е една отъ новорѣмеснитѣ причини за разводъ, които е приета и отъ нашето законодателство.

11. Обвинение въ прѣлюбодѣяние. — Когато единъ отъ съпрузитѣ обвини другаря си прѣлъ съда въ прѣлюбодѣяние, което не може да докаже (чл. 287 п. 9).

Нашата духовноосждебна практика тѣкува строго ограничително тѣзи наредба. За да може да се приспособи тя и обвинението, въ прѣлюбодѣяние, да послужи като поводъ за разводъ, необходимо е да се изтъкне недоказаността на обвинението и то недоказаностъ прѣдъ съдъ (Рѣш. № 1. 4. XI. 91 г.). Въ тоя случай Св. Синодъ се позовава на Арменопуло (114., кн. 4. т. 15).

12. Тригодишно отлъчване на жената отъ съпрузеския домъ. „Когато жената, безъ уважителни причини, се отстрани отъ другаря си или го наплати и въ разстояние на три години, въпреки увѣщанията на духовната власть, не се съгласи да живува съ него“ (чл. 187 п. 10).

Духовноосждебната практика задължава съпругата, повикана отъ мъжа си, да се прибере въ къщи. Нейното настояване даже подъ прѣдлогъ, че продължавала образованието си, да бѣде отдалечена отъ него, се счита за нарушение на съпрузескитѣ ѳ обязанности, и е причина за разводъ (Рѣш. б. 19 XI. 91 г.) Въ прилагането обаче на тѣзи наредба се гледа, кой иска развода. Не може виновната страна, която именно не ще да се прибере при другаря си, да иска да използува своята вина, за да иска разводъ. Законодателствъ запазва правото да иска разводъ само за невинната страна, така щото, ако тая страна, по каква и да било причина, не иска разводъ, макаръ и да не може да се прибере съ съпруга си и въпреки увѣщания, разводъ не се произнася, каквито притязания и да прѣдстави виновната страна (Прот. № 57. § 4. 19. XII. 1901 г.).

§ 110. Юридически послѣдствия отъ разторгването на брака. Слѣдъ разторгването на брака мъжътъ и жената се повръщатъ въ положение и въ отношения, каквито тѣ сѣ занимавали до встъпването си въ браченъ сюзъ. Разторгването на брака засѣга както самитѣ бивши съпрузи, така и тѣхнитѣ дѣца.

Имотнитѣ отношения на бракоразведенитѣ се уреждатъ отъ гражданскитѣ закони. Въ всѣми случаи — когато виновната страна е съпругата, тя губи правото да дари отъ мъжа си зестрата си, прѣдбрачнитѣ и послѣбрачни подарѣция и каквото и да било друго

материално обезщетение. Ако ли мъжът е виновенъ въ развода, жената има право да изиска, ако това е нужно и по съдебенъ редъ, своитѣ вещи и всичко, що е получила отъ мъжия прѣди и послѣ брака, както и да изиска и срѣдства за поддържането си до животъ, или пъкъ догдѣто встъпи въ други бракъ. Размѣрътъ на тия срѣдства опрѣдѣля гражданскитѣ съдъ (Чл. 189 Уст.).

Когато мъжътъ, въпрѣки рѣшеннето на духовната власть, се откаже да прибере съпругата си и да живѣе съ нея, той се осжда да ѝ достави срѣдства за издържане въ размѣръ, опрѣдѣленъ отъ общитѣ сѣдници (Чл. 150).

Въ време на бракоразводъ, надлежитъ духовенъ съдъ, прозвися въ присѣдата си, комъ отъ двѣтѣ страни е виновната, защото отъ това зависи до голѣма степенъ послѣдствитѣ не само имотни, но и лични. Страната, която е дала поводъ и е виновна за развода, споредъ 2-а новела на Юстиниана, можела да встъпи въ новъ бракъ само слѣдъ петъ години отъ разторженнето на прѣдшния. Черковната практика възпрела тѣзи наредба и я прилага съ оследъ къмъ редни други условия, като главно е обръщала внимание върху въпроса за разкайването на виновната страна, независимо отъ срока на запрѣтиване новия бракъ, срокъ, който може да се намалява. На невинната страна се позволява да встъпи въ бракъ безъ да ѝ се правятъ никакви спънки. Прѣлюбодеянието е винаги прѣпятствувало и днесъ прѣпятствува на виновната страна да встъпи въ бракъ.

Споредъ нашия Уставъ въ разводитѣ по изброенитѣ горѣ причини 1. 2. 3. 4. 8. 9. 10. 11. т. е. за прѣлюбодеяние, безвѣстно отсъствие, пиянство съ пилѣне домашния имотъ, буйство, придружено съ катезание, душевна болестъ и сифилисъ, осждаване на тежко и олозорително наказание, недоказано обвинение въ прѣлюбодеяние, виновникътъ се постави въ запрѣщение да встъпи въ новъ бракъ отъ деѣ до петъ години. И въ такъвъ случай, осждатата страна е длъжна — както изрично прѣдписва чл. 188 отъ У., — да „поправи“ поведението си и да увѣри въ това духовната власть, когато поиска разрѣшение за новия си бракъ. Разбира се при това, че „колкото се отнаси до душевна болестъ или сифилисъ — необходимо условие за допускане до новъ бракъ би трѣбало да бжде надлежитото доказателство, че лицето се е изцѣрило окончателно отъ тѣзи недъзи.

Практиката на Св. Синодъ на българската черква е установила още по-широки и снизходителни възгледи върху допускането

да се встъпи въ новъ бракъ на виновника, осъденъ отъ духовенъ съдъ, на безбрачие. Въ такъвъ случай, ходатайството трѣба да дойде отъ епархийското началство, което прави своята постъпка прѣдъ Св. Синодъ, като вземе е д и н о д у ш н о т о мнѣние на епархийския духовенъ съвѣтъ. Само Св. Синодъ е властенъ да дава опрощение и помилване наказанието, наложено за безбрачие.

При все, че самитѣ канони съдържатъ наказанието — всегдѣшно безбрачие — Св. Синодъ е възстаналъ противъ него и сърѣшенята си напомня точно съобразчаване съ закона, а именно това наказание да не се продължава повече отъ 2—5 години. (Проток. 72. § 26. 5. XI. 903).

Единъ принципиаленъ въпросъ въ каноническото брачно право е тоя: могатъ ли разведенитѣ веднѣжъ съпрузи да се помирятъ отново и да възстановятъ прѣдшния си браченъ съюзъ? На този въпросъ канонитѣ отговарятъ утвърдително, като въ такъвъ случай, споредъ нѣкои закони (австрийскитѣ), трѣба да се постъпва тъй, като че се сключва новъ бракъ, съ строго изпълнение на всичко онова, което е прѣдписано за обикновения бракъ. Въ България и това положение на съпрузитѣ е улеснено твърдѣ много и твърдѣ разумно. Разторгнатитѣ между двама съпрузи бракъ, се възстановява просто съ актъ, който се прочита въ черква. Прѣписъ отъ този актъ се изпраща на съпрузитѣ и въ надлежната община (Окр. на Св. Синодъ I воемир. 1897. № 166).

Послѣдствията за дѣцата отъ бракоразводъ сж точно прѣдвидени въ нашия законъ (Уставъ, чл. 191). При разводъ дѣцата принадлежатъ на невинната страна, а до петата си годишна възраст, тѣ се оставятъ всекога на майката, освѣнъ, ако тя не ги иска, или ако е опорочена въ нечестенъ животъ.

За издържането на дѣцата се грижи бащата, но ако той е бѣденъ, а майката състоятелна — тя може да бже заставена да ги издържа. Колкото за размѣра на срдѣствата, необходими за издържането на дѣцата, той се опрѣдѣля отъ общитѣ граждански сѣдилища.

Тъзи наредба на нашия законъ (Уставъ, Часть VI. Бракове отъ 1897 г.) е напълно съотвѣтна съ прѣдшната практика на Св. Синодъ, който въ редъ рѣшения се е промисельлъ, че дѣцата при развода принадлежатъ на невинната страна, че родителитѣ сж длъжни въ всѣкой случай да доставятъ срдѣства за възпитане и издържане на дѣцата си и не само до 7-а година, но и до тѣ до-

стигнать пълнолѣтието си. И тогава, когато виновниятъ е бащата, той пакъ не се лишава отъ правото да се грижи за дѣцата си, за тѣхното поддържане, настаняване и възпитаване. Противно на човѣческата природа и слѣдователно на всѣки законъ и правда е, да вижда човѣкъ рожбата си и да нѣма право да искаже съ вънкашни знакове своитѣ чувства на родителска любовъ съ милостъ къмъ нея, за това майката, подъ чистото непосредствено попечение ще се намира дѣтето, е длъжна да го испраща два пѣти на мѣсець при баща му, който отъ своя страна е длъженъ да го вързъръше до вечерята пакъ на майка му* (Рѣш. № 13. 24. VI. 94 г.).

Имотно право на черковата.

§ 111. Общъ исторически прѣгледъ. — Черковата има характеръ и на външно учреждение, така че тя има нужда и отъ веществени срѣдства за достигане своитѣ цѣли. Прѣди всичко, за извършване на обществено богослужение, черковата се нуждае отъ помѣщения — храмове, отъ найвѣстни прѣдмети, които веднѣжъ употребени добиватъ особенъ свещенъ характеръ, ставатъ *res sacrae*, които се изважатъ изъ обикновеното обращение и употребене. Вънъ отъ това, черковата като общество на вѣрующи има свои организация, свои органи отъ разни степени и отъ особно състояние — това сѣ свещенослужителитѣ и черковослужителитѣ, които се надържатъ отъ или чрезъ самата черкова, споредъ думитѣ на ап. Павелъ: „олтарю служащѣ, олтаремъ питаются“. Черковата прочее, по самата си природа има имотна правоспособностъ, както всѣко физическо лице, като субектъ на права, на да може да удовлетворява необходимии нужди.

Това естествено право на черковата да има имотни блага, каквото не се отрича нито на частнитѣ, нито на колективнитѣ (юридически) лица, не може обаче да се изключва отъ условията на държавния редъ и отъ гражданското право. Държавата, която урежда всички ииуществени правоотношения, не е могла да не опрѣдѣли и положението на черковата като субектъ на права. Тоя редъ е установенъ и запазенъ прѣзъ всички вѣкове на сществуване на черковата. Еднакво, както поне юридическитѣ лица, и тя се подува, съ съотвѣтната защита. Освѣнъ въ сѣверна Америка, черковата и до днесъ на всѣкадѣ се смята като обществено установление, а въ С. Америка, тя се гледа или като частно дѣло, въ какъвто случай черковнитѣ имотъ юридически се смята, че принадлежи на нѣкое физическо лице — фидуциаръ, или с юридическо лице въ нѣкомъ щатове, макаръ и съ известни ограничения.

Фактически черковенъ имотъ се появява много рано, веднага съ появяването на самата черкова. Това било при възникването на първата християнска община въ Иерусалимъ. Първитъ християни, които представили отъ себе си единъ организмъ, продавали имотитъ си, вземали паритъ, донасяли ги на апостолитъ, отъ които всъки получавалъ, щото му било нужно. Това достойно било общо за всички и така нѣмало бѣдин. Това не е било нѣкакъвъ комунизъмъ, защото не се обуславяло съ никакви повеления (декрети): това ставало по единъ непрѣодолимъ религиозенъ копнежъ на вѣрующитъ. Това било само единъ моментъ. Скоро обаче християнитъ, и, безъ да разпродаватъ своитъ имоти и безъ да се отказватъ отъ частна собственостъ, почнали да даряватъ по нѣщо като помощ на нуждающитъ *се* брати. Тази помощъ се прѣдзначавала отчасти за богослужебно употребленіе и евхаристичнитъ приношения, отчасти за общитъ трапези (*агапи*), за болнитъ, странницитъ и пр. Така събранитъ срѣдства съставили имотъ, управляванъ отъ епископа и неприналежащъ на нѣкое юрид. лице, защото въ това врѣме държавата не само не припознавала черковата, но я и прѣслѣждала, до като, най-послѣ, християнското общество сполучило да бже признато отъ властта като една еснафска колегія отъ най-низшитъ, какъвто била погребалната (*colegia funeraria*). Християнскитъ общини впрочемъ се засяждали по нѣкаждъ прѣзъ врѣме на утихането на гоненіята противъ християнитъ. Най-послѣ, Константинъ Великий и Лициній съ Миланскія едиктъ (313) и по-късно съ втори едиктъ на Константинъ, около 324—325, наредили да се повърнатъ на християнскитъ общини и на християнитъ конфискуванитъ въ врѣме на прѣдшествувашитъ гоненія имоти.

При християнскитъ императори имотната правоспособностъ на черковата била явно припозната отъ държавата и на черковата се допусквало да приема дарения и легати, а сжщо и за наслѣдство по завѣщаніе и безъ завѣщаніе (отъ духовни лица). Юстинианъ наредилъ да се признава правото на черковата да получава наслѣдство по завѣщаніе даже и тогазъ, когато завѣщанието, споредъ принципитъ на римското право, било нищожно, именно когато не било съставено и з р и ч н о въ полза на нѣкое опрѣдѣлено лице (*persona certa*), а въ полза на Бога, Исуса Христа, архангела или на нѣкой светець. И въ такъвъ случай наслѣдството отивало въ черковата по мѣстожителството на завѣщателя, или пъкъ държали да го дадатъ на нѣкоя черкова, която носала името на поменатия въ завѣщанието

светия. Епископите били длъжни да се грижат за прибиране на завещаните или наследени имоти. Всички завѣсти за благочестиви (религиозни или благотворителни) цѣли (*legata ad piam causam*) били припознати за собственост на черковата; завѣщателните наследници били длъжни да обадят епископу въ мѣсеченъ срокъ за завѣстите, или че трѣбало да даватъ и плодовете отъ легата за всичко време, въ противенъ случай плащали завѣста двояко. Въ германските сръдневековни държави черковата, като субектъ на право, получила още по-големи привилегии и това обогатило значително черковните учреждения.

Не минало безъ злоупотребления и въ тая областъ. А тѣзи злоупотребления на цѣкомъ духовни лица дали поводъ да се прибѣгне къмъ ограничения въ законите, макаръ частни и временни. Така при Валентинан I и Теодосия I било запрѣтено на духовните лица да получаватъ правените имъ дарения и легати отъ лица отъ женски полъ и особно отъ дякониси. Имало и случаи на отнемане черковни имоти въ полза на държавата (при Юлиана отстъпника), но на Изтокъ, тѣзи мѣрки били временни. Колкото за Западъ имотните отношения на черковата се развили малко по-интѣкъ. Тамъ дарители и легати се появили твърдѣ много, благодарение на религиозния духъ на врѣмето, а духовенството се отнесло съ особна лакомия къмъ добиване имотни блага и богатството на черк. служители порасло до невѣроятна степенъ, така че епископите и мѣнастирските игумени (абати) станали едри барони — землевладѣлци, феодали, владѣтелни князе. Отъ XIII в. се почва системна реакция противъ това разширение на черковната собственост съ създаването въ много държави на така наречените амортизационни закони или закони за мъртвата рѣчка (*leges de manū mortua, Amortisationsgesetze*). Цѣльта на тѣзи закони била да се спре минаването на имоти въ мъртвите рѣци на черковата, които веднѣжъ добитото вече не изтървали изъ своето владѣние, поради строго прокарвания на западъ принципъ за неотчуждаемостта на черковния имотъ. Съ амортизационните закони се турали извѣстни спѣнки за бждно разширение на черковните имоти, безъ да се посѣга върху правото на черковната собственост върху имоти, които вече били добити.

Реформацията донесе и нови мѣрки противъ ширенето на черковните имоти, а главно противъ имотите на епископи-феодали, едри землевладѣлци и пр. Отъ врѣмето на реформацията почва така наречената секуляризация на черковни имоти.

Секуларизационните закони имаха за целъ да се иззематъ имотитѣ отъ рждѣтѣ на черковата и черковниците и да се обърнатъ тѣ въ държавна собственостъ, при все, че тѣзи закони никога не сж изключвали правото и възможността на черковата да добива недвижими имоти, обаче съ знанието и разрѣшението на държавната власть.

[Секуляризацията се приложи върху католич. черк. имотъ въ земитѣ, приели реформацията, а отъ XVIII ст. тя се введе и въ католически държави (въ Австрия при Иосифа II., въ Франция при великата революция). Въ Германия секуляризацията се извърши при особни условия и доведе до такива послѣдци: германскитѣ епископи, абати прѣстанаха да сж имперски князе или съловия (Reichsstände), а териториитѣ имъ отъ духовни се прѣвърнаха въ свѣтски владѣния на князе, като при това епископитѣ си запазиха духовнитѣ права надъ населението. Сжщиятъ процесъ на развитие черковната правособственостъ се забѣлжава и въ Русия. И тамъ черковата съ приемането на християнството бива надарена съ широки права и привилегии, благодарение на дарения, застъпаня отъ частни лица и на дърствени (дърителни) грамоти отъ князе и други владѣтели. И тамъ обаче сжщото натрупване на недвижимъ имотъ въ черковни рждѣ извиква ограничителни мѣрки, закони и с е к у л я р и з а ц и я. Вече първиятъ царъ Иванъ IV (1533—1584) нареченъ Грозний, наредилъ щото черкови и мѣнастири по никакъвъ начинъ да не добиватъ земи безъ дозволение на господаря. Сжщиятъ царъ съ опрѣдѣление отъ 1580 г. окончателно запретилъ на архиепископѣ и мѣнастиритѣ да увеличаватъ имотитѣ си. Въ 1584 г. Теодоръ Ивановичъ утвърдилъ това опрѣдѣление. Пѣкъсно по врѣмето на втория романовецъ Алекси Михайловичъ (1645—1646) и при Петра Велики (1682—1725.) билъ учреденъ особень департаментъ — п р и ю т ъ м ѣ н а с т и р с к и, който ималъ и сждебна и стопанско-финансова юрисдикция надъ черковнитѣ и главно мѣнастирски имоти. При Екатерина II (въ 1764 г.) когато всички черковни и мѣнастирски имоти били с е к у л я р и з и р а н и и прибрали въ държавното съкровище, на черковата било прѣдоставено да добива само ненаселени недвижими имѣния, съ разрѣшение на държавния владѣтель. Но въ правото да добива движими имоти и капитали черковата въ Русия не е ограничена съ нищо. Нѣкои черковни стопанства именно архиерейскитѣ домове и мѣнастиритѣ, иматъ още право на законно наследване: първитѣ — за различни

свещени вещи, останали слѣдъ смъртта на владиката, макаръ тѣ да сж били добити или построени съ негови срѣдства, сжшо и всичкия му други безступански имотъ, ако той не е оставилъ завѣщание, — а пъкъ мѣнастиритѣ получаватъ всички движими имоти на игуменитѣ и прости монаси, както и постройкитѣ, извършени вътрѣ въ мѣнастиря отъ монаси и други мирски благодѣтели на свои срѣдства.]

§ 112. Исторически погледъ на черковнитѣ имотни отношения у насъ

У насъ липсватъ източници за да се възстанови изпълно историческото развитие на имотнитѣ отношения вътрѣ въ черковата. Знае се за сигурно, че и въ това отношение нашата черкова при появленнето си е вървѣла по стѣпкитѣ на източната грѣцка черкова, а българскитѣ държавни владѣтели сж се придържали о примѣра и първоизточникитѣ на Византия. Отъ нашитѣ х р и с о в у л и се вижда, че българскитѣ царе подаривали имѣния — държави съ населени села и мѣста, на мѣнастири и черкови. Мѣнастиритѣ добивали по тозъ начинъ значителни права на собственостъ, разни привилегии, освобождаване отъ извѣстни работи (ангарии), данѣци и берии (Вижъ моята „История на староб. право“ стр. 298—300 и „Историята на Бѣлг. право“, стр. 102). Турското владичество завари у насъ този редъ, който ние срѣщаме изобразенъ, между друго, въ поменатитѣ старобѣлг. хрисовули. И турскитѣ султани, поне на първо врѣме, потвърдили тѣзи права и привилегии на черковитѣ и особено на мѣнастиритѣ, които продължили да бждатъ собственици и владѣтели на земи, и други недвижими имоти и владѣния (м е с т о х и). По-къснитѣ мѣрки на турскитѣ власти, ако и да ги ограничаваша до нѣкъдѣ, но тѣ не посетнаха никога съвѣстъ на черковно-мѣнастирскитѣ имоти, а само отъ врѣме на врѣме се опитаваха да ги лишатъ отъ старитѣ имъ привилегии, като ги приравняваха съ другитѣ категории частна собственостъ. Това положение не бѣше твърдѣ стѣснително за българскитѣ черкови и мѣнастири. Тѣ можеха да добиватъ извѣстни недвижими имоти на общо основание, разполагаха съ доходитѣ отъ земи — ниви, ливади, бранища, воденици, рибни ловища, дюкяни, които се управляваха отъ надлежнитѣ настоятелства, епитропи, игумени и пр. законнопоставени и припознавани като правомѣрни началства. Въ това положение завари освобождението на България имотнитѣ отношения на черковата. (Вижъ моя „Сборн. на бѣлг. юрид.

обичай. Т. II. Държавно право*, стр. 231—237 и 247 и 248—256*)

Нашето ново законодателство не направи никакво коренно изменение на съществуващия ред. И сега българските черкови и манастири, чрез законните си представителства и настояничества, притежават и управляват имотите си, употребяват доходите им за нуждите и назначенията, що имат, като надъ тях се упражнява върховният надзор на духовната власт — Св. Синод на българската черква.

Българската нова държава отъ освобождението насам, няма време да се залови за едно по-правилно уреждане на имотните отношения въ областта на черковата и манастирскитѣ. Ние още нямаме даже една каква-годи статистика за манастирскитѣ и другитѣ черковни имоти. У мнозина у насъ, дору има едно криво представление за тѣзи имоти, като ситатъ: ния, по-право, като си въобразяватъ, че тѣзи имоти сж грамадни и че нашето духовенство, особено манастирското, е нѣщо като западно-католическото. Публицисти и общественици си задаватъ въпросъ за най-скора секуляризация на манастирскитѣ имоти. Въпросътъ е важенъ и актуаленъ. Той ще трѣба да се изучи грижливо, внимателно и да се разрѣши разумно.

[Манастирскитѣ имоти въ страната, споредъ статистиката отъ 97 г., възлизатъ на 441,945 декара, а споредъ емлачинѣтѣ регистри крагло 200,000 декара, разпрѣдѣлени по културни видове така: 1) гори 137,004 декара; 2) ниви 27,416 дек., 3) ливади 11,000; лозя 1996; пасбища 22,539 и овощни насаждения 3,750 декара. Отъ всичкитѣ манастири най-богатия и съ най-много земя е Рилскитѣ, който има крагло 90,000 декара земя, отъ които само около 4,000 културна площъ, а останалото гори и пасбища изъ необитаемата Рила. Обработената площъ на всичкитѣ манастири възлиза на около 63,000 декара. Тия имоти произлизатъ най-много отъ позарѣши и за това рѣдко се срѣщатъ комплексни имѣния, а почти всички сж

*) Споредъ събранитѣ въ тоя сборникъ отъ мене свѣдѣния, въ турско време е имало черкови (напр. въ Ахъ-челебийско) съ значителни имоти, като ниви, ливади, гори, лозяни, воленици, пчели, овци, капитал и др. Въ едно Даръ-дере, казва съобщителътъ има внесъ (1904 г.) около 2 хиляди лири париченъ капиталъ. Епитропитѣ давали паритѣ подъ лихва („съ файла“). Имотитѣ на черковитѣ обикновено служили и за доходъ на учалищата. Този имотъ билъ добитъ по дарение, завѣщание и нѣкои и по покуна. Въ моя „Сборникъ на бълг. юр. обичай. Т. II. Ч. III. Държавно право Соф. 1918.) има напечатани и нѣколко продавателни документи и такива за трампа (мѣна) (вжж. стр. 239—240).

пръснати. Освѣнъ това тѣ сж малоцѣнни, защото при подаряването е спазванъ строго принципа „на тебе, Боже, що мене не може“, а като пръснати и обикновено отдалечени, тѣ сж се радвали на малко грижи и сж станали слабодоходни. Общата стойностъ на манастирскитѣ имоти излиза на около 20 милиона, а дохода на около 2 милиона*)].

§ 113. Добиване и прѣкратаване черковна собственостъ. Въ днешно врѣме, всички държави на старин и новъ свѣтъ, като се изключи особения редъ на Сѣв. Америка, сж си задали грижи, или отчасти поради извършената секуларизация, или отчасти поради разни конкордати и споразумѣния съ папата, да се грижатъ за поддържката на духовенството по разни начини и, между друго, като му допускатъ въ идиѣстни размѣри притежанието на недвижими и движими цѣнности. Не само това, а сами държавитѣ, даже и нѣкадѣ, гдѣто черковата е отдѣлена отъ държавата, даватъ парични постоянни плати и извънредни помощи на свещенослужителитѣ. Една любопитна особенностъ прѣдставлява французкото право, което допусна на така нареченитѣ ф а б р и к и — подобие

*) Като дава тѣзи свѣдѣния Б. Сивовъ, агрономъ, (в Миръ, бр. 5801, 1919) си постави въпросъ:

„По колко тия имоти ще могатъ да наплатятъ дълговетѣ на държавата или да поддържатъ училищата, се вижда отъ горнитѣ цифри. Остава да се види, до колко ще може да се разрѣши въпроса за слабаване малоимотнитѣ и безимотнитѣ съ земя. За да се отговори по-испо на това, азъ ще дамъ нѣколко цифри, като разпрѣдѣляя имота на Рилския манастиръ, между всички ония, които имать недостатъчно земя.

Рилскиятъ манастиръ има около 4000 д. работна земя, пръсната въ земящата на 7 населени мѣста (Рила, Смочево, Стопъ, Поромино, Ч. Брѣтъ, Яхново и Дупница). Споредъ землед. статистика отъ 87 год. въ тия населени мѣста има:

1) притежания до 5 д.	1333	съ	2919	д. земя
2) „	10	„	907	„ 3137 „
3) „	20	„	425	„ 6276 „
4) „	30	„	231	„ 5789 „
5) „	40	„	165	„ 5728 „

всичко 4061 съ 23849 д. земя

или срѣдно на едно притежание се пада по 5 декара земя. Ако се разпрѣдѣля работната площъ на Р. мов. между тия 4061 притежания, то една ще се падне на притежание 1 декаръ, а ако разпрѣдѣлението стане само между притежанията до 5 декара тогава ще се падне по 3 декара. — И въ единия и въ другия случай цифритѣ показватъ само едно — колко повърхностно се гледа на въпроса и колко безсѣйствено се експлоатира невѣжеството на масата“.

на нашите черковни настоятелства — монопола да снабдяват всичко, що е необходимо за погребалните церемонии (кола, свѣтлинци, носилници и др. т.). Въ Русия и слѣдъ секуларизацията на черк. имоти, държавата допусна известна ограничена собственостъ въ земи и имения, и назначи парично издържанне, както това съществува и въ нѣкои други културни държави въ стария и новъ свѣтъ, на свещенослужителитѣ.

Черковата пречее, може да добива по разни дозволенн отъ законитѣ способи недвижима собственостъ и разни други движими цѣлности. Главни способи за това добиване и въ старо врѣме, сж били слѣднитѣ, познати и на нашето домашно черковно право: I. Пожертвования и завѣщания. Този способъ на добиване имоти въ полза на черковата е познатъ въ най-старо врѣме и е упражняванъ по формулитѣ на римското право, било по случай на смъртъ, *mortis causa*, било по съглашение между живи — *actus inter vivos*. Особно е било разпространено добиването на имоти по случай на смъртъ чрезъ завѣщание *ex testamentis*. Това се е практикувало въ врѣме на турското владичество и у насъ, за което има голѣмъ брой данни и за което свѣдочатъ и свѣдѣнитѣ, събрани въ моя Сборникъ на бълг. юр. обичай, Държавно право. Това право на черковата да добива имоти чрезъ завѣщание бѣше припознато още отъ римско-византийското законодателство. То бѣше потвърдено у балканскитѣ християни отъ турскитѣ султани, сжшо и за насъ. То се признава и до днесъ въ нѣкои европейски държави (Австрия, Румъния, Сърбия), та и въ България.

Но черковата по канонически редъ е могла да наследва и *ab intestato* — безъ завѣщание. Това се отнася особно за случаи, когато се поминатъ духовни лица. Въ случай на смъртъ на подобни лица безъ завѣщание, имотътъ имъ се считалъ, че минава на тѣхнитѣ роднини до четвърта степенъ; ако нѣмало такива, той минавалъ на черковата и се употребявалъ за черковни нужди и за благотворителни мѣста, които управлявала черковата. Това право на черковата, усвоено и отъ гръко-римското законодателство, е нормирано сега въ всѣка държава, споредъ нейното мѣстно законодателство.

Пожертвованията за благочестивн цѣли (*legata ad piam causam*) сж били единъ много богатъ изворъ за уголѣмяване на черковни имоти. Съ тѣзи срѣдства и доходи черковитѣ (*resp.* манастиритѣ) сж поддържали странноприемници, домове за старци, бѣдни, болни, сирачета, за възпитанне и обучение и пр.

У насъ черковнитѣ доходи служили почти навсѣкадѣ въ най-ранно прѣме за надържане на килнитѣ, по-късно на училищата, но нѣкои мѣнастири сж имали и страноприемници и поддържали приближница за бѣдни, болни, сираци, старци и др.

Нашиятъ черковенъ Уставъ, гласуванъ отъ Народното Събрание въ 1895 г., допусна за мѣнастиритѣ (resp. и за черковитѣ п. 10 чл. 147 отъ Уст.) да получаватъ по завѣщание и дарение движими и недвижими имущества въ тѣхна полза и да прибиратъ, като законно мѣнастирско наслѣдство, съгласно съ черковнитѣ правила, движимото и недвижимо имущество, останало слѣдъ смъртта на мѣнастирскитѣ братя (чл. 156 п. п. 13 и 14).

2. Договоръ между живи (*actus inter vivos*), а именно дарение (*donatio*) и купуване (*emptio*). Една разлика между обикновеното дарение и това въ полза на черковата е тава, че дарението става задължително и тогава, когато то е само обѣщано на черковата, макаръ още и да не е изпълнено (*Digest. XXIV. 1. 23. — L. 12. 1—3. — Bogišić, LIV, 13, 1*). Освѣтъ това владѣнието на подаренитѣ прѣмети става пълно безъ никаква възможность да се повърнатъ (*Cod. Just. I. 2. 23*).

Купуването и другитѣ договори, съ които черковата може да добива имоти, се урежаватъ отъ общото гражданско право.

3. Давностно владѣние (*usucapio, praescriptio longi temporis*). Както се знае, давностното владѣние е начинъ, по който се добива право на собственость върху вещь, чрезъ нейното непрѣкъсвано владѣние прѣлъ извѣстно врѣме, опредѣлено въ закона. За това се изисква още законно основание (*iusta causa*) и добросъвѣстность (*bona fides*). Черковата е възприела този сжщъ редъ, но тя е имала и нѣкои прѣдимства.

Въпросътъ за прѣкративането на черковната собственость не е поставенъ на сжщитѣ основания, на които е обикновената собственость. Истинна, и черковата има имоти, движими и недвижими, които не сж извети изъ гражданско обращение, каквито сж ниви, бранища, воденици, ливади, лозя, градини, домове, дюгени и пр. Но вънъ отъ това, черковата притежава, или къмъ нея сж привързани имоти неотчуждаеми, каквито сж, напр. гробищата. Въ законодателството на римскитѣ християнски императори бѣше усвоенъ широко принципътъ на неотчуждаемостта, която се простираше не само до продажбата, до мѣната, дарението, но и въ смисълъ на всѣкакви юридически саѣлки, съ които биха могли да се увредятъ имотнитѣ интереси на черковата, като отдаването въ без-

сроченъ емфитевизисъ, обременението съ сервитутъ и пр. Обаче и тази неотчуждаемостъ се ограничавала и отслабвала чрезъ разни изключения. Ту императорътъ можалъ да заповѣда подобно отчуждение, ту се договаряло съ условие, че ще се вземе за него императорско разрѣшение и пр.

У насъ въ днешно врѣме черковата и мѣнастиритѣ могатъ да отчуждаватъ имотитѣ си отъ общъ граждански характеръ съ извѣстни разрѣшения отъ надлежнитѣ настоятелства, иѣкон отъ които трѣбва да се утвърдятъ и отъ върховната синодна властъ.

[Въ всѣки случай черковнитѣ настоятелства сж натоварени да се грижатъ за всѣки черковенъ имотъ да иматъ и надлежни крѣпостенъ актъ (окр. № 1420, 31. VII. 99). За купуване, продаване или замѣняване черковни имоти, за построяване или поправане черковни сгради, настоятелствата (черковни) сж длѣжни да правятъ мотивирано постановление и да изискватъ прѣдварително отъ епархийското началство разрѣшение (чл. 144 отъ Устава). Съгласно пъкъ съ черковнитѣ правила, Св. Синодъ нарежда, штоо черк. имоти, които не сж доходни, да могатъ да се продаватъ, обаче отъ стойността имъ трѣбва да се купятъ други доходни имоти (Протокъ отъ в. с. № 21. § 27. 16. V. 1896 г.)].

Нашниятъ уставъ задължава мѣнастирскитѣ началства (игуменства) да запазватъ въ добро състояние мѣнастирското здание, черковата, метоситѣ и въобще мѣнастирския имотъ, да даватъ на търгъ подъ наемъ мѣнастирскитѣ имоти, които намѣритъ за нужно и наносно, да държатъ описъ на всички движими и недвижими имоти; но имъ запрѣтватъ безъ разрѣшение отъ Св. Синодъ да продаватъ, замѣняватъ или поларватъ мѣнастирски имуществва, както и да сключватъ, каквито и да било заеми (чл. 156 отъ Устава). Съ окръжно Св. Синодъ е запрѣтилъ на мѣнастирскитѣ началства безъ прѣдварително позволение отъ надлежното духов. началство да продаватъ мѣнастирски недвижими имоти (чл. 156 п. 12 отъ Устава), а за черковни имоти — безъ позволение отъ надлежното епархиално началство (чл. 149 отъ Устава). Това нареждане е съобщено съ окръжно отъ министерството на правослдието до прѣдседателитѣ на окр. сѣдилища за свѣдѣние и надлежно разпореджане (окр. № 4843, 27. VI. 1895 г.).

Въ своитѣ нареждания Св. Синодъ отива още по нататъкъ. Откакъ недопуска отстъпката на извѣстна мѣстность, съгласно 12 правило на XII Всел. Съборъ и чл. 136 п. 12, той запрѣщава безъ прѣдварително разрѣшение отъ него да се купуватъ спорни

мѣста, да правятъ по тѣхъ свободба, както и да завеждатъ тронеси въ сѣданинѣта за подобни. (Одр. № 1370. 28. VII. 99 г.)]

§ 114. Субекти на собственостъ въ черковнитѣ имоти и отношения. — Въ лично време едни канонисти поддържатъ, че владѣнето на черковнитѣ имоти принадлежи на извѣстни черковни общини, споредъ мнѣнето на други — на вселенската черкова, а споредъ трети — на държавата. Тѣзи послѣднитѣ правници изхождатъ отъ гледището на привърженицитѣ на секуляризацията, които гледатъ да оправдаятъ, между друго и съ мисълта, че черковата, като юридическа и морална личностъ, не може да проявява друга правоспособностъ, освѣнъ доколкото ѝ я дава и допуска държавата, гдѣто ти се измѣрява. Прочее, държавата е върховниятъ собственикъ на всички така наречени черковни имоти. Впрочемъ, въ западната католическа черкова има една теория, че собствеността въ черковата принадлежи Богу, друга, че тя принадлежи на синоднитѣ, че тя е общочерковна, слѣдователно — на Папата, като глава на цѣлата черкова и като земенъ и видимъ прѣдставителъ на Бога и пр. и пр.

Ние ще тръгнемъ отъ двѣ гледища: черковно или каноническо и гражданско и ще видимъ какъ изправилно може да се разрѣши занимавания ни въпросъ. Отъ черковното гледище се добиватъ слѣднитѣ положения: 1. Черк. имотъ има своето назначенне, така че не може да се подлага на частенъ произволъ; въ това отношение тоя имотъ се различава отъ частната собственостъ, която зависи отъ волята на притежателя ѝ. Така, черковниятъ имотъ е изключенъ отъ общото правило да бъде прѣдметъ на гражданско обращение, освѣнъ като се подчинява на специални черковни наредби. Въ такъвъ смисълъ би могло да се приеме, че тѣзи имоти принадлежатъ „Богу“, или на „бѣднитѣ“, като се смята назначеннето на имота, но не като се установява юридическото понятие за правоспособността върху тѣхъ. — 2. Установена така природата на черк. имотъ, ясно става троякото право на черковата: а) право да употребява имотитѣ си по тѣхното назначенне; б) право да надзирава управленнето и употребленнето имъ и в) когато е невъзможно да се употребѣи нѣкой ч. имотъ по неговото първоначално специално назначенне, прието е да се насочва ч. имотъ къмъ друго назначенне или даже да се отчуждава. Въ това трояко право се заключава така нареченото право на собственостъ на черковнитѣ имоти, което, разбира се като всѣко право, на частна собственостъ, отстра-

нява и всѣко посетителство на трети лица върху черковнитѣ имоти. 3. И тритѣ посочени права въ черковнитѣ имотни отношения ималъ първоначално епископътъ въ цѣлата си епархия. Той билъ прѣдставителъ на юридическата личност на своята черква, той билъ стопанинъ и распоредител на всички черковни имоти, — обаче стопанинъ, който е билъ длъженъ да дѣйствува споредъ назначението на самитѣ имоти и съ знанието на членоветѣ отъ духовната коллегия. И епископътъ трѣбало да допусне известна диференциране и разпрѣдѣление доходитѣ по отдѣлни мѣстни черкви, които сжщо така почнали да получаватъ отдѣлно за себе си имоти, управлявани отъ институти около тѣхъ, които и се смятали като най-непосрѣденъ собственикъ. Обаче правото на надзоръ върху цѣлостта, управлението и употреблението на черк. имотъ пакъ се звазило за епископа.

Но който и да има имота неминуемо се досѣга съ гражданскитѣ наредби, които се отнасятъ до правособствеността. Тогавъ естествено се поставя въпросъ: какъ би трѣбало да се дѣржи къмъ черковнитѣ имоти гражд. власть и гражданското право? Тукъ би могло да се отговори така: 1. Черковната е ступанинъ и тя има сжщото право на всѣки собственикъ да распореджа изключително сама съ своя имотъ. 2. Въ отношенията си къмъ трети лица черковната има право да пази своята собственостъ и да завежда искове прѣдъ гражд. сждилища за да ѝ се повърне имотъ, да не ѝ се нарушава владѣнието, да се изпълнятъ договоритѣ, завѣщанията отъ лица, които сж длъжни да направятъ това, и, най-послѣ, че отчуждението на известенъ черк. имотъ за придобиватели може да служи като основание за добиването му. Тѣзи права черковната не може да си ги даде сама, но ги има тогавъ, когато е призната отъ държавата като юридическо лице, което е въпросъ из дѣйствающето гражданско право. Едно таквоъ признание, безъ съмѣние, зависи отъ държавата. Впрочемъ, трѣбва да се прибави, че за едно християнско правителство това е почти необходимостъ и неминуема обязаностъ, а за нехристиянско — дългъ на справедливостъ и правило на политическо благоразумие. 3. Отъ гледище на гражд. право субектъ на право на собственостъ върху черк. имоти могатъ да бждатъ признати само отдѣлни черковни учрѣждения, като юридически лица. Въ тази областъ трѣба да има строго опрѣдѣлена връзка на имотния прѣдметъ (res), като обектъ, съ известно лице, физическо или юридическо, като субектъ на правото на собствеността или

като стопанинъ (собственикъ). Такава връзка се урежда съ самитѣ способни на добиването имотитѣ, които обикновено се жертвуватъ съ дарене, съ духовно завѣщанне и проч. на едикон си черкова, на еди кой си мѣнастиръ. Естествено, ако тази връзка се унищожи, по закриване или унищожение на дадена черковна община, имотѣтъ минава върху друго учреждение, друга черкова, другъ мѣнастиръ, които продължаватъ сѣщото назначенне.

У насъ всѣкой черковенъ имотъ принадлежи на нѣкое черковно установление, на Св. Синодъ, на нѣкоя епархиска черкова, макаръ че нѣвѣстенъ доходъ може да има специално прѣдзначенне. Мѣнастирскитѣ имоти принадлежатъ на самото братство, като юридическа личностъ. Светитѣ Синодъ, черковнитѣ настоятелства (епископи) и мѣнастирскитѣ началства (игумени) сѣ именно прѣдставителитѣ, управителитѣ и распоредителитѣ на черковнитѣ и мѣнастирски имоти, бидейки законни прѣдставители на юридическитѣ личности. Това положение, уредено у насъ отъ прѣданието и отъ канонитѣ, на послѣднѣо врѣме е утвърдено и по законодателенъ редъ чрезъ гласуването на Устава отъ 1895 г. (Виж. членове, 100. п. 12. 148. п. п. 9. 10. и 156 п. п. 7. 11. 12. 13 и 14 отъ Устава).

§115. Обектъ на черковната собственостъ. — Въ състава на черковната собственостъ трѣбва да се различаватъ прѣдмети, които иматъ свещенъ характеръ, като прѣдзначени да служатъ прѣко на цѣлитѣ на черковния култъ, въ широкъ смисълъ на думата *res sacrae* — свещени прѣдмети, и други обикновени имотни вещи, прѣдзначени за съществуването и за покриването разнискитѣ по материалнитѣ нужди на черковнитѣ учреждения или черковни имоти въ тѣсенъ смисълъ на думата.

[Нашиятъ Номоканонъ е възпрелъ римското дѣленне на *res sacrae*, *res sanctae* и *res religiosae*. Обаче това подраздѣленне не отговаря на дѣйствителността и на характера на черковнитѣ имоти, както е било въ римския култъ. Въ тоя послѣднѣъ *res sacrae* сѣ били станали такива поради консекрация, които прѣнасила прѣдмета върху божестваото и го изключвала отъ гражданския обрътъ. Подобенъ актъ христ. черкова не знае, както не знае и второто раздѣленне на *res sanctae*. Коакото за *res religiosae* хр. черкова смѣта за такива гробницата, но не защото тамъ се заравятъ умрѣли, а защото се осветяватъ съ храма.]

Res sacrae — свещени прѣдмети въ нашата църква сж всички оуби, които сж назначени специално за употребяване при богослужението и за извършване религиозни актове. Споредъ тѣхното назначение свещенитѣ прѣдмети сжко така се дѣлятъ на свещени въ тѣсния смисълъ на думата и на осветени. Единъ прѣдметъ (вещь, *res*) става свещенъ въ този смисълъ, когато надъ него се извърши особенъ актъ на религиозно осветение или пъкъ чрезъ самото му употребление по назначение, поради което за винаги получава характеръ на свещенъ, вслѣдствие на което се смята за извътъ изъ обикновено гражданско обращение. Свещени вещи могатъ да бждатъ и движими, и недвижими. Къмъ свещенитѣ вещи се смятатъ санитъ черкови или храмове (зданиа), назначени за обществено богослужение и осветени по особенъ редъ. Свещени прѣдмети въ храма сж всички сждове и прибори, които служатъ за таинства на евхаристията, именно: чаша (потиръ), дискосъ, лъжичка за причастието, копие, дарохранителница. Тукъ се отнасятъ още: евангелието, кръстоветѣ иконитѣ, и всички украшения и прибавки къмъ тѣзи прѣдмети, агимиса, покривала на Св. сждове, одеждитѣ на прѣстола, жертвеникъ и пр.

Осветенитѣ вещи (*Res benedictae*) могатъ сжко така да бждатъ недвижими и движими. Недвижими сж: молитвени домове, параклиси, гробища. Движими сж: купелитѣ и други сждове за водоосветението, ризитѣ или одеждитѣ на свещеницитѣ, покровитѣ на аналоитѣ, кандилницитѣ, лампадитѣ, подсвѣщницитѣ (свѣтилници) и поставенитѣ върху тѣхъ свѣци, богослужебитѣ книги, амбанитѣ и др.*).

Споредъ канонитѣ, свещени прѣдмети не могатъ да се обръщатъ въ обикновено употребленіе, даже и врѣмено (Ап. прав., 73; Царск. двукр. съборъ, 10); тѣ сж извадени въобще отъ гражданско обращение. Старитѣ църковни правила знаятъ само едно изключение, когато могли да се отчуждатъ църковни сждове: когато нѣмало други срѣдства за да се изкупитъ военно-плаћнитѣ (Ном. фот. тит. 2 гл. 2).

Нашето дѣйствующе право не е очертавало ясно своитѣ отношения и разбираиия по прѣдмета. Накзат. законъ отъ 1896 г. говори за прѣдмети, посветени на богослужение, които ако

* При изброяването на свещенитѣ и осветенитѣ прѣдмети има се прѣдъ видъ руското каноническо право, като най-триждавно разработено и като най-близко до нашето.

и́кой изтеби или се поругава съ тѣхъ, подлежи на наказване съ тъмниченъ затворъ до 1 година (чл. 206 п. 2). Счетено е също така за прѣстѣпление противъ вѣрата, изравняето на човѣшки трупъ отъ гробъ, както отнасянето или прѣмѣстването или скриването на такъвъ (чл. 207).

[Една комисия отъ вѣщи лица, назначена при Министерството на Правослуднето, съ постановление отъ Министерския Съветъ (11 мартъ 1895 г.), е изучавала въпроса за манастирскитѣ имоти и съставила протоколъ (23 юни 1895 г.), на който заключението е било одобрено отъ същия Министерски Съветъ (12 окт. 1898 г.) и разпороводено до епархийскитѣ началства (съ окр. № 594. 28.IV 1899 г.). Тѣзи комисия изела прѣдъ видъ: 1) 24-о правило на Всел. Съборъ, споредъ което веднажъ надлежнѣ осветени манастири да си оставатъ за винаги такива, и имотитѣ привързани къмъ тѣхъ да се запазватъ и да не ставатъ вече свѣтски приобщаща. 2) 4-о правило отъ 4-и Всел. Съборъ, което потвърждава същото и подчертава, че принадлежащитѣ на манастиръ имоти да се запазватъ за него. 3) 13-о правило на VII Вс. Съб., което нарежда да се поирѣщатъ на черковитѣ разграбениѣ и отнети отъ тѣхъ вещи. Коментаторитѣ на тия канони Зонара, Валсамонъ и Аристинъ настояватъ че принадлежащитѣ на манастирскитѣ недвижими имущества сж и с о т ч у ж д а е м и. — Същото твърди и Матей Властарь, 4) титулъ II, глава I отъ Фот. Номок. привежда за потвърждение и гражд. закони, отъ които текста на Василевата, т. II, кн. V гласи „да не се допуца отчуждаването на манастиръ за да се прѣобрѣща свещени характеръ въ частно разпореждане, защото и въ такъвъ случай епископитѣ иматъ право да ревендикиратъ единъ такъвъ манастиръ и да го възвратятъ отново въ първото му състояние“. Въз основа на тѣзи съображения, комисията*) дошла до слѣднето заключение: I) имущества на изоставени и разорени манастири си оставатъ свещени (Res sacrae) и като такива оставатъ подъ разпореждане на Св. Синодъ или на надлежния митрополитъ, споредъ характера имъ на староригидани или обикновени манастири. II. Всичко това не изключавана нуждата отъ единъ специаленъ законъ, който да уреди начина за ексцилоатацията на тия имоти.]]

*) Членоветѣ на комисията, които сж подписали тоя протоколъ сж: Марко Балабановъ, познатъ законоисъзъ и бивши министъръ, и членоветѣ на Верховния Касах: Салъ Георги Зеуревъ, Антонъ Каблешковъ и Д-ръ Миланъ Швимановъ.

Относително другитѣ черковни имоти, които сѣ отъ областѣта на общото гражданско право: земи, ниви, ливади, градини, лозя, воденици, бранища, домове и пр. не е мѣсто да се говори тукъ. Тѣ подлежатъ, по общо основание, на режима на подобнитѣ имоти. Сжщото изобщо може да се каже и за капиталитѣ на черковитѣ и мѣнастиритѣ.

§ 116. Управление на черковнитѣ имоти. — Управлението на черковнитѣ имоти състои: 1. въ надзора да се пази въ цѣлостъ всѣки имотъ и прѣдметъ, принадлежащи на черковата; 2. да се разполага съ него при най-добри условия; 3. да се употребява по неговото назначение. Органитѣ на това управление сѣ или самитѣ прѣдставители на черковнитѣ учреждения, къмъ които сѣ привързани дадени имотѣ, или иѣкои висши черковно-административни лица и учреждения. У насъ въ епархитѣ общото управление и надзоръ на черк. имоти принадлежи на епарх. архиереи (чл. 115. 9. 10. 20 отъ У.) и на епарх. духовни съвети (чл. 109 т. п. 13. 14. 16), въ епархийскитѣ черкови — на черковнитѣ настоятелства (чл. 148 п. 9. 10), въ мѣнастиритѣ — на мѣнаст. началства (чл. 156 п. 5. 7. 9. 14), а тъйкъ имотитѣ на цѣлата на черкова се управляваха отъ Св. Синодъ, който може да бѣде и прѣкъ стопанинъ на имоти, подарени или завоѣвани нему за разни благотелствни цѣли (чл. 100 п. п. 6. 9 и 12).

Прѣкото управление на стопанскитѣ работи въ всѣко отъ оиѣзи установлени, които иматъ въ вѣдомството си имоти, доходи отъ имоти и капиталы, се извършва отъ разни органи, прѣдпоставени или нарочно за това избрани или назначени. Такива органи и лица сѣ слѣднитѣ за разнитѣ учреждения:

1. За мѣнастиритѣ. Мѣнастиритѣ у насъ сѣ два вида: ставропигиални (Рилски, Бѣлчовски и Троянски) и епархийски. Надзорътъ надъ пърнитѣ въ имотно и въобще стопанско отношение принадлежи по право на Св. Синодъ, надъ вторитѣ — на епархийскитѣ архиереи.

Мѣнастирското началство въ ставропигиаленъ мѣнастирь и въ мѣнастири сѣ повече отъ петъ братя с колегално; то състои отъ единъ съборъ, дѣйствающъ подъ ръководството на единъ игуменъ. Мѣнастири сѣ по-малко отъ петъ братя иматъ еднолично началство — игуменъ, избираемъ отъ братята и пожизнено назначаванъ отъ мѣстнитѣ епархийски архиереи. Тѣзи началства въ мѣнастиритѣ управляватъ прѣкъ мѣнастирскитѣ имоти.

[Въ ставропигиалните манастири, освѣнъ игумена, има единъ касиеръ, избранъ отъ събора на всички брати и потвърденъ отъ Св. Синодъ, който е длъженъ да събира манастирските приходи и да отговаря за тяхъ, като се придържа при употребенето имъ точно споредъ бюджета и специалния *Правилникъ* за счетоводството на ставропигиалните манастири (отъ 1890 г., 28 май, присто отъ Св. Синодъ). Тѣзи ставропигиални манастири колко и да сж автономни, обаче въ стопанските си въпроси сж длъжни да се съобразяватъ съ поменатия *Правилникъ* и съ бюджета, който всѣка година се уодобрява отъ Св. Синодъ. Бюджетътъ е строго задължителенъ за всички манастири и извъ него не се позволява да се харчатъ никакви суми безъ надлежно разрѣшение и одобрение на респективната власть. Това, което прави Св. Синодъ като надзоръ надъ ставропигиалните манастири, извършва го въ кръга на своитѣ обязанности Епарх. Дух. Съвѣтъ подъ прѣдседателството на архиерея — да е *епархийскиятъ манастиръ*. Въ манастирнитѣ се държатъ нѣколко книги, както и описъ за цѣли движимъ и недвижимъ инвентаръ. По-главнитѣ книги сж: 1. квантационна книга за всѣка година; 2. касова книга за всички постъпнали доходи и направени разходи; 3. партидна книга на прихода, обемаща всички операции по прихода, споредъ рода имъ; 4. партидна книга по разхода; 5. книга за дълговетѣ и ненадлъженитѣ вересни манастирски. За всѣки годишенъ бюджетъ се държатъ нови счетоводни книги.]

По опредѣление на Св. Синодъ частъ отъ манастирскитѣ приходи се отдава за поддържане стипендианти въ духовни училища и за подготвяне художници по черковната живопись, рѣзба, ръководяне и др.

Сжщиятъ редъ се пази въ областта на управленето и употребленето на имотитѣ и на дѣвическитѣ манастири.

2. *За черковнитѣ*. Черкови има прѣдимо енорийски. Въ мѣсто, гдѣто има нѣколко черкови, една отъ тѣхъ е *съборна* (катедрапа). Нашинтъ Екзархийски Уставъ знае като прѣки управители на черковнитѣ, — черковнитѣ настоятелства, каквито той прѣдвикда за всѣка черква, прѣдседателствуващи отъ енорийския или посоченъ отъ архиерея свещеникъ и съставени отъ 3—5 лица миряни. Тѣзи черковни настоятелства държатъ подъ описъ всички черковни принадлежности и имоти, движими и недвижими, както и всички книжа *Владяла* за послѣдчитѣ. Тѣ се грижатъ за всички стопански нужди на черковата, тѣ получаватъ

по дарение или завѣщания недвижими имоти въ полза на черковата, даватъ подъ наименованіе приходоноснитѣ, съставляватъ бюджета за приходо-разхода на черковата и го изпращатъ по надлеженъ редъ на утвърждение отъ епарх. дух. съвѣтъ. Възлѣ отъ прѣдвиденитѣ въ бюджета разноси, настоятелството не може да разнаси повече, освѣнъ съдѣлано разрѣшеніе отъ епархійското началство, грижи се за редовното употребленіе на черковнитѣ приходи съгласно съ бюджета и записва въ особна книга, провървена и скрѣпена съ печата на епархійския съвѣтъ, всички черковни приходи и разходи съ обозначение датата, когато сж получени приходитѣ или направени разходитѣ (чл. 148).

За купуване, продаване или замѣняване черк. имоти, за построяване или поправка черковни сгради, настоятелствата сж длъжни да правятъ мотивирано постановление и да изискватъ прѣдварително отъ епарх. началства разрѣшеніе (чл. 149 У.).

Черковнитѣ приходи сж: 1. отъ черковни имоти; 2. отъ суми завѣщани на черковата; 3. отъ продажба на троюве; 4. отъ дискони; 5. отъ продажба на восчени свѣщци; 6. отъ разни свидѣтелства; 7. отъ биење камбана и пр. Черковнитѣ разходи сж: 1. за поскѣ, елей, тамбачъ, черк. одежди, богослужебни книги, метрически книги и др. черковни принадлежности; 2. за поправка на черковата и поддържане нейнитѣ имоти; 3. за украшеніе на черковата; 4. за милостиня и други благотворителни цѣли (чл. чл. 150 и 153 У.).

Съ цѣлъ да се засили дохода на черковитѣ нашитѣ Уставъ е допусналъ монопола на ливницитѣ и продаване на свѣщитѣ изключително въ полза на черковитѣ (чл. 151). Печалбата отъ ливницитѣ принадлежи на черковитѣ, които сж дали капиталъ за тѣхъ. Иалишкитѣ отъ черковнитѣ приходи т. е. чистата печалба се дѣли на три части: едната отъ които се внася чрѣзъ епархійското началство въ министерството на изповѣданията за засилването на пенсионния фондъ на свещеницитѣ; втората се внася по сѣщия редъ за издържане на духовнитѣ учащци, а третата служи за съставяне черковенъ фондъ — капиталъ, оставенъ подъ лихва въ мѣстнитѣ земледѣлчески каси (чл. 154 У.).

Архидерейскитѣ намѣстничества въ околнитѣ иматъ право на извѣстенъ надзоръ въ стопанско отношение надъ черковнитѣ настоятелства. Тѣ сж длъжни да изискватъ съ време отъ тѣхъ бюджетитѣ имъ и ги прѣдставятъ на епархійското началство за прѣ-

глеждане и утвърждение. Също така тѣ сж влѣжнн да прѣглеждатъ приходоразходнитѣ книжа на черк. настоятелства и за всѣка нередовностъ да докладватъ на надлежитѣ епархійски началства (ча. 131 п. п. 7 и 8 У.).

3. За епархійскитѣ имоти. — Епархійскитѣ дух, свѣти, като епарх. управителни тѣла, иматъ подъ прѣкого си управление и надзоръ всички епархиални и митрополитски имоти, вѣкъ отъ общия надзоръ, който тѣ иматъ право да упражняватъ надъ всички черковни настоятелства и манастирски началства въ стопанско отношение. Като прѣми управителни тѣла епарх. свѣта сѣставятъ и правятъ инвентаря за движимитѣ и недвижими имоти на митрополията, грижатъ се за правилното събиране и разнасяне доходитѣ на свѣта.

(Въкъ отъ тази тѣхна прѣка стопанска служба, тѣ настояватъ што черковнитѣ настоятелства да сѣставятъ годишни бюджети, да ги познсятъ на тѣхно прѣглеждане и утвърждение; да прѣвѣрватъ прѣглежданиѣ отъ комисията свѣтскн на черковнитѣ настоятелства, да настояватъ прѣдъ черковнитѣ настоятелства да откриватъ ливници за свѣща назначени за употрѣбене въ черковитѣ и при други молитвени домове, обща или частни вѣкъ отъ черковъ; да ползватъ свѣтаване прѣсѣдване прѣдъ общитѣ сѣдилища, било противъ черковнитѣ настоятелства, било противъ други лица, които злоупотрѣбаватъ съ черковнитѣ приходи и имущества; при извънредни нужди да разрешаватъ на черковнитѣ настоятелства да изразходватъ сума, непрѣвидени въ бюджета имъ; да бдятъ што никое черковно настоятелство нито да порочна, нито да купува св. икони, черковни олежанн и ствари, прѣан да даватъ съгласенето си тѣ, или надлежни архирейски замѣстникъ; да държатъ подрѣбни списѣци, послужни, за свещеницѣтѣ и еноринѣтѣ, както и за черковитѣ, параклисѣтѣ, епархійскитѣ манастири и за тѣхнитѣ движими и недвижими имущества (ча. 119 отъ У.)

Епархійскиятъ свѣтъ има една каса по въ отговорността на касиера, избираемъ отъ свѣта измежду членовѣтѣ му (ча. 125). Приходите на епархійскитѣ свѣти сж: отъ вуан, свидѣтелства за вуан, кръшени и вѣнчални свидѣтелства, бракораководни писма, прѣписи отъ поменатитѣ книжа, глоби на духовни лица, разни такси за прѣписи отъ проколки, рѣшени и пр. — Разходите сж: за архирейския протосингелъ, за членовѣтѣ на свѣта и за персонала въ канцеларията, както и за вещественн разноси на лицата, за архирейскитѣ нацѣстници възнаграждение и пр.]

117. Средства за издържане духовенството.

— Средствата, от които се издържа българското духовенство, както и размерът на възнаграждението му, са извъртелно оскудени, ако ги сравняваме особено съ средствата и доходите у западно-католическото духовенство. Това послѣдното разполага и сега пакъ, слѣдъ секуляризацията и изобщо отнемането на многобройните му стопански ресурси, продължава да разполага съ значителни доходни пера.

Въ първите вѣкове на християнството, духовните лица, които нѣмали лични сръдства, се поддържали отъ черковните доходи и имоти, както всички бѣдни и нуждающи се въ прѣглеждане, та че издържането на духовенството имало характеръ на благотворителностъ. Въ извѣстно време третата частъ отъ доходите, поставящи въ общото черковно съкровище, отивали за издържане на клира. При състоятелни черкови това било прѣдостатъчно, обаче не всѣка черкова имала нужните ресурси и тогава духовните лица се намѣрвали въ голѣма оскудениа и лишения. Ето защо първите християнски императори, почвайки отъ Константин Велики (въ 315 г.) почнали да даватъ помощъ за издържането на клира отъ държавното съкровище. Когато монтаниститѣ (секта въ П вѣкъ) първи изтъкнаха искането за опрѣдѣлено възнаграждение, това искане бѣше погледнато и оскудено въ черквата, като еретическо нововъведение. Съ време, не само издържането на духовните лица изгуби значение на една благотворителностъ, но още и привързанитѣ къмъ черковните длѣжности земелни участки и парични доходи, подъ името клерикати, почнали да се сматратъ като една — юридическа, наследствена и даже отчуждаема, събирателна вещь (*universitas juris*), макаръ, че на Изтокъ не бѣха дошли до юридическото олицетворение на длѣжността подъ името *beneficium*, както това стана на западъ.

Както и да се гледне на труда и службата на духовните лица, не може да се отрече правото имъ на извѣстно възнаграждение. Всѣки трудъ трѣба да бѣде възнаграденъ, безразлично този трудъ материаленъ, мораленъ или духовенъ е той. Никой не си поставя въпросъ, трѣба ли да се плати на учителя, който обучава дѣцата, на артиста, който участвува въ едно оперно или драматическо прѣдставление, на адвоката, който пледира и защитава едно дѣло. Всѣка трудова услуга заслужава и една материална награда. „Трудащиятъ се е достоенъ за своята награда“, е казала на ученицитѣ си Божественниятъ основателъ на християнската чер-

кова, когато изпроводишь ученицишь си на апостолско служение. „Служащитъ на олтаря, се хранитъ отъ олтаря“, е казалъ апостолъ Павелъ.

1. Издържане на владциитъ. — У насъ българското висше духовенство не е било никога разглежано съ нѣкои особни ресурси, доходи и издържки. Въ врѣме на турското владичество, грѣцкитъ владци бѣха прѣобърнали черковата и епархиитъ си на мупши, въ които тѣ безпакотно, безгранично и произволно събиратъ съ сила въ своя лична полза всевъзможни берии, независимо отъ установенитъ сборове, които имъ се даваха дроговодно. Таквия установени даждии били въ най-старо врѣме, отъ IV в., каноникъ, който съществувалъ фактически до XI в., когато биль нормиранъ съ законъ, еднакво за всички епископи. — (Установенитъ каноникъ за епископъ състоелъ въ слѣдното: всѣко село отъ 30 къщи да дава една златна и една сребърна монети, единъ овенъ, шесть крини (мѣри) ечвикъ, шесть мѣри вино, шесть крини пшенично брашно и тридесетъ птици. Съшитъ нѣма въ намалени размѣри се давали отъ села по двадесетъ и десетъ къщи. Освѣнъ това епископътъ ималъ право да получава: отъ всѣки рѣкоположенъ седемъ златни монети; подобни закони били издадени още отъ Исавия Ангела (1057—1059), Константинъ Мономахъ (1042—1054), които наредили момѣтъ при всѣко вѣнчане да дава епископу по една златна монета (желтица), а булката — 20 лѣкти платно. И двѣтъ тѣзи наредби били утвърдени отъ импер. Алексей Комнина съ една повела (1086), получила патриаршеско утвърждение и, слѣдъ това, били заприети отъ каноническитъ сборници (Номоканонъ и пр.) По късно, обаче, се яввали нови източници за доходи на епископитъ, отъ които у насъ е произцѣвало населението, особно по начина на събирането имъ.)*]

*) Въ 1862 г. Вселенската (патриаршката грѣцка) патриархия бѣ принудена пове на княза да отмени тѣзи даждии, които бѣха ставали като че ли обичайни въ източната грѣцка черква. Отъ дѣта на това умишление Каноническостъ, Уставъ за патриаршескитъ даждии и епископски възнаграждения, 12 статьи, се узнава по единъ официаленъ начинъ какви сѣ били тѣзи доходи: 1. гиланки — прѣотставяние отъ епарх. епископъ (владика) на епархийския свещеникъ за опредѣлена сума всички доходи, които епископътъ ималъ право да получи отъ епархиитъ въ известна епархия; свещеникътъ можелъ да получава тѣзи права въ по-големи размѣри отъ околното епископътъ; 2. вонтия, помотъ на епископа, които се събира всѣки двѣ или три години, но въ действителность имало владци, които събирали вонтията всѣка година; 3. фидотима — дарове,

Въ днешно време епископите, както на всѣхъ другите, така и у насъ, съгласно съ наредбите за това, получаватъ мѣсечна заплата отъ държавния кофачегъ. Тѣзи плати не могатъ да се нарекатъ никакъ голѣми. Тѣ сж съгласно съ бюджета: 1. на първо-класните митрополити годишно 9300 л., на второкласните 7500, на епископските помощници на митрополити 4800, на бивши митрополити безъ епархия 3600*), на синодалните митрополити се дава известна придажба, съгласно съ закона (чл. 177).

2. Епархийскитѣ свѣти. Разноските на нашитѣ епархийски свѣти сж прѣдвидени въ Устава на църковата. — [Тѣ сж изброени, както слѣдва: 1) за архирейски протосингелъ отъ 2400 л. Тоната сума на заплатата се опрѣдѣля по прѣдложение на архирей отъ Св. Синодъ; 2) за 4 членове на свѣта по 300 л. възнаграждение годишно; 3) за касерия 300 л. годишно; 4) за главенъ писарь отъ 1680 до 3000 л.; 5) за писарь отъ 960 до 1680 л.; 6) за писецъ отъ 600 до 1200 л.; 7) за прислуга до 1080 л.; 8) за канцеларски разноски отъ 800 до 1200 л.; 9) за библиотека по 100 л. годишно. На епархиалните началства се прѣдполага за задѣжане кредититѣ си по покупка на книги да си служатъ съ икономитѣ и остатъци отъ извънреднитѣ, канцеларскитѣ и дневнитѣ и канцеларски на самитѣ митрополити; 10) за извънредни по 200 л.; 11) за пѣтци на епарх. избиратели по 20 ст. на километръ; 12) за архирейскитѣ намѣстници всѣкому отъ 360 до 600 л.; 13) сѣщо намѣстнику за обиколка околнитѣ 200 л.; 14) за писарь на намѣстника отъ 720 до 1200 л.; 15) за прислужникъ при сѣщии

конто свещеноститѣ праватъ епископу; 4. днеско сн. конто се разнасятъ по църковитѣ за събиране парични пожертвования; 5. е мѣлтички — дарения отъ свещеницитѣ, правени епископу, при поставянето имъ въ епархия; 6. задължителни водосвети; 7. психометрици — пари за душата — събирани отъ свещеницитѣ при църковитѣ врата отъ вѣрующитѣ за душицѣ; 8. плата за освещаване на църкова; 9. откупъ за диспенсация отъ запрѣтенъ бракъ; 10. плата за ржкоположеніе на свещеници; 11. плата за поставяне нѣкого за шуметь. Въ края на ток Уставъ се казва, че се запрѣщаватъ всички други случайни властички доходи, каквото название и да носкатъ тѣ.

*) Въ областта на Цариградската патриархия епископите получаватъ годишно около 4 до 20000 крона, а самъ патриархътъ 100.000. — въ Русия отъ 6 до 10000 рубли. — въ сърбската Карловинка църква — 24000 крона (12000 гулдена); — въ Гърция, митрополитътъ — 6000 драхми, архиепископитѣ — по 500 л., а епископите — 4000 л.; — въ кралство Сърбия — бѣградскитѣ митрополити 8500 л. и 400 л. добавъчни, другитѣ епископи 8500 л.

300 л.; 16) за канцеларски при сѣдния 200 л. При случаи на нужда Св. Синодъ увеличава броя на писаритѣ и писциитѣ при арх. свѣтци и намѣстничества. Платата на главни писари, писари и писци се угоалява сабазъ всѣми пезъ години непрѣкъсната служба съ 10% за гл. писари и 5% за другитѣ.]

3. Издържане на свещеницитѣ. — Въ всичко врѣме на стерината, свещеницитѣ въ християнския свѣтъ сж се издържали съ приноси отъ страна на вѣрующитѣ. Тѣзи приноси сж били доброволни въ пълния смисъл на думата, тъй като никакво задължение не се е налагало на приносителя. Съ промѣна условята на живота и врѣмето, въ всички черкови се погрижили да уредятъ тоя въпросъ по правилно и по трайно. Въ турско врѣме, у насъ, свещеницитѣ се издържали отъ драговолятитѣ приноси и отъ нѣкои заплати за требитѣ. Това е било така до издаването на Екл. Уставъ.

Въ повечето черкови въ разни християнски държави се срѣщатъ сабанитѣ източници за издържане свещенството или цѣлото духовенство, тъй като монашеството живѣе и се издържа въ самитѣ манастирски обители отъ общото: 1) дава се опрѣдѣлено парично възнаграждение; 2) дава се по нѣкой участъкъ плодородна земя за работене; 3) допускатъ се извѣстни приноси отъ енорияшитѣ въ плодове и животни; 4) доходи отъ треби — епитрахилини.

У насъ тѣзи начини за издържане на духовенството сж въприети съ повече или по-малко видоизмѣнения и съобразно мѣстнитѣ условия на нашия животъ.

1. Опрѣдѣлено парично възнаграждение. Мамиятъ се онѣзи, които мислятъ, че паричното възнаграждение на свещеницитѣ било нѣщо ново, което не отговаряло на характера на черковнитѣ свещенослужители. Въ апостолскитѣ врѣмена оне се срѣщатъ приноси въ пари, поднаски на черковата за издържане духовнитѣ лица и поспрѣщане други черковни нужди. По-късно този способъ на издържане духовенството се развирилъ. Прѣзъ цѣли вѣкове той станалъ като обичаятъ. Градското духовенство не разчитало на другъ приходъ; селското също така получавало доходитѣ си въ пари, всѣка недѣля или всѣки мѣсець кому, що се надало.

Въ днешно врѣме паричното възнаграждение е най-приетиятъ редъ. То впрочемъ е на всѣгда едно допълнение къмъ другитѣ черковни доходи и като замѣна на онова, което нѣкадѣ се дава въ

натура.¹⁾ У насъ свещеницитѣ получаватъ, съгласно съ закона (Уставъ) и бюджета, така наречено добавъчно възнаграждение, което имъ се дава отъ държавата (144 чл. У.). Това възнаграждение е различно за селата и градоветѣ, а именно: въ селата годишно за несвършили богословско образование 600, за свършили 840; въ околийскитѣ и други градове за несвършили 720, за свършили 1020; за околийскитѣ градове за несвършили 840, а за свършили 1200 (чл. 146). Енорийски свещеникъ, който не свещнодѣйствиува, не получава добавъчно възнаграждение.

Воспитатѣ и гарнизонни свещеници получаватъ плати по щата.

2. Дарена земя. — Въ старо време тоя редъ е биль много разпространенъ въ селата, тъй като въ градоветѣ се давали пари. Тоя начинъ на издържане смѣстувалъ и до сега въ много православни страни, напр. въ Буковина, у Австрийскитѣ сѣрби, въ Русия.²⁾ У насъ законътъ не урежда тъй материя. Обаче народниятъ обичай и тукъ казва думата си. Въ редица обявления печатани въ нашия „Църковенъ Вѣстникъ“ се казва, че извѣстно село „търси кандидатъ за свещеникъ, семинаристъ или съ сръднью сѣйтско образование, който да може да пѣе и проповѣдава . . . ще му бжде дадено мѣсто за къща и селото ще му помогне съ работа при направата на къщата“,³⁾ (с. Горни-Пасарелъ, сам. окол.) друго село (църковното настоятелство) дари свещеникъ подъ слѣднитѣ условия: ще му се отпусне: 1. 40 декара земя; 2. по единъ швинскъ храна на вѣчило, които сж 250; 3. всички кожи отъ Гергловъ-день, и всички възнаграждения сръдну извършенитѣ треби (г. Езерче, 16 мартъ, 1919 г.).

3. Дарене земни произведени въ натура. — И тоя източникъ за издържане духовенството е много старъ.

¹⁾ Въ Сърбия свещеницитѣ въ градоветѣ получаватъ възнаграждение още отъ 1843. Въ Далмация католическитѣ свещеници получаватъ *congrua portio*, което докарва годишно около 600 до 1200 корони на енорийски свещеникъ споредъ мѣстото и службата.

²⁾ Въ Буковина и сѣни енорийски свещеникъ има участъкъ земя отъ 44 десетини, отъ които 33 дес. ивица, 9 ливази, 2 за къща съ градина (Законъ отъ 1785 и 1805 г.). Въ Русия епар. свещеникъ се ползва отъ участъкъ земя 33 до 59 десетина. У Австр. Сѣрби (Карловецка митрополитска областъ) епар. свещеникъ се ползва отъ земя въ натура, гдѣто да има, и гдѣто няма такава, тамъ той получавалъ отъ 400 до 600 корони. (Импер. рескр. отъ 1868 г.)

³⁾ Подобно обявление има и отъ Лѣсковецъ, църквата Св. Георги 29 май 1919 г.

Той е съществувал и въ вехтозавѣтната черква, както за това свидѣлствуватъ книгитѣ на Моисеевото законодателство (Исходъ, Числа, Второзаконие). Християнската черква възприела този обичай да се дѣлятъ всѣка година отъ земнитѣ плодове известна частъ, десетина, въ полза на черквата и духовенството. Въ западната черква този дарение е било много разпространено и вѣдало въ законодателството.

Въ източната гръцка черква това не е бивало установявано съ законодателни наредби; но драговолио всѣки християнинъ е могълъ да дава отъ своитѣ земи произведения споредъ усърдието си. Този начинъ на даване е билъ нѣкадѣ уреденъ и съ законъ, напр. въ Сърбия (зак. отъ 29 мартъ 1853 г.), гдѣто гражданската власть събира отъ всѣки пълнолѣтетенъ мъжъ пшеница около 30 фунта и го прѣдава на свещеника. Сега той е б о р ъ се равнява на два динара (лева).

У насъ този обичай не е узаконяванъ. Той се практикувалъ въ турско врѣме въ много широки размѣри. Св. Синодъ на бѣлг. черква намира въ едно свое постановление, че освѣтъ прѣдметитѣ въ таксата, има и доброволни подаяния отъ паството, отъ които не бива да се лишаватъ свещеницитѣ (Протокъ на Св. Синодъ 46, 3 XII. 1894 г.). Въ едно отъ штиранитѣ по-горѣ обявления на Черковно настоятелство се обѣщава изрично годишно по единъ шиникъ храна на вѣчило.

4. Доходъ отъ треби. — Нѣкадѣ този доходъ се нарича епитрахиленъ, защото при пазариване на требитѣ, свещеникътъ надѣва епитрахиль. Въ старо врѣме плата за треби е нѣмало и свещеникъ, който би поискалъ отъ енориацитѣ си плата за нѣкой треба, е билъ смятанъ за виновенъ въ симония (59 нов. Ю. тин.). Само ако нѣкой драговолио давалъ нѣщо свещенику, послѣдниятъ можалъ да го получи. Лека-полека обаче това драговолио даване по нѣщо за всѣка треба, наело да става обичай и свещеницитѣ привикнали да гледатъ на дохода отъ требитѣ като на най сигуренъ таквъ. За избѣгване обаче всѣко злоупотребение въ това отношение и черковната, та и държавата опрѣдѣлили за кои именно треби и священодѣвствия и колко могатъ да получаватъ свещеницитѣ отъ своитѣ енориаши. По този начинъ платата за треби се узаконила и свещеникътъ може да получава възнаграждението си за треба безъ страхъ, че върши симония. Впрочемъ, трѣба да се признае за истинска симония, когато единъ свещеникъ

иска възнаграждение отъ сиромаси, които не могат да платятъ, или пъкъ когато той откаже да извърши нѣкоя свещенодѣйствиe, додѣто несполучи възнаграждението си.

У насъ въ днешно време законътъ е уредилъ въпроса съ свързанието нѣкоя такса за всѣка треба^{*)}.

Енорийскитъ свещеникъ е отговоренъ за нѣкоя искане възнаграждение повече отъ таксата или за некая отъ бѣдни. За всѣко свое злоупотребение или неприлично поведение той отговаря прѣдъ духовния съдъ. Той трѣбва съ пълно съзнание, че носи една свещена тежоба, и когато е въ лишение и нужда, да прѣнася съ търпѣние и християнска доблестъ тежкото бреме, съ което драговолюбно се е натоварилъ.

Отъ свои страна, обаче, обществото и държавата иматъ постоянна длъжностъ да се грижатъ за възможно по-добро състояние на духовенството въ силата на хармонията и съюза, които съществуватъ между черковн и държава. Духовенството трѣбва да бѣде издържано и поддържано прилично, както всѣка висока обществена служба, както, напр. става съ учителството.

§ 118. Наслѣдствени и завѣщателни отношения въ черковата и на нейнитѣ служители. Апостолскитѣ канони (40 ѳ) сж посочили на едно основно начало, което трѣбва да уреди многитѣ правоотношения между свещенослужителитѣ, като частни притежатели, стѣнани, и черковата, като юридическа личностъ, също така собственица на известни имоти. Това основно правило е следното: „да бѣде известно имѣнинето на епископа (ако той има такава) и имѣнинето Господне: та епископътъ, като умира, да има власть да остави собственото, комуто иска и както иска, да не би подъ видъ на черковно да бѣде разплатно имѣнинето на епископа, който нѣкога остави жена и деца, или сродници, или слуги. Защото справедливо е и прѣдъ

^{*)} Споредъ нашия Уставъ, приходитѣ отъ такситѣ сж наречени службни. Таксата е следната: а) за кръщение 1 л.; б) за вѣнчанье 12 л.; в) голямо отпѣло 6 л.; г) малко отпѣло до 15 г. 3 л.; д) за елосвещение на аскан свещеникъ по 1 л.; е) властенъ по покана на свещеникъ по половинъ левъ; ж) служба — 3 л.; з) парастасъ — 40 стотинки; и) бабинъ вода — 40 стотинки; и) очистителна вода — половинъ левъ. (чл. 146).

Такситѣ въ Сърбия, установени отъ 1853 г., сж: за кръщение — въ видъ на подарѣкъ хорала или 4 гроша; за вѣнчанье 24 гроша; за молебень съ водосветъ — 4 гроша; за елосвещение 24 гроша; за голямо отпѣло 18 гроша; а отъ бѣдитѣ — 9; за малко отпѣло 3 гроша; отъ бѣдни — 4; за поменъ на име — 1/2 грошъ; — парастасъ — 4 гроша.

Бога и прѣдъ хората, черковата да не прѣтърпи нѣкоя щета, поради неизвѣстността на имѣнието на епископа, а епископътъ или неговитѣ сродници да не се лишатъ отъ имѣнието, което ще се вземе въ полза на черковата, или пъкъ близкитѣ до него да не паднатъ въ тѣжба, и неговата смъртъ да бѣде съпроводена съ безславие.*

Това право на епископитѣ, също и на монаситѣ, да разполагатъ съ частния си имотъ по свое усмотрѣние въ полза на сродниците си, се отнася, споредъ по-късни постановления и обяснения, само за онова тѣхно имущество, което е добито отъ тѣхъ или отъ службата имъ, напр. причелено прѣди да встъпятъ въ духованъ, придобито по наследство или завѣщание по законенъ начинъ и лично паднало се тѣмъ, макаръ и слѣдъ встъпването имъ въ манастиръ.

Колкото за онова, що сж придобили като свещенослужители при черковата, тѣ имали право да го разползгатъ въ полза на сродниците си или на други частни лица, но могли да дарятъ или завѣщаватъ тѣзи срѣдства за благотворителни цѣли или на черковата, при която сж служили.

Съвременнитѣ законодателства уреждатъ този прѣдметъ различно, но все пакъ като изхождатъ отъ поставеното тукъ основно правило.

Сама черковата, като юридическа личностъ, може да придобива имоти, както се каза въ § 113, било по дарение, завѣщание или покупка отъ частни лица, също и отъ духовни лица. Тѣзи имоти сж на черковата и не трѣба да се смѣсватъ съ частнитѣ имоти на епископа, на свещенослужителитѣ, както въ манастиритѣ не трѣба да се мѣсятъ манастирскитѣ имоти съ тия на описанитѣ и познати имоти на братята.

Какво е, споредъ нашето дѣйствиюще законодателство, правното положение на имотитѣ, които оставатъ като наследство отъ разнитѣ категории свещенослужители и духовни лица? По този въпросъ ето какви наредби се срѣщатъ у насъ, прѣвидени въ дѣйствиющето право или пъкъ възприемани отъ областта на канонитѣ.

На първо мѣсто, и у насъ се пази строго правилото за несмѣсането на имотитѣ, които принадлежатъ на черковата, и тѣзи, които сж частни, собствени на духовнитѣ лица, служили при черковитѣ или въ манастиритѣ. Имотитѣ отъ категорията на оубѣли, които сж въ гражданско обращение, нивни, ливази, градини, лозя,

курни и пр. трѣба да се притежаватъ съ владѣла или крѣпостни актове върху самитѣ черковни началства, а движимитѣ — трѣба да си иматъ точенъ и подробенъ инвентаренъ списъкъ.

Смещениитѣ въ своитѣ наследствени и завѣщателни отношения сѫ подложени относително собственитѣ си имоти, движими и недвижими, на сжцитѣ постановления на закона, както и всички граждани. Тѣ могатъ да купуватъ и продаватъ имоти, да наследватъ и завѣщаватъ на общо основание.

Монаситѣ, обаче, сѫ подложени на особенъ имотенъ, наследственъ и завѣщателенъ режимъ. Знае се, че монахътъ дава, между друго, и обѣтъ за нестяжательността т. е. за абсолютно отказване отъ личенъ имотъ. Желещитѣ да постанатъ въ монашески чинъ и да се причислятъ къмъ братството на нѣкоя обителъ, сѫ длѣжни прѣди постригването си, да разпоредятъ, по волята си и споредъ закона, своитѣ имущества, а каквото се намѣри слѣдъ смъртта имъ, остава въ полза на манастиря (Бѣл. къмъ п. 14. чл. 156 отъ У.). Така, манастирскитѣ братя сѫ свободни да разпоредятъ прѣдварително съ имота си. Веднѣжъ встъпили въ обителта, тѣ могатъ още приживѣ свободно да разпоредятъ съ имотитѣ и паритѣ си, които иматъ не като духовни лица, а по наследство, дарение и пр. Слѣдъ смъртта имъ, обаче, всичко, което остава отъ тѣхъ неразпоредено, наследва го манастиря. Само оубѣи кадугери, които сѫ се откъснали отъ обителта и нѣматъ никакви връзки съ нея, не подлежатъ на това правило, и за това и манастирското братство нѣма право да дери наследство отъ братия, изключени отъ манастиря (Прот. 49 §. 11. 28 VI. 1900 г.).

Съещениитѣ иматъ право на пенсия, каквато получаватъ съгласно съ особенъ за това законъ.

Нашитѣ устава въ старата си редакция урочдаше по единъ ясенъ и категориченъ начинъ въпроса за имотитѣ, останали слѣдъ смъртта на епископа, било съ или безъ завѣщание.

Имѣнинта на безъ завѣщание умрѣли архiereи, като се платятъ разноснитѣ за погребението имъ, ше се раздѣлятъ на три части: отъ които дветѣ принадлежатъ по половинѣ на общия Екзархийски и Епархийски ковчегъ, а третата на роднинитѣ имъ, ако ли нѣматъ роднини, на училищата на отечествата имъ. Изключватъ се отъ това раздѣляне на останалото архiereйско имѣние, най-хубавитѣ му останали архiereйски одежди, ведно съ митра, патерница и двое-грисѣщница, които оставатъ на Епархията (чл 116. Устава отъ 1871 г.).

„Завѣщанията, които биха оставили архiereнтѣ, ако сж редовно станали, иматъ сила само за движимитѣ или недвижими имѣния, които изповѣдано или доказано, сж имали прѣди да станатъ архiereи, и които сж изпослѣ придобили отъ подарение, завѣщание или наслѣдие отъ тѣхнитѣ сродници или приятели; а другото имъ отъ пари или вещи имѣние, като се унищожи завѣщанието, разполага се споредъ прѣидушия членъ (чл. 117).

Тѣзи наредби се потвърждаватъ съ слѣдующитѣ законоположения (чл. чл. 118—120), въ които подробно се разправя и обяснява какво става слѣдъ смъртта на единъ епархийски архiereй. Именно, прави се разписъ на всичкитѣ останали слѣдъ него движими и недвижими имоти, разписъ, който надлежно проѣренъ съ изложение отъ епархийския свѣтъ и съ приложение на завѣщание, ако има такова, прѣпраща се въ Синода и Екзархийския Свѣтъ. Разписътъ се утвърдява, имотитѣ се продаватъ съ публична (публична) и пакъ се постъпва съгласно съ наредбитѣ на чл. 116 отъ Устава“).

Въпросътъ за завѣщанието по съдържание и по форма сжщо така е подробно обясненъ въ поменатитѣ статии. Собствено и личното завѣщание е валидно безъ никакви други формалности. Ако ли е писано отъ друга рѣка, доста е да има подписа на архiereя и четирма свидѣтели, или двама свидѣтели и тогавъ да е потвърдено отъ едно черковно или гражданско начальство.

Тѣзи ясно установеното положение за имотното състояние на архiereнтѣ и за движението му слѣдъ тѣхната смъртъ е било изоставено отъ нашия законодатель въ 1895 г. Той не говори нищо за имотитѣ, за наслѣдството, за завѣщанията на архiereнтѣ. Отъ това слѣдва, че законодателятъ измалчиво въ имотно отношение е приравнилъ архiereнтѣ съ свещеницитѣ.

*) Въ тѣзи си наредби стариятъ Ека. Уставъ отъ 1811. се съобразяваше съ наредбитѣ по прѣдмета, прѣети въ грѣцката патриаршиа. Споредъ тѣзи наредби: 1. архiereй на служба, кога умре, имотътъ му се дѣли така: $\frac{1}{2}$ на епархиата, $\frac{1}{3}$ на патриаршиата и народнитѣ учреждения, а другата $\frac{1}{2}$ на неговитѣ сродници (Уставъ на Синода, гл. 13. 10.) 2. архiereй безъ служба — $\frac{1}{2}$ на сродницитѣ му, $\frac{1}{3}$ на патриаршиата и $\frac{1}{3}$ на обществени заведения.

ЧАСТЪ ТРЕТА.

Външното право на черковата.

I. Черковата и държавата.

§ 19. Исторически погледъ на отношенията на черковата и държавата на изтокъ. — Самъ основателятъ на християнството прѣполаде за основа на отношенията между черкова и държава мѣдрото уживане: „въздайте кесаревото кесарю, а Божието Богу“. Този отговоръ той бѣше далъ на фарисейтъ и иродянитѣ, които бѣха двѣ враждебни партии — първитѣ пазители на стария еврейски законъ, вторитѣ опортюнисти и привърженици на Ирода, римски управникъ. Въпросътъ бѣше, трѣба ли да се припознае върховенството на римския императоръ? Отговорътъ на Христа смути запитвачитѣ, защото въ него имаше, че трѣба наистина повиновение на държавната власть, но трѣба да се почита високо и Божието. И апостолитѣ, ръководени отъ тактически съображения, проповѣдваха повиновение на гражданската власть: тѣ искаха по този начинъ да обезоружатъ своитѣ противници, които ги клеветѣха като бунтовници противъ Римъ, за да засилитъ прѣслѣждането имъ. Обаче апостолитѣ подчертаваха, че „не е справедливо да се слуша повече другъ, освѣнъ Богъ“.

Първитѣ вѣкове на християнството сж редица отъ гонения противъ неговитѣ привърженици. Всѣчки други религии и култове били търпѣни, даже най безиръственитѣ (на Цибела, Иида, Астарта, Митра, Ваалъ); само християнската религия се ненавиждаше и прѣслѣдаваше, макаръ, че християнитѣ бѣха готови да отдаватъ кесаревото кесарю и Божието Богу, да изпълняватъ всичкитѣ си обязанности на граждани и поданици и да гледатъ на държавната власть, като на органъ на Божествено свѣтоуправление. Причината на туй явление може да се обясни така. Култътъ на староримскитѣ богове бѣше се обърналъ на култъ на императора. Послѣдователитѣ

на всички други религии и култове не го считаха за обидно и сѣснително за сѣбѣста си да се покланятъ и на римскитѣ божества, а пъкъ Римъ не ги спѣваше да се държатъ о каквито щатъ други култове, щомъ официално тѣ зачитатъ римската религия и императорския култъ. Християнитѣ обаче, ако и да бѣха готови да даватъ нужното почитанне и повиновение кесарю не можеха да даватъ Божеско поклонение другиму, освѣнъ едину истинному Богу. Еврентъ не били прѣслѣдвани, главно защото Римъ, ако и да ги побѣдилъ, но въ тѣхното лице той виждалъ най-старата религия.

2. Еврейската религия не дирѣла прозелити. Християнството бѣше ново религиозно учение, появило се при Августа, когато се роди Христось, и при Тиберия, когато бѣше разпнатъ на кръсть. При това християнството уплаши съ своето разпространение римската държавна власть.

И почватъ се прѣслѣдванитѣ, основавани върху законитѣ на Цезаря и Августа: *Lex Julia majestatis* противъ запрѣтенитѣ дружества и Едикта на Марка Аврелия. Да се отказва нѣкой отъ императорския култъ е било сматрано за прѣстѣпление противъ величеството. Помѣчили се християнскитѣ общини да използватъ законитѣ на Юли Цезаря и Августа за коллегитѣ и сполучили да се запишатъ въ най-долнитѣ: на недостатѣчнитѣ и погребателитѣ (*collegia tenuiorum, с. funerafica*), на които съставителното съ цѣль да се погребаватъ умрѣлитѣ, било дозволено на дължъ и на ширъ въ цѣлата империя.

Най-послѣ държавната власть признала своето безсилне да прѣслѣдва християнитѣ. Това първъ пѣтъ станало съ Едикта на Галерия (311 г.), въ който било казано, че понеже се видѣли безплодни усилитѣ да се повърнатъ християнитѣ къмъ религията на римлянитѣ и понеже все е по-добрѣ да се накаратъ нѣкакъ и тѣ да се молятъ за добруването на държавата, то на християнитѣ се допуска да останатъ при религията си, подъ условне да не нарушаватъ сѣществующитѣ порядки. Два години слѣдъ това се появява знаменитиятъ Милански Едиктъ (312 г.) на Константина и Лициния, по силата на който християнитѣ били освободени отъ участие въ езическото богослужение, съюзитѣ (общини) имъ били обявени за дозволени, като се припознавали за юридически личности и се отмѣня Едикта на Марка Аврелия. Миланскитѣ Едиктъ допускалъ свободата на всички култове. Християнскитѣ императори, обаче, слѣдъ Константина В., пожелали да видятъ въ християнската религия

сща такава основа на държавната власт, каквато съгледвали езически императори въ римския езически култ; отъ тукъ стремението на императоритѣ къмъ единство на религиата. Отъ тукъ религиозното принуждение, и християнството, особно католическото, почва да става не само свободно исповѣдана, но и изключителна религия.

Източната или византийската черкова не отишла по стъжитѣ на западната католическа и у нея се образувала система на отношения между черковата и държавата, която има въ най-старо прѣме своитѣ идеологии, каквито били Валсанійъ и Димитрий Хоматинъ Българский, архиепископъ Охридский.

[На питането на единъ епископъ за императорското право да прѣмѣсти епископитѣ отъ една катедра на друга, Хоматинъ отговаря: „Макаръ, че подобно мѣстене е противно на писаното и устното учение на черковата, обаче то се върши често по заповѣдь на императора, ако това го изисква общото благо. Защото Императорътъ, който е и се нарича върховенъ благодетель на черковния редъ, стои по-високо отъ съборнитѣ опредѣления и имъ придава сила и дѣйствие. Той е вождь на черковната иерархия и законодатель въ основата и поведението на свещеницитѣ; той има право да рѣшава прѣспирни между митрополити, епископи и клирици и да избира на вакантни катедри. Той може да възвишава епископски катедри и епископитѣ да прави митрополити. Съ една рѣчь, кто се изключи правото да извършва литургии и ржкополагането, императорътъ съсредоточава въ себе си всички други прѣимущества на епископитѣ и за това неговитѣ нареждания иматъ сила на камони. Както древнитѣ римски императори се подписвали pontifex maximus, така и настояцитѣ иматъ пакъ такъвъ авторитетъ по силата на получаваното отъ тѣхъ миропомазание. Както нашитѣ изкупители, помазанъ отъ Духа Св., е нашъ върховенъ първосвещеникъ, така справедливостта иска и Божиятъ помазаникъ, императорътъ, да бжде недѣлимъ отъ благодатъта на първосвещенството.“

Една такава идеология не можала да не извика излишни и даже вредителни прѣкалености и правопротивни домогвания у императоритѣ. И подобни дѣйствия се появили, обаче тѣ намѣрили отпоръ въ лицето на черковни берци, които принудили византийскитѣ императори да се мирятъ съ черковнитѣ наредби. Въ Епанагогата на импер. Василія, Льва и Алексанара се установи като че ли единъ компромисъ между черковната и държавна власт: „Императорътъ е законна върховна власт, казва Епанагогата, — общо-благо за всички поданин: неговата задача е да благодѣтельствува...

Въ своята дѣятелностъ той трѣба да се ръководи отъ Св. Писание, отъ опредѣленията на седентѣхъ вселенски събори и отъ римскитѣ закони. Той е длъженъ да бже твърдъ въ православието и въ религиозната ревностъ трѣба да прѣвзхождствува всички. При тълкуване на законитѣ той се ръководи отъ дѣйствиущи обичай, но обичаитѣ, които противорѣчи на канонитѣ, не може да бже търпимъ. Патриархътъ е живо изображение на Христа, прѣдставляюще истината и въ слово, и въ дѣло. Неговата задача, е попечението и спасението на повѣренитѣ му души. Нему принадлежи учителството и неустрашимата защита на истината и на догматитѣ, ученето на отцитѣ и на съборитѣ. Императорътъ и патриархътъ, мирската властъ и свещенството се отнасятъ едно къмъ друго, както тѣлото и душата, съобразно съществуето на челоуѣка, и дѣйтѣ необходими за благодѣйствието на познатитѣ. Възъ основа на съгласието на тази единна властъ се утвърждава висшето благо на държавата.*

Тълкувайки това мѣсто отъ Епанагогата би могло да се заключи, че ако и да сж поставени на еднаква висота и Царь и Патриархъ, обаче на патриарха се прѣдоставя да тълкува канонитѣ, а на царя се забранява да законополага противъ тѣхъ, слѣдон. патриархътъ, кито че ли се поставя по-високо отъ царя!]

Патриарситѣ въ Цариградъ се старали винаги да поддържатъ добри отношения съ императоритѣ и ги подбуждали да бждатъ дѣятелни органи на черковно законодателство. И наистина, като се почне отъ Юстиниана, всички по-къдни византийски императоре издавали черковни законоположения. Това било въ интереса на черковата и на самитѣ патриарси, защото: 1. императорскитѣ закони ималъ още задължителна сила, което било особно важно за провинцията, слѣто префектитѣ, подъ страхъ на наказание, били длъжни да използватъ императорскитѣ повелѣния; 2. защото черковнитѣ канони издавали на цариградския патриархъ нѣкаква властъ надъ другитѣ патриарси, за това имало значение потвърждаването и образуването отъ лицето на императоритѣ на съборнитѣ опредѣления. Императоритѣ не издавали отъ себе си черковни изрелби, а правили това ex auctoritate canonum, и слѣдователно били не създаватели, а само блюстители на канонитѣ. При сблъскване между черковно и гражданско законодателство, черковата се държала о правилото, че законитѣ трѣба да отстъпватъ на канонитѣ. Валсамонъ повтара това правило на много мѣста въ своитѣ тълкувания на номоканона и обяснява, че „канонътъ има двоенъ санкция — отъ страна на черковата и на императора, а законътъ почива само върху император-

ския авторитетът*. Сжщото поддържа и канонистът на XIV в. Матей Властарь.

Така, черковата и държавата живяли въ известно обшение, като първата не отричала върховенството на втората, която отъ своя страна допускала ижданието на черковата даже въ нѣкои чисто граждански дѣла. Всѣки пжтъ, когато черковата се опитвала да отслаби алионнето на държавната власть, тя била призовавана да се прибере въ прѣдѣлитѣ на своето вѣдомство. Византийскитѣ императори не търпѣли намѣса, която би ослабила властѣта имъ, защото пазяли грижливо да не се засѣгне и урони цѣлата система на византийското държавно право.

Положенията, които сж ръководили византийското държавно право и които опрѣдѣляли изанмнитѣ отношения между черковата и държавата, биха могли да се приведатъ къмъ слѣднитѣ точки.

I. Императорътъ, като глава на държавата, е върховенъ покровителъ и защитникъ на черковата въ областѣта на държавното и гражданско право. Нѣкои императори се наричали първосвещеници. Но като членъ на черковата, императорътъ се подчинява на законитѣ и канонитѣ еднакво съ своитѣ поданици.

II. Отъ това първо положение изтича другото. Въ всички вжтрѣшни дѣла на черковата (дѣла на вѣрата и богослужението) императорътъ нѣма рѣшаващъ авторитетъ. Въ тѣзи областъ неговата дѣятелность е чисто спомагателна и той поддържа само единството на черковния животъ. Съ тѣзи цѣль той възвежда догматическитѣ опрѣдѣления на съборитѣ въ общозадължителни държавни закони и наказва еретицитѣ и разколницитѣ, като държавни прѣстѣпници. Императорската власть (*imperium*) и духовната (*sacerdotium*) не трѣба да се турятъ въ борба. Споредъ Юстиниана, свещенството трѣба да служи на богопочитанието, а импер. власть да внася реалъ въ човѣшкото общежитие. Императорътъ допуска широки привилегии и права на епископитѣ и даже въ гражданското управление тѣ имали право на надзоръ.

III. Въ черковната областъ императорътъ има слѣднитѣ права: 1. да свиква съборитѣ, особено вселенскитѣ, на които опрѣдѣленията били задължителни за цѣлата черкова и кодификацията на които не е могла да стане безъ участието, помощта и наблюдението на върховната власть; 2. да избира или утвърдява духовнитѣ лица на висши черковно-иерархически длѣжности, особено на патриаршеския санъ (това право се проявявало въ фор-

мата на окончателно назначаване едного отъ тримата кандидати, прѣдставяни императору отъ синода; 3. да повишава епископскитѣ катедри на митрополитски, споредъ политическото значеніе на градоветѣ, въ които е имало епископи; 4. да извършва върховно наблюдение върху вървежа на черковнитѣ дѣла, особно върху нерархическитѣ лица, които, въ много отношенія, били органи и на висшето държавно управление, и най-сетнѣ; 5. да законодателствува по черковни дѣла въ духа на канонитѣ, така че съ тона законодателство да се допълнитъ или обесняватъ тѣзи канони. По този начинъ сж се появили н о м о к а н о н и т ѣ.

IV. Държавата и черковата съставитѣ единъ организъмъ — държавата, обединена съ едно християнска религія. По силата на органическото сливане на държавата съ черковата, она, който не принадлежи къмъ черковата нѣма право на съществуване въ държавата. Фактически, разбира се, подобно положение никога не е могло да се прокара въ държавата, така че иновѣрнитѣ да се обрекатъ на безправие; но черковно-държавното единство е било винаги единъ идеалъ.

§ 120. Исторически погледъ върху отношеніята между черковата и държавата на Западъ. — Отъ V вѣкъ на Западъ се виждаха вече нѣкои бѣдѣзи, които даваха да се разбере стремежа на Римския първосъщеникъ къмъ извѣстно обособление. Далечността на императорската властъ, подиръ отдѣлянето на източната Римска имперія, нашествието на варваритѣ и други нови условия на живота, накараха папитѣ да почнатъ да гледатъ на себе си като на истински носители на римския *imperium*. Колкото повече авторитетътъ на византийския императоръ отслабвалъ въ Римъ, толкова по-много растѣло влиянието на папата. Единъ само поводъ липсвалъ за окончателното сжъясие между Римъ и Византия.

За първи такъвъ поводъ послужила иконоборската политика на Исаврянитѣ (VI вѣкъ). Едиктътъ на Льва Исаврянитѣ, който запрѣтвалъ поклонението на иконитѣ, извикалъ въ Италия истинско въстание. Народътъ искалъ да се свали Левъ, да се избере новъ императоръ и да се иди въ Цариградъ за да се настани той на прѣстола. Папа Григорий II успокоилъ народа, като му обѣщалъ, че ще убѣди Льва да се откаже отъ иконоборството. Между Римъ и Византия се почва обширна прѣписка. Папата прѣдлага на Льва да се отрече отъ своето прѣдложение и да свика вселенски съборъ, който да рѣши въпроса. Императорътъ го заплашва съ смъртъ.

Папата тогавъ отлъчилъ императора и всички иконоборци отъ черковата, а императорътъ изпроводилъ цѣла флота въ Италия за да хванатъ папата и вързавъ по рѣцѣ и крака да го докаратъ въ Византия. Флотата била разбита при Равена отъ буря, спасилитъ се отъ крушението гърци били изтрепени отъ италианцитѣ жители на Равена.

[Римъ и Византия били вече слѣдъ това раздѣлени окончателно по не политически. Папитѣ подарили покровителство и съюзъ у френскитѣ крале, а византийскитѣ императори били провъзгласени недостойни за императорската титла. Въ 741 г. папа Григорий III поздравилъ Карлъ Мартела като освободителъ на Римъ и на Италия. Папитѣ слѣдъ него, отъ благодарностъ за полученото отъ папата миропомазание, далъ на римската черква, всички земи, които били отнети отъ лонгобардитѣ. Тѣй като византийскитѣ императори протестирали противъ тѣзи завоевания и разпореждания на франкския кралъ въ Италия, въ Римъ се появила знаменитата дарителна грамота на Константинъ Велики до папа Силвестра, комуто императорътъ дарявалъ правото на величество и на владѣние надъ Римъ и Италия. Тѣзи грамота игра важна историческа роля въ живота на папството и тя бѣше насочена и противъ възможнитѣ домогвания на франкскитѣ крале въ Римъ и Италия.]

Работитѣ по-късно се развили благоприятно въ полза на Римъ. Карлъ Велики въ 800 г. получи отъ папа Львъ III, съ съгласието на цѣлия римски народъ, императорска корона — единъ фактъ, който възвишаваше отъ една страна Карла — прогласенъ за новъ Константинъ Велики, и френската монархия, но още повече служеше да се въздигнатъ и признаятъ правото на величество на римския народъ, прибавени къмъ духовното величество на римския папа. Отъ този моментъ се засилилъ могъществото на папитѣ и се очертава идеята на новата свещена римска империя, най-напрѣдъ въ лицето на франкитѣ, (Карлъ Велики), а по-късно въ лицето на нѣмцитѣ (Людовикъ и др.).

При това папската държавъ добива и земни владѣния. Това били земитѣ, които правили частъ отъ Италия, и стояли подъ властѣта на Византийския императоръ — Екзархата на Равена, които временно били завладѣни отъ лонгобардитѣ. Папата освободилъ тѣзи земя отъ лонгобардитѣ и я подарилъ на Св. Петръ, т. е. на римската черква. По толъ начинъ Папата станалъ мо-

нархъ съ своя земи — държава и усѣтилъ подъ краката си по-твърда почва, отколкото бидеяки поданикъ на който и да било другъ монархъ.

На западъ слѣдъ това се очертаватъ и нови отношения между черковата и държавата. Всѣки християнски народи въ френската империя правятъ едно цѣло, животътъ на което се насочва къмъ цѣлитѣ на християнството чрезъ черковната иерархия. Нея поддържатъ и закривяатъ Императорътъ, който ималъ върховната длъжностъ да брани черквата, да помага за изпълнението на нейнитѣ наредби и задачи. Отъ тукъ се появява и идеята, че Императорътъ трѣбва да се грижи, шото Римъ да бѣде столица на християнския свѣтъ, а папата — духовенъ отецъ на всички народи. При това, френската монархия, като не била, както по напѣлъ римската, само православна или католическа, черковата, по положение на своитѣ прѣдставители, била частъ отъ държавната организация. Епископитѣ, абатитѣ, като кралски пълномощници, се явяватъ и носители на държавни високи служби, надарени съ многобройни привилегии, освободени отъ властта на баронитѣ, властни въ своето вѣдомство и при това имали широко участие въ всички важни работи на държавата — ето основаннето, върху което почива съществуването на черковата и на държавата, християнско-държавното общество на католическата империя.

[Добро билъ живъ Карлъ V, неговитѣ лични качества и върността му къмъ свещената империя не довели до нѣкакъвъ раздоръ. Но при неговитѣ прѣемници този миръ се нарушилъ. Папитѣ се домогнали съ авторитета на прочутитѣ лѣже-и-сидорови декрета и за да освободятъ черковното правителство отъ свѣтското, иѣщо повече — да си подчинитъ съвършено послѣдното. Тѣ изтъкнали учението, че императорското достоинство е произведение на папството. Така че тѣ искали за всѣки прѣемникъ на прѣстолоа да се произнасятъ, че прѣминава върху него императорското достоинство. Императоръ Людовикъ II Нѣмскій (817—879) въ едно писмо до византийския императоръ Василия Македонинина му заявява, че неговитѣ дѣдо (Карлъ Велики) е получилъ тази титла по Божия воля, по опредѣленіе на черковата, чрезъ миропомазание и ржкополагане отъ папата. И Людовикъ имъ право — пише той — да се нарича и императоръ на римлянитѣ, защото държи титлата отъ римския народъ, у който се е появила тя първи пѣтъ. „Отъ римската черкова — казва Людовикъ нашиятъ

родъ получи въ началото право на кралство, а послѣ на императорство*. Когато по-късно нѣмските императори се опитвали да оспорватъ това право на папата, както и сторилъ това Фридрихъ I, папа Арианъ отговори, между друго: „Същиня авторитетъ, по силата на който папа Захария посети Карла и прѣнесе императорството отъ гърците на германците (франките), дава право и намъ да направимъ обратното — да прѣнесемъ императорското достоинство така унижено отъ германскитъ крале, пакъ на гърците. Видите: наша власть е да даваме тази титла комуто искаме. Ние сме поставени надъ народитъ и държавитъ за да разрушаваме и творимъ. Авторитетътъ на Св. Петра е така великъ, че всичко, сторено отъ насъ, се върши не отъ насъ, а отъ Бога*].

За оправдане на тѣзи папски притязания се появили и различни теории. Едно важно мѣсто въ тѣзи теории занимава учението на Илонския владика Св. Августина (354—430), авторъ на знаменития трудъ: *De Civitate Dei* (за Божията държава). Земната държава (*civitas terrena*) има за цѣль земното благополучие; но да се стрѣми нѣкой къмъ него не стига. Държавата земна трѣба да се опира на Божията, иначе тя става *Civitas diaboli* и не може да достигне даже земната си цѣль: въ такава държава вмѣсто благополучие и миръ наставатъ бѣдствия и война, става разбойническа шайка. За това земната държава трѣба да се постави въ служба на небесната — на черковата, и императорътъ трѣба да управлява по този редъ. Ако императорскитъ наредби противорѣчатъ на черковнитъ, не трѣба да се изпълняватъ.

Споредъ една теория, папството е учреждение, прѣдизобразено още при самото сътворение на свѣта. Богъ създаде двѣ свѣтила: слънце и мѣсець. Слънцето е папата, мѣсецътъ — императора. Императорътъ получава блѣсъкъ на своето достоинство отъ Папата. Друга теория била тая на двата меча, за които се помечана въ Евангелието отъ Лука. Тукъ, споредъ католически канонисти, думата била за духовния (*gladius spiritualis*) и материалния (*g. materialis*), мечове, които били дадени на Ап. Петра да брани черковата. Духовниятъ мечъ — това е религиозния авторитетъ на папата, материалниятъ е императорската власть, която има своя източникъ пакъ въ папството. При коронацията папата връчва мечъ на императора, който е длъженъ да го употрѣбява само по знакъ отъ духовния противъ враговетъ на черковата. — Освѣтъ тѣзи доказателства изъ Библията, привеждали и подправената дарителна грамота на Константина Велики, която била внесена и въ Грациановия де-

кретъ и станала частъ на западнокатолическия *Corpus Juris Canonici*. Папа Инокентий III вече утвърдявалъ, че Константинъ В., наедно съ Римъ, прѣдалъ на папата и цѣля западъ, така че всѣки императоръ поради това става папски васалъ.

[Споредъ папа Григория VII, всички крале държатъ властта си отъ дявола. Само въ свързка съ черковата тѣ получаватъ нравствено съдържанне. Но за това висшиятъ прѣдставителъ на държавата трѣба да понесе жестоки изпитания въ своето християнско смирение. Церемониалътъ и а римския дворъ прѣдписва за императора слѣднитѣ о б р я д и: въ деня на папската коронация императорътъ е длъженъ да носи шлейфа на папата, да държи стремето на коня му, когато се качи на него, и да го води за юздитѣ, или, ако папата заповѣда да го носятъ на носилки, да крѣпи съ едното си рамо носилнитѣ. Въ врѣме на папския обѣдъ императорътъ билъ длъженъ да седи на малко зелено столче, на дѣсно отъ папата, да му полива за да си умне рацѣтѣ — което ставало четири пѣти въ врѣме на папската меса (служба). Ако избраниятъ за римски императоръ отивалъ въ Римъ за коронация, той билъ длъженъ поне първата нощъ да прѣнощува залъ градскитѣ стѣни, а когато встъпвалъ въ града, папата го очаквалъ, седналъ на своя прѣстолъ. Когато викалъ намѣстника христовъ, императорътъ му отдавалъ честь съ колѣнопрѣклонение, което се повтаряло слѣдъ нѣколко стѣпки, а третия пѣтъ императорътъ падалъ нищо съ лицето за да цѣлува папското колѣно и чехалтѣ му. Подиръ това цѣлуване той още единъ пѣтъ колѣничелъ и слагалъ на краката на папата извѣстна сума пари, слѣдъ което папата го подигалъ и цѣлувалъ. Въ деня на коронацията императорътъ билъ присманъ наедно съ каноникѣтѣ на ап. Петра, а слѣдъ миропомазването получавалъ отъ папата мечъ, държана, скиптеръ и корона. Когато му давалъ мечъ, папата, седналъ на прѣстола си, думалъ на колѣнопрѣклонения императоръ: „Прими отъ нашитѣ рацѣ мечъ отъ гробницата на Св. Петра, който се прѣдава на тебе, като на императоръ, въ името Божие за защита на черковата“.]

Отъ врѣмето на папа Николай II (въ 1059) правото на императоритѣ да избиратъ папитѣ прѣминало на коллегията на кардиналитѣ; тогазъ било припознано отъ всички, че императорската власть не засѣга папата и религиозния порядъкъ на живота. Отъ тукъ се тегляло и едно в а ж н о з а к л ю ч е н и е: че духовенството не е подседно за никакви дѣла на свѣтскитѣ сѣдилница и е освобождено отъ всѣкакви обществени тежоби. Въобще правата на импера-

тора като *advocatus ecclesiae* били сега признати за намѣса въ божественото право на черковата и знаменитата прѣлпирна за империатурата или за правото да се назначава на епископските мѣста, съ което се свързвали и разни политически права и прѣдимства, се свършила съ вормския конкордата (въ 1122 г.) въ полза на папата.

И споредъ иерократическото учение и въ дѣйствиелния животъ папата станалъ всемогъщъ. Нищо повече; той билъ сметенъ за прѣдставляващъ отъ себе си единъ не погрѣшимъ фактически първосвещеникъ, на когото даже личнитѣ нареждания и повелѣния, булли и бревета, имали характеръ на задължителенъ за всички законъ.

[Иерократическото учение и всемогъщество на папитѣ не останало обаче и безъ реакция. Противъ абсолютизма на папитѣ се появили не само роптания, не само неолобръния, но и възражения, борби. Не всички императори се мирили съ съдбата на Хенриха VI, — когото низложи отъ императорското достоинство папа Григорий XII — както и не всички папи могли да проявяватъ авторитета на Григория VII. (1073—1085) или на Иннокентия III. Отъ XII вѣкъ се почва и се засилва едно умствено движение противъ папското всемогъщество, движение, въ което вземали участие юристи, богослови, книжовници и даже поети. Явили се императори, които намѣрвали, че могатъ да живѣятъ и безъ папския „мечъ“ и миръ и прѣдпочитали да обвинятъ, че държатъ своята властъ не отъ прѣстола на Св. Петра, а по прѣемство отъ римскитѣ императори, или даже отъ самото Евангеліе. Така постигналъ единъ отъ срѣдновековнитѣ монарси, императоръ Фридрихъ II, отлъченъ отъ черковата заради своята опозиция на папството. Това отлъчване имало за послѣдствие, че почти цѣло столѣтие (1220—1310) ни единъ итмски императоръ, до Хенриха VII, не пожелаалъ да се коронисва отъ папа. И ако Хенрихъ VII получилъ короната отъ ржцитѣ на папата, той далъ да се разбере, че никакъ не смѣта, че встъпва вслѣдствие на тоя актъ въ икаква васална зависимостъ отъ папата.]

Особено френскитѣ крале показали силна съпротива на папскитѣ домогвания. Тѣ винаги се грижели да упражнятъ върховното си право въ черковата и епископитѣ давали клетва за вѣрность на краля, отъ когото зависѣло и утвърдитието имъ. Тѣзи отношения били установени и формално съ прагматическата санкция на Карла VII (въ 1438 г.), която дала основание за свободитѣ и а г а л и к а н с к я т а (френската) черкова.

Борбата се засилява от XIV в., когато тя се поддържа почти от всички по-видни общественици. Славният поет Данте тура въ своя Ада и няколко папи, които като намѣстници христови, държели ключоветѣ на рая и на ада и вижда въ сливането на двѣтѣ власти въ лицето на папата главната причина на всички злини, от които тегавла черковата. И той се съмнѣвалъ въ истиността на дарителната гранота на Константина В., но всѣкакъ за него тя била несправедлива, защото този императоръ иѣналъ право да отчуждава императорското достоинство, а черковата да го получава. Имало е и цѣла редица публицисти, които силно и рѣшително изѣстъпали противъ всесвѣтското папско владичество. Свѣтътъ се приближавалъ къмъ великото онова движение, което носи име реформация въ черковата.

Ако речеми да изкажемъ въ нѣколко положения отношенията между черковата и държавата на Западъ, съгласно съ дѣйствиющето публично право въ срѣднитѣ вѣкове, тѣ ще могатъ да се изложатъ както слѣдва:

1. Само католическата черкова дава титла за всѣка правоспособностъ. Всѣки, който се отапли отъ нея волно или неволно, губи даже право на смѣстуване. Прѣдъ видъ на това начало ересътъ, расколътъ, отстѣпничеството сж вѣрстѣдни дѣлаши, които се прѣслѣдватъ и наказватъ изѣ строго.

2. Канонитѣ т. е. черковнитѣ закони сж задължителни за всички безъ изключение, защото държавата и обществото сж сѣмо католически. Гражданскитѣ закони, издадени отъ свѣтската власть въ противорѣчие на черковнитѣ изисквания, папата може да ги касира и отиѣни като недействителни.

3. Държавната власть има длъжностъ да закриля папата, епископитѣ и въобще цѣлото духовенство. Че ще излѣзниятъ това точно императорнитѣ даватъ клетва за вѣрностъ на черковата, когато се коронясватъ. Нарушатъ ли тази клетва, настѣпва отлѣчване отъ черковата, което по право (*de jure*) води до изгубване на короната и властта и освобождава поданиктѣ отъ тѣхната клетва да бѣдатъ вѣрни на монарха. Свѣтската власть не може да се мѣси въ духовната, напротивъ папитѣ иматъ право на върховенство надъ цѣлъ свѣтъ, слѣдователно и надъ императоритѣ, които получаватъ и територия, и властническо достоинство отъ черковата, гезр. отъ папитѣ.

4. Колкото се отнася до начина и до размѣритѣ, до които държавата е имала право да се наѣси въ дѣлата

на черковата и обратно — тѣ се урежаватъ юридически съ взаимни между двѣтъ страни споразумѣвания, които носятъ техническото название конкордати и които и до сега продължаватъ да се сключватъ между папата и нѣкои правителства.

§ 121. Отношения между черковата и държавата слѣдъ реформацията. — Прѣкаленостъта на папскитѣ домогвания, абсолютизмътъ и всемогществото, което папитѣ проявявали въ отношенията си къмъ крале и императори, докарала работата до тамъ, че още прѣди реформацията, на които почвата приготви Хусъ (1313—1415), а знамето понесе Лютеръ (1483—1546), нѣкои монарси не се стѣсниха сами да се отнесатъ така грубо съ самитѣ папи, даже да ги провъзгласятъ за свадени. И реформаторитѣ на XVĸ с. както и канониститѣ отъ по-ранно врѣме се раководѣли отъ идеята, че черкова и държава не сж два отдѣлни организма, а едно християнско общение или, както казвалъ Лютеръ, едно тѣло съ два меча. Разликата състояла въ тона, че реформаторитѣ учели и поддържали, че държавниятъ владѣтель е, който има право да разполага съ мечоветѣ, а не първосвещеникътъ. Свѣтското началство не се противопоставило на духовното като низше къмъ висше, защото всички членове на християнството иматъ еднакво духовенъ характеръ, така че и свѣтското началство, бидейки членъ на християнството, е толкозь духовно, колкото и самото черковно началство. Различието на двѣтъ началства е въ тѣхнитѣ длѣжности и призвание. Грижата на свѣтското началство не е само да се грижи за благосѣстойнието на тѣлата, защото такава работа изрши и оичарътъ. Цѣльта на двѣтъ началства е една: прославиенето на Бога (*Deus glorificetur*), — различни сж само служебнитѣ дѣйствиа и срѣдства за тази цѣль. Духовното началство дѣйствува чрезъ проповѣдане на словото Божие и извършването на таинствата, безъ да посѣга на никакви свѣтски дѣла или на принудителна властъ, а свѣтското началство непосредно отъ самия Богъ, е получило задачата да разполага съ материалния мечъ, съ юридическата властъ, съ тѣлесното принуждение.

Идеята на Лютера бѣше да се уреди една община на черковна, каквато нему се струваше, че вижда въ черковитѣ отъ Апостолския периодъ. Но тази идея си остана единъ неоскъстенъ идеалъ. Вече въ края на XIV с. протестантизмътъ въ Германия на всѣкадѣ се изроди въ еднаква почти форма — въ формата на областна черкова — *Landskirche*. При оформянето на

този образец на черковно устройство, реформаторите изпуснаха из прѣдъ видъ императора, като всецѣлѣтска власть въ германската империя, — той наистина бѣше и изгубилъ фактически — а цѣлѣха териториалнитѣ власти т. е. князетѣ на разнитѣ държави и началницѣ на автономнитѣ емерски градове. Правото за реформиране (*ius reformandi*) въ рамкитѣ на тѣзи областни или териториални началства взело да служи за поддържане еднакво религиозно учение и избѣгване всякакви раздори. Свѣтското началство, споредъ реформатското учение, трѣбало да се грижи за всички потребности на държавното общество и особено за чистотата на учението, за правилно богослужение и за спасението на душитѣ на поданиитѣ. На сѣщото становище застанали и швейцарскитѣ реформатори. Това учение доведе до така нареченитѣ т е р и т о р и а л н и или о б л а с т н и ч е р к о в и — *Landeskirchen* т. е. всѣка отделна територия на държавния организъмъ се сѣла съ едно изпроизходване: въ териториитѣ на католическитѣ князе — съ католическо, въ териториитѣ, обхванати отъ реформатското течение — съ протестантско или съ реформатско, безъ да дава мѣсто на други изпроизходани учения, освѣтъ на владѣещето. При това евангелическото териториално началство, като изкарвало своята власть непосредно отъ Бога, и се смѣтало отговорно прѣдъ него, ако не уреди добръ черковата, устройва черковнитѣ дѣла отпорѣ на долу.

По този начинъ религиознитѣ идеи на реформацията правиха владѣтеля проводникъ на черковнитѣ изисквания въ държавния животъ, когато по-късно появилата се философия на естественото право го прѣвѣше проводникъ на държавнитѣ изисквания въ черковната областъ. Както се знае, споредъ учението на естественото право държавата и всички държавни и обществени институти, както и бракътъ, не идатъ свине отъ Бога, а възникватъ по договоръ, отъ свободната воля на хората. Нѣма власть безъ договоръ, *nihilum imperium sine pacto*. Цѣлѣта на държавата не е да прославя Бога, а да служи на благо на обществото, а религията е едно сръдство за това. Грижата за религията се ялата отъ гледище политическо — за безопасностъ и благосѣстояние. Това учение доведе до възможността да се търпятъ на една територия разни религиозни общества, което не бѣше познато нито за сръдновековния католицизъмъ, нито за реформаторитѣ отъ XVI ст.

Класическото изречение на черковната политика въ повечето германски държави прѣзъ XVIII в. се срѣща въ пруския общъ

л а н д р е х т ъ . Споредъ него държавата е всеобемашъ редъ на човѣческо общество. Въ този редъ се допуска съществуването на религиозни общества; при това не се прави различие между черкова и истъккви други религиозни общества, но се прави различие между самитѣ религ. общества: едни се припознаватъ за корпорации съ юридическа личностъ и въ такъвъ случай се смятатъ като частъ отъ държавното устройство, а други не се признаватъ за корпорации и въ такъвъ случай нѣматъ никакво значение, освѣнъ това на обикновени ферайни (дружества). По отношение къмъ тѣзи рел. общества държавниятъ глава има еднаква висша властъ, безъ да се гледа самъ той къмъ кое принадлежи. Какъто властъ иска, той я упражнява само като държавенъ владѣтелъ, който, споредъ естественото право, би могълъ даже и да не принадлежи на християнска черкова.

Реформацията и философията на естественото право, които измѣниха отъ основа черковнитѣ разбирання въобще, изникнаха и нови отношения между римо-католическата черкова и държавата. Прииѣрътъ на протестантскитѣ (евангелически) кнѣзе въ Германия повлия и върху католическитѣ. И тѣ почнаха да гледатъ на себе си като имащи право самъ да уреждатъ черковнитѣ работи въ своята държавина, толкова повече като и самитѣ папи исюха отъ тѣхъ съдѣйствиене. При това философията на правото бѣше произвела прѣвращение въ умоветѣ и въ католическа Европа. Прѣдъ видъ на всичко това сношениата съ папата не бѣха прѣкъснати: но на папата вече не се допускаше тамъ да упражнява безконтролно върховна властъ. Духовниятъ мечъ бѣше подчиненъ на свѣтския. Образува се тогати единъ редъ на правни отношения съ папата, който и до сега е въ сила и споредъ него държавната властъ има слѣднитѣ права:

1. *Jus reformandi* — правото да се реформира и устройва черковния животъ, като се разбира и правото да не се допуска аѣко религиозно учение или общество въ дадена териториална областъ;

2. *Jus inspiciendi cavendi* — правото да се контролира и ограничавя дѣятелността на черковата, за запаза на държавнитѣ интереси, чрезъ разни начини, каквито сж изданието на ограничителни закони и наредби, недопускането на б у л л и н б р е в е т а, рѣшения отъ всѣки родъ на папитѣ и на вселенски събори — до обявдане прѣди одобрението имъ отъ държавния владѣтелъ (*placet* или *jus placeti*), обтжжване рѣшенията на черковнитѣ сждилища прѣдъ държавнитѣ учреждения (*l'appel contre l'abus; recursus ad abusu*) и пр.

3. *Jus advocatiae, Schutzrecht* — правото на държавата да покровителствува черковата, доколкото това е въ интересъ на самата държава.

Тъзи отношения сж добили названието система на държавната черковностъ (*Staatskirchentum*), споредъ която държавниятъ владѣтель може да измѣнява, реформира и прѣурежда въ черковната областъ всичко, което не е основано на самото Св. Писание. Въ нѣкои католически държави има разлика въ практическото прокарване на тази система. Тамъ отношенията къмъ Римъ бивали ту приятелски, ту враждебни: държавното всемогъщество се обосновавало ту съ Божията мнлостъ, ту съ идентъ на естественото право.

[Така напр. въ Бавария, католическа страна, сж се придържали строго о *placet, ressusus ad principem*, надзоръ надъ живота на вѣрующитѣ, цензурата била възложена на свѣтски учрѣждения, вѣдомството на духовния съдъ доведено до минимумъ и то само за леки дисциплинарни дѣла противъ духовенството, на монашескитѣ ордени е запретиено да се сношаватъ съ своитѣ чуждестранни началници, въ правителствения духовенъ свѣтъ участвуватъ миряни и пр. Тукъ обаче главата на държавата билъ облеченъ отъ папата съ вълномощия и дѣйствиавалъ като бранителъ и закрилникъ на канонитѣ (*custos et vindix canonum*).

Въ Франция абсолютизмътъ на кралската властъ се прояви най-много при Людовика XIV, който гледале на себе си като на олицетворение на държавата, охващаше всички права. Той бѣше рекълъ: „L'état, c'est moi“. Всичко черковно бѣ подчинено на държавната идея и галиканската черква съ нейнитѣ свободи се прѣвърна въ държавно учреждение. Въ сѣщото време Людовикъ XIV. не допускаше друга религия освѣнъ католическата, къмъ която той принадлежеше. Съ това се обезсили отъ нѣматанскитѣ едиктъ, (1685), издаденъ въ 1598 г. отъ Хенрихъ IV. за защита на протестанитѣ и противъ прѣслѣдането на хугенотитѣ (протестанти калвинисти) При Людовика XIV и при неговия прѣемникъ галиканството стана изразъ на най-отаратѣтелното въ една държавна черкова: епископи и абати гледаха само какъ да угаждатъ на двора, живѣеха разношно и разпуснато, нито помисляха за черковни работи, тѣ се отличаваха съ лицемерие, което Мольеръ описалъ така майсторски въ „Тартюфъ“, и още съ крайна нейтротарпностъ. Всичко това не малко спомогна за избухване на великата френска революция.

Въ Австрия отношенията към Римъ взеха по-друга насока — макаръ пакъ въ духа на държавната червоинност. Следъ крайно-ревностната католичка Мария Терезия, синъ ѝ императоръ Иосифъ II. (1768—1790) създаде особена система, която бѣше наречена Иосифинизъмъ. Иосифъ II бѣше типически прѣдставител на полицейска държавна, — това своеобразно направление въ естественото право, което дирѣше на всѣка цѣна благополучието на всички. Иосифъ II се опита да реформира всички страни на черковния животъ: богослужение, монашество, раздѣлки на епархии и енории, черковно управление и съдъ, гражданско право и пр. Всичко той вършеше еднолично, по усмотрѣние, за благото и интереситѣ на държавата безъ да обърща внимание нито на народни обичаи, нито на възгледи и учения на канонисти и иерарси. Той искаше „слогиката на своитѣ теории да възроди Австрия“. Черковата и духовенството бѣха за него сръдства за достигане държавно благополучие. Нещо му се отладе обаче справедливостъ, Иосифъ II не бѣше Людовикъ XIV. и допускаше макаръ частично свободата на съвѣстъта, като допуска въ държавата си свободното дѣйствиe на четири вѣтронеповѣдания: католическо, лютеранско, реформатско и православно.]

§ 122. Френската революция и Наполеониятъ конкордатъ. — Философията на естественото право игра важна роля въ подготовянето и извършването на френската революция. Идентъ на естественото право въ революционния периодъ се проявиха приблизително въ сжитѣ форми, каквито ги срѣщаме въ полицейската държавна и териториализма (Landskirche) въ Германия и въ Иосифинизма въ Австрия, само че въ Франция всичко това стана съ голѣмъ радикализъмъ и като се прѣладе държавното всемогъщество на демокрацията. Пърниятъ паметникъ на този периодъ (още приживѣ на Людовика XVI) бѣше „гражданската конституция на духовенството“, издадена съ декретъ отъ Народното събрание, безъ да се питатъ папата или епископитѣ. Старитѣ диоцези и енории се изоставиха. Всѣки департаментъ съставише диоцезъ (епархия), като бѣше запрѣтено да се признава авторитета на епископа или архиепископа, като власти, идещи отъ Папата. При епископа имаше викари, които съставиха неговия съвѣтъ, безъ който нищо не се рѣшаваше. Епископи, викарни, кюрета бѣха изборни институти. Епископътъ избираше сжитото събрание, което избираше и членове въ въ окръжния съвѣтъ. На изборния се даваше каноническо

утвърждение отъ архиепископа или митрополита — каквито имаше за цѣла Франция десетъ. Папата нѣмаше право да се мѣси и утвърждава: избраниятъ самъ му засиждателстауваше единството въ цѣлата и въ общеността, защото на папата не се отричаше, че е видимия глава на вселенската (католическа) черква.

Повечето отъ духовенството не приело да се клянатъ надъ тази конституция, която папата не призна и осжди, почнаха се борби, гонения, които се обѣрнаха отъ черковата и противъ християнството въобще. Тукъ на помощъ на революцията се мѣрна „естествената религия“ на философитѣ отъ естественото право въ XVII в., ползета отъ Жанъ Жакъ Русо. Въ тази религия дирѣха да помирятъ колкото се може повече общи истини, които не подигатъ прѣспирни: съществуването на Бога, възданието слѣдъ смъртъта. Ж. Ж. Русо учеше, че държавниятъ владѣтель, по силата на пълномощията си въ държавата, може да прѣписва на всички граждани общезадължителна религия, истинитѣ на които да се вѣнчатъ и въ нѣкое вѣр у ю, и като държавни начала, безъ които никой не може да бжде добъръ гражданинъ и вѣренъ поданикъ.

Френскиятъ конвентъ ожжесточил на дѣло мисълта на Ж. Ж. Русо, като установил религията на разума, като отмени християнския календаръ и почналъ ново лѣточисление съ нови мѣсци, замѣнилъ седмицатѣ и недѣлнитѣ дни съ декади и пр. Така държавата не само извършила окончателно отдѣлене и скъсване отъ черковата, но изгони съвсѣмъ черковата изъ Франция.

При Наполеона Бонапарта католическата черква бѣше възстановена; въ 1801 г. съ Папата бѣше сключенъ конкордатъ, а на другата 1802 г. самъ Наполеонъ, безъ споразумѣване съ Папата, издаде така нареченитѣ органически членове, които трѣбаше да служатъ за ръководство какъ да се изпълнятъ наредбитѣ на конкордата. Наполеонъ разбираше значението на религията и духовенството да бждатъ ордия въ неговитѣ рѣцѣ, съ които да може да разпорежда по свое усмотрѣние, не въ интереситѣ на черковата, но на своята политика. За това и неговитѣ органически членове (наредби) бѣха съставени въ духъ на полицейска държава.

[Наполеоновитѣ „органически наредби“ повтаряха до нѣкакъ „галиканскитѣ свободи“, както *placet, appel contre l'abus*, и пр.; но съ тѣхъ галиканската черква не се възстановяваше, напротивъ, безъ да го иска, Наполеонъ натласка галиканския духъ и докара

други: ултрамонтански и. Първо, изключителността на галиканството отпадна, католическата черква прѣстана да се сматра за изключителна въ Франция, както това бѣше въ време на най-християнският крале въ Франция; допусна се явното съществуване и осъществяване и на други култове. Главата на държавата прѣстана да прѣдоставя на черковата *biacium saeculare* противъ еретицитѣ, схизматичитѣ и свободнитѣ мислители, монопола на обучението въ училищата и цензурата на книгитѣ; духовенството не бѣше най-могъщото въ Франция съсловие съ огромно земледѣлане, т. к. черковнитѣ недвижимости, въ време на революцията бѣха секуларизирани, а при конкордата — на духовенството се гарантираше само едно опредѣлено, сравнително скромно парично възнаграждение. Второ: вътрѣшнитѣ черковни работи въ Франция отъ една страна, обширнитѣ политически планове на Наполеона отъ друга, го караха да трѣгне по пактѣ, който не бѣше той на галиканският прѣдлага: френскитѣ крале се сдружиха съ галиканското духовенство за борба противъ папата. Наполеонъ се стараше да дружи съ папата за да въздѣйствува върху френското духовенство. Нему се ревнише да бѣде нѣщо като Константина Велика и Карла Велики. Въ тази широка програма на Папата се паднаше едно напѣжнато мѣсто, като върховенъ духовенъ авторитетъ въ империята, която можеше да служи и помага на Наполеоновата политика. И Наполеонъ много пати принуждаваше папата да въздѣйствува на френскитѣ епископи. А това никакъ не бѣ важно за Наполеона, т. к. черковната държава на папата бѣше присъединена къмъ Франция и самъ папата бѣше като плѣнникъ въ Франция.

Но Наполеонъ падна; папата бѣше възстановенъ въ Римъ, френското духовенство наследва наполеоновската идея — да вика въ папата висшата власт, отъ която произтичатъ черковно-правителственитѣ актове}.

§ 123. Черковата и държавата въ Сѣверна Америка. — Отъ много страни заслужва да се запознаемъ съ сѣверо-американския редъ, установенъ за черковно-държавнитѣ отношения. На Сѣв. Америка, въпрѣки системата на Монрое, прѣдстои да играе гражданна роля въ складнитѣ на свѣта и въ обществено-държавното прѣустройство на всички държави на земното кълбо. С. Америк. редъ е своеобразенъ: тамъ наистина черковата е отдѣлена отъ държавата, но това отдѣлене нѣма нищо общо нито съ полицейската система на държавната черковност, нито съ това окончателно откъсване отъ черковата, което стана въ Франция во време на великата революция.

Съверо-американският редъ въ черковнитѣ отношения е създаденъ отъ тѣзи ранин прѣселници изъ Европа, които бѣха дълбоко набожни хора, строго се придържаха о своитѣ религиозни убѣждения и които отъ собствени онитѣ бѣха запознати съ злото на религиознитѣ гонения. Въ Сѣверна Америка религията и грижата за нея е прѣдоставена на частното сѣзнание. Потрѣбата на вѣрующитѣ, и всичко, що се казва въ конституцията на Сѣв. Ам. Съез. Щати за религията и черковата, може да се начерпи въ двѣтѣ опрѣблениа: 1. за заемане държавна длъжностъ не се иска принадлежностъ къмъ една или друга религия; 2. Конгреситѣ не може да издава закони, съ които да се явежда какъва да била религия, или пакъ, напротивъ, да се задрѣтѣва свободното осъществление на кои и да било религия.

Въ С. Америка държавата не прави разлика между черкови и други религиозни общества; за нея сѣществуватъ само частни религиозни съюзи (дружества), които се съставятъ за удовлетворението на частни вѣрски потрѣби и С. Америка прѣдоставя на тѣзи общества да си изпълняватъ задачитѣ съ всички срѣдства, съ които разполагатъ гражданитѣ, стига само съ тѣзи срѣдства да не се нарушаватъ държавнитѣ закони и принципитѣ на общочовѣшката нравственостъ. По общо правило държавата даже не прѣдоставя на религиознитѣ общества правата на юридически лица, така че общественитѣ имотъ юридически е приписанъ върху нѣкое физическо лице. Държавата не се намѣсва въ уреждането и управата на вѣрскитѣ общества, но отъ друга страна, то не иска отъ тѣхъ нѣкакви административни услуги.

И тъй, държавата се ръководи отъ известна незаинтересованостъ къмъ религията; тя нѣма никаква черковна политика; свободата и независимостта на черковата не бърка обаче да се правятъ нѣкои ограничения въ оитѣ широки права на черковата, които противорѣчатъ на държавнитѣ закони. Така напр., мормонитѣ не се търпятъ въ повечето щатове, защото еднобрачнето е установено отъ общитѣ гражд. закони. Обществото въ С. Америка никакъ не е индиферентно къмъ религията си, напротивъ, благодарение на тоя редъ на вѣщата, и до сега въ С. Америка се забѣлѣзва строго-религиозната пуританска закваска (мая) на първитѣ прѣселения. Религията, при всичкото ѣ дробене на много секти, остава и до сега голѣма обществена сила

така, че християнството се смята за съставна част на общото или обичайното право (*common law*). Теоретически правото на всекиго да заема някоя длъжност, независимо от религията си, не спъва избирателите да си имат това прѣдъ видѣ во врѣме на изборите. Нека се прибави, че и самата държава се съобразява съ това настрѳение: и тя не е намирила за възможно да прокара строго и послѣдователно системата на отдѣлне черковата и държавата. Така напр. правителството на С. А. Съед. щати поддържа празнуването на недѣлния денъ чрѣзъ запрѣщение не само да се работи, но чрѣзъ спиране всички обществени увеселения чрѣзъ тоя денъ. Осѣмъ това, и правителствата на отдѣлните щати и прѣседателътъ на всички щати установяватъ особни празнични дни за благодарствени молебни Богу или за всенароденъ постъ и покаяние. Всяко заседание на С. Американски конгресъ (парламентъ) се отваря съ молебенъ, за извършването на който има приставено при конгреса духовенство, което получавя плата отъ държавата, както съществува държавно духовенство за армията и флота. Въ някои щатове богохулството се наказва не само отъ гледище на обществень съблезнь и заради оскърбление на религиозното чувство, но и като прѣстѣпление противъ самото Божество.

§ 124. Раздѣляне на черковата отъ държавата. — Въпросътъ заслужава едно особно разглеждане, макаръ и въ най-хратки черти. Ние току-що видѣхме, какъ е поставенъ тоя въпросъ въ С. Америка. Отъ европейските държави най напредъ Белгия направи опитъ да уреди отношенията между Д. и Ч. по американски типъ (съ конституцията си отъ 1831 г.), само, че съ по-малко послѣдователностъ. Издържано е само началото на раздѣлне черковата отъ държавата: тази послѣдната се отказва отъ всякакви влияния върху учредяването и замѣстването на черковните служби, отъ *ius placeti*, отъ надзора върху имотите, отъ всякакви ограничителни мѣрки относително учредяването на манастири и пр. Въ 1881 г. това начало се ограничи чрѣзъ запрѣщението на чужди духовенства да вършатъ богослужение въ Белгия. Колкото се отнася до отдѣлнето или освободенето на Д. отъ Ч., то, макаръ и прокарано само въ някои отношения, Д. не прѣдоставя *blasphemium saeculare* (свѣтска ржка) за изпълнение рѣшенията на дух. съдъ и за събиране на черковните налози, не придава на черковните дѣйствия гражданско значение при сключването на брака и правата, произходящи отъ брака; но това отдѣлне остана непрокарано въ една

много важна точка: белгийското духовенство получаваше плата от държавата.

В някои европейски държави отделянето на Ч. от Д. се представя като искане на радикали и социалисти и на някои либерални партии; идеята е осъществена във Ирландия, въ 1865 г. Тамъ и прокарва въ живота водачът на вигитъ Гладстонъ съ така наречения черковенъ билдъ, наложенъ по необходимостъ за това, защото почти цялото население принадлежи къмъ католическата черква, а държавата признава за господствующа англиканската.

Въ Германия началото на отделянето на Ч. от Д. е прогласено още отъ франкфуртския парламентъ въ 1848 г., но обаче това начало не е могло до сега да се внесе въ живота ни на една отъ германскитъ отделни държавни области.

Въ Италия също така се направи опитъ още съ програмата на Кавура: свободна черква въ свободна държава. Законодателството наместно уреди и също по тази материя: правителството не се меси въ назначението на черковни длъжности, не иска клетва отъ епископитъ, не иска *jus placei, recuzus ad abusu*, отъ друга страна то не дава съдействие чрезъ своитъ органи за изпълнение на черковнитъ рѣшения и наредаби, не придава гражданска сила на черковнитъ условия за брака. Но за Италианското кралство най малко приляга да смята „черковата като частно общество“, защото самиятъ глава на католицизма има своята резиденция въ Римъ — столицата на Италия. Прѣвъ видъ на това въ 1871 г. е изляденъ законъ за гаранциитъ, съ който се признаватъ такива права на папата, които никакъ не сж съгласни съ възгледа на черковата като на частно общество. Папата се признава за владѣтелъ, монархъ: всѣко посѣгателство върху неговата лична неприкосновенностъ е прѣстъпление противъ величество, папата има активно и пасивно право да праща посланици съ всички между държавни прѣимущества; папскитъ двори и черкови се считатъ за екстериториални; държавата поема върху си длъжността да охранява, въ време избора на папата, конклава (събора), и въ случай, че се свика въ Италия, и вселенския съборъ на католическата черква, а също така и нарежда мѣрки за оздравяване сношения за прѣписката на папата съ цяля католически свѣтъ, като прѣдоставя на папата италианскитъ пощи и телеграфи, съ право, ако пожелае папата, да си учреждава и има своя поща. Независимо

отъ всичко това държавата се задължава да плаща на папата всяка година известна рента отъ държавното съкровище.

§. 125. Новите теории за отношенията на черковата и държавата въ съвременнитѣ държави.

Сближаването на разнитѣ теории въ държавно-правната наука и система въ живота на черковата и държавата докараха не до въпрекиването на всякадѣ една черковна политика, а до едно смѣшеніе, което днесъ е характерната черта въ отношенията на черковата и държавата. Германската теория на държавната или териториална черковностъ (*Staat oder Landes-Kirchentum*) не издържа до край и из всякадѣ, както не можаха да взематъ едно надмощіе въ утѣването и новитѣ теории на християнската държава, координацията и теорията на правовата държава или на държавното надъ черковата върховенство.

Теорията на християнската държава се появи слѣдъ свалянето на Наполеона I, когато тримата монарха австрийски, пруски и руски съставиха свещенния съюзъ, който принадлежеше на три вѣроизповѣдаваща, и все пакъ изтъкваха християнската държава. Тя се прие и отъ тритѣ държави като едно господство на християнството въ общее, всяка държава щѣше да бжде невѣроизповѣдна, не щѣше да стои конкретно подъ властта на тази или онази черкова, както искаше това иерократическата система на срѣднитѣ вѣкове, нито пъкъ щѣше да господствува надъ проявленіята на черковния животъ, както това бѣше въ папическата държава. Християнската държава, поне въ теория, се ръководи отъ библията, като достоиние на цѣлото християнство, и отъ правящия християнски законъ, който трѣба да ръководи не само частното поведение на гражданитѣ, но и всички вѣроприятни на държавнитѣ владѣтели и да поддържа празнуването на недѣлни дни, главни христ. празници, общехристиянски институти (кръщеніето, брачното свещеннодѣйствие) и да се грижи за четвъртата класа — работническата — като я защитава отъ експлоатацията на фабрикантитѣ и работодателитѣ. Къмъ нехристиянитѣ отношението трѣба да бжде търпимостъ и християнска любовъ къмъ ближния, но колкото се отнеса до държавнитѣ длѣжности, т. к. тѣ сж свързани съ християнското началство, тѣ, както и набирателното право, сж достѣпни само за християнитѣ.

Къмъ тази теория се прибави и тази на координацията, на която сжщността състои въ това: държавата и кон-

кретна черкова стоятъ редомъ една до друга, като дѣйствително взаимно самостоятелни области, безъ да се домогватъ до висша власть една надъ друга; при това държавата не се вмѣшва въ черк. работи, а черковата се ограничава въ кръгъ дѣла, които произлизатъ отъ нейнитѣ черковни задачи. Докато по сръбновѣковната иерократическа система черковата сама е върховна разпоредителка, а споредъ системата на държавната черковностъ, държавата сама опредѣля областта както на своитѣ, така и на черковнитѣ дѣйствия, по теорията на координацията принципно се извежда взаимното споразумѣване на дѣйтѣ власти по всички работи отъ смѣсенъ характеръ. Така, че конкордатътъ, неумѣстенъ както въ иерократическата, така и въ системата на държавната черковностъ, тука е правилень начинъ за разрѣшаване на спорнитѣ въпроси.

[Противъ теорията на християнската държава се правятъ възражения, напр. че и при раздѣлянето на черковата отъ държавата, както е въ Америка, може да се запазятъ и християнския моралъ и християнскитѣ празници, а въ нея се стѣснява свободата на съвѣстята на нехристиянитѣ. Възраженията противъ координацията сж по-големи, като се намира, че тя може да се поддържа само за католическата черква, въ която папата не е подъ никакъ държавно върховенство. Особено изразяватъ въ по-ново време протестантитѣ, които учатъ, че да се поддържа, както черковата е равносильна съ държавната власть не отговаря на учението на реформаторнитѣ, които сж разбирали, че черковна и държава правятъ единъ общъ християнски организъмъ, също не отговаря и на действителния животъ, т. к. евангелическата черква нѣма никакъвъ иерархически началникъ, който би встъпвалъ въ конкордатъ съ главата на държавата. Напротивъ, държавниятъ владѣтель обединява въ своето върховенство и държава и черква дори въ страни, гдѣто монархътъ не принадлежи къмъ евангелическата черква, напр. въ Австрия, Бавария].

За да се направи възможно мирното съживяване на черковнитѣ въ прѣдѣлитѣ на държавата, държ. власть трѣба да стои надъ отдѣлитѣ черкови, като осмъществява по отношение къмъ тѣхъ правото на своето върховенство. Отъ тукъ новата теория на правовата държава (Rechtsstaafliche Theorie) или на държавното надъ черковитѣ върховенство (Kirchenhoheit). Тези теория има своето основание въ естественното право. Тя се явчи да избѣгне, както грѣшкитѣ на фр. революциия, която провъзгласи свободата на гражданитѣ и

свободата на съвестта, а въ същото време признаваше тази съвест, така и полицейската намеса въ всички вътрешни работи на черковата, а също и американската система, която гледа на черковата, като на частно общество (дружество). Теорията на правовата държава се отличава съществено и от иерокрацията и от държавното християнство, защото излиза изъ едно ясно съзнавано различие на държавния и черковенъ оранизамъ. Правовата държава се опира върху естествената справедливостъ (*justitia naturalis*). Личната свобода на съвестта и независимостта на гража и полит. право стъ черковата се признаватъ на всѣки гражданинъ, като нѣкои теоретици се оговаряатъ върху въпроса за свободата на съвестта, която споредъ тѣхъ, поне въ неограничена форма, не съществува. Тя се ограничава прѣкъ всичко въ възрастта на гражданина, тъй като не може едно дѣте да се самоопредѣли религиозно. Не може да не се тури граница и на личната свобода на съвестта: нима може да се допуска свободата да се оскърбява, да се краде, да се убива, да се не плаща данѣкъ, да се встъпва въ втори бракъ, при наличността още на първия, подъ прѣдлогъ, че всѣки се раководи отъ свободата на съвестта си? Черковата важи въ държавата като една организация, таксувана за корпорация, съ извѣстенъ кръгъ на автономни права, който се опредѣля не отъ самата черкова и не по споразумѣване съ черковата, а отъ държавата. Въ тѣзи начертани граници черковата се движи свободно и се ползува и отъ държавна помощ доколкото това е въ интереса на държавата и не противорѣчи на свободата на съвестта.

По въпроса за това каква е тѣзи корпорация, държавата не гледа на черковата въ смисълъ на гражданска юридическа личностъ, а като на публична корпорация. Но тъй като може да има и други публични корпорации, общини градски и селски, то нѣкои прѣдпочитатъ единъ други терминъ квалифицирана корпорация.

При това правовата държава скъпи за черковата, която проповѣдва богооткровения нравственъ законъ, дѣйствува върху душата на човѣка и го упътва къмъ нравствено усъвършенстване. Ето защо правовата държава помага на черковата като поддържа нейнитѣ изредби — празници, бракъ, дух. училища, иерархия, — дава на духовнитѣ лица подобаващи мѣста и съдѣйствува въ всичко правохѣрно на черковната администрация.

[Противъ тази теория се правятъ също така известни възражения, главно защото чрътъ нея не се отстраняватъ сблъскванията между държавата и черковата. Като доказателство на това се привежда борбата между държавата и черковата въ Германия, гдѣто гледището на черковата като на корпорация докара до познатата „културна борба“ (Kulturkampf) отъ седемдесетѣтъ години на миналото столѣтие, когато въ Прусия се издадоха редица държавни закони по разни въпроси, засѣгащи черковата, а послѣ стана нужда да се отменигъ. Не по-малка борба се поведе съ черковата и въ Франция. Въ всѣки случай, споредъ признанието на германската наука теорията на държавното надъ черковитѣ върховенство е теория на бъдещето.]

§ 126. Черковно-държавни отношения въ православнитѣ страни и черкони. Тѣзи отношения сж установени въ зависимостъ отъ положението, което православното и произовѣданне занимава въ държавата и начина на разбирането признанието и задачитѣ на черковата и държавата. Ние тукъ ще изложимъ въ кратко тѣзи отношения за нѣкои отъ православнитѣ страни.

Въ Русия. Руската държава е върѣла, както впрочемъ и другитѣ православни страни, по византийскитѣ възгледи. Руската черкова дълго врѣме бѣше въ пълна зависимостъ отъ Цариградската Патриархия. Отъ XV ст. та става самостоятелна, но взема за образецъ Византия. Единството на черковно-държавния организъмъ е било идеалъ на правителствената политика. Отъ тукъ до голѣма степенъ безправността на лица неприналежащи къмъ черковата. До московската държава отдѣлнитѣ княжества се подчинявали на епископитѣ, прашани отъ Византия. При московското господарство царятъ взема мѣстото на византийския василевсъ и той се сматри като поставенъ отъ Бога царъ и пастъръ надъ народа и се грижи съ епископитѣ за устроението на черковата. Наистина рускиятъ царъ нѣмалъ ован авторитетъ, който прѣданието отдавало на Василевса, но все пакъ той се сматри за носителъ на властятъ, които трѣба да помага на черковата. Въ XVII в., при основанието на романовската династия, първиятъ царъ Михаилъ Теодоровичъ дълъ на баща си, патриарха, Филарета название „велики господарь“. Това било вече едно опасно подхлъзване за Алексѣй Михайловича, който трѣбало да даде сжщата титла на Никона патриарха: послѣдниятъ се опиталъ да играе въ Русия ролята на папа Григория VII по

отношение към Карла IV. Никонъ използвалъ ученето за двата меча, за слънцето и луната въ руската православна черква.

Отъ XVIII в. византийската система, която напомня отчасти сръдновековната перократическа въ отношенията на държавата и черковата, получила насока по пътя на теорията на държавната черковност, която тогавъ била засилена въ Зап. Европа. Държавниятъ владѣтель билъ върховенъ властникъ и въ държавата и въ черковата. Петръ Великий упраздни патриаршеството за да не затъмнява и уронва държавното му всемогущество, защото, казвалъ той, „патриаршеството кара мнозина да мислятъ, че патриархътъ е вторъ господарь, равностепенъ на самодържеца или даже и повече отъ него“. Теорията на християнската държава биде усвоена отъ Александра I, който билъ не само ревностенъ привърженикъ, но и единъ отъ главнитъ създатели на идеята за подобна християнска държава. Наполеонъ I се старалъ да се споразумѣе съ папата за едно мирно живуване на католицитъ въ Русия.

Сегашната система на черковно-държавни отношения въ Русия може да биде прѣдставена така: 1. Православната черква и държавата все още се разгледватъ като единъ общъ организъмъ, при все че на дѣло това е едно трудно положение, защото поданицитъ на Русия отъ разни християнски вѣроизповѣдания сж пълнозриви граждани (освѣнъ еврентѣ, за които сж създадени исторически извѣстни ограничения). Идеята на държавната черковност засѣга по особно другитъ неправославни вѣроизповѣдания; подложени въ вѣдомството на вжтр. работи, когато руската православна черква се урежда отъ Св. правителствуещи Синодъ. 2. Русиятъ императоръ не може да изповѣдва никаква друга вѣра освѣнъ православната. Той е върховенъ защитникъ и пазител на догматитъ на православната черква. 3) Православното духовенство и това отъ другитъ изповѣдания не взематъ участие въ гражданското управление. 4) Органитъ на държавното управление съдѣйствуватъ всѣкакъ за поддържането на черковния редъ, уреждатъ законодателно и регламентарно много черковни въпроси и изпѣлняватъ рѣшенията и наредбитъ на черковнитъ власти и сѣдилища, въ кръга на законитъ. Впрочемъ, подобнитъ наредби, рѣшения и присѣди на учрежденията и на другитъ вѣроизповѣдания иматъ изпълнителна сила въ държавията. Вѣроизповѣданото брачно право се поддържа отъ държавата като се прѣдоставя на духовенството воденето на метрическитъ книги или, иначе, на актоветъ на гражданското състояние. 5. Законодателната властъ издава закони и по православното вѣдомство

както и по другитѣ, като инициативата идва или отъ Св. Синодъ, или отъ държавната властъ.

Православнитѣ черкови въ Турция.— Още при завоеванието на Цариградъ, Мухамедъ II. е призналъ широки права и е далъ автономно черковно управление на православната църква, въ лицето на Цариградския Патриархъ. Врѣмето и животътъ въ Турция не били тъй благоприятни за едно реловно и правово живѣяне на църковата съ държавата, сама подяждана отъ безредия и безначалие, та въ хатихумаяна отъ 1856 г., било възстановено старото положение на църковата и все подъ защитата на държавната властъ. Приближително същото положение е признато на църковата и съ турската Конституция отъ 1876 г.

Слѣдъ Хатихумаяна на 1856 г. В. Порта даде на царградскимъ патриархъ една инструкция за изработване законопроекта, който да урежда вътрѣшното черковно устройство и управление. Такъвъ законопроектъ се изработи въ началото на 1860 г., когато се потвърди и стана дѣйствиющъ законъ. Той съдържа 7 канони или (устави), въ които се уреждатъ избора на патриархъ и владии, Св. Синодъ и смѣсенъ съветъ, вѣдомството имъ, съдебното дѣло на духовнитѣ сѣдилица.

(Сърбската църква въ Австро-Унгария (Карловацка митрополия и др.) — Тя църква се ползува съ стари привилегии и извѣстна черковно-народна автономия. На 1847—48 бѣше издаденъ маджарски законъ, съ който е провъзгласено юридическото равенство между всички признати отъ закона исповѣдания. А пъкъ за цѣлата монархия важи законътъ отъ 21 декември 1867, съ който е провъзгласена пълна свобода на всички признати вѣроисповѣдания, слѣдователно и православната вѣра. Въ закона е казано: „Всѣкому се гарантира пълна свобода на вѣрата и свѣтѣста, ползуване съ граждански права, независимо отъ вѣроисповѣданията, но това не освобождава никого отъ изпълнение на политическо-гражданскитѣ му длѣжности. Никой не може да бѣде принуденъ къмъ нѣкой религиозенъ обрядъ или къмъ участие въ нѣкое черковно тържество. Всѣка църква и всѣки религиозенъ съюзъ, признати отъ закона, иматъ право публично да изповѣдватъ своята вѣра, самостоятелно да уреждатъ вътрѣшнитѣ си работи, да владѣятъ и се ползватъ съ своитѣ учреждения, парични срѣдства, имоти, грѣдиизначени за обучение, богослужение и благотворителность, като се подчиняватъ, както и всѣко друго общество, на общитѣ държавни закони (чл. 14 и 15 отъ закона 1867 г.)]

Въ България. — Източниците за церковно-държавните отношения въ Стара България свидѣчатъ, че тѣ били уредени при-близително по византийски типъ. Българскиятъ царь, и отъ първото и отъ второто българско царство, гледали на църковата и на държавата като на едно обшество, едно цѣло, което е имало една цѣль: благо на държавата и добруването на народа. Още Борисъ и Симеонъ се погрижватъ да устроятъ благ. църква по начинъ такъвъ, че тя да бѣде едно автономно учреждение въ държавата, учреждение, което да дѣйствува редомъ съ държавната власть, безъ да отива въ що и да било противъ наредбитѣ на самата държава.

Самъ българскиятъ царь отъ онова врѣме се е считалъ за „самодържець“ и „въ Христа Бога благовѣренъ царь“. Въ това си качество, той се е считалъ за източникъ на законодателство, сжъ и управление въ всички области — гражданска и църковна. Той се е считалъ и като закрилникъ и ръководител на църковата, въпрѣки това, че редомъ съ царя е дѣйствувалъ българскиятъ патриархъ. Народочерковните събори, инаци за задача да внесатъ редъ въ областта на църковата и да изкажатъ разколниците и еретиците, каквото богомилци, исихасти и др., сж били свиквани съ прѣварителното разрѣшение на самия царь. Нѣщо повече. Тѣ сж били прѣдседателствувани или упжтвани отъ „во Христа Бога благовѣрния царь“, който е считалъ за свои свещена обязаность, да пази чистотата на вѣрата, да налага повинование къмъ църковата за всички и да не допуска въ нейната областъ безчистота, каквито се стрѣмали да докаратъ сектанти и други размирни противъ общата църковна елементи.

Паметниците не свидѣтелствуватъ, даже не помечаватъ за нѣкое колко-голямо изпжкнато недоразумѣние и стълкновеение между българския царь и прѣдставителя на църковната власть. Като че ли българскиятъ държавни владѣтели, още отъ врѣмето на Бориса и Симеона сж усвоили традицията, штоо църковата, бидейки самостоятелна, да върви редомъ съ държавата въ пълна съ нея солидарность и въ пълно поучивание на държавните интереси, прѣследвайки взаимно сжщитѣ задачи. Защото, ако царетѣ сж се грижили за приджането добруването, запазването, чистотата на църковата, то и нейните прѣдставители, естествено не сж могли да идаатъ противъ държавния редъ, който се е налагалъ на всички. Когато настѣватъ най-тежките моменти на държавния животъ въ България, когато турската можшественна и буйна стихия звлчва цѣлия Балкански полуостровъ, единъ български патриархъ въ Търново — великиятъ

Евтиний подема, въ отсъствието на царя, държавното знаме и се бори за запазване държавна и черкова. И той пада въ тази неравна борба, безъ да се откаже, безъ да изпусне изъ ръцѣтъ си и изъ ржкоотодителството си народочерковнитѣ съдбини.

Прѣвъ всичко време на турското владичество, българската черкова е жертва на една духовна деспотическа власт, по-тежка и по-съсипителна за българския духъ и характеръ отъ турското иго. Духовнитѣ яремъ на грцквата патриархия, наложенъ на България, смазваше всѣка проява не само на религиозно, но и на народно-политическо съзнание. За отношение на българска черкова къмъ турската държава, поне въ заченки, може да се говори само отъ момента на оня лучъ на българско окопитване, който датира отъ втората четвъртъ на миналото столѣтие. Тон лучъ изгрѣна пакъ изъ нѣдрата на свещени български обители, хранилища на исторически завѣти и прѣдания, толкозь черковни, колкото и народно-държавни.

На чело на борбата за българска държавна иерархия, слѣдъ опита направенъ въ края на XVIII в. отъ незабравимия отецъ Пансий Хилендарски, застанаха въ самото начало приснопаметнитѣ отци Неофитъ (Бозвеличтъ) Хилендарски съ Иларионъ Макариополски. Тѣ бѣха послѣдвани и съ свѣтски водачи, съ които борбата се продължи, напълно подкрѣпена отъ общитѣ усилия на българския народъ. Побѣдата противъ грцквата патриархия биде нанесена, прочее, отъ народа, и неговото тържество се изрази въ оня великъ актъ, който се нарича ферманъ за учредяването на българската независима черкова (екзархатъ) — актъ, върху който почивагъ и по-сетнѣшното устройство — Уставъ — и отношенията на черковата ни къмъ турската държава и по-сетнѣ — къмъ българската.

Фермантъ отъ 1870 г. февр. 28, издаденъ отъ султанъ Абдулъ Азизъ, бѣше единъ законодателенъ актъ, съ който се възкрѣсваше, възтановяваше нѣкогашната самостоятелна (автокефална) българска черкова. Споредъ него, отношенията на Българска черкова къмъ турската държава сж установени въ слѣднитѣ черти: 1. Държавата се вмѣсва въ черковнитѣ дѣла на православната черкова, защото не желасе да гледа „разората и разискванята“, които сж се появили между православнитѣ българи и грцквата патриархия, а тъйкъ царската воля на султана е всички жители на държавата „да могатъ да помагатъ за образованието и благоденствието“, защото „въ вѣрата си и въ всѣко друго отношение тѣ сж усигорени и

спокойни*. Затова се учредява „Българска Екзархия“ съ известна област, въ която тази екзархия ще има управлението на духовните и религиозни работи. — 2) Екзархията вътрешно ще се управлява споредъ единъ Уставъ, който ще прѣдвиди едно управление на бълг. черкова, въ което патриархътъ нито прѣко, нито косвено да не може да се мѣси. На чело на бълг. черкова ще има Св. Синодъ, прѣседателствуванъ отъ Екзарха, който е най-голямъ между митрополититѣ. — 3) Този Екзархъ се утвърждава и припознава званично съ султански бератъ, като прѣдварително се одобрява отъ правителството. — 4) Екзархътъ посредствува между Бълг. черкова и Държавата, като може да се праша къмъ мѣстнитѣ власти и Високата Порта. 5) Екзархътъ може да прѣбивава въ единъ мѣстохъ въ Цариградъ, на Фенеръ, когато се яви нужда да иде въ столицата. 6) Митрополититѣ се избиратъ по известенъ редъ отъ народа, ржкополагатъ се отъ Св. Синодъ и се снабдяватъ съ „потвърдителний царски (султански) бератъ.“ 7) На екзархийското (черковното) вѣдомство е прѣдоставено не само духовно-черковното дѣло на българския народъ, но също така известенъ кръгъ управителни и съдебни дѣла (брачни, завѣщаниа, дарове и пр.) уреждането на по-горни и по-долни училища съ цѣль за образование на младежта (Глава 3. отъ Устава).

По този начинъ, Турската държава постави българската черкова приблизително въ условията на една отдѣлна, самостоятелна обществена (народно-черковна) организация, която имаше да се организира и дѣйствува подъ контролата на властта. Бълг. Черкова не можеше да законоплага независимо отъ одобрението на В. Порта. Тя бѣше въ изишнитѣ си отношения подчинена на държавната власт, която отъ своя страна не се мѣшше на вътрѣшния животъ на черковата.

България, освободена, запази своето черковно устройство почти така, както то бѣше установено отъ учредителитѣ въ 1871 г. Берлинскиятъ договоръ установяваше, между друго, стария редъ на черковнитѣ права и привилегии. Конституцията на Българското Княжество, отпослѣ разпространена и на вѣременната Източна Румелия, не влѣзе въ подробности на черковното устройство, но начерта теоретически и държавно-правно основнитѣ положениа на черковно-държавнитѣ отношения, както слѣдва:

1. „Господствующата въ България вѣра е православно-християнската отъ източно изповѣданіе (чл. 37).“ Това господство, споредъ Конституцията, не се проявява почти въ нищо на дѣло, нито пъкъ

се заблъзва въ законодателството, гдѣто царува пълна безсистемностъ и индеферентностъ къмъ Бълг. православна черкова.

2. „Българското Княжество (Царство) отъ черковна страна, като съставлява една нераздѣлна частъ отъ българската черковна областъ, подчинява се на Св. Синодъ — върховната духовна властъ на Бълг. черкова, гдѣто и да се намира тая властъ. Чръзъ послѣдната изрството съхранява единението си съ Вселенската Вѣсточна черкова въ всичко, що се отнаси до догмитѣ на вѣрата (чл. 39).“ Отъ това основно законоположение слѣдва, че бълг. държава е въ общение съ православната черкова, че тя е неотдѣлна областъ отъ бълг. черкова и е подчинена на върх. черк. властъ. На дѣло обаче тази черковна държава, не се е проявила ни единъ пжтъ, и текстътъ на Конституцията си е останалъ само като напоминане за единството на бълг. народъ, което трѣбаше да се запази чръзъ черковата и нейното устройство. Това бѣше единъ протестъ противъ разпокъсането на България въ Берлинъ.

3. „Българскиятъ князь и потомството му не могатъ да изповѣдватъ никакъ друга вѣра, освѣнъ православната. Само първиятъ избранъ български князь, ако принадлежи къмъ друга вѣра, може да си остане въ нея (чл. 38).“ Тая наредба, която имаше своя произходъ въ съзнанието на народа и въ историческитѣ прѣдания, бѣше намѣнена за нуждитѣ на вѣрнѣто, въ 1893 г. 15 май, така: „Само князътъ, който по изборъ е встѣпилъ на българския прѣстолъ, ако принадлежи къмъ нѣкое друго християнско вѣромповѣданне, както той, така и първиятъ прѣстолонаслѣдникъ, може да си остане въ него.“ Това измѣненіе бѣше направено отъ Великото Н Сѣбрание въ полза на Фердинанда I, и по негово настояване, прѣдъ правителството на Стамбулова. По късно прѣстолонаслѣдникътъ Борисъ прѣмина въ лоното на православната вѣра, а въ 1911 г. Великото Народно Сѣбрание намѣни той членъ така: „Българскиятъ Царь не може да изповѣдва никаква друга вѣра освѣнъ източно-православната. Исклученіе се прави само за импѣриарствуещи цари.“

4. „Черковнитѣ работи на християни отъ неправославно изповѣданіе и на друговѣрци се управляватъ отъ тѣхнитѣ духовни власти, но подъ върховния надзоръ на надлежния министръ — такъвъ е сега министрътъ на външнитѣ работи и изповѣданията — споредъ законитѣ, които ще се издадатъ за тоя прѣметъ (чл. 42).“ По отношение къмъ тѣхъ и на дѣло, не само теоретично, се упражнява пълна, безгранична вѣротърпимостъ. И тѣ могатъ да упражняватъ култа си при най-голяма свобода.

3. По-конкретно, отношенията на българската черкова и държавата сж само засегнати, но не и уредени, въ така наречения Екзархийски Уставъ, приспособенъ въ Княжеството отъ 13 януари 1895 г. Българската черкова е наречена самоуправяема православна, членъ неотдѣленъ отъ Единая, Святая, Соборная и Апостолская Церковь (чл. 2 Уст.) Българск. държава, въ черковно отношение (още единъ път се подчертава казаното въ Конституцията), се подчинява на Св. Синодъ, върховната власт на Българската Черкова, гдѣто и да се намѣря тя (чл. 1). Така, споредъ Конституцията и Устава, държавата признава Бълг. черкова за една по-горна отъ самата нея институция, самостоятелно управлявана, на която и самата тя се подчинява. Християнската православна черкова се провъзгласява за господствующа, привилегирована и за нея сж запазени всички грижи и прѣдимства отъ страна на държавата. Но това е само конституционно положение, повече теоретическо, отколкото на дѣло. На дѣло, както впрочемъ това е установено и въ други наредби, отношенията между държавата и черковата станаха по-други. Държавата упражни въ разни врѣмена правото на надзоръ върху финансовата и имотна страна на черковата. Нѣщо повече. Държавата не само не се отнася къмъ православната българска черкова като подчинена ней, но не и надарява и третира съ повече права отколкото другитѣ вѣронзповѣдания; даже еврейското и турско вѣронзповѣдания въ нѣкои отношения (духовенъ сждъ, религиозно образование) иматъ повече автономия и права отъ православната община.

Въобще вѣротърпимостта на българската държава къмъ всички религии и новопоявявали се даже черковни общества, е щѣла. Едва ли има на свѣта друга държава, освѣнъ Сѣверна Америка, съ такава широка автономностъ въ култа на разнитѣ религии.

3. „Когато се появи нужда отъ помощта на гражданската власт, послѣдната, по прѣдставление на черковната власт, привежда въ изпълнение основанитѣ върху закона разпореждания (чл. 178). И това е общо правило и за другитѣ вѣронзповѣдания.

6. „Духовни лица могатъ да се назначаватъ на държавна служба, но това не може да стане безъ прѣварително разрѣшение на прямото имъ началство (чл. 179). Това право не е обаче привилегия на православното духовенство, което е лишено отъ правото да взема участие въ законодателството, защото отъ клира, споредъ законитѣ, е отнето правото на участие въ Нар. Събрание. Между това, подобно право не е било отнето въ Конституцията, а е било дадено, подразумѣвано много ясно.

7. Черковата си е запазила правото да не допуша видоизмѣнения или отиѣнения на Устава, който урежда устройството, управлението, брачното и сждебното дѣло въ нейната област. Чл. 180 отъ Устава гласи изрично: „Никакво видоизмѣнение или отиѣнение на настоящия Уставъ и никакви други наредби по черковното управление, противни на този Уставъ, не може да се приематъ безъ прѣварително взаимно споразумѣние на Св. Синодъ и Министерството на изповѣданията.* Но това не ѝ е помогнало въ нищо. И сама тя не се е погрижила за защита на положението си.

8. Държавата освобождава духовенството и православната черква отъ нѣкои тежоби, данъци, и нѣмъ плаща парично пособие (възнаграждение). Обаче съ сжикитѣ права се ползватъ въ разшири, прѣвидени отъ бюджета и законитѣ, и другитѣ вѣронизповѣдания.

9. Държавата защитава чръзъ углавно правосъдие неприкосновенността и честъта на правосл. свещенослужители, на храмове и гробища на правосл. черква. Подобно право иматъ и другитѣ вѣронизповѣдания (чл. чл. 173—175, 204—207, 236, 315 п. 2. 351 п. 1. 383 п. 1. отъ Н. З.)

10. Сжшо така и въ гражданското право, държавата не дава никакво особено покровителство на православната черква, което да не дава и на другитѣ вѣронизповѣдания.

Прочее, Българската държава, ако и да може да се смята за конфесионална, не е такава, осѣнѣ споредъ конституцията, а е съвършено безразлична и безгрижна къмъ православната Бѣлг. черква. И тя третира Бѣлг. черква, като да бѣше тя отдѣлена отъ държавата. Българската черква си е запазила до сега известна автономия поне въ черковния редъ, духовното и дисциплинарно правосъдие и въ уреждането брачнитѣ правоотношения. И тази автономия пакъ не е специална привилегия на Бѣлг. православна черква.

Държавата се стреми въ всички случаи да има надзоръ надъ всички външни отношения на черковата.

II Черковата и другитѣ религиозни общини и лица, принадлежащи къмъ нея.

§ 127. Основни възгледи на каноническото право. — Ако и разпространено по цѣль свѣтъ, християнството охваща едва една третя отъ цѣлото свѣтвовно население. Сжществуватъ и други религии, като будизмътъ, исляма, еврейството и вичничество въ най-разнообразни форми. Това сж и с в ѣ р н и т ѣ —

споредъ богословската терминология. Въ самото християнство въ днешно време има различни вѣроизповѣдания, които иматъ отделенъ животъ и всѣко се смята за истинска черква, а онези, които не принадлежатъ къмъ него се считатъ за иновѣрци и друговѣрци. Къмъ тѣзи разни вѣри и вѣроизповѣдания, християнската вѣра има известни отношения, основната идея на които би трѣбало да бъде онази всеобемаша обичъ, която е проповѣдалъ основателятъ на християнството. Тѣзи отношения, прѣживѣни въ историята, въ днешно време могатъ да се възложатъ въ слѣднитѣ общи черти.

1. Черковата е едно общество, но въ сжщото време единъ институтъ на християнството, който, между задачитѣ си, има и тѣзи да разпространиа ученieto Христово. Срѣдствата за достигане на тѣзи задача сж отъ чисто духовно, нравствено и идейно естество, защото вѣрата има работа съ вътрѣшния мирь на човѣка, съ настроенieto на човѣшката душа. Слово, проповѣди, увѣщания, богослужение и молитви — ето по-конкретно срѣдствата, съ които трѣба и може да си служи черковата за поменатата задача. Всѣка черква, отъ чисто каноническо гледище, приема само своето учение за напълно истинско и, слѣдователно, не може да одобри отклонението отъ нейното учение и устройство: ересъта и разколътъ въ нейнитѣ очи сж черковни прѣстѣпления, защото тѣ нарушаватъ нейния редъ. За това тя дѣйствува противъ тѣхъ съ черковни срѣдства. Когато не сполучи, тя гледа на отклонилитѣ се като на отиѣпници, — чужди ней.

2. При сжщевремениото сжществуване въ държавата на разни християнски вѣроизповѣдания или даже вѣри, черковата не може да бъде принудена да прѣдава своитѣ духовни блага на чуждитѣ ва нея, но тя не може и да налага своитѣ наредби на другито осѣтъ на своитѣ членове. Така православната черква и у насъ е наредила, штоо бракъ на неправославенъ съ православна или на неправославна съ православенъ да не може да се приеме осѣтъ по православенъ редъ и то при задължение, че той ще слѣдва и при сключването и при прѣкратяването му условията на православния редъ; осѣтъ това дѣцата трѣба да бъдатъ кръстени и възпитани по православному. Да се допуска противното би било да в о с в ѣ р и е.

3. Черковата е длъжна да се държи съ достоинство къмъ другитѣ разновѣрни черкови и вѣроизповѣдни общини. Нейнитѣ органи не бива да оскѣрбяватъ нито словомъ, нито писмено кого-

и да се, а да се борят съ тяхъ прилично, да ги побългарят и обръщатъ съ оржията на убѣжденнето, истината и науката.

4. Черковата нѣма право да се домогва отъ държавата за изключителна гражданска и политическа правоспособностъ, като иска всички, които не принадлежатъ къмъ нея, да бъдатъ осждени на гражданско и политическо безправие. Даже не би трѣбовало въобще църкото дѣло да се извежда отъ държавата до толкова външно юридическо нареждане, което, ако не се изпълни, гражданинътъ да се наказва. Въ живота тоя въпросъ е разрѣшаванъ не винаги съотвѣтно на положението на туй начало. Напротивъ, тамъ, гдѣто държавата се е свързвала съ черковата въ едно общение, тамъ въпросътъ е билъ разрѣшаванъ прѣдвѣсно по исканията на черковата. А тамъ, гдѣто нѣма господствуваща черкова, той се разрѣшава изключително по гледището на държавнитѣ интереси.

5. Крайно важенъ е въпросътъ какъ да се гледа на актоветѣ, извършени надъ едно лице въ първото му цѣрковноцѣлване, когато то напълно и окончателно прѣмине въ друго цѣрковноцѣлване. Православното каноническо право разрѣшава тоя въпросъ различно споредъ смислото и значението на самия актъ. Така още на първия вселенски съборъ (325 г.) е прието за общо цѣрковно правило, че кръщеннето, веднажъ извършено надъ нѣкого, мжкаръ и не въ черкова, даже въ еретическо общество, което не отрича догмата за Св. Троица, не се повтаря. Също така се рѣшава и въпросътъ за браковетѣ. Смислото на брака, бидейки въ consensus matrimonialis, той не съдържа въ себе си нѣщо специфически — цѣрковно. За това черковата признава неразтържимостта и дѣйствителността на браковетѣ, извършени не само въ друго християнско цѣрковноцѣлване, но даже и въ нехристиянско, стига само бракътъ да е моногамиченъ и сключенъ пожизнено. Ето защо православната черкова не изисква вѣнчание на лица, които се покрѣстватъ, имайки сключенъ многогамически бракъ (еврентѣ).

Други единъ въпросъ — могатъ ли иерархически лица отъ други цѣрковноцѣлвания, като приематъ православнето, да си запазятъ иерархическия характеръ, не се рѣшава еднакво, защото иерархически санъ се получава нееднакво въ разнитѣ цѣрковноцѣлвания. Православната и католическата черкови припознаватъ духовната иерархия за божествено установление и извършватъ прѣдаването на иерархическитѣ пълномощия, както е ставало съ апостолитѣ т. е. съ ржкополагане, което и двѣтъ черкови приематъ за таинство, т. е. срѣдство, установено отъ Основателя на християн-

ството, за прѣподаване на особна благодѣть и особенъ характеръ на лицата, поставена въ чиновѣтъ на иерархията. За това, ако католически свещеникъ или епископъ мине въ правосл. черква, тѣ могатъ да си запазятъ този санъ, ако пожелаятъ; колкото за лютеранскитѣ и реформаторски пастори, а също и духовнитѣ лица отъ англиканската черква, въ която сж задържани прѣдшнитѣ три степени на дух. иерархия (епископска, пресвитерска и дѣконска), тѣ се приематъ въ православната и католич. черква като миряни. И ето защо, лютеранитѣ и реформатитѣ не признаватъ тайнството на свещенството или рѣкополагането и не приписватъ на своята иерархия качество, което да ги отличава отъ мирянитѣ. Англиканската пѣкъ черква, ако и да признава своята иерархия за особено състояние въ черковата, но тъй като тази иерархия не е продължение отъ прѣдшната католическа, водеща произхожденно си още отъ апостолитѣ, а е установена отъ кралъ Хенрихъ VIII (1509—1547 г.), който прие реформацията, и тя не се признава за истинска иерархия.

§ 128. Вѣрска нетърпимостъ; появяване и развитиѣ на вѣротърпимостъта. — Терминътъ вѣротърпимостъ (tolerantia), възпретъ на Западъ въ литературата, е неуиѣстенъ отъ основното гледище на християнството. Той изключва разбирането на широката християнска обичъ, която лежи дълбоко въ проповѣдитѣ и Исусъ Христовото учение за обичъ къмъ всички, за обичъ и къмъ враговетѣ. Терминътъ, обаче, е възпретъ поради исторически причини, поради вѣщиитѣ условия, въ които е попаднало християнството било въ отношенията си къмъ иновѣрци, било — къмъ неѣрни. Черковна нетърпимостъ се явява тамъ, гдѣто една вѣра, едно вѣроизповѣданне се поставя отъ държавата въ привилегировано положение, а другитѣ или се прѣследватъ до унищожаване, или най-малко се лишаватъ отъ нѣкои граждански и политически права. Черковната вѣротърпимостъ сѣстои въ отнасяне съ обичъ къмъ всички, непринадлежащи къмъ едно вѣроизповѣданне, вѣри и изповѣдания и въ братско помагане — длъжностъ налагана отъ Евангелието и здравия разумъ. Въ продължение на цѣли вѣкове, особено въ срѣднитѣ, държавата, като признаваше само една християнска черква — православната или католическата — наказваше всѣко отклонение отъ нея като ересь или разколъ. Държавата и черковата, като се смятриха за едно общество, изключваше се възможността и за една каква годѣ политическа вѣротърпимостъ. Положителното държавно

право недопускане еретиците и разколниците до публично, та и до частно, или даже домашно извършване на своя култъ. Наедно съ това държавата се смяташе за задължена да изкоренява ересите и разколите съ всички разполагаеми от нея средства. Тя прибъгваше до повече или помалко жестоки наказания, на каквито се подлагаха еретиците въ онова време. По-главните от тѣзи наказания бѣха: а) лишаване отъ гражданска правоспособностъ, напр. отъ правото на наследяване и на завѣщанне; б) запрѣтаване да се живѣе въ нѣкои градове, напр. въ столицата и пр., гдѣто еретиците имаха възможностъ да правятъ пропаганда; в) налагане на парични глоби; г) подлагане на infamia, която имаше за юридическо послѣствие лишаване отъ правото да се заема обществена служба; д) налагане на тежки тѣлесни наказания, заточения и, най сетѣ, е) прибъгване нерѣдко и до смъртно наказание, изгаряне живъ на огънь и пр.

[Срѣдневѣковната духовна иерархия намѣрваше тѣзи мѣрки за цѣлестобразни, съгласни даже съ Божия законъ, и по нѣкога сама въоръжаваше народъ и правителство противъ еретиците. Характерно е, че тази крайна неутротърпимостъ отъ срѣдните нѣкове и тѣзи ужасни прѣслѣдвания не сж били поддържани отъ всички черковни учители, особно отъ тия отъ по ранното време. Историата на черковната свѣдочи, че въ IV в. най добрите прѣдставители на богословската мисль: Атанасий Александрийскій, Иоанъ Златоустъ, Гиларий Пуатески изисквали отъ императорите нѣдна свобода на съвѣстта още въ оная мрачна епоха на нечужество и на некултурностъ: „Истината се утвърдява, — дума Атанасий противъ Констанция — не съ мечове и вериги, а съ убѣждение и увѣщанне.“ Св. Августинъ, голѣмъ авторитетъ по богословие и право въ западната черква, африкански митрополитъ, наказва слѣдното мнѣние по въпроса, подигнато на Картагенския съборъ (404 г.) да се иска помощъ отъ Императора противъ разколниците: „Моето мнѣние бѣше — дума Св. Августинъ, който присѣтствувалъ на събора, — че никой не трѣбва да се принуждава къмъ единение съ Христа, че трѣба да се дѣйствиа съ слово, да се опровергана съ разсуждение, да се опровергана съ силата на убѣждението, защото иначе, откритите еретици може да се обърнатъ въ православие само за лице.“ И той признава, че се съгласилъ съ нѣкои принудителни мѣрки само защото му привели примѣри на разколници, които, уплашени, отказали се отъ заблужденията си и станали добри вѣрующы. Но той пакъ останалъ при мисълта, че насилнето въ такива случаи е недопустимо. И когато дошелъ момента да се изпълни императ.

законъ въз основа на Картагенскитѣ рѣшения противъ разколницитѣ. Св. Августинъ пише до проконсула въ Африка: „Ние искаме само щото тѣ (разколницитѣ донатисти) да бждатъ поправени, а не умъртвявани. Ако ти си поставенъ да раздавашъ правосъдие въ работитѣ на черковитѣ и при това знаешъ, че тя е потърпѣла много оскърблениа, ти забравяй, че имашъ власть да умъртвявашъ, но не забравяй нашето послание.“

Св. Иоанъ Златоустъ е ималъ и поддържалъ сжшитѣ мисли на своя съврѣменникъ Св. Августина. Той иска християнска обичъ къмъ еретицитѣ, възстава противъ тѣлеснитѣ наказания, не одобрява законнитѣ имъ ограничения — именно дѣто имъ се запрѣтвявало да се събиратъ на богослужение и дѣто имъ отнемали черковитѣ. Забѣлжително, че въ тая епоха Западъ е билъ много по-жестокъ къмъ еретицитѣ отъ колкото Изтокъ.

Особена буйна била нетърпимостъта въ срѣднитѣ вѣкове. Когато не можели да спратъ или унищожатъ извѣстно учение съ мѣрки противъ частни лица, устроявали иблѣ крѣстоносни походи противъ масата еретици, както нипр. противъ албигойцитѣ въ Франция, или — хусититѣ въ Германия. Съ Лютера, който подигна реформационното движение въ Германия, папата и германскитѣ императоръ постъпиха, като съ еретикъ: папата отлжчи Лютера отъ черковата (въ 1521 г.), а императорътъ го прогласи за поставенъ внѣ отъ законитѣ, и сигурно великиятъ реформаторъ би напатилъ участъта на Хуса, ако не бѣха го взели подъ свое покровителство нѣкои германски князе.

Аугсбургскитѣ религиозенъ миръ (1555 г.) изтъкна сжществуването на още едно вѣроизповѣдание, редомъ съ католическото — а ю т е р а и с к о т о, възпретѣ главно отъ нѣкои имперски териториални началства — Landsherr (князе, градове, духовни лица). Чрѣзъ тоя миръ се спрѣ лишението отъ извѣстни политически права и допусна изселването на желающитѣ изъ една територия на германската империя въ друга. Прѣдостави се, при това, на всѣко териториално началство да опрѣдѣля изповѣданията на своитѣ поданици, а въ това врѣме императорската власть бѣше доведена до една само номиналность, сериозна власть и сила запазваха териториалнитѣ началства, имащи на чело нѣкой князь, нѣкое съсловие и пр.

Около столѣтне слѣдъ това, Вестфалскитѣ миръ, съ който се завърши тридесетгодишната война, гарантира свободата на домашно богослужение, безпрѣпятствено работене на занаята си, честното погребение и, ако се поиска — изселване съ запазване на

имотитѣ си. Той миръ прие съществуването и на трето въпроизводство, на калвиниститѣ, които постави на една лѣска съ протестантитѣ. Той допусна и три степени осъществление на религията споредъ възгледитѣ и интереситѣ на държавата: обществено (публично) осъществление, частно и домашно осъществление: 1) общественото осъществление (*exercitium religionis publicum*) е най-широкото право, що има господствующата религия, при което тя си служи съ храмове, звънарници, публични литании; 2) частно осъществление на р. (*ex. rel. privatum*) се разбира когато това осъществление се задоволява съ образуването на частно общество и съ духовенство, но безъ поменатитѣ знакове на публичностъ; 3) домашно осъществление (*devotio domestica*) е просто домашно богослужение безъ образуване на общество съ участие или и безъ участие на дух. лице.

Австрийскитѣ императоръ Иосифъ II даде религиозна свобода, освѣтъ на католицитѣ и лютеранитѣ, още на калвиниститѣ и православнитѣ: но и той не допускаше други религиозни секти. Когато той сие короната си отъ свещената римска империя, князетѣ и сѣловникта, отлавана суверени фактически, сега станаха такива и юридически, и тѣ не счетоха вече задължителенъ за себе си вестфалския договоръ и разшириха извътъ него осъществяването на религиятѣ. Въ съюзния актъ на Вѣнския конгресъ отъ 1815 г. се прогласи равенството на гражданскитѣ и политически права на разнитѣ исповѣдания, но и пакъ още християнскитѣ секти не бѣха уравнени. Това уравнение се доби едва въ 1865 г. съ имперския законъ, който унищожи ограниченитѣ въ граждански и политически права и се призна свободата не само на личната свѣсть, но и на общественото осъществяване на религиятѣ, макаръ въ разни форми.

Тоя процесъ на развитие върската и държавна търпимостъ прѣминава прѣлъ историята и на другитѣ западни народи. Въ Франция, при Людовика XIV, хугенотитѣ, съ отиѣлата на Нантския едиктъ се подложиха на жестоко гонение, както по-късно революцията направи съ католицитѣ.

Въ Англия на католическото духовенство не се допускаше даже прѣбиванието въ страната и на католическото население не се допускаше да се отдѣлятъ на повече отъ 5 мили отъ мѣстожителството си, нито да сѣ по-близо отъ 10 мили до столицата, неговни членове да бждатъ държавни чиновници, даже лѣкари, аптекари, и пр. Даже въ края на XVIII ст., при Вилхелма III, католицитѣ,

които не се съгласиха да дадат клетва, че се отказват от всичко чуждо духовно началство, бяха подлагани на всевъзможни ограничения (не можеха, напр. да купуват земи). Тъзи ограничения във правоспособност се прѣмахваха постепенно и католицитѣ от тритѣ кралства, но не духовенството, получиха еднакви политически права, съ малки изключения (напр. въ днешно врѣме не могат да бжаат лордъ—канцлери въ Англия или вице—кралѣ въ Ирландия). Свободата на осществяването на религията се разви все повече и повече и въ 1850 г. напата намѣри за възможно да введе въ Великобритания нормално черковно устройство съ епископи.]

Въ ново врѣме теоретически се различават слѣднитѣ възможности на вѣроизповѣдни отношения:

1. Има държави, въ които съ държавно припознаване се ползува само една черкова, която не допуша образуването на други религиозни общини. Впрочемъ, подобенъ типъ на християнска черкова е изключенъ и невъзможенъ за страни съ християнска цивилизация; тоя типъ е вече принадлежност на близко или далечно минало.

2. Една коя да е черкова се признава като държавна, господствующа, а послѣдователитѣ на вѣроизповѣдания се търпатъ ту като имъ се прѣдоставя до м а ш и н о богослужение, ту като имъ се дозволжава да образуватъ общество и да се ползватъ съ частно осществяване на религията безъ публичностъ въ отправяването на култа. Такива сж отношенията въ Италия, Португалия, въ нѣкои държави на Южна Америка, въ Скандинавскитѣ държави.

3. Една религия юридически или фактически се смята за господствующа въ страната, но и на други се прѣдоставя свободно публично осществяване. Такива сж отношенията на черковата въ Италия, Франция, Англия, и пр. Къмъ тѣзи категория се причислява напълно и България.

4. Въ държавата нѣма само една господствующа черкова, а съществуватъ нѣкъ съ еднакви права — системата на така наречения п а р и т е т ъ — при което и на други религии се припознаватъ или не припознаватъ корпоративни права, въ всѣки случай не права на привилегировани или квалифицирани корпорации. Такива сж Прусия, Бавария и др.

5. Държавата не зная припознати или неприпознати черкови и религиозни общества. Такива сж Сѣверо-американскитѣ щати. Тамъ не се занимаватъ съ религиозното дѣло и не се виждатъ въ съществуващитѣ култове, освѣнъ за да ги направятъ безобидни и непротивни за държавния строй.

Въпросът за новообразуването на религиозни общества е също така различно разрешаванъ въ разни държави и то пакъ отъ гледище на интереситъ и условията на страната. Има по този въпросъ двѣ главни системи: 1) допуща се пълна свобода въ образуванетоъ имъ чрезъ едно просто утвърждение правителства за тѣхното възникване; 2) иска се специално разрешение отъ държавната властъ, и при това разрешението се дава или по административенъ редъ, или по законодателенъ редъ, именно, като за това се произнася парламентътъ. Впрочемъ, недопущане може да бжде и въ случаи, когато нови религиозни общества на една припозната черкова въ държавата поискать тѣхното припознание. Има случаи, гдѣто държавата е дала на католическата черкова господствующе положение, при все това тя не допуска съставянето на разни католически ордени и конгрегации.

Въ България при отсъствието на едно принципиално становище по въпроса, държавната властъ се дута при разрешаването на искания за нови религиозни общества, които, Впрочемъ, все намѣрватъ нѣкои начини за възникванетоъ си.

§ 129. Отношение на християнската черкова къмъ нехристиянитѣ. — За християнскитѣ черкови, всички непринадлежащи къмъ християнството сж не вѣрни, и тя и до сега въ всички страни даже съ напреднала цивилизация се отнася съ извѣстно сдържане въ отношенията си къмъ тия не вѣрни. Християнската черкова по общо правило счита, че нѣма никаква властъ надъ подобни некръстени. Тя урежда обаче и принципиално, а нѣкадѣ и практически извѣстни отношения къмъ поменатитѣ, така:

1. Запрѣтвва се да се кръщаватъ дѣца на евреи или мюсюлмани, които не сж достигнали пълнолѣтие, безъ съгласието на тѣхнитѣ родители или настойници;

2. Запрѣтвва се абсолютно бракътъ на християнка съ нехристиянинъ.

Не е отъ областта на каноническото право да се занимава съ другитѣ ограничения, които една държавна намѣрва за потребно да постави въ областта на публичното или частно право, за нехристиянитѣ.

4) § 130. Междуетнозповѣдни отношения въ православнитѣ черкови и у насъ. — Тѣзи отношения сж въ тѣсна зависимостъ отъ държавата, гдѣто православната религия е припозната за господствующа, просто припозната или търпима.

[Въ Русия въ ново време сж въ сила отношенията, както тѣ сж исторически сложени, възвѣстени въ нѣкои манифести, напр. въ манифеста на императрица Ана Ивановна (отъ 22 апр. 1795 г.) и въ руския дѣйствующи Сводъ на законитѣ. Ето сжщественитъ положения, които изтичатъ отъ тѣзи източници: 1) само православната черква се ползува съ прямо покровителство на държавната власть, а всички други вѣроизповѣдания сж повече или по-малко търпѣни; 2) само православната черква има право на мисия (пропаганда) въ прѣдѣлитѣ на държавата. Духовни и свѣтски лица отъ други вѣроизповѣдания строго сж упатени да не постѣгатъ до убѣждението на свѣстѣята на тѣзи, които не принадлежатъ къмъ тѣхнитѣ религии; 3) впрѣтежъ лицата, които принадлежатъ на нѣкое християнско или нехристиянско вѣроизповѣдание могатъ по свое желание да минатъ въ друго християнско вѣроизповѣдание, обаче съ особено разрѣшение отъ държавната власть; 4) пропагандата на неправославно християнско учение между православнитѣ е прѣстѣлно явленне, прѣдвидѣно въ наказателния законъ; 5) ако нѣкой би пожелалъ да встѣпи въ православие, никой не бива да му прѣпятствува по кой и да било начинъ; 6) браковетѣ на православни съ инославни се допускатъ само подъ условие, че дѣцата отъ такива бракове трѣба да бждатъ кръстени и възпитани въ православие и неправославнитѣ съпругъ, прѣдъ заключаването на брака, трѣба да даде формално задѣяжение, че той нѣма да укорява православния за различието въ вѣрата му и нѣма да го приплача къмъ своето вѣроизповѣдание; 7) всички иновѣрци сж длѣжни да називатъ въ общественния животъ празниците на православната черква и да се придържатъ о стария стилъ (юлианския календаръ).

Относително другитѣ православни страни Гърция, Сърбия, Румѣния достатѣчно е да се каже, че за господствуваща черква у тѣхъ, споредъ основнитѣ нѣи закони, е православната, обаче и тѣ търпятъ и другитѣ инославни вѣроизповѣдания, на които допускатъ, при извѣстни условия, публичното осажествяване на религиозни култѣ.

Колкото за иновѣрцитѣ — мюсюлмани и евреи — тѣ сж предложени на извѣстни ограничения, особено еврейтѣ въ Румѣния]

Въ България както се каза, православната черква е припозната за господствуваща. Но това е само въ основния законъ. На дѣло всички религии и черкови се радватъ на еднакви права и даже, въ извѣстни случаи (духовенъ сжлъ) на повече права отъ нѣи прѣдоставени на бѣлг. православна черква.

Въротърпимостта и отъ страна на черковата и отъ страна на държавата се проявява въ размѣри, за каквито иматъ понятие най-свободнитѣ и най-напрѣдванитѣ страни на свѣта. Наслѣдила единъ черковенъ самостояенъ животъ, за извоюването на който българскиятъ народъ е трѣбало да прояви най-усилена енергия и да даде най-скъпи жертви, българската държава не е нито помисляла, прѣзъ всевъзможни режими, да тури ограничения на частното, даже и на най-публичното отправление религиозния култъ на инославнитѣ. Тя не поставя никакви спънки и на другитѣ нехристиянски вѣри.

Българската Конституция е възпрела широко принципиално положение, че „всички български поданици сж равни прѣдъ закона“ безъ да се гледа на тѣхната религия, вѣронаповѣдане и положение. Чужденцитѣ, проживаващи въ България, се ползватъ отъ всички граждаански права, съгласно съ Конституцията и специалнитѣ закони.

Сжщата Конституция прѣдвизда изрично: „Християнитѣ отъ неправославно изповѣдане и друговѣрцитѣ, били природни поданици на Българското царство, били приети въ поданство, а така сжщо и чужденци, които постоянно или само врѣменно живѣятъ въ България, ползватъ се съ свобода на вѣронаповѣданията си, стига изпълнението на тѣхнитѣ обрѣди да не нарушава сжществуващитѣ закони“ (чл. 40).

По този начинъ Бълг. Конституция по единъ формаленъ начинъ създаде едно твърдо юридическо положение отъ това, което българскиятъ народъ практически бѣ осветилъ, положение което е станало обичайно не за туй, че се прѣдписва отъ Конституцията, но защото е въ съзнанието на българския народъ.

Конституцията прѣдвизда още една наредба, приета за запазване на държавнитѣ интереси и която е полразуимяема и естествена, даже ако никакъ не се вписваше въ основния законъ. Тъзи наредба (чл. 41.) гласи: „Поради религиозни убѣждения никой не може да отбѣгнува отъ изпълнението на дѣйствиющитѣ и задължителни за всѣкого закони“.

Напомняния на студентитѣ, които се готвятъ за изпитъ: 1. Мѣстата въ тая книга, които сж оградени съ [] не сж задължителни за изпита, 2. Изпитътъ се произвежда по програма, на която сжщественото съдържание е сжщото, което е напечатана въ края на първа и втора книги. Прочее, достатъчно е студентитѣ за изпита си да се готвятъ по поменатитѣ напечатани съдържания.

СЪДЪРЖАНИЕ

на Каноническо право, книга II.

Стр.

Българско черковно право.

Брачно право

Источници и литература	3
Погледъ историко-догматически.	
§ 95. Определения на брака и неговите елементи	4
§ 96. Догматическото учение за християнския бракъ	6
§ 97. Бракътъ въ различнѣ християнски черкови	7
Условия за сключване законенъ бракъ.	
§ 98. Класификация на условията за сключване зак. бракъ	9
§ 99. Прѣпятствия за бракъ споредъ дѣйствиащето бѣдг. брач. право: 1) отсъствие на взаимно съгласие, 2) отсъствие на законна възраст, 3) физическа неспособност, 4) душевна неспособност, 5) законно съществуващи брачни връзки, 6) изчерпане на законния брой послѣдователни бракове, 7) духовенъ санъ и ипонашество, 8) различие въ религията, 9) прѣстѣпане, 10) роднинството: крѣвно или естествено роднинство, 11) сватовство, 12) духовно родство, 12) bis гражданско родство.	10—24
§ 100. Роднинството и сватовщината въ нашата черква	24
§ 101. Роднинството у другитѣ, неправославни, черкви	26
§ 102. Прѣпятствия които само прѣпятствувать: 1) липса на съгласие отъ родителитѣ, 2) липса на съгласие отъ настоящитѣ, 3) вѣкон степени родство, 4) задрѣтено мѣсто и време на бракосъчетание, 5) различие въ християнско вѣроизповѣданне.	28
§ 103. Послѣдствия отъ нарушение брачните прѣпятствия	31
Сключването на бракъ.	
§ 104. Сключването на бракъ въ историческото му развитие	32
§ 105. Бракътъ у насъ: големъ, обручение и вѣчанне	37
§ 106. Гражданскиятъ бракъ	41
§ 107. Послѣдствия отъ вѣтаняването въ бракъ	42
Прѣкръщението на брака.	
§ 108. Общи бѣлѣжки	43
§ 108 bis. Прѣкръщането на брака у католици и протестанти	45

§ 109. Прѣкратаването на брака споредъ българ. черк. право; причини за разторгането: 1) прѣлюбодине, 2) безвѣстно отсъствие, 3) пиянство, 4) буйство и изтезание, 5) противоестествено сбавнение, 6) стѣснване религиозната свобода, 7) импотенция 8) духовна болестъ, 9) сифилисъ, 10) прѣстѣпление поведе до тежко наказание, 11) обвинение въ прѣлюбодине, 12) тригодишно отажчване на жената	46—51
§ 110. Юридически послѣствия отъ разторгането на брака	51

Имотно право на черковата.

§ 111. Общъ исторически прѣгледъ	55
§ 112. Историч. последъ на черковнитъ имотни отношения у насъ	59
§ 113. Добиване и прѣкратаване черковната собственостъ	61
§ 114. Субекти на собственостъ въ черковата	65
§ 115. Обекти	67
§ 116. Управление на черковнитъ имоти	70
а) за манастиритъ б) за черковитъ	72
§ 117. Средства за издържане духовенството	74
а) на владѣнитъ, б) на епархиалскитъ събѣти в) на свещеницитъ	77
§ 118. Наслѣствени и завѣщателни отношения въ черковата	80

Часть III. — Външното право на черковата.

I. Черковата и държавата.

§ 119. Исторически погледъ на отношението между черковата и държавата на Изтокъ	84
§ 120. Исторически погледъ върху отношението между черковата и държавата на Западъ	89
§ 121. Отношения между черковата и държавата следъ реформацията	96
§ 122. Френската революция и Наполеоновия конкордята	100
§ 123. Черковата и държавата въ Сѣверна Америка	102
§ 124. Раздѣлине на черковата отъ държавата	104
§ 125. Новитъ теории за отношението между черковата и държавата	106
§ 126. Черковно държавни отношения въ православнитъ страни и Черковни. — Въ Русия, въ Турция, Сръбската черкова въ Австро-унгария, въ България	109

II. Черковата и другитъ религиозни общини и лица, непринадлежащи къмъ нея.

§ 127. Основни възгледи на каноническото право	117
§ 128. Вѣрска нетърпимостъ; познание и развитие на търпимостта	120
§ 129. Отношение на христ. черкова къмъ нехристиянитъ	125
§ 130. Междувѣроизповѣданни отношения въ православнитъ черкови и у насъ	125

